

Tog'ay Murod

Otamdan
qolgan
DALALAR

34/5016
489

Tog'ay Murod

Otamdan qolgan DALALAR

Roman

Ikkinchı nashri

TOSHKENT
«O'ZBEKISTON»
2021

UO'K 821.512.133-31

KBK 84 (50') 6

M 89

Mas'ul muharrir Ma'suma Ahmedova

Murod, Tog‘ay.

M 89 **Otamdan qolgan dalalar** [Matn] : roman/ T. Murod. –
Toshkent: «O‘zbekiston» NMIU, 2021. – 360 b. 2-nashri.
ISBN 978-9943-25-524-1

«Otamdan qolgan dalalar» – ramziy roman.

Muallif o‘z romanida sobiq sho‘rolar zamonida yashab, butun umri
dalada ketmon chopib, serquyosh yurtida yelkasi oftob ko‘rmagan,
qut-barakot yurtida kosasi oqarmagan munis o‘zbek xalqi siymosini
Dehqonqul timsolida badiiy talqin etadi.

UO'K 821.512.133-31
KBK 84 (50') 6

ISBN 978-9943-25-524-1

© Tog‘ay Murod, 2018, 2021
© «O‘zbekiston» NMIU, 2018, 2021

BENAZIR ISTE'DOD SOHIBI

Milliy adabiyotimizning XX asr oxirgi choragi rivojida Tog‘ay Murodning munosib o‘rnii bor. U ellik besh yillik hayoti, salkam o‘ttiz yillik ijodiy faoliyati davomida bir necha hikoya, to‘rt qissa, ikki roman yaratdi, jahon adabiyotidan tarjimalar qildi, adabiy-tanqidiy maqolalar yozdi. Yozuvchi qoldirgan adabiy meros miqdor jihatdan u qadar ko‘p emas. Ammo uning qissa va romanlari o‘ziga xos badiiyati, til va ifoda tarzi, «adabiy aholi» safiga olib kirgan hech qaysi adibnikiga o‘xshamaydigan tirik odamlari – personajlari bilan davr adabiyotida yorqin iz qoldirdi.

Ilk romani «**Otamdan qolgan dalalar**» Tog‘ay Murod ijodidagina emas, milliy adabiyotimiz tarixida muhim hodisa bo‘ldi. Bu asarni yozishga kirishar ekan, yozuvchi o‘zini, o‘zining hayot haqidagi bilim, tasavvurlarini qayta tanqidiy taftishdan o‘tkazdi. Shu paytga qadar amal qilgan ijodiy aqidalariga sodiq qolgan holda qishloq hayoti, oddiy odamlar turmushini o‘zgacha nigoh bilan anglash yo‘lini tutdi. Mustabid tuzum sharoitida oddiy zahmatkash mehnat ahli ayni o‘sha noyob fazilatlari – to‘g‘riso‘zligi, mehnatkashligi, halolligi, odob-andishasi tufayli xor-u zor bo‘layotganligini adib chuqur alam-iztirob, nadomatlar bilan kuyib-yonib tasvirlaydi. Asarda ijtimoiy ruh – pafos keng ko‘lam kasb etadi.

«*Endi qonim o‘z g‘animlarim uchun qaynamadi. Yo‘q, o‘z g‘animlarim o‘z yo‘lida qoldi. Endi qonim... olamjahon g‘animlarim uchun qaynadi. Endi qonim... qudratli g‘animlarim uchun qaynadi...*

– Men o‘zbek xalqiga haykal qo‘yaman!

Men ana shunday shaxt bilan olamjahon g‘animlarim sari shaylandim» – yozuvchining romanni yozish oldidagi, jarayonidagi holat-kayfiyati ana shunday bo‘lgan.

«Otamdan qolgan dalalar» muallifi boshqa bir o'rinda bu asarni yozishdan ko'zlagan maqsadi ustida to'xtalib, yana ham aniqroq qilib: «*Birlashgan Millatlar Tashkiloti a'zosi – Ozod O'zbekiston uchun bitdim... Ko'nglimda el-yurtim yo'lida nimaiki dardim bor – barini ushbu romanimda to'kib soldim*», deydi. Bu lo'nda e'tirofda romanning asosiy ruhi – pafosi aniq-ravshan ifodalangan. Bu roman Alloh in'om etgan eng ulug' ne'mat – mustaqilligini, erkini boy bergen, bosqinchilar bo'yinturug'ini bo'yniga ilgan el-yurt boshiga tushgan balo-ofatlar, mislsiz xo'rliklar, istibdod iskanjasida qolgan xalq chekkan zahmatlar tufayli adib dilidagi oh-armon, nola-fig'on, salkam bir asr davom etgan imperiya zulmi, zug'umiga qarshi zo'r nafrat – isyon kabi yangraydi.

Tarixdan ma'lumki, o'lkaning taraqqiyparvar kishilari hali rus chorizmi bosqini boshlanmasdan burunoq bo'lg'usi mudhish hodisalar dahshatini oldindan his etganlar, aniq ko'rganlar, odamlarni bu dahshatdan ogohlantirganlar. Afsuski, o'sha chigal tarixiy sharoitda bu mudhish balo-ofatning oldini olish imkonni bo'Imagan. Parokandalik, ma'naviy inqiroz, jaholat dardiga muftalo yurt manfur zotlar hamlasiga dosh berolmadi, muqaddas o'lka shafqatsiz kelgindilar oyog'i ostida toptaldi. Zulm va zug'um haddan oshdi, xalq necha bor qo'zg'aldi, xalqningadolat, erk, ozodlik yo'lidagi har bir harakati shafqatsizlarcha bostirildi. Nihoyat, inqilobiy o'zgarishlar davri keldi. Yurtning erkparvar o'g'lonlari, adiblari inqilobiy o'zgarishlarga katta umid bog'ladi, biroq bu orzu-umidlar ham ro'yo, sarob bo'lib chiqdi. Milliy zulm munofiqona va yanada shafqatsiz tus oldi, yurtda bosh ko'tarib yuradigan o'g'lonlarning boshi ketdi, o'lkaning mehnatkash fuqarosi esa mehnatdan boshqani bilmaydigan oddiy ijrochiga, ulusning aqli, vijdoni, ko'zi, qulog'i bo'lishga da'vat etilgan ayrim ziylilari, adiblari totalitar tuzum siyosatining malayi – maddohiga aylantirildi...

Shunisi kishiga taskin beradiki, mislsiz milliy zulm, zug'umlar iskanjasida ham milliy istiqlol, erk, ozodlik g'oyalari tug'ilib shakllanaverdi.

Istiqlol kunlariga kelib chin ijodkorlar uchun ko'nglida el-yurt yo'lida nimaiki dardi bo'lsa – barini to'kib solish imkonni paydo

bo‘ldi... Qisqasi, «Otamdan qolgan dalalar» istiqlol davrining adabiyotimizdagi ilk xayrli samaralaridan biridir. Imperiya siyosatini, mustabid totalitar tuzum mafkurasi mohiyatini bu qadar oshkora, keskin fosh etadigan asarning bizda o‘sha kezлari chiqishini tasavvur etish qiyin. Garchi muallif roman ustidagi ishini 1986-yili boshlagan bo‘lsa-da, 1991 – istiqlol yilida intihosiga yetkazgani, asar 1993-yili dunyo yuzini ko‘rgani tasodifiy emas.

Roman markazida Dehqonqul taqdiri turadi; asar voqealari hayoti, taqdir-qismati, ruhiy dunyosi, ona-Yer, kindik qoni to‘kilgan muqaddas tuproq bilan mustahkam bog‘liq, o‘zbekning ramzi degulik mehnatkash, zahmatkash inson – bosh qahramon Dehqonqul tilidan so‘zlab beriladi. Dehqonqul hikoyasini o‘z sarguzashtlaridan emas, balki ancha naridan – bobosi Jamoliddin, otasi surxoni Aqrab tarixidan boshlaydi. Chunki Bobo va Ota tarixini eslamay va so‘zlamay turib, Dehqonqul qismati, xarakteri ma‘no-mohiyatini anglash, anglatish qiyin.

Bobo – Jamoliddin – Oqpodsho istilosи shohidi. U – tug‘ma mehnatkash dehqon, imon-e‘tiqodi butun shaxs. Muallif Qodiriydan, uning mashhur qahramoni Obid ketmonдан ilhomlanib, Jamoliddin mehnatkashligini uning ketmoni dovrug‘i orqali ta’riflaydi. Bir qarashda mehnatdan bosh ko‘tarmaydigan, toat-ibodatdan boshqasini bilmaydigan bandai mo‘mindek ko‘ringan bu odam yurt taqdiri haqida ham o‘ylaydi, o‘zining vatan tuyg‘usini, imon-e‘tiqodini, insonlik sha’nini baland tutadi, yurtining pokiza tuprog‘i, tiniq oqib turgan suvlarи besharm, befahm kelgindilar tomonidan bulg‘anganini ko‘rganida o‘zini qo‘yarga joy topolmaydi; sodda olomon taqdir va zulmga qarshi bosh ko‘targanida beixtiyor ular safida bo‘ladi; oxiri shafqatsizlik, xo‘rlik, tahqir-nadomatlarga toqat qilolmay, bosqinchilar oyog‘i yetmas yerkarni qo‘msab, qanchalar og‘ir bo‘lmasisin, tug‘ilgan yurti – go‘zal Farg‘onani tashlab bosh olib ketadi...

Ota surxoni Aqrab – qizil imperiya saltanatining tarkib topish davri guvohi. U – qo‘li gul bog‘bon.

«Otamiz qadamish cho ‘p nihol bo ‘ladi.

Otamiz qaramish daraxt shig ‘il-shig ‘il bo ‘ladi.

Otamiz kesmish tok shokila-shokila bo ‘ladi.

Otamiz qirqmisht gul shoda-shoda bo 'ladi», deydi iftixor ilá Dehqonqul. Shu bilan barobar, ota – Aqrabda ham ona-Vatan, fuqarolik tuyg'usi baland, yurtning mustaqilligi, ozodligi deb Qizil ofatga qarshi jangga kiradi, el-yurtiga, ona zaminiga, oilasi, farzandlariga cheksiz sadoqatini namoyon etib, e'tiqodi, matonati bilan yovlarni ham lol qoldirib, mardona turib jon taslim etadi...

Mana endi gal Dehqonqul ta'rifiga keladi. Dehqonqul – sho'rolar davrining odami. Xo'sh, Dehqonqul Ota va Bobosidan nimalarni meros qilib oldi? «Sotsialistik hayot tarzi» sharoitida u nimalarga erishdi-yu, nimalarni boy berdi? Dehqonqulga otabobosidan faqat mehnatkashlik xislatigina o'tgan, xolos. Otababolarga xos yurtsevarlik, erksevarlik, insoniy g'urur, o'zlikni anglash hissi unda butunlay barham topgan.

Dadil aytish mumkinki, Dehqonqul obrazi – o'zbek adabiyotida jiddiy badiiy kashfiyot bo'ldi. Dehqonqul sovet davri adabiyotida zavq-shavq bilan qalamga olingen mehnat qahramonlariga parodiya tariqasida yaratilgan. U – totalitar tuzum, Qizil imperiya siyosati tarbiyalab yetishtirgan «mehnat kishisi», «yangi inson» timsoli, mustabid hokimiyat munofiqona mafkurasining tirik qurbanasi. Dehqonqul sho'rolar hukumatining deyarli tengdoshi. Yozuvchi adabiyotimizda urf bo'lgan yo'ldan bormaydi, qahramon taqdiri orqali davrni, «sotsialistik jamiyat tarixini ifodalash»ni o'z oldiga maqsad qilib qo'ymaydi. Sovet hokimiyati yillarining «muhim pallalari» atayin chetlab o'tiladi, fuqarolar urushi yillarida aqlini tanigan bolakay 60-yillarda ham bolakayligicha qolaveradi. Bu hol o'quvchiga aslo «mantiqsizlik» bo'lib tuyulmaydi. Yozuvchini birinchi galda Dehqonqulni qul, mute qilib shakkantirgan hayotiy omillar qiziqtiradi.

Dehqonqulni, avvalo, Lenin ishiga, partiyaga, sho'rolar hukumatiga, ulug' og'aga hurmat, sadoqat ruhida tarbiyalashgan, unga Leninni ota, Krupskayani ona deb o'rgatishgan, o'lanlaparlarni emas, «partiya-sovet qo'shiqlari»ni tinglab, aytib tili chiqqan, uyqudan turganda ham, uyquga yotishdan oldin ham, to'y-u ma'rakalarda ham partiya, dohiy, ulug' og'aga ta'zim, salom bilan yo'g'rilgan madhiyalar qulog'iga quyilgan; yurti dunyoda eng ozod, hur, to'q-farovon ekaniga, 80-yillarga borib

kommunizmda yashashiga chippa-chin ishontirishgan... U bora-bora so'z bilan amaliyot orasidagi ziddiyatni sezgan, ko'rgan; tengdoshlari qatori o'qishni qo'yib paxta dalalaridagi, zaharli ximikatlar yomg'iri ostidagi «hur mehnat» gashti nima ekanini go'dakligidayoq tanigan, shu «shonli mehnat»ga mehr-muhabbat ruhida voyaga yetgan. Salgina bo'lsin, bu mashaqqatlardan o'zini chetga olganida «bosmachining», «soviet tuzumi dushmanining o'g'li» deb haqorat qilingan; bu xildagi dag'dag'alar ko'nglidagi qarshilik ko'rsatish tuyg'usini butunlay so'ndirgan...

Shu tariqa Dehqonqul o'ziga xos manqurt bir kimsa bo'lib yetishadi. Bu odam faqat sadoqat bilan mehnat qilishnigina biladi. U dehqonchilik ilmini miridan sirigacha egallagan. O'zi o'tqazgan har bir niholning holi, dardi unga ayon. U o'zini ham, ayolini ham, bolalarini ham o'ylamay, ayamay betinim ter to'kadi; tabiat bilan tutashib, tabiiy ofatlar bilan olishib, yengib, yirma-yil mo'l hosil yetishtiradi, mash'al brigadirga aylanadi.

Aslida buning nimasi yomon? Mehnat insonni ulug'laydi, deymiz-ku! Shunchalar fidoyi mehnatkash inson Dehqonqul nega ko'zimizga qahramon emas, ayanchli bir kimsa bo'lib ko'rindi, o'quvchida faxr-iftixor emas, o'kinch-nadomat, achinish tuyg'usini qo'zg'atadi. Butun gap mana shunda. U kim uchun, nima uchun betinim ter to'kayotganini, holi ne kechayotganini o'ylab ham ko'rmaydi. U karaxt bir holga tushib qolgan. Tevarak-atrofda, hayotda nimalar bo'layotganini, haq va nohaq ishlari, adolatsizliklar, yaqin kishilar, ayoli, farzandlari hol-ahvoli uni mutlaqo qiziqtirmaydi. Ideologiyaning qip-qizil munofiqona yolg'onlariga aslo parvo qilmaydi, bema'ni ko'rsatmalariga qarshilik bildirmaydi, bildirolmaydi; munofiq qalamkashlarning dala shiyponlari haqidagi munofiqona ocherki ham, moskvalik kinochilarning mash'al brigada hayotiga bag'ishlangan boshdan oyoq yolg'onga qurilgan kartinasi ham uni ajablantirmaydi, aksincha, kartinadagi soxta rolni aktyorlar kabi hech qiynalmay ijro etib beradi. O'zining, hamqishloqlarining o'ta nochor, ayanchli turmushini ko'rib, bilib turib ham

Muncha shirin ekan bu Sovet davroni,

Mannun yashar har inson – yo 'qdir armoni...

singari tuturuqsiz qo'shiqlarni beparvo tinglayveradi. Mash'al brigadir bo'la turib, qo'li qisqaligidan, mototsikl olishga qurbi yetmaganidan, ayolining oddiy so'rovlarini bajo keltirolmayotganidan, bugina emas, qozoni go'sht ko'r mayotgani, bolalari to'yib ovqat yemayotganligidan iztirobga tushmaydi. Markazga, ko'rik-kengashga ijara olingan kiyimlarni kiyib borishdan or qilmaydi. Kengashdagi ishtiroki ham ma'lum, to'rdagilar chapak chalsa, u ham chapak chaladi, to'rdagilar oyoqqa tursa, u ham oyoqqa turadi...

To'g'ri, unda ham goho ota-bobodan qolgan g'urur andak uch beradi; biroq u shaharga borib, to'r shlyapa bilan baxmal so'zana sotib olish-u telbalarcha baxmal so'zanani shartta yirtib oyog'iga paytava qilib o'rash, teleekranda ko'ringan Amerika prezidentiga boshidagi shlyapasini olib silkitishdan nariga o'tmaydi. Bu qo'li ochiq, mehmondo'st, tanti o'zbek yemayichmay, topganini mehmoni oldiga qo'yadi, mehmoni oyog'i ostiga qo'y so'yib keriladi, ammo mehmonlar uchun bozordan olib kelgan ikki dona xurmoni deb, yetim o'g'ilchasini urib og'zi burnini qonga belaydi.

Xo'sh, bu xildagi telbalarcha tantilik, qullarcha erksiz mehnat, sho'rolarga sadoqat, ma'naviy karaxtlik, qaramlik, mutelik tufayli u nimalarga erishdi?! Oddiy orzulari ushalmagan vafodor ayoli turmush sitamlari, mashaqqatlaridan to'yib joniga qasd qiladi, o'ziga o't qo'yadi, to'yib ovqat yemay oyoqqa turgan o'g'lonlari (o'g'lonlaridan birining ismi Qulmat) ochofat, mute, nogiron-dardmand bo'lib yetishmoqda; o'zi esa halol, fidokorona mehnatlari evaziga yulg'ich, poraxo'r deb ayblanib, qamoqqa olinadi, aytib ado bo'lmas qyinoq, xo'rliklarga girifor etiladi, uni o'z tezagini yenishga majbur etadilar, erkaklik sha'nini toptaydilar... Bu sho'rlik banda shu darajaga borib yetganki, uni qamoqqa olib ketayotganlarida ham daladagi ishini, paxta terimini o'ylaydi, qamoqdagi azob-uqubatlar paytida ham «lenincha adolat»ga umid bog'laydi, shuncha xo'rliklardan keyin ham dalasiga, mehnat quchog'iga qaytish xayoli bilan nafas oladi...

Qisqasi, Dehqonqul qismati, karaxt holati, mute tabiatи tasviri – imperiya siyosati, «sotsialistik hayot tarzi» millatni,

milliy tuyg'u, qadriyatlarni toptashga qaratilgan, chiroyli shiorlarga o'ralgan munofiqona kommunistik mafkura ustidan chiqarilgan zo'r raybnomadir. Mustaqilligini yo'qotgan, o'zligidan uzoqlashgan, fikrlashdan to'xtagan mute, itoatkor kimsalarning oxir-oqibat keladigan manzili – shu! Yozuvchi Dehqonqul qismati orqali shu fikr-g'oyani o'quvchini larzaga solar bir tarzda ifoda etgan. Shu tariqa bu asari, aniqrog'i, Dehqonqul obrazi orqali yozuvchi o'zi niyat qilganiday, o'zbek xalqining, aniqrog'i, sho'ro davri yetishtirgan o'zbek dehqonining o'ziga xos haykalini yaratadi.

«Otamdan qolgan dalalar» 1994-yili istiqlol davri o'zbek adabiyotining ilk yetuk namunasi sifatida Davlat mukofotiga sazovor bo'ldi, o'quv darsliklaridan munosib o'rin oldi. Roman asosida yaratilgan film Buxoroda o'tkazilgan milliy kinofestivalda bosh sovrin bilan taqdirlandi; Turkiyaning Istanbul shahrida butun dunyodan mashhur kinoshunoslar, aktyor, kinodramaturglar tashrif buyurgan anjumanda «Otamdan qolgan dalalar» filmini tomoshabinlar tik turib o'n besh daqiqa olqishladi.

Tog'ay Murod 2001-yili dunyo yuzini ko'rgan galdag'i romani «**Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi**» asarida sho'ro davri odamlarida shakllangan – shakllantirilgan sho'roviy e'tiqod fojiasining boshqa bir ko'rinishini qalamga oladi. «Otamdan qolgan dalalar» qahramoni o'z nomi bilan qul, mute, itoatkor bandai ojiz. U bilib-bilmay shu yo'lga kirgan. Fidokorona mehnatda o'tgan, o'tayotgan umri, xatti-harakatlari ma'nisiz – absurd dan iborat ekanligini anglab yetishga qodir emas. Uning fojiasi shunda. «**Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi**» romani qahramoni Botir firqa esa oq-qorani taniydigan rahbar xodim. Hamma narsaga aqli yetadi. O'zi qilayotgan, amalga oshirayotgan ishlarining nojo'ya ekanligini bilib turgan holda o'z davri arbobi sifatida tuzum siyosatini amalga oshirishda sobit turgan, bu yo'lda hech kimni, o'zini ham, o'zgalarni ham ayamagan. Unga uzoq umr nasib etdi. U XX asr tengdoshi. Asr oxiriga kelib u amal qilgan e'tiqodlar sarob bo'lib chiqdi, o'z qo'li bilan yaratgan haybatli qoyalar birin-ketin qulay boshladi. Biroq u otdan tushsa ham egardan tushishni istamaydi, tagi puch g'oyalarga sodiqligicha

qoladi. Uning fojiasi – ham kulgili, ham ayanchli qismati ayni shu jarayonda juda yorqin namoyon bo‘ladi.

Tog‘ay Murodning yorqin milliy ruh bilan yo‘g‘rilgan har ikki romani XX asr jahon modernistik adabiyotiga xos qator xususiyatlarning, jumladan, «o‘zbekona absurd» g‘oyasining betakror talqini jihatidan ham milliy adabiyotimizda muhim yangilik bo‘ldi.

Tog‘ay Murod asarlariga xorijda qiziqish hamon davom etmoqda: «Oydinda yurgan odamlar», «Ot kishnagan oqshom» qissalari rus tiliga o‘girilib, «Zvezda» hamda «Drujba narodov» jurnallari sahifalarida e’lon qilindi; 2017-yil dekabrda esa bu ikki qissa Moskvadagi «Ripol klassik» nashriyotida «Tarlan» nomi bilan nashrdan chiqdi. «Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi» romani fransuz tiliga tarjima qilinib, Fransiyada, Parijdagi nufuzli «Les Editions DU NET» nashriyotida chop qilindi. Ular haqida ko‘p iliq gaplar aytildi, yozildi. Zotan, benazir san’at asarlarining umri boqiy, ular bir millatning mulki emas, bashariyatga daxldor. Endi gal o‘zbekning asl o‘g‘loni Tog‘ay Murodning benazir bosh romani «Otamdan qolgan dalalar»ga, u jahon bo‘ylab o‘z safarini boshlashiga umid qilamiz.

*Umarali Normatov,
filologiya fanlari doktori, professor,
O‘zbekiston Respublikasi fan arbobi*

*Birlashgan Millatlar Tashkiloti a'zosi –
Ozod O'zbekiston uchun bitdim.*

MUALLIF

BIRINCHI BOB

1

Men farg'onachi Jamoliddin ketmon nabirasi
bo'laman.

2

Bobomiz hovlisi Farg'onada bo'ladi.
Dalasi Farg'ona adog'ida bo'ladi.
Bobomiz dalasi oldidan bir ariq suv oqadi.
Suv gavhar zilol-gavhar zilol suv bo'ladi.
Suv egilmish tollar majnun-majnun sollanadi.
Ariq o'ngida shahardan kelajak yo'l bo'ladi.
Yo'l ariq yoqalab o'tadi. Yo'l majnuntol soyalab
o'tadi.

Bobomiz ana shu yo'ldan sahar-sahar dalalaydi.
Tolga xurjun iladi. Tahorat oladi. Qiblatib belbog'
yoyadi.

Cho'lpon yulduz poyida quloq qoqadi. Cho'lpon yul-
duz poyida sajda etadi.

3

Bobomizda nima bo'ladi – ketmon bo'ladi.
Ketmon emas – bir baloyi bad bo'ladi!
– Jamoliddinni ketmoni dalasiday keladi! – deydi el.

El qayerda qanday ulkan nima ko'rsa bo'ldi –bobomiz ketmoniga nisbat beradi.

– Ol-a, Jamoliddinni ketmoniday keladi-ya! – deydi el.

4

Bobomiz urmish ketmonni o'zidan o'zga yerdan tortib ololmaydi.

Bobomiz kalima qaytarib-qaytarib ketmon chopadi. Xudoni yodlab-yodlab ketmon chopadi. Xudoga shukrona aytib-aytib ketmon chopadi.

Yo'ldan o'tkich-ketkichlar bobomizga hormang etadi.

Bobomiz yo'lga qiyo-da boqmaydi. Daladan bosh ko'tarmayin bor bo'ling, etadi.

Shu bois, yo'ldan kim o'tadi-kim ketadi – bilmaydi. Bilgisi-da kelmaydi. Kim bo'lsa-da – bir mo'min, **musulmon-da,** deydi.

5

Saraton jingirtob-jingirtob kuydirmish bir mahal yo'ldan ajabtovur ovozlar eshitiladi.

Ajabtovur ovozlar o'z yo'lida keta beradi. Bir og'iz hormang etmaydi.

Shunda, bobomiz ketmonini yer botiradi. Engash mish ko'yi tizzalariga kaft tiraydi. Yer ostidan yo'lga ko'z tashlaydi.

Bobomiz, ko'zimga ter tomdi-yov, deya o'ylaydi. Qo'li yuzi bilan ko'zlarini artadi.

Bobomiz boshqatdan qaraydi.

Vo darig'o, shu ko'rinnish ajina bo'ldimi? Ha, yo'g'-a! Umri shu dalada o'tdi – bir nima-da ko'rmadi.

Yo, shu ko'rinnish tush bo'ldimi? Ha, yo'g'-a! O'lik-tirik sergak vaqt-a!

Musichalar uzib-uzib ku-kulaydi.

Kun yonadi.

Saraton sap-sariq tovlanadi.

O'tkinchi balolar saratonday sap-sariq bo'ladi.

Saraton balolardan sariq bo'ladi, balolar saratondan-da sariq bo'ladi.

Bobomiz qad rostlab qaraydi. Yo'lga betma-bet bo'lib qaraydi. O'ng kaftini qoshi uzra soyabon qilib qaraydi.

Bobomiz pichir-pichir kalima qaytaradi. Ketmonini yelka ola-ola qadamlaydi.

Ariq labida yuvinib-chayinadi. Xurjunidan tushligini oladi. Ariq bo'yida yoyadi.

Bobomiz chordana qurib o'tiradi. Ariqqa non botirib-non botirib tushlik qiladi. Ariqdan qo'shhovuchlab-qo'shhovuchlab suv olib tushlik qiladi.

6

Kun qiyomdan qiyom bo'ladi.

Yo'ldan Salohiddin bo'yrachi o'tadi.

Bobomiz bo'yrachini gapga soladi.

– Sizdan oldin ashiyoqqa bir balo o'tdi, – deydi bobomiz.

Salohiddin bo'yrachi ariq o'ngida oyoq iladi.

– Ajina bo'lib ajina bo'lindi, odam bo'lib odam bo'lindi, – deydi bobomiz.

Bo'yrachi ariq bo'yida soyalaydi. Bobomiz bilan mu-qobil bo'ladi.

– Ko‘rdim, Ketmon, ko‘rdim, – deydi bo‘yrachi. – O‘zimni yo‘ldan chetga olib turdim.

– Nega-nega?

– G‘ayridinlar bilan yo‘lim bir bo‘lmasin, dedim-da.

– Bizning ko‘chamizda g‘ayridinlar... yeb yuribdimi?

– E-e, Ketmon, Ketmon. Senga ketmon bo‘lsa bo‘ldi.

Sen ham odamday bo‘lib, ketmondan bosh ko‘tarsang ekan, dunyodan xabardor bo‘lsang.

– Mana, ketmondan boshimni olib o‘tiribman.

– Qorning ochgandir-da. Bo‘lmasa, ketmondan bosh ko‘tararmidинг.

Salohiddin bo‘yrachi shunday deya, yo‘l bosh-adog‘iga qarab oladi. Bobomiz, oldiga lik etib sapchib o‘tadi. Bobomiz qabatiga cho‘kadi. Bobomiz bilan yel-kama-yelka bo‘ladi.

– Farg‘onaga Oqposhsho keldi, – deya pichirlaydi.

– Mullalar Oqposhsho bizni ololmaydi, deyatib edi-yu?

– Olibdi-da.

– Qo‘qondan Olimquli lashkarboshi Chimkanga lashkar tortib ketibdi, deyatib edi-yu?

– Olibdi, olibdi. Ololmas ekan-u, Buxoro amiri Muzaffarxon o‘tirib qo‘yibdi. Olimquli lashkarboshi Chimkanda Oqposhsho yelkasini yerga tekkizibdi. Oqposhsholilarni bitta qo‘ymay qilichdan o‘tkazmoqchi bo‘lib tursa, Muzaffarxon bizning Qo‘qonga daf‘a qilibdi.

– Bo‘laman degich el, bir-birini botirim deydi, bo‘lmayman degich el, bir-birini etini yeysi.

– Olimquli lashkarboshi g‘azot maydonini tashlab, o‘zimizning Qo‘qonni o‘zimizning Buxoro amiridan mudofaalash uchun qaytib kelibdi. Oqposhsho bun-

dan foydalanibdi. Chalajon oq lashkarlar tag‘in daf‘a qilibdi. Oldin Chimkanni olibdi, keyin Toshkanni olibdi.

– Ha, tavqi la’natlar! Toshkanniyam olibdimi-a?

– Olibdi, Toshkanniyam olibdi. Saidazimboy degich savdogar boy Oqposhshoga Toshkanni sotibdi. Toshkanda Kaykovus degich ulkan bir ariq bor ekan. Toshkan yolg‘iz ana shu Kaykovusdan suvlar ekan, Saidazimboy Oqposhshoga ana shu Kaykovusni chippa bo‘g‘ib, Chirchiqqa burib yuborishni maslahat beribdi. Oqposhsho Saidazimboy gapi bilan Kaykovusni chappa qayirib, Chirchiqqa oqizibdi. Ana shundan Toshkan qirq ikki kecha-kunduz suvsiz qolibdi. Xalq holdan toyib, Toshkanni mudofaa qilolmay qolibdi. Oqposhsho saharlayin Toshkanni bosibdi.

– Illa-bila, Qo‘qongacha kelibdimi-a?

– Toshkan bilan Qo‘qon orasi ikki qosh oralig‘iday keladi. Yetib keladi-da. O‘zimizning Qo‘qon xoni he yo‘q, be yo‘q, shahar darvozasini ochib beribdi. Marhamati uchun Oqposhshodan «Aslzoda» faxriya unvoni olibdi, nishon olibdi...

Bobomiz chaparasta-chaparasta so‘kadi:

– He, ena..!

Xudo bermish kun bo‘ladi – yo‘lda Oqpodsho bo‘-ladi.

Bobomiz Oqpodshoga ket burib ketmon chopadi. Bobomiz Oqpodshoga ters bo‘lib ketmon chopadi.

Bobomiz Oqpodsho betini ko‘rmayin-da, kuymayin-da, deydi.

Oqpodsho arava minib o'tadi. Oqpodsho soz chalib o'tadi. Oqpodsho ashula aytib o'tadi. Oqpodsho hushtak chalib o'tadi.

Bobomiz shunda-da Oqpodsho betiga qayrilib qaramaydi. Enkaymish ko'yi butlari orasidan mo'ralaydi.

Oqpodsho oyoqlari osmonda bo'lib ko'rinadi, boshlari yerda bo'lib ko'rinadi.

Oqpodsho olabo'ji bo'lib ko'rinadi!

Bobomiz tushlikda-da Oqpodshoga ket burib o'tiradi.

Dalasiga yuz solib-yuz solib tushlik qiladi.

Oqpodsholik arava ariq yoqasida oyoq iladi.

Aravadan tap-tap Oqpodsho tushadi.

Bobomiz Oqpodsho tarafga ko'z qirida qaraydi. Shunda ajab sinoat ko'radi.

Bir juft oqbadan-oqbadan olabo'ji dala oralab borad. Oldin-ketin boradi. G'oz-g'oz boradi.

Oqbadan olabo'jilar boradi-boradi – dala kindigida oyoq iladi. G'oz turadi-turadi – uzala tushib yotib oladi.

Bobomiz ko'zlarini yumib-ochib qaraydi. Bobomiz ko'zlarini pirpiratib qaraydi.

– Yo, tavba-a! – deydi.

Bobomiz ohista-ohista to'rkaladi. Ketmonini yelka oladi. So'qmoq bo'ylab boradi.

Bobomiz bir kapa joyni kaftday pollab edi. Tuprog'ini kaftlarida ezib-ezib maydalab edi. Kepakday-kepakday muloyimlab edi. Kepak tuproqqa don sepib-sepib tashlab edi. Chumchuq terib ketmasin deya, kepak tuproq uzra un misol tuproq sepib-sepib qo'yib edi.

Ana shu kepak tuproqda, ana shu un tuproqda bir juft Oqpodsho yalpayib-yalpayib yotadi!

Oqpodsho qip-yalang'och yotadi! Oqpodsho onadan endi tug'il mishday yotadi!

Erkakzot Oqpodshoda aqalli bir enlik lungi bo‘l-maydi.

Ayolzot Oqpodsho mammalari osma qovunday-osma qovunday osilib yotadi.

Bobomiz bilaklari bilan betlarini bekitadi.

– Iyya-iyya! – deb chappa buriladi.

Oqpodsholar ana shunda kalla ko‘tarib qaraydi. Yon-bosh yotib qaraydi. Ko‘z qisib qaraydi. Erkakzot Oq-podsho kaftida tuproq o‘ynaydi.

– Tuprog‘ingni biz uchun muloyimlab qo‘yibs-san, minnatdorchilik bildiramiz, – deydi.

– Yurib-yurib, oxiri sening tuprog‘ingni tanladik. Baxting bor ekan, – deydi ayolzot Oqpodsho.

– O‘ziyam bizbop tuproq bo‘libdi-da.

– Ana endi, quyoshda maza qilib toblanib yotamiz.

– Nima uchun yuzingni yashirasan? Sen ham quyosh-da toblan.

Bobomiz shu zayli lo‘killab-lo‘killab qayta beradi.

Bobomiz ariq labida muztar bo‘lib-muztar bo‘lib o‘tiradi. Betlarini changallab-changallab o‘tiradi.

Bobomiz nima ko‘rdi, qachon ko‘rdi – aqli-da bovar etmaydi.

Oqpodsholar joyidan jiladi. Dalani qoq oralab keladi. O‘zlarini suvga tashlaydi.

Oqpodsholar suv shaloplatib-suv shaloplatib cho‘-miladi.

Oqpodsholar bobomizga taqlidan bilaklari bilan betlarini bekitadi.

– Iyya-iyya! – deya, bobomizni mayna etib-etib suv g‘arqob bo‘ladi. – Iyya-iyya! – deya xoxolashib-xoxolashib suv g‘arqob bo‘ladi.

Oqpodsholar qiyqirib-qiyqirib cho‘miladi.

Tollarda tushlamish chumchuqlar gurr-gurr uchadi.
Gavhar suv bo‘tana bo‘ladi.

8

Shu-shu bo‘ladi – bobomiz dalasi yuzini qaytib ko‘rmas bo‘ladi.

– Toqqa ketaman, – deydi bobomiz. – Tog‘dan yer olaman.

– Tog‘ olis-da, – deya ming‘illaydi momomiz.

– Olis bo‘lsa bo‘lar. Ana, tog‘dan yer olib ishlayaptilar. O‘lib qolmayaptilar.

– Endi deyman-da, olisni sho‘rvasidan yaqinni yovg‘oni, deyman-da.

– Dalamda musulmon oyoq bosar yer qolmadi. Dalamda dehqon oyoq bosar yer qolmadi. Bo‘ldi, endi qaytib oyoq bosmayman.

– Dalada nima ayb.

– Kofir yumalab yotar dalada fayz qoladimi?

Momomiz quvvatlamish bo‘lib bosh irg‘aydi.

– Tanasida mana muncha libosi bo‘lsa, o‘lsin agar! – deydi bobomiz. – Bir joylari dalamda mana bunday dirkillab turibdi!

Momomiz og‘zini ushlab-ushlab kuladi.

– Bir yotsa, yotibdi-da.

– Bo‘ldi, endi u daladan baraka ko‘tarildi.

– Bosib-bosib suvlang. Suv nimalarni yuvmaydi.

– Suv? Suv qoldimi! Oq to‘ng‘izday ariq ag‘nay berib, suvni-da haromlad! It-da, ariq labidan yalab-yalab suv ichadi! Oqposhsho bo‘lsa, oq to‘ng‘izday ariq ag‘nadi!

Momomiz gap bilan andarmon bo‘lib bilmaydi. Ko‘ylak etaklari yig‘iladi-yig‘iladi – tizzalab bora-

di. Tag'in yig'iladi-yig'iladi – tizzadan sonlab-sonlab boradi.

Momomiz lozim ulog'lari namoyish bo'ladi.

Bobomiz bo'sh piyolani zarda bilan to'ntarib tashlaydi. Lik etib joyidan turadi.

– Etagingizni yopsangiz bo'lmaydimi? – deya o'shqiradi. – Nima, Oqposhshomidingiz?

9

Bobomiz tog'lab borolmay qoladi.

Xufton vaqtı-xufton vaqtı guzardan achchiq-achchiq baqiriq-chaqiriq keladi.

Bobomiz nima gap, deya chopqillab-chopqillab boradi.

Guzar olato'polon bo'ladi. Guzar olatasir bo'ladi.

– G'azot, g'azot!

– Muhoraba, muhoraba!

Bobomiz o'z dardini o'zi tuyadi. Bobomiz o'z kuyigini o'zi tuyadi.

Gap yo'q, so'z yo'q – qinidan pichog'ini oladi.

Birov pichoq oladi. Birov tayoq oladi. Birov tosh oladi.

El oqkaltak-qorakaltak bo'ladi.

El mulla Namozni oppoq kigiz soladi. Kigiz to'rt burchidan oladi.

El kigiz ko'tarib-ko'tarib takbir aytadi. El kigiz ko'tarib-ko'tarib zikri samo' aytadi.

El ushbu kigizdayin oppoq ot yetaklab keladi.

El mulla Namozni ana shu oppoq kigizdan ana shu oppoq otga mindiradi.

– Pirim, yo'l boshlasinlar! – deydi.

Mulla Namoz oq otda kaft ochadi.

El yoppa baraka omin qiladi.

Mulla Namoz oq otda yo'l oladi.

El ko'tariladi. El oq otliq ketidan yo'l oladi.

Yo'lda ushoqday Ibodin soqov qatiq sotadi. Elga kadaida qatiq tutadi. «Ap-ap-ap», deydi.

«Qatiqdan ichib ketinglar, qatiqdan», demoqchi bo'ladi.

Alvir-shalvir Ibodin soqov Hayotxon degich momoning yolg'iz o'g'li bo'ladi. Tug'ma soqov Ibodin iljayib-iljayib yuradi. Baqrayib-baqrayib yuradi.

Yolg'iz o'g'il Ibodin, soqov o'g'il Ibodin, qatiq sotib ona boqadi.

El Ibodin soqovni aylanib o'tadi. El Ibodin soqovni yo'ldan qoch, deya turtib o'tadi.

Ibodin soqov keti bilan o'tirib qoladi.

Bobomiz ushoqday Ibodin soqovni dast ko'tarib, chet oladi. O'ngiri bilan bet-boshini artadi. Qatig'ini bir ko'tarishda ichadi. Qo'liga chaqa beradi. Yelkasiga qoqa-koqa uyiga jo'natadi.

El Oqpodsho qarorgohilab kelgunichayin olaqaroq tun bo'ladi.

El o'qlog'day-o'qlog'day cho'yan panjaralar bilan o'ralmish qarorgohni o'rab oladi.

Oq otliq qarorgoh eshididan ot qo'yadi.

Oqkaltak-qorakaltak el-da o'zlarini eshik uradi.

Eshikog'alar dang qotib qoladi. Otishlarini-da bilmaydi, otmaslarini-da bilmaydi.

Eshikdan boshlab qon to'kiladi.

El ikkita eshikog'ani-da pichoqlab o'ldiradi.

El ichkarida oyoq uzatib yotmis Oqpodsholarni joyida bosadi.

El Oqpodshoni bo‘g‘ib-bo‘g‘ib o‘ldiradi. El Oqpodshoni bo‘g‘izlab-bo‘g‘izlab o‘ldiradi. El Oqpodshoni pichoqlab-pichoqlab o‘ldiradi.

Qarorgohda tirik jon qolmaydi.

Ana endi qarorgohga o‘t qo‘yib yuborajak bo‘ladilar.

– Minba‘d, musulmonlar, minba‘d! – deya amr beradi oq otliq. – Bu imoratni Oqposhsho Peterburgdan olib kelmadi! Bu imorat o‘zimizning imoratdir! Onqadarkim, Oqposhsho kelib joylashib oldi! Shunday ekan, minba‘d imoratga ziyon bermangiz.

El tutantiriqni oyoq ostiga tashlaydi. Tepkilab-tepkilab o‘chiradi.

– Musulmonlar! – zafarona deydi oq otliq. – Mana, Oqposhshoni yer bilan yakson etdik! El-yurtimizni Oqposhshodan ozod etdik! Alhol, endi o‘z yurtlaringizga o‘zlarining bek bo‘lib kun kechirgaysizlar!

El shod-xurramligini shoyi etish uchun karnay-surnay yo‘qlaydi.

Zim-ziyo tunda karnay-surnay qani?

Shunda el hovuchlari bilan karnay chaladi. Hovuchlari bilan surnay chaladi. Hovuchlari bilan sibizg‘a chaladi.

G‘aflatda yotmishlar uylaridan tashqarilaydi. Alang-jalang bo‘ladi.

– Nima bo‘ldi? – deydi.

El zafarlarini shoyi etadi:

– O‘z yurtimizni qaytib oldik!

– Oqposhshoni pichoqdan o‘tkazdik!

El ana shunday kayfiyatda tarqaladi.

Oqpodsho keladi – ana endi keladi!

Farg‘onani Oqpodsho bosadi.

Oqpodsho shahar oralaydi.

Shaharda tirik jon bo‘ladi – guzar haydaydi.

Oqpodsho bobomiz uyini-da bosadi. Momomiz bilagidan olib otadi.

Momomiz jalp etib tashqari tushadi.

Momomiz uvvos-uvvos yig‘laydi. Momomiz yer tayanib turayin, deydi – turolmaydi.

Oqpodsho momomiz sochidan buraydi. Oqpodsho momomiz sochidan sudraydi.

Momo yer quchib-quchib yig‘laydi. Momomiz yer tirnab-tirnab yig‘laydi.

Momomiz qonqora qaqlaydi.

– O‘ldim, o‘ldim-a!.. – deya vovaylo etadi.

Momomiz nimkala soz-nimkala soz oyoq oladi.

Momomiz munkib-munkib odimlaydi. Momomiz al-pon-talpon odimlaydi.

Ketidan ushoq o‘g‘lonlari iyaradi.

Oldilaridan Ibordin soqov kelib qoladi. Qo‘ltig‘ida bir kadi qatiq bo‘ladi.

Ibordin soqov elga iljayib-iljayib o‘tadi. Ibordin soqov Oqpodshoga baqrayib-baqrayib o‘tadi.

Oqpodsho birov-biroviga qarab oladi. Ajabona-ajabona yelka qisadi.

– Ey, chuchela, yo‘l bo‘lsin? – deydi.

Ibordin soqov iljayib-iljayib o‘ta beradi.

– Ey, chuchela, senga aytayapman?!

Ibordin soqov Oqpodshoga qayrilib-da qaramaydi. Baqrayib-baqrayib o‘ta beradi.

Oqpodsho otini yo'rttirib boradi. Ibodin soqov oldini oladi.

Ibodin soqov ot tumshug'iga iljayib qaraydi. Oqliq podshoga iljayib qaraydi. Oqliqni aylanib o'tarman bo'ladi.

Shunda, boshqa bir otliq to'g'onoq bo'ladi.

Ibodin soqov bir o'ng otliqqa iljayadi, bir chap otliqqa iljayadi. Bo'sh qo'lini guzar taraf «nish» etadi. «U-u-u», deydi:

«Hay, anavi guzarga ketayapman».

So'g'in qo'ltig'idagi qatiqqa ishora beradi:

«Qatiq olib ketayapman».

Oqpodsho qatiqqa egilib qaraydi.

– Qatig'ini olib ichamizmi? – deydi.

– Qo'y-ye, bularni qatig'ini ichib bo'ladimi!

– Kim biladi, enasini sog'ib qatiq qiladimi!

Oqpodsho qamchi sopini Ibodin soqov peshonasiga nuqilaydi.

– Oldimga tush! – deya zug'umlaydi.

Ibodin soqov elga bir qarab oladi. Boshini sarak-sarak etadi. «Pa-pa-pa», deydi:

«El oldidan o'tdim, biroviyam qatiq so'ramadi».

Ibodin soqov iljayib-iljayib tura beradi. «Av-av-av», deydi:

«Endi guzarga boraman. Guzarda qatiq ketadi».

Oqpodsho kadiga egilib qaraydi. Qatiqqa tupuradi.

Balg'amlab-balq'amlab tupuradi:

– Tuf, ah, tuf!

Oqpodsho etik uchi bilan Ibodin soqov iyagiga turtdi.

– Bo'ldimi, chuchela? – deydi. – Qani, endi yur!

Ibodin soqov bir qatiqqa qaraydi, bir Oqpodshoga qaraydi. Lablarini buradi-buradi...ho'ngrab yig'lab

yuboradi. Qatig‘ini ko‘rsatib-ko‘rsatib yig‘laydi: «Ea-ea-ea», deydi:

«Endi ayamga nima deyman?»

Ibordin soqov yig‘laydi-yig‘laydi... qatig‘ini Oqpodshoga sepib yuboradi. Zabt bilan uyi taraf qochadi.

– To‘xta, chuchela!

– To‘xta deyman!

Ibordin soqov pir-pir chopib qo‘ya beradi.

Shunda, Oqpodsho miltiq peshlaydi. Ibordin soqov chuydasini ko‘zlaydi.

O‘q dol nishonlaydi.

Juldur-juldur Ibordin soqov chalpak bo‘lib uchadi.

Oqpodsho ot yo‘rttirib boradi.

Irkit-irkit Ibordin soqov yuzlari iljaya-iljaya so‘ladi.

Irkit-irkit Ibordin soqov ko‘zlar baqraya-baqraya so‘nadi...

«Endi... ayamga nima deyman?»

11

Yormozorda muhtasham bir masjid-madrassa bo‘ladi.

Oqpodsho mo‘min-mazlumni ana shu Yormozor masjid-madrasa qoshida to‘dalaydi.

Mo‘min-mazlum mung‘ayib-mung‘ayib turadi. Mo‘-min-mazlum jovidirab-jovidirab turadi.

Mo‘min-mazlum bir-birovi ko‘ksiga yig‘laydi.
Mo‘min-mazlum bir-birovi yelkasiga yig‘laydi.

Mo‘min-mazlum uzun kun ana shunday turadi.

12

General Skobelev kunbotarda tashrif etadi.

Shaqovatpanoh to‘ralar bilan falokatmaob hokimlar hamrohligida keladi.

General Skobelev mo'min-mazlum uzra qahr bilan karillaydi:

– Sart-sobakalar! – deydi. – Oralaringdan bir nobakor sart olampanoh oliy hazratlariga qo'l ko'tardi! Ig'tisho ham isyon qildi! O'rusiya saltanatining o'nta muazzam askarini shahid etib, g'oziy bo'ldi! Ul nobakor – mulla Namozdir! Mulla Namoz osiy bo'ldi! Mulla Namoz bog'iy bo'ldi! Biz ul osiy ham bog'iyni bugun topolmadik, erta-indin albatta topamiz! Siz ul nobakorni topishda olampanoh oliy hazratlariga madad beringiz! Qo'rqmangiz, olampanoh ul osiy ham bog'iy banda qonidan kechadi!

Mo'min-mazlum sukutda qoladi. Mo'min-mazlum nafas yutadi.

General Skobelev karr-karr etadi:

– Osiylik ham bog'iylik kimdan qo'zg'oldi – bilmiz! Ammo bu nonko'rlik qayerda qo'zg'oldi? Javob beringiz! Polkovnik Chaykovskiy!

– Labbay-labbay?

General Skobelev ketida mulla mushuk bo'lib turmish Chaykovskiy lip etib olg'a o'tadi.

– Labbay, taqsir, labbay? – deydi.

– Aytingiz, bu osiylik ham bog'iylik qayerda qo'zg'oldi?

Chaykovskiy boshi bilan muhtasham binoga imo beradi.

– Manavi chaldivorxonada qo'zg'oldi, janobi oliylari, – deydi.

– Bu qanday chaldivorxona bo'ldi?

– Bu masjid bo'ldi, janobi oliylari!

– Osiylik ila masjid orasida ne mushtaraklik bo'ldi?

– Mulla Namoz ana shu masjid imom xatibi, janobi oliylari.

– Osiy banda mulla Namozni oq kigizga o‘tirg‘izuvchi muridlari ana shu masjidda toat-ibodatlanadi, deysiz-da?

– Topdingiz, janobi oliylari, topdingiz.

– Masala ravshan bo‘ldi!

General Skobelev uzangi yo‘ldoshlari bilan mashvaratlashadi.

13

Oqpodsho mo‘min-mazlumni yo‘l o‘ngiga haydab o‘tadi. Oqpodsho qo‘qoni aravasimon uchta to‘p sudrab keladi.

General Skobelev mo‘min-mazlum bilan to‘plar oralig‘ida turadi. Ot gijinglatib-ot gijinglatib turadi.

– Sart-sobakalar! – deydi. – O‘rusiya podsho hazratlari o‘z istibdod sultanati quvvayi quadratini ko‘z-ko‘z etmoq uchun to‘p otadi! To‘p otish bilan hamohang namoz o‘qiladi! Amr etuvchi o‘zim bo‘laman!

General Skobelev to‘pchilarga amr beradi:

– To‘plar shaylansin!

To‘plar sharaq-shuruq bo‘ladi.

General Skobelev mo‘min-mazlumga amr etadi:

– Yotilsin! Yuzlar yerga qo‘yilsin! Quloqlar yopilsin! Namoz o‘qilsin!

Mo‘min-mazlum masjidga ruku etadi. Mo‘min-mazlum yer cho‘kkalaydi. Mo‘min-mazlum peshonasini yer qo‘yadi – misoli namoz o‘qimish bo‘ladi.

– Nog‘oralar chalinsin!

Nog‘orachilar bodratib-bodratib nog‘ora chaladi.

– Otilsin!

Uchta to‘p birvarakay otadi. Gumbur-gumbur otadi.

Masjid quyuq-quyuq tutunda qoladi.

– Turilsin!

Mo‘min-mazlum yerdan bosh oladi. Mo‘min-mazlum
qo‘l qovushtirib-qo‘l qovushtirib turadi.

– Otishga shaylansin!

To‘plar jangir-jungur o‘qlanadi.

– Yotilsin!

Mo‘min-mazlum tag‘in peshonasini yer qo‘yadi.

Mo‘min-mazlum tag‘in qulq-chakkasini ushlaydi.

– Otilsin!

Masjid qop-qora to‘pon bo‘ladi.

Nog‘orachilar bodratib-bodratib nog‘ora chaladi.

Shunda, bir nuroniy chol mazlumni yorib-yorib oldin-
laydi. Nuroniy chol yo‘lida g‘ov bo‘lmish miltiq-tig‘larni
qayirib-qayirib oldinlaydi.

Nuroniy chol generalni ko‘zlab keladi. Nuroniy chol
general etigiga kaft qo‘yadi.

General Skobelev etigi bilan nuroniy chol iyak-soqo-
lidan itarib tashlaydi.

– Yo‘qol, sart-sobaka, etigimni harom etasan! – dey-
di general Skobelev. – Men, sen sart-sobakalarni etigim
poshnasiga olmayman!

Nuroniy chol dalbanglab-dalbanglab boradi-boradi –
keti bilan o‘tirib qoladi.

– Kapitan Kayshovskiy! – yo‘qlaydi general. – Kay-
shovskiy deyman! Manavi qari sart- sobaka kim bo‘ldi?

Kayshovskiy hadahalab-hadahalab boradi. General
Skobelev uzangisi oldida mulla mushuk bo‘ladi.

– Umarxon eshon, janobi oliylari, Umarxon eshon! –
deydi.

– Eshon tugul, – deydi general Skobelev. – Muham-
mad payg‘ambar bo‘lsayam, etigim poshnasiga olmay-
man!

- Ajab qilasiz, janobi oliylari, xo‘p ajab qilasiz!
- So‘rangiz, qari sart-sobaka nima maqsadda etigim-ga osiladi?

Kayshovskiy Umarxon eshonni general Skobelev uzangisi qoshida betma-bet etadi.

- Ha-a, eshon? – deya zug‘umlaydi general. – Nima deysan?

Umarxon eshon qalt-qalt etadi. Umarxon eshon du-duqlana-duduqlana aytadi:

- Taqsir... – deydi, – taqsir, men bir kam saksonda bo‘ldim...

– Aql yoshda emas, aql boshda, eshon! – deydi general Skobelev. – Men o‘ttiz yoshimda Xivani tiz cho‘ktirdim! Mana, o‘ttiz ikki yoshimda Qo‘qonni tariqday tirqirat-dim! Saksonni urib qo‘yib, sen nimani qotirding?

- Ofarin, taqsir, ofarin, o‘ttizida er atangan, qirqida sher atanar, deydilar. Taqsir, men bir kam saksonda...

– Masala ravshan bo‘ldi: sakson yoshimni hurmat et, demoqchisan-da? Eshon, tuzemetslar o‘zidan bir yosh katta bo‘lsayam hurmatini bajo etadi. Bobo deydi, momo deydi. Opa deydi, aka deydi. Tuzemetslar o‘zidan bir yosh katta bo‘lsayam siz-sizlab murojaat etadi. Tuzemetslar o‘zidan yoshi kattalarga qo‘lini ko‘ksiga qo‘yib salom beradi, yo‘l beradi, joy beradi. Eshon, biz Ulug‘ O‘rusiyamiz! Ulug‘ O‘rusiya yosh bilan qarini bilmaydi! U o‘z oti o‘zi bilan – Ulug‘ O‘rusiya! Bo‘ldi, endi tuzemetscha urf-odatlaringni yo‘q etamiz! Endi Ulug‘ O‘rusiya urf-odatlarini qabul etasan!

- Taqsir, men yoshimni peshlamoqchi emas edim. Men... sakson yoshli bir mo‘ysafid, kalom uchun ijozat tilamoqchi edim.

– Ijozat, aytингиз!

- Taqsir... Siz to‘pga tutajak dargoh masjid...
 - Masjid bo‘lsa nima bo‘pti?
 - Masjid Xudoyi taolo dargohidur, taqsir. Xudoyi taolo dargohidur.
- Ol-a, eshon, ol-a! Islom dini Turkistonga VIII asrda keldi, VIII asrda! Islom Turkistonda o‘n asr dan ziyod hukmronlik qildi, o‘n asrdan ziyod! Bo‘ldi, yetar endi! Endi Ulug‘ O‘rusiya hukmronlik qiladi, Ulug‘ O‘rusiya! Ulug‘ O‘rusiya Moliya vaziri Vishnegorodskiy janoblari nuktadonlik ila bashorat etganganlariday, Turkiston – O‘rusiya tojidagi oliy qimmat dur bo‘ladi! XIX asr – Ulug‘ O‘rusiya asri bo‘ladi!
- Qadamlariga hasanot, taqsir, qadamlariga hasanot. Ammo-lekin masjidimizni to‘pon etsalar, mo‘min-musulmonlar qayerda fasohat ham balog‘at sabog‘in ola-durlar, taqsir?
- O‘ris-tuzem maktablarida saboq olasan! Peterburgdan missioner Ostroumov janoblari kelmoqdalar! Missioner Ostroumov! Ostroumov demak – nima demak, bilasanmi? Ostroumov janoblari o‘z otlari o‘zlar bilan o‘tkir aql sohibi! O‘tkir aql sohibi Ostroumov o‘ris-tuzem maktablari dasturilamalini tuzmoqdalar! Janob Ostroumov halizamon o‘z dasturilamali bilan kelib qoladilar! Turkistonda o‘ris-tuzem maktablari ochadilar! Sen endi o‘ris-tuzem maktablarida Ulug‘ O‘ris imlosini o‘qiysan! Sart-sobakacha itdum imlongni yondirib tashlaymiz! Turkiy tillarni yo‘q etib tashlaymiz!
- Bajonidil, taqsir, bajonidil, Oqposhsho hazratlari rushdu hidoyat etsalar, o‘qurmiz. Ammo-lekin, mo‘min-musulmonlar masjidida nafaqat saboq oladurlar...
- Bilaman, eshon, bilaman! – cho‘rt bo‘ladi general. – Endi... cherkovda toat-ibodat etasan! Masjidlarni

yo‘q etamiz – cherkovlar quramiz! Ana, To‘xtamishxon no‘g‘aylari! No‘g‘aylar Ulug‘ O‘ris cherkovlarida cho‘qinmoqda! Bo‘lmasa, kimsan To‘xtamishxon avlodlari! Endi seni cho‘qintiramiz!

– Bajonidil, taqsir, bajonidil. Oqposhsho hazratlari azm-u ixtiyor aylaganlariday bo‘la qolsin. Ammo-lekin ahli xalq ko‘zida Xudoyi taolo dargohini to‘pga tutsalar, xalq qarg‘aydur, taqsir, xalq qarg‘aydur.

– Xalq?!

– Shunday, taqsir, shunday. Xalq qo‘llasa – bor bo‘ladur, xalq qarg‘asa – xor bo‘ladur.

– Qanaqa xalq?!

– Ul mo‘lt-mo‘lt qora ko‘zlar oti – xalqdur, taqsir. Xalq bor – Haq bor.

General Skobelev dimoq-dimog‘ida kuladi.

– Ol-a, eshon, ol-a! – deydi. – Bular poda, eshon, poda! Bular oldin podadan odamga aylanmog‘i lozim bo‘ladi! Odamdan olomonga aylanmog‘i lozim bo‘ladi! Olomondan esa, xalqqa aylanmog‘i lozim bo‘ladi! Demak, bular xalq bo‘lish uchun ikkita-uchta bos-qichni bosib o‘tmoqlari darkor bo‘ladi! Bilasanmi, eshon, Ulug‘ O‘rusiya nima uchun yovvoyidan yovvoyi Osiyoga tashrif buyurdi? Manavi sart-sobakalarni odamga aylantirish uchun tashrif buyurdi! Ulug‘ O‘rusiya oldida sart-sobakadan inson yaratishday bashariy ham savob ish turibdi! Ulug‘ O‘rusiya saltanati – xaloskor saltanat!

General Skobelev karillaydi-karillaydi – tizzasi bilan otini niqtaydi. Umarxon eshondan besh-olti odim olislab oyoq iladi.

– Otishga shaylansin! – deydi. – Yotilsin! Namoz o‘qilsin!

Nog‘orachilar bodratib-bodratib nog‘ora chaladi.
– Otilsin!
Xudodargoh kunpayakun bo‘ladi.

14

Bobomiz tog‘da dala tanlaydi-tanlaydi – binoyiday
dala topolmaydi.

Bari yer ketmon ko‘rmagan yer bo‘ladi.

Shunda, Qurbon qoraqirg‘iz o‘z dalasini beradi.

– Ana, ol, o‘zbak, – deydi Qurbon. – Qoraqirg‘izda
dala bo‘lmaydi. Dala o‘zbakda bo‘ladi. Qoraqirg‘izda
mol bo‘ladi. Qoraqirg‘iz qir-adirda mol boqadi. O‘zbak
dasht-dalada ekin ekadi.

Bobomiz Qurbon qoraqirg‘izni quruq qo‘ymayin
deya, qo‘yin kovlaydi.

Qurbon qoraqirg‘iz bobomiz bilagidan ushlaydi.

– Tek o‘tir, o‘zbak, tek o‘tir, – deydi. – O‘zbak
qo‘ynida bo‘ldi nima, qoraqirg‘iz qo‘ynida bo‘ldi nima.

15

Bobomiz uzun kun ketmon chopadi.

«Bo‘ldi, endi Oqpodsho yo‘q bo‘ldi».

Bobomiz ana shunday ishonch bilan ketmon chopadi.

Bobomiz olam bexabar bo‘ladi.

16

Oqpodsho qadam-baqadam ko‘radi. Adirma-adir
ko‘radi. Qirma-qir ko‘radi.

Tog‘lab-tog‘lab ko‘radi.

Oxir-oqibat – bobomiz dalasini topib keladi.

Bobomiz alang-jalang bo‘lib qoladi. Bobomiz dovdibrab-dovdirab qoladi.

Ammo sir boy bermaydi. Mezbon misol bosh irg‘ab tura beradi. Mezbon misol qo‘l qovushtirib tura beradi.

– Oting Jamoliddin ketmon-a? – deydi Oqpodsho.

Bobomiz «ha», deyishini-da bilmaydi, «yo‘q», deyishini-da bilmaydi.

Oqpodsho bobomiz qo‘llarini ketiga qayirib boylaydi.

Ana shunda bobomiz Oqpodsho ketida turmish Xoliqul mingboshi tilmochini tanib qoladi. Tayin, meni shu Ashal no‘g‘ay ushlab berdi-yov, deya o‘ylaydi.

– Senga nima edi, no‘g‘ay? – deydi bobomiz. – Sen to‘qqiz qaytganga nima edi?

– Men bir tilmochman, Ketmon, qul tilmochman.

– Shu kuningdan ko‘ra, ket yurtingga, to‘qqiz qaytgan, ket!

– Qozon Farg‘onadan-da qul, Ketmon.

Oqpodsho bobomiz ketidan miltiq o‘qtalib-o‘qtalib yuradi.

Bobomiz shudgor oralab yuradi.

Oqpodsho-da shudgor oralaydi.

Ana shunda bobomiz bardoshi dosh berolmaydi. G‘azabnok qayrilib qaraydi.

– Ay, kofir! – deydi. – Bir dalamni harom qilding!

Endi bu dalamni-da bulg‘ama!

– Nima-nima?

– Dalamni qadamlab bulg‘ama, deyman!

Oqpodsho angrayadi-angrayadi – bir nima-da anglamaydi. Yer angrayib qaraydi. Yerda tuproqdan boshqa nima topolmaydi.

Oqpodsho yerdan bir siqim tuproq oladi.

– Ana tuproq, mana tuproq! – deydi. – Bo‘rsildoq tuproq, mag‘izdor tuproq, hosildor tuproq! Tuproq-misan-tuproq! Ammo bu tuproq seniki emas, chuchela, sening tuprog‘ing emas!

Bobomiz ko‘ngli bir uvishib oladi.

«Oqposhsho bilibdi, Qurbon qoraqirg‘iz dalasiligini bilib qolibdi, – deya xayollanadi. – Birovning moli mol bo‘lmaydi, deb shuni aytadilar-da».

Shunday bo‘lsa-da, bobomiz qo‘rqqan oldin musht ko‘tarar qiladi:

– Meniki bo‘lmay, kimniki bo‘ladi? – deydi.

– Bu tuproq...

Oqpodsho gapini topolmay qoladi. Ketiga qayrilib qaraydi. Barmoqlarini qirs-qirs o‘ynatib, yo‘ldoshidan so‘raydi:

– Duxovskiy, kunpayakun masjid oldida general Skobelev janoblari bir balo vazir deyatib edilar...

– Esimda yo‘q, Nazarov, esimda yo‘q, – deya yelka qisadi yo‘ldoshi. – Ha, o‘sha-da! Poshsho hazratlari aytди, deb qo‘yaver. Bu chuchelalar nimani biladi.

– O‘zi... poshsho kattami, vazir kattami?

– General Skobelev janoblari aytgan bo‘lsalar, albat-ta, vazir katta-da!

Oqpodsho tag‘in bobomiz bilan yuzma-yuz bo‘ladi. Salmoqlab-salmoqlab bayon etadi:

– Gap lo‘ndasi... Shvetsiya vaziri Falonchiyev janoblari aytganlariday, bu tuproq O‘rusiya tojidagi oliy qimmat dur, ha, dur! Aslo, aslo sening tuprog‘ing emas!

– Labbay-labbay?

– Sen bunday qaymoq tuproqqa yarashmaysan!

– Nima-nima?

– Chunki sen chuchelasan, chuchela!

– Sart-sobakasan, sart-sobaka!

– Biz sen sart-sobakalarni O‘rusiyaga jo‘natamiz!

– O‘rusiyada sening basharangday qoratuproq bor.

Sen ana o‘sha qoratuproqqa yarashasan!

- Qoratuproq – sart-sobaka... Sart-sobaka – qoratuproq... Juda hamohang!
- O‘zi, bu chuchelalar qanday qilib bunday qaymoq tuproqda yaralib qoldi, Duxovskiy?
 - Aytgiligi yo‘q, Nazarov, aytgiligi yo‘q. Shunday tuproqda shunday sart-sobakalarni yaratgan xudogayam qoyil emasman.
 - Qo‘yaver, Duxovskiy, bu tuproqqa endi ulug‘ o‘ris xalqi keladi!
 - Bilaman, Samaradan ikki yuzta o‘ris mujik ko‘chib keladi.
 - Bizning Saratovdan bir yuz ellikta o‘ris mujik keladi.
 - Mujiklarimiz hademay poyezddan tushadi!
 - Endi bu qaymoq tuproqda ulug‘ o‘ris xalqi deh-qonchilik qiladi!
- Bobomiz nafasi ichiga tushib ketadi.
- Bobomiz g‘aribona-g‘aribona qadamlaydi.
- Jamoliddin ketmon, namozingni o‘qib olasan-a? – deydi Ashal no‘g‘ay. – Peshin namozingni o‘qib olasan-a?
- Ashal no‘g‘ay bosh irg‘ay-irg‘ay shunday deydi.
- Ashal no‘g‘ay bot-bot shunday deydi.
- Ashal no‘g‘ay Oqpodshoga yuz soladi.
- Bir mo‘min banda namozini o‘qib olsin? – deydi.
- Hayda-hayda! – deya jerkiydi Oqpodsho.
- Kunpayakun masjid joyida cherkov poydevorini tashladik. Cherkov bitsin, cherkovda namoz o‘qiydi! – deydi Oqpodsho.
- Toat-ibodatni kanda qilish yomon, – deya sarg‘ayadi Ashal no‘g‘ay. – Xudo yo‘lda biror kor-holga giriftor etadi.

Oqpodsho sergaklanadi. Oqpodsho tevarak-boshga nazarlanadi. Oqpodsho hadiklanadi.

– Mayli, Xudo yo'lida bo'lsa, mayli, – deydi Oqpodsho.

– Xudo yo'lida qo'llarini bir bo'shatib oling, – deydi Ashal no'g'ay. – Qo'lsiz namoz o'qib bo'lmaydi.

Oqpodsho bobomiz qo'llarini ozod etadi.

Bobomiz obtovadan tahorat oladi. Bobomiz qibla taraf belbog' yoyadi.

17

Oqpodsho yong'oq ostilab soyalaydi.

Miltiqlari o'nglarida turadi. Bosh kiyimlari chaplari-da turadi.

Oqpodsho bobomizdan ko'z uzmay soyalaydi.

Ashal no'g'ay bir bobomizga qaraydi, bir Oqpodsho-ga qaraydi. Kamzulini ola-ola, bobomiz taraf odimlaydi.

– Ha, yo'l bo'lsin, no'g'ay? – deydi Oqpodsho.

– Men ham namozimni o'qib olayin, janoblar, – deydi Ashal no'g'ay.

– Sen cho'qintirilmaganmisan?

– Xudoga ming qatla shukur, musulmon farzandiman.

Ashal no'g'ay bobomiz qabatidan kamzul to'shaydi.

«Ollohu akbar»... deya qulqoqib boshlaydi.

Bir so'z namozdan bo'ladi, bir so'z amaldan bo'ladi:

– Qulqoq sol, Ketmon, qulqoq sol, – deydi. – Oqpodsho mulla Namoz bilan muhorabachilarni qidirmoqda.

– Meni kim aytdi?

– Birov aytmadı. Oqposhsho erkak zotini ushlab qamayapti.

– Qamasa-qamar.

– Oqposhsho osiy bandalarni osib o'ldirmoqqa hukm qildi. Ibrat bo'lsin uchun butun xalq oldida osadilar. Bitta shahid o'ris joni uchun o'nta o'zbakni osadilar. Alhol, senga-da shul hukm joriy etiladi.

– Mening qo'lim qon emas.

– Unda, O'russiyaga surgun etadilar. Hali, anavilar seni qoratuproqqa jo'namatiz, deydilar. Shu gapda jon bo'ladi. Ikki yuzdan oshiq zabardast o'zbakni ichkari O'russiyaga surgun etadilar.

Bir so'z namozdan bo'la beradi, bir so'z amaldan bo'la beradi:

– Endi men nima qilayin?

– Qoch.

– Bola-chaqamni tashlab qayoqqa qochaman?

– Boshing oqqan tarafga qoch.

– Anavilar ko'z uzmaydi, qanday qilib qochaman?

O'zingni soyga ot. Joyingdan turma-da, soy tubigacha yumalab-yumalab bor. Bet-boshing yoriladi, oyoq-qo'ling lat yeydi. Alhol, omon qolasan. Bo'l-bo'l.

Bobomiz birdan soy taraf chopadi. Misoli suvg'a kalla qilmishday – o'zini soyga otadi.

Oqpodsho hayallab keladi.

– To'xta, otaman, to'xta! – deydi.

Oqpodsho qasur-qusur yumalamish toshlarni ko'zlab miltiq bo'shatadi.

Oqpodsho soy yoqalab chopadi-chopadi – soy enajak so'qmoq topolmaydi.

Bobomiz toshlar bilan yumalaydi-yumalaydi – yovvoyi bodomlar aro g'oyib bo'ladi.

18

Bobomiz tog' yonalab enadi-enadi – Isfarada manzil oladi.

Isfarada-da Oqpodsho bo'ladi.
Farg'ona bobomizga torlik qilib qoladi.
Bobomiz Oqpodsho yo'q yurt izlab yuradi-yuradi –
Dushanba keladi.

«Tili boshqa aslo el bo'lmaydi».
Bobomiz ana shunday o'y bilan tag'in yo'l oladi.
Yuradi-yuradi – Denov keladi.
Denov bekligi Buxoro amirligida bo'ladi.
Bobomiz Denovni makon etadi.
Kuzi bilan mardikorlik qiladi.
Qishda odam yollaydi – Farg'onadan bola-baqrasini
oldirib keladi.

19

Bobomiz bola-baqrasi omon-eson Denovlab keladi.
Aybi – to'ng'ich o'g'li bir boshqa bo'lib keladi.
Ana shu to'ng'ich o'g'il Aqrab bizning otamiz bo'ladi.

20

Otamiz qoq tunda to'shakdan turib ketadi.
Soya-sharpasiz tashqarilaydi. Gap-so'zsiz tashqari-
laydi.
Zim-ziyo supada qo'l ket etib turadi. Tevarakka oq-
poshshona-oqposhshona boqib so'zlaydi:
– Sartlar! – deydi.
Oyoqlari ostida yotmisht kosovni miltiq qilib peshlay-
di. Miltiq peshlab-peshlab odimlaydi.
– Chuchelalar! – deydi.
Hovlini aylanadi/aylanadi – narvondan tomlaydi.
Tomda qishloq uzra miltiq o'qtalib-o'qtalib turadi.
– Yotilsin! – deydi.

Qishloqdan itlar huradi.

Otamiz it humrish tarafga miltiq o'qtaladi.

– O'chir, sart-sobaka, o'chir! – deydi.

Qiblada oy bir oqarish beradi, bir qorayish beradi.

Otamiz oqarish bermish oyga miltiq o'qtaladi.

– Yo'qol, sart-sobaka, yo'qol! – deydi.

21

Bobomiz tashqaridan eshitilmish ovozdan uyg'onadi.

Qabatini paypaslaydi. Nima gapligini payqaydi.

Sapchib tashqarilaydi.

Bobomiz supada haykal misol qotadi.

Oshxona taraf quloq tutadi. Darvoza taraf quloq tutadi. Molxona taraf quloq tutadi.

Ovoz qayerdan kelayapti – bilolmaydi.

Oy qorayish beradi.

Otamiz qorayish bermish oyga miltiq o'qtaladi.

– Otilsin! – deydi.

Otamiz «pup-pup-pup», deya kosovdan to'p otadi.

Bobomiz ana shunda otamiz qayerdaligini bilib oladi.

Oyoq uchida narvonni topib oladi. Ohista-ohista tomlaydi.

Tomda o'rmalab boradi-o'rmalab boradi – otamiz ketidan mahkam quchoqlab oladi.

Otamiz tom tashlab-tom tashlab yig'laydi. Otamiz oyoq tirab-oyoq tirab yig'laydi.

Bobomiz otamizni tomdan ko'tarib tushiradi.

22

Otamiz esini tanigunichayin tomma-tom yuradi.

IKKINCHI BOB

1

Men surxoni Aqrab qo‘ligul o‘g‘li bo‘laman.

2

Otamiz qadamish cho‘p nihol bo‘ladi.

Otamiz qaramish daraxt shig‘il-shig‘il bo‘ladi.

Otamiz kesmish tok shokila-shokila bo‘ladi.

Otamiz qirqmish gul shoda-shoda bo‘ladi.

– Ming qilsa-da, otasi farg‘onachi-da, farg‘ona-chi! –
deydi el.

3

Bir erta Abil jarchi ko‘chama-ko‘cha jar soladi:

– ...Barcha-barcha hovuz bo‘ylab borsin! Yo‘qsillar
hukumati bilan ko‘rishuv bo‘ladi!

– Yuvuqsizlar hukumati deydimi? – deydi onamiz.

Otamiz onamizdan betini burib-burib kuladi.

– Dehqonqul! – deydi otamiz. – Yuvuqsizlar hukumati desang-da bo‘ladi, Sho‘rolar hukumati desang-da
bo‘ladi!

Bizning Surxon tarafda xo‘jalar bekalar otini ata-
maydi. Bekalar-da xo‘jalar otini atamaydi. Bir-birlarini
yo qizlari oti bilan ataydi, yo o‘g‘illari oti bilan ataydi.

Otamiz bilan onamiz bir-birlarini mening otim bilan
ataydi.

– Barcha boradimi, Dehqonqul? – deydi onamiz.

– Yo‘q! Kattalar boradi. Sho‘rolar maydalar bilan gapirishmaydi.

– Ana, eshitding-a? – deydi onamiz.

Shunday bo‘lsa-da, men otamiz ketidan iyaraman.

Otamiz meni jerkib-jerkib darvozada qoldiradi.

Men darvoza suyanib o‘tiraman. Otamiz yo‘lini qarayman.

Otamiz tushlarda qaytadi.

Men otamiz qo‘lidan ushlab tortaman.

– Ayting, Sho‘ro qanday odam, ayting! – deyman.

Otamiz qoboq uyub ichkarilaydi. Telpagini tapillatib ko‘rpacha uradi. Bolish yonboshlab ich tortadi. Ship tikilib uh tortadi.

Men otamiz pinjiga kiraman. Men otamiz belbog‘idan tortaman.

– Ota, ayting! – deyman.

– E, o‘chir-ey, enag‘ar! – deydi otamiz. – Endi sen qoldingmi, kallani garang qilmagan?

Men otamiz pinjida yota beraman.

Shunda, onamiz ichkarilaydi.

– Qani, gapirsin qani, – deydi onamiz.

Otamiz tag‘in miq etmaydi.

– Gapirsin-da endi, yuvuqsizlar hukumati qanday-chikin odam ekan, gapirsin-da endi.

Ana shunda otamiz onamizga yuz buradi.

– Dehqonqul! – deydi. – Sho‘rolar, biz to‘ng‘ich, siz kenjasiz, deydi. Biz sizlarning katta akalaringiz bo‘lamiz, deydi. Shunday ekan, sizlar bizga bo‘ysunish-laringiz lozim, deydi.

– Yaxshi, musulmonchilikni bilar ekan.

– Dehqonqul! Gap musulmonchilikda emas... Dehqonqul! Shuni o‘ng qulog‘ing bilan-da eshitib ol, chap

qulog‘ing bilan-da eshitib ol: qizil rang – yaxshilikka olib kelmaydi. Qizil rang – odamni aldaydi.

– Nima, yuvuqsizlar hukumati qizil odam ekanmi?

– Esa-chi, qizil-da. Qip-qizil. Tut shoxiga qistirilgan yalovigacha qip-qizil. Ombor devorlariga ilig‘liq so‘zanalargacha qip-qizil. Qayoqqa qarama – qizil, qizil, qizil...

– Qizil bo‘lsa bo‘lar, bu kishiga nima.

– Dehqonqul! Qizil yomon-da, qizil yomon. Boisi, qizil rang – qon rang! Qon yomon, yomon!

– Zamon tinch bo‘lsa, bo‘pti-da.

– Dehqonqul Qon rangdan yorug‘lik tilama. Qon rangdan ro‘schnolik tilama. Qon rangdan panoh tilama. Qon rang – jallod rang!

4

Shu kundan e’tiboran otamiz bir boshqa bo‘ladi-qoladi.

Bir mahalgachayin uqlamaydi. Hovli aylanib-aylanib yuradi. Ko‘cha devor mo‘ralab-mo‘ralab yuradi.

Yotsa-da, uyqusida gapirib-gapirib yotadi:

– Qizil, ket qizil!.. – deydi.

Onamiz otamiz holidan qayg‘uda qoladi. Yengiga pul qistiradi. Folchiga yo‘l oladi.

– Erkagingiz ya’juj-ma’jujga yo‘liqibdi! – deydi Jar-qin folchi. – Ya’juj-ma’juj bo‘lgandayam, ulay-bulay emas! Qip-qizil ya’juj-ma’juj. Qizil ya’juj-ma’jujga qizil tovuq so‘yinglar!

5

Qizillar qulog‘i qirqta bo‘ladi!

Kechasi bilan uchta Qizil kirib keladi.

– Hali, qizillarni daf etish uchun qizil tovuq so‘yar bo‘ldingmi?.. – deydi.

Qizillar otamizni oldiga solib ketadi.

Men otamiz ketidan ergashaman.

Onamiz qo‘limdan tortib qoladi.

Otamiz uch kundan keyin qaytib keladi.

Odaticha – etigi poylarini qo‘li bilan sug‘urmaydi.

O‘ng oyog‘ini bir taraf silkiydi – o‘ng poyi o‘scha taraf borib tushadi.

Chap oyog‘ini bir taraf silkiydi – chap poyi sandiq ostiga borib tushadi.

Paytavalari chuvalab-chuvalab qoladi.

Ko‘ksi bilan ko‘rpacha tashlaydi. Bolish quchoqlaydi. Betlarini bolish botiradi.

– Bir joyi og‘riyaptimi? – deydi onamiz.

– Dehqonqul! Men senga aytib edimku, qizillar el bo‘lmaydi, deb. Enag‘arlar meni Yurchiga olib bordi. Yurchining qo‘rg‘onida qarorgohi bor ekan. Oqchurin degich kattasi bir tergamoqlik qildi-ye, bir tergamoqlik qildi-ye! Qizillar sha’niga tag‘in bir yomon gap qilsang, Sibir surgun bo‘lasan, dedi. Bir-ikkita qog‘ozga barmoq bostirib oldi.

– Sibiri qayerda bo‘ldi?

– Kim biladi, qayerda bo‘ldi.

Men otamiz etiklarini terib-terib olaman. Bo‘sag‘ada juft-juftlab qo‘yaman. Paytavalarini yig‘ib-yigib olaman. Etiklariga o‘rab-o‘rab solaman.

– Dehqonqul! – deydi otamiz. – Endi qizillar meni qo‘ymaydi.

– Endi qaytadi, Dehqonqul?

– Endi ketaman. Yomondan qoch-da, qutul, yotonda qutul, deydi.

Otamiz bir kechada yo‘qoladi-qoladi.

8

Men tag‘in otamizni qidiraman.

– Otang bozor ketdi, keladi, – deydi onamiz.

Men endi onamiz ketidan iyaraman. Onamiz bir odim bossa-da, ketidan boraman.

Onamiz hovuz boradi. Hovuz bo‘yida ayollar bilan gurunglashadi.

Ayollar biri qo‘yib, biri aytadi.

– Burnog‘i kecha tegirmon oldida ikkita Qizilni bo‘g‘izlab ketibdi.

– Ikkita-da gapmi, Hayitkalni jarida besh-oltitasini otib ketibdi.

– Hay, bir zamonlar bo‘layapti-da.

Onamiz ko‘zasini suv botirib oladi. Ko‘za yelkalab qaytadi. Yo‘lda ko‘za qo‘yib dam oladi.

Men yo‘l bosh-adoq olazarak bo‘lamан.

– Otam qani... – deya ingillaryman.

To‘lib-toshib turmish onamiz cho‘rt yoriladi:

– Ishtonimni ichida! Eshitdingmi? – deydi. – Manavi ishtonimni ichida!

Men mana bo‘lmasam deyman-da, ko‘zadagi suvgaga tupurib qochaman.

Onamiz ketimdan tosh otib qoladi.

– Ha, oshingni yeyin sen tentakni, oshginangni yeyin! – deydi.

Onamiz suvni to'kib tashlaydi. Tag'in hovuz yo'l oladi.

9

Onamiz meni qarg'ab-qarg'ab yotqizadi.

Men onamiz ro'molini tortqilay-tortqilay uxbol qolaman.

Bir mahal eshigimiz g'ijir-g'ijir ochilib-yopiladi.

Men ko'zimni ochgani erinaman. Onamiz tashqarilayapti, deya o'ylayman.

O'n besh-yigirma kunda bir bor shunday bo'ladi.

Bir safarida uyqum kelmayin yotaman.

Onamiz ohista-ohista to'shakdan turadi. Onamiz oyoq uchida-oyoq uchida ayvonlaydi.

Ayvon tarafdan shivir-shivir eshitaman. Shrivir-shivirda meni otim-da bo'ladi.

Gap-so'zlarni alayna-alayna eshitolmayman. Ammolokin ko'nglim tuyadi: ana shu shivir-shivirchi otamiz bo'ladi!

– Ota, ota! – deya lik etib turaman.

Onamiz ila-chila qaytadi.

– Ha, nima, nima? – deydi. – Ota? Qani ota? Nima balo, elovrayapsanmi? Yot, uxla, yot!

Onamiz boshimni silay-silay ketadi.

Onamiz boshimga ko'rpani torta-torta ketadi.

Men tag'in ko'rpadan boshimni olaman. Ko'zlarimni katta-katta ochaman. Pichir-pichir eshitaman.

– Meni qizillar yo'qlamayaptimi?

– Yo'g'-a.

– Yo'qlasa, toqqa o'tinga ketib edi, de.

– O'zi qayerda yuribdi?

- Ishing bo‘lmasin.
- Nimaga ishim bo‘lmaydi? O‘lik-tirigini bilayin-da.
- Hayitkalni jarida yotibmiz.
- Jarda yotadi?
- Aslida, tog‘da yotamiz. Jarga kechasi kelamiz.
- Tog‘ qayerda, Hayitkalni jari qayerda.
- Otni oldida nima degich gap. Tog‘dan Hayron-dara enamiz. Hayrondaradan keyin Hayitkalni jari-da.
- Bir o‘zimi?
- Bir o‘zim qayqoda – o‘nta jigit. O‘zimizdan Ra-shid bor. Boshqalari boshqa qishloqdan. Hali tag‘in ko‘payamiz. Tevarak qishloqlardan jigitlar kelib qo‘shilayapti.
- Kechasi Hayitkalni jarida nima qiladi-a? Uygi-nasida, bola-baqraginası oldiginasida yotsa bo‘lmay-dimi-a?
- Dehqonqul! Sen nimani bilasan? Biz el-yurt uchun olishayapmiz. Birovi-da Hayitkalni jaridan tirik o‘tol-mayapti. O‘tganini-da ko‘raman!
- Kimni aytayapti?
- Qizillarni-da, kimni bo‘lardi.
- Qizillar Hayitkalni jaridan o‘tadimi?
- Esa-chi. Denovdan Xo‘jasoatga kelgich yo‘l Hayitkalni jaridan o‘tadi-da. Boshqa yo‘l yo‘q. Shu jarda Qi-zilman, degichini qoniga belayapmiz.
- Ko‘ziga qarasin-da, qizillarda miltiq bor, deyishadi.
- Miltiq bizda-da bor. Bir kechasi beshta Qizilni o‘ldirib, pulemyotini-da olib oldik.
- Ishqilib, ko‘ziga qarasin, deyman-da.
- Dehqonqul! Ko‘zimga qarasam-qaramasam, Qizil zotini enasini jabduqlayman!
- Ko‘p katta ketmasin.

– Dehqonqul! Katta ketsam-ketmasam, qishlog‘i-mizga o‘ris zotini yonashtirmayman!
Pichir-pichir eshita berib ko‘zim ketadi.

10

Tonglay ayvon qarayman.

Ayvonda ko‘rpa-to‘sak bo‘ladi – otamiz yo‘q bo‘ladi.

Men yer tepib-yer tepib ingillayman. Men yer yumalab-yer yumalab ingillayman.

Onamiz yengimdan olib turg‘izadi.

– Jelakni kir qilding, qirg‘inni oldida qirilib ketgur! – deydi. – Yo‘q otani qayerdan topaman? Sendan ota qarzim bormi?

Men oshxona chopaman. Suv to‘la ko‘zalarga tupurib-tupurib qocharman.

Ketimdan otilmish kosov darvoza taraqlab tegadi.

11

Otamiz qachon keladi, deb kun sanayman.

Kun sanay berib, barmoqlarim taqchil bo‘lib qoladi.

Kun sanay berib, kaftlarim barmoqlarim bilan to‘lib qoladi.

12

– Bo‘ldi, endi qaytib kelsin. Anavi Dehqonquli bezori jonimni chiqardi, – deya pichirlaydi onamiz.

– Bola bola-da, – deydi otamiz.

- Ayollar, erkagingiz bosmachi bo‘p ketibdi, shu chinmi, deydi.
- Dehqonqul! Bosmachi demanglar. Necha marta ay-taman, bosmachi demanglar deb.
- Bari ayol shunday deydi.
- Desa deya beradi-da. Bosmachi bo‘lib, qaysi yurt-ni bosib olibmiz? Bosmachi bo‘lib, qaysi elni talon-toroj etibmiz? Dehqonqul! Bosmachi degich gapni ular o‘ylab topdilar.
- Kimlar?
- Kimlar bo‘lardi – qizillar-da. Kimlar bo‘lardi – padar la’nat cho‘chqalar-da. Cho‘chqalar o‘zлari yurtimizga bostirib keldi. Yana-tag‘in, bizni bosmachi deb atadi. Padar la’nat cho‘chqalar o‘zлarini yorliqlarini bizning peshonamizga yopishtirdi.
- Unda, bu kishi kim bo‘ldi?
- Mujohid! Bildingmi? Mujohid!
- U nima degani bo‘ldi?
- Mujohid el-yurt uchun jihod etuvchi odam bo‘ladi. El-yurt yo‘lida shahid bo‘lish uchun shay odam bo‘ladi.
- Kim biladi, Dehqonqul, el-yurt shunday deyapti-da.
- Dehqonqul! El-yurt qizillar ig‘vosiga uchmasin. Men qizillarni bitta qo‘ymay qiraman. Omon qolmish Qizilni qayerdan kelgan bo‘lsa – o‘sha yoqqa qaytarib haydayman. El-yurt ana o‘shanda biladi – mujohid kim, bosmachi kim ekanini. Botar kunni otar tongi bo‘ladi.

13

Bir oqshom darvozamizda uchta odam qora beradi.
 Odamlar ostonamizda alang-jalang bo‘lib turadi.
 Onamiz bet bekitib-bet bekitib peshvoz boradi.

- Qani u, tuzemets? – deydi birovi.
- Onamiz anglamaydi – yer boqib tura beradi.
- Men sen churkadan so‘rayapman?
- Qani u, tuzemets, churka?
- Kim-kim? – deydi onamiz.
- Boşmachi ering qani deyapman?
- Onamiz ana shunda angraydi. Xiyol yuz ochadi.
- Ha-a, otasimi? – deydi. – Otasi tog‘lab ketib edi.
- Qachon keladi, tuzemets, churka?
- O‘tin terib bo‘lsa, keladi-da.
- Keluvchilar ket qayriladi.
- O‘zi bir tuzemets churka bo‘lsa, yana-tag‘in betini bekitadi-ya! – deydi.

14

Kelgichlar birovi Normurod faol bo‘ldi.

- Dehqonql! Shu enag‘arga aytib qo‘y, qadamini tortsa tortdi, tortmasa, o‘z qo‘lim bilan kallasini olaman.
- O‘zi, qizillar qachon ketar emish?
- Dehqonql! Qizillar ketmaydi, haydamasa ketmaydi. Ketmasa, o‘zlarini sho‘ri. Bari Qizilni tutday to‘kaman. Qizillar o‘ligini g‘ojirlarga yem qilaman.
- Bir Rashid bosmachi bilan ikkovini qo‘lidan nima keladi.
- Dehqonql! Necha marotaba aytaman, bosmachi dema deb. Bosmachilar ana – qizillar!
- Bari shunday deyapti-da, menda nima ayb.
- Bari aysa-da, sen aytma. Chin, bizning qishloq-dan Rashid ikkovimiz, chin. Biz nima qilaylik, bari dinimonini sotayapti. Birovi Sho‘ro bo‘layapti, birovi firqa bo‘layapti, birovi hosilot bo‘layapti. Dehqonql! Men

ularni jigit sanamayman. Yo‘q, jigit sanamayman. Gapni o‘roli keldi, aytayin... Ular xunasa! Ha, xunasa!

– Shunday deyishga uyalmaydimi?

– Bo‘lmasa, nima deyin? Kofir deyin desam – bari o‘zbak bo‘z bolalar. O‘zbak deyin desam – bari kofirlar yo‘lidan yuribди. Musulmon bo‘p – musulmon emas, kofir bo‘p – kofir emas. Bundaychikinlarni kim deydi? Xunasa deydi-da!

15

– Bu safar hayallab qoldi?

– Ko‘lobda bo‘ldik. Ibrohimbek qo‘rboshi hazratlari qo‘lida mashq oldik.

– U kishi kim bo‘ldi?

– U kishi islam lashkari sorboni bo‘ladilar. Ibrohimbek hazratlarini qo‘rboshimiz desak-da bo‘ladi, amirimiz desak-da bo‘ladi. Boisi, amirimiz o‘z joylariga Ibrohimbek hazratlarimizni tayinlabdilar-da, o‘zları Afg‘oniston sari siperish beribdilar. Xudo xohlasa, Ibrohimbek hazratimiz sorbonligida bari o‘risni bitta qo‘ymayin qiramiz.

– Ko‘lobga bir o‘zi bordimi?

– Yo‘q! Elliktacha jigit bo‘lib bordik. Ibrohimbek hazratimiz qarorgohida turkiy lashkarboshilar mashq berdi. Ay, bir barlos jigitlar mashq olayapti, ay, bir barlos jigitlar mashq olayapti! Jigit emas – lochin, lochin! Ibrohimbek hazratimiz barloslari olsa oladi – aslo oldirmaydi!

16

Tag‘in kun sanayman.

Tag‘in barmoqlarim taqchil bo‘lib qoladi.

Tag‘in kaftlarim barmoqlarim bilan to‘lib qoladi.

Tunlardan bir tun tashqarida tapir-tupur bo‘ladi.

Amrlar eshitiladi:

- Qimirlama, otaman!
- Qaddingni ko‘tar!
- Qo‘lingni ber!
- Tipirchilama!

Shunda, otamiz ovozi-da keladi:

- Rashid aytdi-ya, shu kecha uyingga borma, dedi-ya!

Rashidni gapini olmadim-a, ay, attang-a!

Onamiz otilib tashqarilaydi. Ovoz berib yig‘laydi.

– Ey, mocha! – deydi birov. – O‘chir, bo‘lmasa seni-yam boylaymiz!

Haminqadar talato‘p bo‘ladi. Haminqadar do‘q-zug‘um bo‘ladi.

Tashqari birdan yorishadi.

Men ana shunda tashqarilayman.

Tashqarida qo‘sha fonus yonadi.

Qo‘llari qo‘llig‘lik otamiz supada yotadi. Bet-boshi qon otamiz g‘ujanak yotadi.

– Uspenskiy, Poltoratskiy! Otni olib kelinglar! – dey-di birov.

Bir fonuslik chopqillaydi. Ko‘chadan ot yetaklab keladi. Supa oldida bel qiladi.

Amr etuvchi otamiz bo‘ynidan egar qoshiga arqonlaydi.

– Hayda! – deydi.

Ot ko‘cha yo‘l oladi.

Otamiz ot ketidan oyoq tirab-tirab odimlaydi. O‘zini ketiga tashlab-tashlab odimlaydi.

Devor suyanib turmish onamiz tag‘in ovoz berib yig‘laydi.

– Ey, mocha churka, men senga o‘chir deyapman! –
deydi Uspenskiy.

Onamiz dami ichiga tushib ketadi.

– Chanishev! – deydi otamiz. – Manavi cho‘chqalaringga ayt, poshikasta-zaifalarni undaychikin so‘kmaydilar!

– So‘kayotganim yo‘q, – dedi Uspenskiy. – Mochani mocha deydi-da. Sen hangi churka, zaifang mocha churka! Yurting – Churkiston!

– Uday dema! Turkiston de, Turkiston! Men O‘rusiyangni Cho‘chqaiston deyotganim yo‘q!

– O‘zi, Turkiston nomi nimadan olib aytiladi, Poltoratskiy?

– Turk so‘zidan olib aytiladi. «Turkiylar makoni», degan mazmun beradi.

– Ha-a. Sen churka tuzemets o‘zingni buyuk turkiylar deb bilasanmi? Buyuk turkiylar... Buyuk Turkiston... Sassiq churkalar! Sassiq Churkiston! Ana, sen kimsan!

– O‘zi bir churka tuzemets bo‘lsa, Turkiston, turkiylar degan po‘rim-po‘rim gaplarni qayerdan biladi, Kolesov?

– Anavi Hisor taraflarda turk ofitserlari itday izg‘ib yuribdi. Ana o‘shalar o‘rgatayapti.

– Anvar poshshoni asfalasofilinga jo‘natganimizga o‘n ikki yil bo‘ldi-yu?

– Qalang‘i-qasang‘ilari hamon daydib yuribdi.

Onamiz otamiz ketidan ergashib boradi. Hiq-hiq etib boradi.

Men onamiz ketidan ergashib boraman. Ing-ing etib boraman.

Oldinma-ketin katta yo‘llab kelamiz.

Katta yo‘lda tag‘in ikkita oqliq bo‘ladi.

Qizillar ana shu manzilda oyoq iladi.

– Chanishev! – deydi otamiz. – Bir kun bo‘lmasa, bir kun sen sulloh kelishingni bilib edim. Aynan sen sullohn ni keladi, deb o‘ylab edim. O‘ylaganim bo‘ldi, Chanishev!

– Ha, nima deysan, nima? – zahrini sochdi Chanishev.

– Chanishev! Men shu qishlog‘imizga qadam qo‘yaman degich o‘ris qonini ichdim. Olisdan ko‘rdim – ot-dim, yaqindan ko‘rdim – so‘ydim. Ay, attang-a, qo‘llik bo‘lib qoldim. Men o‘ris zoti qonini qoldirmayin ichaman deb edim.

– Icholmas eding. Bosmachi zotini tag-tomiri bilan qirib tashlash uchun bir yuz oltmis ming Qizil Qo‘sish bo‘lib kelib edik. Bir yuz oltmis ming ovrupocha qurolik sara lashkar-a!

– Qo‘llik bo‘lmanimda, bir yuz oltmis mingini-da qonini ichar edim! Chanishev! Bir ushslash bo‘lsa – ush-lading. Bo‘lar ish bo‘ldi. Endi, qo‘llarimni qo‘yber.

– Sendan qo‘rqulik, Aqrab, qo‘rqulik!

– Chanishev! Ko‘p qo‘rqa berma. Mana, egar qoshiga qo‘y ko‘ganlaganday ko‘ganlab olding. Endi qayoqqa-da borar edim.

– Lazarevich, Fonshteyn! Qo‘lini qo‘yib yuboringlar! Qizillar otamiz qo‘lini qo‘yib yuboradi.

Otamiz uyushib-uyushib qol mish qo‘llarini yoyish uchun quloch otib-quloch otib oladi.

Shunda, qizillar yoppa baraka miltiq yopishadi.

– Ay, Chanishev-ay! To‘qqiz qaytgan-ay! – deya kuladi otamiz. – Yurakdan-da bor ekan-da! Shu yuraging bilan meni ushlagani keldingmi-a? Aqrab qo‘rbo-shini-ya? Ay, enag‘ar no‘g‘ay-a, ay, zang‘ar no‘g‘ay-a!

– So‘kma, tuzemets!

– Chanishev! Sen kim? Ayt, sen kim? No‘g‘ay musulmon farzandi. Sen musulmon farzandi bo‘la turib, manavi o‘rislar gapiga kirib kelding. O‘rislar mening kallamni yeish uchun sen no‘g‘aylarni bekorga tanlamadi. Boisi – o‘zbak bilan no‘g‘ayni tili bir, dini bir, urf-odati bir. Bilsang – sen no‘g‘ay o‘zingga o‘zing miltiq o‘qtalib kelding! Endi ayt, tuzemets menmi, yo sen to‘qqiz qaytgan no‘g‘aymi?

– Men sen bilan harbiy sudda gapisirishaman. Aqrab qo‘rboshi! Rudzutak, yo‘l ol!

Qizillar Denov taraf jilov buradi.

Ana shunda qizillardan bir soya ayrilib qoladi. U Normurod faol bo‘ladi.

– Chanishev! – deydi otamiz. – Bir oyoq il! Anavi xunasaga aytar gapim bor!

Qizillar oyoq iladi.

– Ay, Normurod xunasa! – deya ket buriladi otamiz. – Sen meni o‘rlislarga ushlab berding! Iloyim, qarigan chog‘ingda tentak bo‘l, ayolingni uch taloq qo‘y, elga ermak, xalqqa shaloq bo‘lib o‘l, Ollohu akbar!

19

Tun ko‘roydin bo‘ladi.

Qiblagohda Keragatog‘ oppoq-oppoq oqarish beradi. Chanishev tog‘ xushro‘yidan huzurlanadi.

– Bay-bay-bay! – deydi. – Ana jamol, mana jamol! Biz endi bu jamolistonni O‘zbakiya deb ataymiz, O‘zbakiya!

– Turkiston yaxshi emasmi?

– Yo‘q, O‘zbakiya deymiz, O‘zbakiya. O‘rtoq Lenin Turkistonni O‘zbakiya deb ataymiz, deb edilar. O‘rtoq Lenin so‘zi so‘z, gapi gap! Bilasanmi, o‘rtoq Lenin nima

uchun Turkistonni yo‘q qilib, O‘zbakiya deb atamoqchi edi? Turkiston – turkiy xalqlar ota yurti. Shundan turkiy tuzemetslar otalari yurti Turkiston uchun qo‘llariga qurol olmoqda. Turkiy tuzemetslar otalari yurti Turkiston uchun jonlarini tikmoqda. Ana shu Turkistonni yo‘q qilib tashlasak, turkiy xalqlar qaysi otlik ota yurt uchun jihad qiladilar! Bunday dohiyona g‘oya faqat Lenindan keladi!

Otamiz o‘ng qabatida ikkita Qizil boradi. Otamiz chap qabatida ikkita Qizil boradi.

Otamiz oldida Chanishev boradi.

Fonuslar lop-lop etib boradi.

Men peshonamni onamiz tizzasiga nuqib-nuqib hiqilayman.

– Ena, ena!.. – deyman.

Men yuzlarimni onamiz qo‘llariga bosib-bosib hiqilayman.

– Ketdi, otam ketdi!.. – deyman.

– Ko‘rdim... – deya ozurda bo‘ladi onamiz. – Ko‘rdim, otang ketdi...

Onamiz o‘ksib-o‘ksib yig‘laydi. Onamiz uvv-uvv yig‘laydi.

Onamiz ovoz qo‘yib yig‘laydi – demak, xavf-xatar olislaydi. Demak, endi qo‘rqmasa bo‘ladi.

Shu bois, otamiz ketidan yo‘l olib yig‘layman.

– Ota-a-a! – deyman.

Otamiz qayrilib qaramaydi.

Fonuslar lop-lop etib boradi.

Qizillar otda bo‘lsalar-da, miltiq o‘qtalib-o‘qtalib boradi.

Otamiz Qizil miltiq tig‘ida ketadi.

Men otamiz ketidan chopaman. Pildir-pildir chopaman.

– Ota-a-a!

Yalang oyoqlarim yerga tegib-tegmay chopaman.
Ana-ana yetajak bo'laman.

– Ota-a-a!

Jon-jahdim bilan chopaman. Shunda, betim bilan yer uchaman. Kaftlarim bilan yer borib tushaman. Zabtim bilan bir-ikki bor yumalab olaman. Joyimdan turayin deyman – turolmayman.

Otamiz Qizil miltiq tig'ida ketadi.

Yerda yotmis ko'y'i otamiz ketidan qarayman.

– Ota-a-a!

Fonuslar lop-lop etib boradi.

– Ota-a-a!

Otamiz Qizil miltiq tig'ida ketadi.

20

Otamiz chimzor oralab boradi.

Otamiz bug'doyzor oralab boradi.

Bug'doyzor adog'i daryocha oqadi.

Daryocha adoq sohili Sayrak qishlog'i bo'ladi. Dar-yocha qibla sohili Xo'jasoat qishlog'imiz bo'ladi.

Otamiz Qizil miltiq tig'ida boradi-boradi – ana shu daryocha bo'yida oyoq iladi. Chap yelkasi osha qibla-gohda qolmish qishlog'iga boqadi.

Boqadi-boqadi – botinan-botinan inqillab-inqillab oladi.

Qizillar otamiz chap yelkasiga miltiq bilan turtadi.

– Olg'a, olg'a! – deydi.

Otamiz endi o'ng yelkasi osha boqadi.

Boqadi-boqadi – xo'rsinib-xo'rsinib oladi.

– Dehqonqul-ay! – deya ovoz beradi.

Otamiz onamizni yo'qladimi? Otamiz meni yo'qladimi? Meni yo'qlasa – nima uchun yo'qladi? Men go'dakdan himo tiladimi? Men ushoqdan panoh tiladimi? Ushoq o'g'lon qo'lidan nima-da keladi?

Qizillar otamiz chorlovini o'zlaricha yo'yadi. Mazkur bug'doyzorda bosmachilar bor, deya yo'yadi. Ana, Aqrab qo'rboshi bosmachilarni yo'qlayapti, deya yo'yadi.

Qizillar apil-tapil bug'doyzor miltiq buradi.

Ammo otamiz yo'qlamish Dehqonqul... bosmachidan shovur bo'lmaydi.

– Dehqonqul-ay!

Qizillar haminqadar jonsarak bo'ladi. Tap-tap otdan tashlaydi. Sharaq-sharaq miltiq o'nglaydi.

– Dehqonqul-ay, Dehqonqul!..

Dehqonqul degich... bosmachidan hamon shovur bo'lmaydi.

Ana shunda otamiz Aqrab qo'rboshilagini qiladi!

Lik etib ot minib oladi. Tizzalari bilan niqtaydi.

Ot joyidan zabit oladi. Ammo o'n-o'n besh qadamda birdan tis bo'ladi. Joyida yer tepinadi.

Boisi – yugan uchi yerda yotmishtir Qizil bilagida bo'ladi.

Qizil yugan uchida sudralib-sudralib boradi. Qizil ba-qirib-baqirib boradi:

– Aqrab, agar qochsang, bolalaringni otamiz! Aqrab, bolalaringni bitta qo'ymay otamiz!..

Otamiz «bola» so'zidan keyin zabitidan qaytadi. Otamiz «bola» so'zidan keyin niyatidan kechadi.

Qizil sapchib turadi. Otamiz oyog'iga yopishadi.

Otamiz Qizil ko'krakka oyoq qo'yadi.

– Osilma! – deydi. – O'zim tushaman!

Qizillar otamizni o'rab oladi.

Qizillar yurak hovuchlab-yurak hovuchlab turadi.
Otamiz ana shu vaziyatni anglab oladi. Otamiz ana
shu vaziyatdan kelib aytadi:
– Daryo bo'yini olib yotasizlar, deb edim, – deydi. –
Bular boshqa joyni olibdi-da.
Otamiz shunday deya-deya, tevarak-boshga olazarak-
olazarak boqadi.

– Kimni aytayapsan? – deydi Chanishev.
– Kimni bo'lardi – jigitlarimni-da.
– Sen bizning kelishimizni bilib edingmi?
– Chanishev! Sen meni o'zingdayin bir to'pori kofir
deb o'ylab edingmi? Esa-chi, bilib edim, esa-chi. Jigit-
larimga daryo yoqasida angnib yotinglar, deb tayinlab
edim.
– Jigitlaring endi qayerda qaraydi?
– Qayerda bo'lardi – xudoni bir yerida-da. Hali
yo'limizda Hayitkalni jari keladi. Anbarsoy keladi, Qi-
zilsuv keladi...
Qizillar yo'llarida davom etishlarini-da bilmaydi,
qishloqqa qaytib borishlarini-da bilmaydi.

21

Otamiz ana shunda gap indallosidan oladi:
– Chanishev! – deydi. – O'zi, meni qayoqqa olib ke-
tayapsan?
– Yurchiga.
– Undan keyin-chi?
– Toshkanga.
– Toshkandan keyin-chi?
– O'rusiyaga.
– O'rusiyaga olib borib nima qilasan?
– O'rusiyada sud bo'lasan.

– Chanishev! Sud-pud, deb o‘tirma-da, jigit gapni ayt: Sho‘ro hukumati meni nima qiladi?

– Nima qilardi, sud kesadi.

– Nimani kesadi?

– Kallangni kesadi!

Otamiz Chanishev gapidan rozi bo‘ladi.

«Jigit gap bo‘ldi, – deya o‘ylaydi. – Bo‘lmasa o‘z oyog‘i bilan qassobxonaga borajak molday bo‘p ketaberar edim».

– Chanishev! – deydi otamiz. – Xudodan-da o‘tdi, bandadan-da o‘tdi.

– O‘tdi, Aqrab qo‘rboshi, bari o‘tdi.

– Xudo bilibmi-bilmaymi, sen o‘rislarni yurtimizga haydab keldi...

– Bari o‘tdi-ketdi, Aqrab qo‘rboshi. Endi biz senga to‘ng‘ich aka bo‘lamiz. Sen esa bizga kenja uka bo‘lasan.

– Xudo bilibmi-bilmaymi, biz musulmonlar qo‘liga miltiq berdi. O‘rislarni ot, dedi.

– Bari o‘tdi, Aqrab qo‘rboshi, biz aka-uka bo‘lamiz.

– Aka-uka bo‘lasan? Chanishev! O‘zi, kofir o‘z oti bilan kofir ekan-da! Musulmon bilan kofir qachon aka-uka bo‘lib edi-da, endi bo‘ladi?

– Bo‘ladi, mana biz bo‘lamiz. Sharqda yaxshi-yaxshi sharqona urf-odatlar bor. Masalan, Sharqda kichiklar kat-talarga itoat etadi. Shunday ekan, sen bizga itoat etasan.

– Chanishev! O‘lsam o‘laman – lekin sen o‘rislarga uka bo‘lmayman!

– Bo‘lasan, shunday kun keladi, bo‘lasan. Akayam gapmi, hali Leninni otam deysan. Krupskayani onam deysan.

– Chanishev! O‘lsam o‘laman – lekin sen o‘rislarni akam demayman!

– Deysan, shunday kun keladi, deysan. Deyish ham gapmi, hali kallayi saharlab assalom, katta akam, deya ashula aytib salom berasan.

– Musulmon bilan kofir bu dunyo tugul, u dunyoda-da el bo‘lmaydi. Boisi, musulmon mozorga kofirni ko‘mib bo‘lmaydi, kofir mozorga musulmonni ko‘mib bo‘lmaydi. Shunday ekan, musulmon bilan kofir u dunyoda-da aka-uka bo‘la olmaydi.

– Bo‘ladi, o‘rtoq Lenin g‘oyalari shunday, bo‘ladi.

– Unda, o‘sha Lenining qushmiya odam ekan!

– O‘rtoq Leninga tilingni tekkizma, tuzemets!

22

– Chanishev! Ayb senda-da bo‘lmadi, ayb menda-da bo‘lmadi. Bari Xudodan bo‘ldi! Chanishev! Sendan tilayajak bir tilagim bor. Ana shu tilagimni bajo keltir. Ana shunda, sen-da bola-baqrang oldiga borasan, menda bola-baqram oldida qolaman.

– Ayt, ayt qani?

– Sen oldin bajo keltiraman, deya so‘z ber. Ana undan keyin aytaman.

– So‘z beraman! Ana endi ayt.

– Chanishev! Meni mana shu yerda ot!

– Qayerda-qayerda?

Otamiz o‘ng oyog‘i bilan yer tepib-yer tepib aytadi:

– Mana! Mana shu yerda ot!

Qizillar bir-biroviga qarab-qarab oladi. Qizillar kalla chayqab-kalla chayqab oladi.

– Chanishev! – deydi otamiz. – Men o‘zbakman, o‘zbak! O‘zbak qayerda tavallud topadi – ana o‘sha yerda umr kechiradi! Chanishev! Baliq jannatmakon sohilda

bo'lsa-da, o'lib qoladi. Balchiqdan balchiq suv bo'lsa-da, tashlab yuborsa bo'ldi – tag'in tiriladi-qoladi. Chanishev! O'zbak-da ana shunday! O'zbakka jannatmakonda tatimaydi. O'zbak jannatmakonda-da o'z el-yurtini qo'msab-qo'msab ado bo'ladi. O'zbak jannatmakondan do'zaxmakon paxtazorini qo'msab-qo'msab qaytib keladi.

– Xo'p, boraylik qani.

– Chanishev! O'zbak qayerda tavallud topadi – ana o'sha yerda o'ladi! O'zbak o'z el-yurtida o'ladi! O'zbak o'z o'lan-to'shagida o'ladi! O'zbak – ana shunday o'zbak!

– O'limga mahkum uchun yerni farqi nima, tuzemets, – deydi Uspenskiy.

– O'ris! Chin, sen uchun farqi yo'q, chin. Qayerda xushhavo tabiat bo'ladi – o'sha yer o'ris uchun yurt bo'ladi. Qayerda qorni to'yadi – o'sha yer o'ris uchun yurt bo'ladi. O'ris – ana shunday o'ris!

– El-yurt, el-yurt deysan, o'zi, O'zbakiyada seni ko'mish uchun el-yurt qoldimi? – deya hiring-hiring kуladi Uspenskiy. – Ikki milyon bosmachi qirib tashlandi, deyishayotib edimi, Rudzutak?

– Shunday, ikki milyon bosmachi qirib tashlandi, shunday, – deydi Rudzutak.

– Ana, ikki milyon el-yurting asfalasofilinga safar qilibdi.

– Topiladi! .. deydi otamiz. – Bir meni o'rab-chirmab ko'majak el topiladi. O'zbak elini qirib ado etolmaysan. O'zbak eli – katta el.

– Hali tag'in qiramiz! – deydi Kolesov.

– Asfalasofilinda turkiy tuzemetslar uchun tag'in mil-yonta joy tayinlab qo'ydik, – deydi Uspenskiy.

– O'ris! Sen ana shunday o'lasan! O'ris qayerda o'ladi – o'ligi o'sha yerda qoladi. O'ris uchun o'lar yeri mozor bo'ladi. Mozoriga bir xochcho'p qadab ketadi – bo'ldi! O'ris! O'zbak qayerda o'ladi – o'ligini o'z el-yurtiga olib keladi. O'zbak o'ligini o'z qiblagohiga ko'madi. O'zbak o'ligini o'z bosh-tojiga ko'madi. Shu bois, o'zbaki qabriston qiblagohda bo'ladi!

– Xo'p, oldin boraylik, bir gap bo'lar, – deydi Chanishev.

– Chanishev! Sen meni O'rusiyaga olib borasan-da – paqillatab otib tashlaysan. Qaysi bir o'raka kafansiz ko'mib tashlaysan. Vatan gadosi – kafan gadosi bo'lib o'laman. Kafansiz o'ligimni kim el-yurtimga olib kelib ko'madi? Kafansiz o'ligim it o'likdayin O'rusiyada qolib ketadi! Ana undan keyin, bola-baqram meni qayerlardan yo'qlab yig'laydi? Bola-baqram qayerlarga borib otamlab yig'laydi? Bola-baqram qaysi mozorim boshiga borib yig'laydi? Bola-baqram ulug' ayyom kunlarda qaysi mozorimga chiroq qo'yadi? Shunday ekan, otarman bo'lsang, mana, ko'krak – ot! Lekin – o'z el-yurtimda ot! Shahid bo'lsam – o'z el-yurtimda shahid bo'layin! Shahidimni o'z el-yurtim ko'msin!

Ana shunda Chanishev otini qayiradi. Otamiz bilan muqobil bo'ladi.

Chanishev mulzam bo'ladi!

– Aqrab qo'rboshi, – deydi sokin-sokin. – Men seni bir yo'lto'sar deb eshitib edim. Bir kallakesar deb eshitib edim. Bir vahshiy deb eshitib edim. Inchunin, o'g'riyam deb eshitib edim! Seni mana endi bildim. Aqrab qo'rboshi, sen asl jigit ekansan, asl jigit!

Chanishev sukut oladi.

– Aqrab qo'rboshi, – deydi. – Ixtiyor menda bo'lsa edi, men seni hoziroq ozod etar edim. Ixtiyor men-

da bo'lsa edi, men seni o'zimga o'rribosar qilib olar edim. Ming afsus! Aqrab qo'rboshi, men – polkovnik Chanishev, davlat arbobi Kuybishev oldida otdan tushmadim, men – polkovnik Chanishev, buyuk sarkarda Frunze oldida otdan tushmadim. Aqrab qo'rboshi, men – polkovnik Chanishev, Aqrab jigit oldida otdan tushaman!

Chanishev shunday deya vazmin-vazmin otdan tushadi.

Bir qo'lida yugan Chanishev otamiz qoshida bosh egib-bosh egib turadi.

– Jigit!.. – deydi Chanishev.

– Chanishev! Bir qadam-da bosmayman! Men mana shu el-yurtda jon beraman!

– Juda bo'lmasa, Yurchigachayin boraylik, jigit?

– Chanishev! Oshingni yesa-da, mard yesin, boshing-ni yesa-da, mard yesin! Mana ko'krak – ma!

23

Otamiz tilamish tilak bajo bo'ladi.

Qizillar shahid otamizni bug'doyzorda tashlab ketadi.

24

El-yurt otamiz qoni to'kilmish tuproqni devor bilan o'rab oladi.

El-yurt otamiz jon bermish tuproq uzra oppoq yalov qadab oladi.

El-yurt Aqrab shahid poyidan o'ta-o'ta bir oyoq ilib oladi.

El-yurt Aqrab shahid uchun fotiha o'qib-o'qib oladi.

UCHINCHI BOB

1

Tong saharlab ko‘chalayman.

Shaxdam-shaxdam qadamlayman.

«Yur, tuzemets, yur!»

Qo‘llarimni uzatib-uzatib qadamlayman.

«O‘chir, churka, o‘chir!»

Miltiq peshlab-miltiq peshlab qadamlayman.

Shunda, peshonamdan bir soya kela beradi.

– Eb-ey, eb-ey, Dehqonqul? – deydi soya. – Ay, Dehqonqulmisan?

Miltiq o‘qtalib-o‘qtalib bora beraman.

«O‘chir, tuzemets, o‘chir! – deyman. – Sen – mocha churka! Yurting – Churkiston!»

Soya qimir etmay qoladi.

Shu mahal onamiz ketimdan qanday doxil bo‘ladi – bilmay qolaman. Ketimdan qanday quchoqlab oladi – bilmay qolaman.

Qoshimda qotmish soya ko‘ksiga tupura-tupura kali-ma qaytaradi.

– Ay, Bolxin hamsoya, – deydi soya. – Shuginangiz bir baloga yo‘liqqan-ov. Uljon folchiga fol ochirib kelsangiz bo‘lardi.

– Folchi nimayam derdi, Xoldon hamsoya.

– Folchi aytadi-da, Bolxin hamsoya, folchi aytadi.

– O‘zi – bo‘lgan-bo‘ldigi shul, xolasi.

– Bo‘lgan-bo‘ldigi shul, bo‘lgan-bo‘ldigi shul! O‘takamni yorib yuborayin dedi! Bovujud, bo‘yimda yo‘q – bo‘yimdan tushirardi-qo‘yardi!

– Bolada ne ayb, xolasi. Bovasi shunday edi, otasi shunday edi, bolasi-da, shunday bo‘ladi- da.

2

Direktorimiz barchamizni ulkan sinfxonaga soladi.

– Maylis bo‘ladi! – deydi.

Sinfxona liq to‘ladi. Tik turish uchun joy qolmaydi.

Direktorimiz eshikni ichkaridan qulflab joriya etadi:

– O‘rtoqlar, beshinchisinfdan boshlab barcha paxta frontiga safarbar etiladi!

O‘ynab qo‘yay, beshinchidan, o‘ynab qo‘yay, deyman!

To‘rtinchidan beshinchiga ko‘chganlarimga pushaymon bo‘laman.

O‘ninchisinf gap qaytaradi:

– O‘qish nima bo‘ladi, domla, o‘qish nima bo‘ladi?

Direktorimiz shahodat barmog‘ini shipga nishlaydi. Tantanavor-tantanavor nishlaydi.

– Paxtazor – daftaring bo‘ladi, g‘o‘zalar husnixating bo‘ladi! – deydi.

Muallimlarimiz uyma-uy yuradi. Kiyim-boshlarimiz bilan ko‘rpa-to‘shaklarimizni oldirib keladi.

Men onamiz berib yubormish bo‘xhani olib qarayman: bo‘xchada ikkita ko‘rpacha bo‘ladi. Ikkita non bo‘ladi. Mayiz bo‘ladi, to‘rtta moyak bo‘ladi.

Men moyaklarni archib-archib yeb olaman.

3

Eshik tushdan keyin ochiladi.

Direktorimiz jug‘rofiya tayog‘ini eshikka nish etadi.

– O‘rtoqlar, birov-birovdan olg‘a! – deydi.

Men bo‘xchamni orqalab tashqarilayman.
Maktabimiz darvozasi oldida to‘rtta katta mashina
bo‘ladi.

Muallimlarimiz maktabdan mashinagachayin ikki saf
bo‘lib turadi.

Men ana shu saf orasidan mashina yo‘l olaman.
Katta sinflar bo‘xchalarini mashina ichiga otib-otib
tushiradi.

Men-da, bo‘xchamni otaman – bo‘xcham yelkam-
ga qaytib kelib tushadi. Tag‘in otaman – bo‘xcham
ko‘ksimga qaytib kelib tushadi.

Fizika muallimimiz bo‘xchamni mashina ortib bera-
di. Oyog‘imdan oladi-da, o‘zimni-da ortadi.

Jo‘na-jo‘na bo‘ladi.
Ota-onalarimiz bot-bot tayinlab qoladi:
– Ariqdan suv ichma – paxtaga dori sepad!
– Samolyot dori sepa bersa – bekinib ol!
– Qiynalsang – qochib kela ber!
– Mabodo qochaman desang – katta yo‘l chetginasi-
dan yurgin!

Mashina ohista-ohista jiladi.
Ota-onalarimiz qo‘l silkib-qo‘l silkib qoladi. Birov
ko‘ziga yosh oladi. Birov yupatadi:
– Bo‘ldi-ye, bolangiz frontga ketayaptimi!
– O‘z oti o‘zi bilan paxta fronti-da!
– Jobida bir mashina yordamchi bola soyga ag‘nab
ketibdi!

– Bolalar kori hol bo‘lmabdimi?
– Eb-ey, bola qolibdimi!..

Yo‘lda bolalar qo‘sishq aytadi. Kim qandaychikin
qo‘sishq biladi – ana shu qo‘sishqni aytadi.

Shunda, mashina yo‘l chetlab oyoq iladi.

Direktorimiz kabinadan tashqarilaydi. Kabina pillapoyasida tikka bo'ladi.

— O'rtoqlar, o'lan-laparlar aytmanglar! — deydi. — Paratiya-sovet qo'shiqlaridan aytinlar!

4

Mashina yuradi-yuradi — Stalin kolxozi maktabi oldida oyoq iladi.

Men bo'xhamni gursillatib yer tashlayman.
Bo'xham ketidan o'zim osilib tushaman.

Maktab qorovuli huvillab yotmis sinfxonalarni ochib-ochib beradi.

Men bo'xhamni orqalab ichkari lo'killayman.

Katta sinf sinfxona to'rini oladi.

Mayda sinf ostona oldida qoladi.

Men deraza ostini olaman. Bo'xhamni gupillatib tashlayman-da — ustiga uzala tushib yotib olaman.

— O'ynab qo'yay, deraza ostidan, o'ynab qo'yay! — deyman.

O'ninchisinf bolalar gapimdan kulishib-kulishib gapirishadilar:

— Nega shu bola gapi o'rolida o'ynab qo'yay, deydi?

— Odati-da.

— Nega o'ynab qo'yay, deydi?

— Kim biladi. Ziyod degichi gapi o'rolida masalan, masalan, deydi. Shunday gap-da.

Shu vaqt joy janjali bo'ladi.

Birov-birovini bo'xhasini nari suradi. Birov-birovini bo'xhasini nari otadi. Birov-birovi bilan olishib qoladi.

Devorda osig'liq ulkan bitiktaxta taraq etib tushadi.

Bitiktaxtada qolmish bitikka ko'zim tushadi:

«5 sentabr.

Sarlavha: Sovet xalqi 1980-yilda kommunizmda yashaydi».

Bolalar bitiklarni ovoz chiqarib-ovoz chiqarib o‘qiydi.

– Bechoralar! – deydi. – Bu yil haqidan bor-yo‘g‘i besh kun o‘qibdi-ya!

– Qaytanga biz maza qilibmiz – bir oy o‘qibmiz!

5

Yotarda to‘shagimni yoyib yotaman.

Birov gapirishib yotadi. Birov matal aytishib yotadi.
Birov uxlab yotadi.

Shunda, kimyo muallimimiz kirib keladi.

– Turinglar, direktor kelayapti! – deydi.

Bolalar mudrab-mudrab direktorimiz yo‘lini qaraydi.

Direktorimiz qo‘li ketida kirib keladi. O‘ngida jug‘rofiya muallimimiz bo‘ladi, chapida fizika muallimi-
miz bo‘ladi.

Bolalar joylaridan bir turib oladi.

Direktorimiz tevarak-boshga qayg‘uli-qayg‘uli nazar
soladi.

– O‘rtoqlar! – deydi. – Men hozir markazdan – byuro-
dan keldim! Vaziyat yomon, o‘rtoqlar, ha, yomon! Terim
sust bormoqda, o‘rtoqlar, terim sust bormoqda! O‘rtoqlar,
qo‘lni qo‘lga berib, jon-jahdimiz bilan mehnat qilib, ona
sutiday oppoq, halol «oq oltin»imizni yig‘ib-terib olay-
lik! O‘rtoqlar, paxta bizning ko‘zimizni emas, biz
paxtaning ko‘zini qo‘rqtaylik! O‘rtoqlar, ko‘z qo‘rkoq,
qo‘l botir, jasoratga biz qodir! Byuroda rayon partiya
komiteti birinchi sekretari, hammamiz uchun hurmatli
va aziz o‘rtoq Mavlonov ana shunday dedi, o‘rtoqlar!

Direktorimiz saharlab na'ra tortadi:

– Podyom!

Men sapchib turaman. Uyqu aralash tashqarilayman.
Karaxt-karaxt bet-qo'l yuvaman.

– Stroysya!

Men bo'ysira bo'laman. O'zimni bo'ysiraga sozlayman.

– Smirno!

Men tayoq bo'lib qotaman.

Muallimlarimiz idish-tovoq tarqatadi.

– O'rtoqlar, bir kunlik norma sakson kilo! – deydi direktorimiz.

O'ninchi sinf e'tiroz bildiradi:

– Kolxozchilarni bir kunlik normasi oltmisht kilo-ku, domla?

– To'g'ri, oltmisht kilo! Lekin sizlar yordamchisizlar! Yordamchilar kolxozi hisobidan ovqat yeydi! Qo'shimcha yigirma kilo ana shu kunlik ovqat uchun ushlab qolinadi! Tushunarlimi? Qani, paxta fronti sari olg'a, o'rtoqlar!

O'ninchi sinf oldinda boradi. «O'quvchi yordamchilarga alangali salom!» degich alvon ko'tarib oladi.

– Qo'shiq aytaman desalaring, partiya-sovet qo'shiqlaridan aytninglar! – deydi direktorimiz.

Ammo birov-da qo'shiq aytmaydi.

– Front, front deydi, – deydi bolalar, – frontda pu-lemiyot beradi, avtomat beradi.

Men umrimda ilk bor... ilk bor «paxtazor» deya atalmish dala bilan yuzma-yuz bo‘laman.

Men umrimda ilk bor... ilk bor «g‘o‘za» deya atalmish nihol bilan yuzma-yuz bo‘laman.

Paxtazor boshida serrayib qolaman. Etagimni qanday boyplashimni bilmayman, o‘ninchisinfidan so‘rayman.

O‘ninchisinf jerkib tashlaydi.

Men endi Adabiyotga yuz solaman.

Adabiyot etagim ikki uchini belimga aylantirib boylaydi. Tag‘in ikki uchini bo‘ynimga osib tugadi.

Men umrimda ilk bor g‘o‘za enkayaman.

«Eb-ey, muncha paxta! – deya xayollanaman. – Shularni barini terib olamanmi? Oldin qaysi birini olaman? Yuqoridagini olamanmi yo quyidagini olamanmi?

G‘o‘za uchida turmish paxtani qo‘spresso‘llab ushlayman. Kaftlarim jiqqa shudring bo‘ladi.

Bir chanoq paxtani cho‘zib-cho‘zib tortaman. Kaftlarimda uqalab-uqalab olaman. Puflab-puflab shudringini quritaman. So‘g‘in – etagimga solaman.

Etagimni lang ochib qarayman – bir chanoq paxta etagim bir burchida oppoq moyakday bo‘lib turadi. Arang ko‘rinadi!

Etagimni ko‘tarib-ko‘tarib qarayman. Muncha chugurni qaytib to‘ldiraman, deya o‘ylayman.

Hafsalalarim pir bo‘ladi. G‘o‘zalarga erinib-erinib qarayman. O‘ng-chaplarimga erinib-erinib qarayman.

O‘ynab qo‘yay, paxtalaridan, o‘ynab qo‘yay, shu paxta degichni kim o‘ylab chiqardi ekan-a, deyman.

Bolalar oldinlab-oldinlab boradi. Boshlari paxta ichida ko‘rinib-ko‘rinmay boradi.

Bellarim og'rib-og'rib qoladi. Qo'llarim tolib-tolib qoladi.

Qaddimni ko'tarib-ko'tarib kerishaman. Ketimga chalqayib-chalqayib kerishaman.

Shunda bir maza qilaman, bir maza qilaman!

8

Bir mahal Fizika qabatimdan kelib qarab turadi.

Men bir qo'lim bilan g'o'za uchidan ushlab turaman. Bir qo'lim bilan g'o'za paxtalarini birov-birovlab terib olaman. Paxta chang-g'uborlarini puflab-puflab etagimga solaman.

Fizika og'zini ushlab-ushlab kuladi.

– Ay, Dehqonqul-a, Dehqonqul! Nimaga keyinda qolayapsan desam, gap buyoqda ekan-da, – deydi. – Kim aytadi seni, og'iroyoq boshi bilan hammadan ko'p paxta tergan Bolxin terimchining bolasi deb?

Fizika chin aytadi – kattalar o'z vaqtida onamizni ana shu Stalin kolxoziga paxtaga haydaydi.

Onamiz oyoq tiraydi, og'iroyoqman, deydi.

Kattalar paxta og'iroyoqni bilmaydi, deydi.

Onamiz tongdan shomgacha paxta teradi. Musobaqa-da g'olib bo'ladi. Bayroq oladi. Surati bilan ro'znomada chiqadi.

Oy-kuni bo'lmasa-da, onamizni egatda dard tutadi.

Onamiz egatda ichlarini ushlab-ushlab voy-voylaydi.

«Erkaklar bilan teng huquqli bo'lmay men o'layin-a! – deydi. – Sharqda mash'al bo'lmay men o'layin-a!»

Oppoq dalani chala chaqaloq ovozi oladi...

Fizika ko'z-ko'z etib paxta teradi.

– Ana, ana! – deydi. – Ko‘rayapsanmi? G‘o‘zani ushlab turma – g‘o‘za qochib ketmaydi. Ikki qo‘ling ham chanoqda bo‘lsin.

Men Fizika aytmishdayin teraman.

9

Kimyo qiytiqda kaft karnay etadi.

– Tushlik! – deya ovoz beradi.

Etagim to‘lar-to‘lmas bo‘ladi. Tepkilay-tepkilay tarozi orqalab boraman.

– Uch kilo! – deydi tarozibon.

Bolalar gurr kuladi.

Qiytiqda etak to‘shayman.

To‘shagim-da etagim bo‘ladi, dasturxonim-da etagim bo‘ladi.

Non bilan choy tushligim bo‘ladi.

Tushdan keyin ikki kilo teraman.

10

Yotarda yo‘qlama bo‘ladi.

Direktorimiz ko‘p teruvchilarni bir saflab ulug‘laydi.

– Mash‘allarni ko‘ring – havas qiling! – deydi.

Oz teruvchilarni bir saflab mazallatlaydi.

– Qoloqlardan hazar qiling, hazar! – deydi.

Direktorimiz sho‘ro paxtasidan nimalar olinishini barmoqlab-barmoqlab sanab beradi:

– Bir tonna sovet paxtasidan ikki ming to‘rt yuz yigirma metr gazlama, sakson olti kilo moy, ikki yuz yigirma olti kilo kunjara, o‘n besh kilo kirsovun... olinadi! Shu sababdan ham sovet paxtasi «oq oltin» deyiladi! Sovet «oq oltin»ini termaslik – jinoyat!

Tikka tura berib, oyoqlarim zirq-zirq toladi. O'zimni bir o'ng oyog'imga tashlayman, bir chap oyog'imga tashlayman.

– Ertaga tayin bajaraman, – deya qutulaman.

11

Ertasi Fizika o'rgatmishdayin teraman. Jon-jahdim bilan teraman.

O'n kilo teraman – o'n kilo!

Yotarda tag'in tikka turaman.

– O'rtoqlar, men bugun byuroda bo'ldim! – deydi direktorimiz. – Shaxsan o'rtoq Mavlonov oldida bo'ldim! O'rtoq Mavlonov mash'allarga ofarinlar aytdi!

Direktorimiz qulog'imdan cho'zadi.

– Sen atalalarni esa jazolansin, dedi, ha, jazolansin, dedi! – deydi. – Jazolayman, ha, jazolayman! Buni paxta fronti deb qo'yibdi! Paxta fronti javobgarlikka tor-tadi! Paxta fronti qamatadi!

Tikka tura berib, uygularim kelib ketadi.

– Ertaminan g'ayrat qilaman, – deya so'z beraman.

12

Bir hafta o'tadi, ikki hafta o'tadi.

Azzancha kuchanmayin – o'z kuchimdan ziyod terol-mayman.

O'n kilodan oshib o'tolmayman!

Holdan toyib-toyib qolaman. Egat ichida o'tirib-o'tirib qolaman.

Jug'rofiya dala boshini olib turadi. Kimyo dala adog'ini olib turadi. Birorta bola ko'rinmay qolsa bo'ldi – darrov baqiradi:

– O‘-o‘, Egamov, tur! O‘-o‘, Nazirova, nimaga ro‘moling ko‘rinmay qoldi?! Tur, kun ketayapti!

Men mudrab-mudrab o‘tiraman.

– O‘-o‘, Jamoliddinov, karmisan – indamaysan?!

Men o‘zimni eshitmaslikka olib o‘tiraman.

Kimyo egat oralab keladi.

– O‘-o‘, Jamoliddinov, nima balo, o‘lib-po‘lib qoldingmi? – deydi.

Men shunda-da tura olmayman.

Shunda, Kimyo xivich bilan oyoqlarimga soladi.

Men tura solib paxta teraman.

13

Terimchilar tera beradi – terolmovchilar kuchanib yura beradi.

Direktorimiz yonadi.

– Yeganing burningdan chiqqurlar! – deydi. – Men senlar uchun byuroda gap eshitdim! O‘rtoq Mavlonov byuro ahli oldida izza qildi! Yo‘q, men senlar uchun izza bo‘lmayman! Yo paxta terdiraman, yo terilaringni shilib olaman!

Direktorimiz bir qulochcha g‘o‘zapoya tarashlab keldi.

G‘o‘zapoya uchi shoda-shoda ko‘sak bo‘ladi. G‘o‘zapoya uchi ko‘k-ko‘k ko‘sak bo‘ladi. G‘o‘zapoya uchi moyakday-moyakday ko‘sak bo‘ladi.

Direktorimiz safboshi Ziyod bilan muqobil bo‘ladi. Ziyodni iyagidan tutamlaydi.

– Nima uchun oz terasan?! – deya zug‘umlaydi. – Ayt, nima uchun oz terasan?! Davlat seni nima uchun o‘qitayapti?! Davlat seni nima uchun boqayapti?! Ma-

navi Qorayev sakson-to'qson kilo teradi! Qorayevdan qayering ziyod, ayt, qayering ziyod?!

Ziyod qalt-qalt javob beradi:

– Qorayev o'ninchi sinf, men beshinchi sinf, masalan.

– Jirillama! Beshinchi sinf bilan o'ninchi sinf farqi yo'q! Bari katta sinf sanaladi! Ayt, normani bajarasanmi yo'qmi – bajarasanmi yo'qmi?..

Direktorimiz g'o'zapoya bilan Ziyod yelkalari osha uradi.

Ziyod bellari oralatib uradi.

Ziyod bilaklari bilan bet-boshini pana etadi. Ziyod zorillab-zorillab yig'lab qo'ya beradi:

– Bajaraman, masalan, bajaraman!..

Direktorimiz musht do'laytirib-musht do'laytirib do'qaydi.

– Bajarmay ko'r – oyog'ingdan osaman! Byuro ana shunday dedi!

14

Uydan olib kelmish bor kiyimlarimni yetti qabat kiyib olaman. Telpagim quloqlarini tushirib olaman. Iyagimdan aylantirib boylab olaman.

Yo'qlamani ana shunday shaylanib qarab o'tiraman!

Nihoyat, direktorimiz keladi. Yo'qlama boshlaydi. Oz teruvchilar otini aytadi.

Oz teruvchilar devor qoralab saf bo'ladi.

Direktorimiz oz teruvchilar birovini lab-lunjidan cho'zadi. Birovini telpagi bilan betiga uradi. Birovini peshonasidan ketiga itarib tashlaydi.

Direktorimiz men bilan betma-bet bo'ladi.

– Ey! – deya iyagimdan ko‘taradi. – Joning bormi o‘zi?! E, o‘l-e, odam bo‘lganing bilan-e! Odam degan o‘n kiloyam paxta teradimi, a? O‘n kilo-ya?!

Men, direktorimiz meni kamsitayapti, deb bilaman. Men, direktorimiz bugungi muvaffaqiyatimni ko‘rib-ko‘rmaslikka olayapti, deb bilaman. Boisi – bugun o‘n bir kilo tergan bo‘laman, o‘n bir kilo! Shu bois o‘zimni-o‘zim oqlayman:

– O‘n bir kilo... – deya ming‘illayman.

Direktorimiz og‘iz to‘ldirib-og‘iz to‘ldirib uv-uvlaydi.

– U-u-u, o‘n bir kilo! – deydi. – O‘n bir kilo-ya, u-u-u! Buncha paxtani qanday qilib terding-e? Qoyil-e!

Muallimlarimiz piq-piq kuladi.

– Sichqon bir kunda iniga yiqqan paxta o‘n bir kilo bo‘ladi! – baqiradi direktor. – Jasadingni qara! Jasadingdan eshak hurkadi! O‘l-e, shu kuningga-ye! Menga qara, qachon normani bajarasan?! Ayt, qachon, qachon, qachon?..

G‘o‘zapoya yelkalarim oralab-oralab tushadi. Zarbli-zarbli tushadi. Tars-tars tushadi.

Ikkita ko‘k ko‘sak yelkalarimdan oyoqlarimga uchib tushadi.

Ust-boshim yetti qabatligidan ko‘k ko‘sak tayoq o‘tmaydi.

Ko‘k ko‘sak tayoq endi qo‘llarim oralab-qo‘llarim oralab tushadi.

Tayoq o‘tadi – ana shunda o‘tadi!

– Enajon, o‘ldim-e, enajon-e!.. – deya zor-zor yig‘layman.

– Bajaraman de, bajaraman de!..

– Bajaraman, jon domla, bajaraman!

Direktorimiz bir oppoq tolani boshi uzra ko'z-ko'z etadi.

– Ana, ko'rayapsanmi, ana! – deydi. – Paxta sirtidan ana shunday oppoq bo'ladi!

Direktorimiz tolani chigitlaydi. Ichidan chigitini ola-di.

Direktorimiz qop-qora chigitni ko'z-ko'z etadi.

– Paxta aslida mana bunday ichi qora bo'ladi! – deydi. – Paxta – ichi qora mato! Paxta odamzotni indamay boplaydi! U dunyo-yu, bu dunyo o'ngarilmas qiladi! Byuroda o'rtoq Mavlonov ana shunday dedi!

Direktorimiz yoqamdan changallaydi. Yerdan dast ko'tarib oladi. Tag'in yer tashlaydi.

– Paxta sen mafkurasi buzuqni ko'zingni o'yib oladi! – deydi. – Bilasanmi, sen kimsan? Sen – bosmachiyan, bosmachi!

Men chinqirib-chinqirib yig'lab qo'ya beraman. Men yer tepib-yer tepib yig'lab qo'ya beraman.

Men jon-jahdim bilan direktorimizni tizzasiga yopi-shaman.

Men direktorimiz tizzasini tatalab-tatalab tashlayman.

Men direktorimiz tizzasini tishlab-tishlab tashlayman.

Muallimlarimiz oracha etadi.

– Ana, ko'ryapsizlarmi, o'rtoqlar? – deydi direktorimiz. – Qazisan, qartasan, axir naslingga tortasan! Buning otasi Aqrab bosmachi edi! Sovet tuzumi dushmani paxta terarmidi!

Alp-alp odimlab boraman.

«Qo'lingni ko'tar, bosmachi!»

Miltiq o'qtalib-o'qtalib boraman.

«Qimirlama, bosmachi!»

Miltiq tepkisini sharaq-shuruqlatib boraman.

«Otaman, bosmachi, otaman!»

Bir qo'l yelkamdan ushlaydi. Betlarimga shapati-
laydi.

– Ko'zingni och, Jamoliddinov, ko'zingni och! –
deydi.

Ana shunda o'zimga kelaman.

Tun qora bo'ladi.

Yo'l chapi paxtazor bo'ladi, yo'l o'ngi yotoq bo'ladi.

Men yo'l o'rtasida bo'laman.

Shu vaqt tag'in birov keladi.

– Nima gap, Hamzayev? – deydi.

– Manavi valdirvasar bo'lib ketib borayapti.

– Shabko'rdir-da.

Ovozlarni tanib olaman – birovi Jug'rofiya bo'ladi,
birovi Adabiyot bo'ladi.

Jug'rofiya o'ng qo'lidan olib keladi, Adabiyot chap
qo'lidan olib keladi.

Yotoqda bolalar pish-pish qotadi.

16

G'o'zapoya Ziyod yelkalarida tars-tars etadi.

G'o'zapoya ko'k ko'saklari uchib-uchib tushadi.

G'o'zapoyada bitta-da ko'sak qolmaydi.

– Sattorov! – deydi direktorimiz. – Boring, boshqa
g'o'zapoya olib keling!

Adabiyot chopqillab tashqarilaydi. Bir g'o'zapoya ta-
rashlab keladi.

G'o'zani uchlari ko'saksiz bo'ladi.

– Men qoqcho'p bilan chilik o'ynaymanmi?! Bo-
ring, ko'saklisidan olib keling!

Direktorimiz shunday deya, g‘o‘zapoyani tashqari otadi.

Adabiyot shoda ko‘sak g‘o‘zapoya olib keladi.

– Endi, oshpazni aytib keling!

Adabiyot o‘ninchisinf qizni ergashtirib keladi.

Direktorimiz oshpaz qizga ro‘yxat uzatadi.

– Elomonova! – deydi. – Ertadan boshlab manavi tekintomoqlarga go‘shtsiz ovqat berasan! Agar ushoqday go‘sht bersang – kuningni ko‘rasan!

Shu-shu – kosam go‘sht ko‘rmaydi.

17

Jiva qoshig‘imni yo‘qotib qo‘yaman.

Oshpaz qizdan qoshiq so‘rayin deyman – direktorimizga aytadi, deya qo‘rqaman.

Shu bois, Nuralini kosasiga qo‘shilaman.

Ziyod bilan Meliyam qo‘shiladi – ular-da qoshiq yo‘qotadi.

To‘rtovora bir kosa bo‘lamiz.

Qoshiq Nuralidan boshlab aylanadi.

Nurali ikkov ichadi – Meliga qoshiq tashlaydi. Meli ikkov ichadi – Ziyodga qoshiq tashlaydi. Ziyod ikkov ichadi – menga qoshiq tashlaydi.

Gir-gir aylanmish qoshiqdan ko‘z ayirmay turaman.

Uchov ichuvchi bo‘lsa – darrov bilagidan qo‘shqo’llab ushlayman. Qo‘lidan qoshiqni yulib olaman.

– Uchov ichding, uchov! – deyman.

18

Ichim burab-burab qoladi. Ichim qabz etib-qabz etib qoladi.

Dardim ichimda bo‘ladi.

Kundan kun darmondan qolaman.
Maktab futbol maydoni badrabxonamiz bo‘ladi.
Kallayi saharlab futbol maydoniga chopqillayman.
Maydon duch kelmish yerida o‘tira qolaman.
Tavarak-boshimga uyqusirab-uyqusirab alanglay-
man.

Tavaragimda oyoq bosar yer juda-juda kam bo‘ladi.
Shunda, ajab bir nimalarni ko‘raman. Ko‘zlarimni
uqalab-uqalab ko‘raman.

Tavarak-boshim qip-qizil qon bo‘ladi! Tavarak-bo-
shim sap-sariq qon bo‘ladi! Tavarak-boshim to‘da-to‘da
qon bo‘ladi!

Ko‘rmayin deya, chakkamni kaftimga qo‘yib olaman.
Ko‘zlarimni yumib olaman.

Bir mahal birov yelkamdan turtadi.
Men seskanib ko‘zimni ochaman – boshimda Ziyod
turadi.

– Uxlama, ichburug‘! – deydi.
Men lik etib turaman. Ketimga qarayman. Futbol
maydonda tag‘in bir to‘da qon bino bo‘ladi.

19

Tushlik choy qaynay bermaydi.
Men oftobda choy qaynashini qarab yotaman.
Shu mahal dala yo‘lidan bir mashina keladi.
Mashinadan shlyapali odam tushadi.
– Hormanglar, bolalarim! – deydi.
Brigadir bilan qo‘l berib ko‘rishadi.
– Uf-f, bir piyola choy ber-e, baraka topkur-ey! –
deydi.
– Choy endi qaynaydi, – deydi brigadir.

Shlyapali odam xirmon bag'rida yonboshlaydi.
Shlyapasini xirmonga tashlaydi.

Shu vaqt tag'in bir mashina xirmon qoralab keladi.
Mashinadan direktorimiz tushadi.

Direktorimiz u yerda-bu yerda yotmish bolalarga baiqiradi:

– Bu nima yotish?! – deydi. – Paxta fronti enangni uyimi?! Men hozir byurodan keldim! Senlarni deb o'rtoq Mavlonovdan eshitmaganlarimni eshitib keldim!

– Choy qaynasin, domla, choy qaynasin, – deydi o'ninchisinf.

– Sen tirranchalarga choyni kim qo'yibdi?! Ana, ariq to'la suv – ariqdan ich!

Shunda, shlyapali odam xirmondan bosh ko'taradi.

– O'-o', domla, berman haydang! – deydi.

Direktorimiz shlyapali odamga qaraydi-qaraydi – taniyolmaydi. Taniyolmasa-da, shlyapali odam taraf yuradi.

Shlyapali odam yonboshlab yotmish ko'yi qo'l uzatadi.

– Kamnamosiz, domla? – deydi.

Direktorimiz qo'l berayinmi-qo'l bermayinmi zaylida qo'l uzatadi.

– O'zları kim bo'ladilar? – deydi.

Shlyapali odam kaftlarini ochib aytadi:

– Hasharchi. Mana shu bolalarday bir hasharchi, – deydi. – Choyingiz qaynamadi, domla. Endi siz buyurganday, ariqdan ichamiz-da.

Shlyapali odam shunday deya mashinası taraf yo'l oladi.

Direktorimiz shlyapali odam ketidan qarab turadi-turadi – brigadirga o'ngaladi.

- Bu kim bo‘ldi? – deydi.
- Tanimayapsizmi? Raykom-ku.
- Raykom? Qanday raykom?
- Qanday raykom bo‘lardi – Mavlonov bova-da.
- O‘rtoq Mavlonovmi? U kishi dalada nima qilib yuribdi?
 - Dalaga samolyot kelayapti. Samolyotdan oldin dalalarni qarab yuribdi.
 - Iya, – deydi direktorimiz. – Oldinroq aytsangiz bo‘lmasmidi, iya.

20

Shu-shu – markaz, byuro, Mavlonov degich gaplar-dan qutulaman.

Keyin-keyin bilaman – direktorimiz markazda pivoxo‘r bo‘lib-bo‘lib qaytib kelib yurgich bo‘ladi.

21

Ketma-ket uch yotar yo‘qlama bo‘lmaydi.
 Ko‘k ko‘sak g‘o‘zapoya boshim uzra o‘ynamaydi.
 Dalada muallimlarimiz qadamimni sanamaydi.
 Muallimlarimiz biri qo‘yib biri joriya etadi:

- Maktabimiz sotsialistik musobaqada g‘olib keldi!
- Maktablar aro Ko‘chma Qizil Bayroqni oldi!
- Yuzdan ziyod yordamchi maktablar orasida-ya!
- Men hur bo‘laman. Men xurram bo‘laman.
- Endi paxta termaymiz-a, domla? – deyman.
- Paxta termaysan? Endi paxta terasan-da!
- Qizil Bayroq bor-yo‘g‘i bir oylik ishimiz uchun berildi!

- Qizil Bayroq kuchimizga kuch qo'shadi!
- Qizil Bayroq zafarlarga chorlaydi!

22

Bolalar bilan yotoq oldida bo'ysira bo'laman.

Shtab deya atalmish xonadan oppoq sochli keksa odam chiqib keladi.

Keksa odam ketidan direktorimiz bilan muallimlari-miz qatorlashib keladi.

Direktorimiz yutuq-kamchiliklardan so'zlaydi.

Men ichimni ushlab-ushlab kuchanaman. Ikki ko'zim futbol maydonida bo'ladi.

Direktorimiz bizni tag'in-da yuksak-yuksak zafarlar sari chorlaydi.

– O'rtoqlar, endi so'z rayon xalq maorifi bo'limi mudiri, hammamiz uchun hurmatli va aziz o'rtoq Dadaboyevga! – deydi.

Oppoq soch odam lo'nda-lo'nda so'zlaydi. Oppoq soch odam munis-munis so'zlaydi:

– Aziz o'quvchilar! Sizlarni qutlashdan oldin o'rtoq direktorlaringizni alohida tabriklab qo'ymoqchi edim. Boisikim – mana uch yildirkim, o'rtoq direktorlariningiz kommunistik partiya safiga o'tolmay yurib edi. Kuni kecha maktablaringiz Ko'chma Qizil Bayroqni qo'lga kiritishi bilanoq tegishli mutasaddi o'rtoqlar direktorlaringizni kommunistik partiya safiga qabul qildi. Ustiga-ustakkim, ayni shu kunlarda o'rtoq direktorlaringiz egizak qizaloq ko'rdi, egizak qizaloq! Buni qarangkim – Ko'chma Qizil Bayroq – kommunistik partbilet – egizak qizaloq! Aziz o'quvchilar! Kelinglar, o'rtoq direktorlaringizni ana shu qo'sha-qo'sha zafarlar bilan bir muborakbod etib qo'yaylik!

Oppoq soch odam shunday deya chapak chaladi.
Muallimlarimiz bilan bolalar-da qo'shilib chaladi.
Men ichimni ushlab-ushlab tura beraman.

– Qani, o'rtoq direktor, – deydi oppoq soch odam. – Endi shu qora ko'zlarga qarata bir-ikki og'iz dil so'zlar engizni aytasiz. Sizning kommunistik partiya safiga o'tishingiz uchun bu qora ko'zlar ozmuncha ter to'kdimi!

Direktorimiz bir odim oldinlaydi. O'ng qo'lini ko'ksiga qo'yadi. Havolanib-havolanib bosh irg'aydi.

– O'rtoqlar! – deydi. – Haqiqatan ham, hammamiz uchun hurmatli va aziz o'rtoq Dadaboyev aytganlariday, kommunistik partiya safiga qabul qilinish sharafiga erishishim oson bo'lmadni! O'tgan ikki yil mobaynida maktabimiz o'quvchi-yordamchilari biror marta ham Qizil Bayroq olish sharafiga tuyassar bo'ldim! Bunda, ma'lum ma'noda o'zim aybdor bo'ldim! Paxta yig'imterimiga mas'uliyat bilan yondashmadim! Qattiqko'l bo'lmadim! Partiyaviy prinsipiallik ko'rsatmadim! O'rtoqlar, men ana shu yo'l qo'ygan xato-kamchiliklаридан tegishli xulosa chiqarib oldim! Mana, ma'lum muvaffaqiyatlarga erishdim! Men bu muvaffaqiyatga rason xalq maorifi mudiri, hammamiz uchun hurmatli va aziz o'rtoq Dadaboyevning bevosita va bilvosita rah-namoligi tufayli erishdim! Men siz o'quvchi-yordamchilar nomidan, qolaversa, o'zimning nomimdan, ana shu muvaffaqiyatlarim bosh aybdori, hammamiz uchun hurmatli va aziz o'rtoq Dadaboyevga minnatdorchilik bildiraman!

Qars-qars qarsak bo'ladi.

Direktorimiz qo'li ko'ksida ta'zim etadi.

– O'rtoqlar! – deydi. – Egizak farzandlarim otalari shonli kommunistik partiya safiga qabul etilgan ulug'

ayyom kunlarda dunyoga keldi! Men shu ulug' sana-ga bag'ishlab, egizak qizlarimga shonli kommunistik partiya asoschilaridan Roza Lyuksemburg bilan Klara Setkin otlarini qo'yaman! Bir qizimni Roza qo'yaman, bir qizimni Klara qo'yaman!

Chalp-chalp chapak bo'ladi.

Muallimlarimiz:

– Ura-a-a, ura-a-a! – deya chapak chaladi.

Direktorimiz haminqadar havolanadi.

– Ishonamanki, – deydi, – egizak qizlarim Roza Lyuksemburg va Klara Setkinlarday buyuk marksistlar bo'lib yetishadilar!

Oppoq soch odam tantanali vaziyatda direktorimizga Qizil Bayroq topshiradi.

Oppoq soch odam bo'ysira bo'ylab yuradi. Old saf bolalar bilan qo'l berib ko'rishadi.

– Qutlayman, qutlayman! – deydi.

Oppoq soch odam bolalar kiyim-boshlariga razm soladi. Bolalar yuz-ko'zlariga razm soladi.

Nihoyat, oppoq soch odam men bilan muqobil bo'ladi. Menga qo'l uzatadi.

Men qo'sh qo'limni-da cho'zaman. Oppoq soch odam qo'lini qo'shqo'llab ushlab olaman.

Oppoq soch odam bosh-adog'im bo'ylab qaraydi. Bilinear-bilinmas bosh chayqaydi.

– Qo'llaringizni qarang, qo'llaringizni, – deydi. – Bu qo'l emas – kosov bo'libdi. Yelkalaringizni qarang, yelkalaringizni. Bir yelkangiz yuqori, bir yelkangiz quyi. Bu yelka emas – qing'ir-qiyshiq temir-tersak bo'libdi. Qurib ketgur paxtadan nimalar kelmaydi-ya.

Oppoq soch odam rangi o'chadi. Qizil Bayroq oldiga qaytib boradi.

Oppoq soch odam bolalarga o‘ychan-o‘ychan boqib qoladi.

– Bolalarim... – deydi.

Oppoq soch odam lablarini cho‘chchaytirib-cho‘chchaytirib o‘ylab qoladi.

– Bolalarim... – deydi. – Men sizlarni bola deyishgagan tilim bormayapti. Sizlar kattalar hayotini boshdan kechirayapsiz. Siz ko‘rayotgan kunlar bolalik emas – qarilik. Qachon boladay bo‘lib kun ko‘rasiz – unisini paxtadan so‘raysiz.

Oppoq soch odam direktorimizdan Qizil Bayroqni oladi.

– Bolalarim, manavi Ko‘chma Qizil Bayroq. O‘z oti o‘zi bilan Ko‘chma, – deydi. – Ko‘chma Qizil Bayroq shu vaqtgacha birovga vafo qilmadi – sizgayam vafo qilmaydi. Bir kilo kam tersangiz bo‘ldi – qo‘lingizdan boshqa birov qo‘liga ko‘chib o‘tadi-ketadi. Shunday ekan, Qizil Bayroqqa ko‘p sajda qila bermanglar. Qizil Bayroqni saqlab qolaman deb, ko‘p kuchana bermanglar. Qo‘llaringizdan kelganicha tera beringlar.

Oppoq soch odam Qizil Bayroqni direktorimizga qaytib beradi. Qo‘llarini qorin qovushtirib-qorin qovush-tirib turadi.

– Bolalarim, – deydi, – bizning yurtga Amir Temurlar kerak. Bizning yurtga Boburlar kerak. Bizning yurtga Ulug‘beklar kerak. Juda, juda kerak! Ammo sizlar Temur bo‘lolmaysizlar, sizlar Bobur bo‘lolmaysizlar, sizlar Ulug‘bek bo‘lolmaysizlar. Lekin yurtga to‘rt muchali bus-butun odamlar kerak. Lekin yurtga sog‘lom-sog‘lom odamlar kerak. Shunday ekan, o‘zlariningizni o‘zlariningiz avaylangizlar, bolalarim!

O‘ninchisi yer tepib-yer tepib qarsak chaladi.

Paxtakorlar yordamchilarga o‘ligini tashlab oladi.
Dalada nima ish bo‘ladi – brigadir direktorimizga keladi.

- Paxta ortishga uchta bola bering.
- Paxta tushirishga ikkita bola bering.
- Dori sepishga bitta bola bering, – deydi.

Brigadir aytmish ishlar qiyin ishlar bo‘ladi.

Qiyin bo‘lsa-da, bolalar men borayin-men borayin, deya talashadi. Boisi – bolalar bir kun bo‘lsa-da, paxta terishdan qutulayin deydi.

Direktorimiz bundaychikin ishlar uchun oz teruvchi-larni jo‘natadi.

Ertalab brigadir tag‘in sarg‘ayadi.

- Samolyotga yo‘l ko‘rsatuvchi bering, – deydi.

Bu safar katta bolalar o‘zlarini olib qochadi. Tala-shib-tortishmaydi.

- Jamoliddinov! – deydi direktorimiz. – Olg‘a!

Men bo‘ysiradan otilib oldinlayman.

Direktorimiz qalami uchi bilan meni brigadirga ko‘rsatadi.

- Mana, manavini oling! – deydi.

Brigadir meni bosh-oyoq qarab oladi.

– Domla, buningiz g‘o‘zalar ichida ko‘rinmay-di-yu? – deydi.

Bo‘ysira piq-piq kuladi.

– Ko‘rinadi! – deydi direktorimiz. – Bayroqcha dastasini uzunroq qilasiz – ko‘rinadi!

Brigadir meni ulkan tutkunda oldiga ergashtirib boradi.

Tutkundada bir odam bayroq yasab o‘tiradi.

– Sopini uzunroq qil, – deydi brigadir. – Manavini bo‘yiga qarab qil.

Bayroqchi odam bo‘y-bastimdan lab buradi.

– Jonlirog‘i yo‘qmidi? – deya to‘ng‘illarydi.

Bayroqchi kaltarog‘ini tashlaydi. Uzunroq xoda ola-di. Xoda uchiga bir qulochlik cho‘pni qoq belidan mix-lab qoqadi. Uch qarichcha quyiroqdan tag‘in bir cho‘pni bel qilib mixlaydi. Xoda bir tarafiga oppoq surp yoyib tikadi. Tag‘in bir tarafiga qizil surp yoyib tikadi.

Bayroq – qovunpalak qo‘riqlovchi misol bo‘ladi.

Bayroqchi bayroqni oldimga do‘qillatib qo‘yadi.

– Ana, daftar-qalam! – deydi.

Men bayroqni ko‘tarib-ko‘tarib ko‘raman. Bir qo‘lim bilan ko‘tarolmay, qo‘shqo‘llab arang ko‘taraman.

«Og‘ir bo‘lsa-da mayli, – deyman. – O‘lib paxta ter-gandan ko‘ra, shuni ko‘tarib yura beraman».

Bayroqchi meni dalama-dala ergashtiradi. Yurajak yo‘llarimni tayinlaydi. Turajak joylarimni tayinlaydi. Bajarajak yumushlarimni bot-bot bayonlaydi.

Bayroqchi aji-buji dorilar bilan bulg‘annish janda chopon beradi.

– Manavi tanapo‘sh, – deydi. – Jaydari tanapo‘sh.

Tanapo‘sh chopon yirtiq-yirtiq bo‘ladi. Tanapo‘sh chopon qo‘lansa is-qo‘lansa is bo‘ladi.

24

Saharmardonda futbol maydon taraf chopaman.

Fizika bilagimdan ushlab qoladi.

– Dalada... o‘sha dalada... – deydi.

O‘sha dala taraf chopaman.

Tutkunda ostidan bayroq bilan janda choponni ola-man.

O‘qariq bo‘ylab qadamlayman-qadamlayman – dala qoq boshida oyoq ilaman.

Salqin sabolar etimni uvushtiradi.

Shunda, elas-elas samolyot ovozi eshitiladi.

Xiyol o‘tadi – samolyot o‘zi keladi. Samolyot dala uzra bir aylanib qaytadi.

Samolyot endi meni mo‘ljallab keladi.

Men apil-tapil janda choponni yopinaman. Bayroqni oldin yelkamga olaman. Undan boshim uzra ko‘taraman.

Bayroq og‘irligidan dalbanglab-dalbanglab olaman.

Bor kuchim bilan kuchanaman. Tishimni tishimga bosaman. Ost labimni tishlab olaman. Yuzlarim lov-lov yonib turaman.

Janda chopon teshiklaridan mo‘ralayman – samolyot meni nishonlab keladi.

Samolyot bayroqqa tegayin-tegayin deya uchadi. Samolyot tizz-tizz dori sepib-sepib uchadi.

Men janda chopon yirtiqlaridan uchuvchini ko‘raman.

Samolyot ko‘tarila-ko‘tarila olislaydi.

Men janda chopon ichidan kallamni chiqaraman.

Dimog‘im shunday bir zaharda qoladi, shunday zaharda qoladi!

Men kuchanib-kuchanib o‘qchiyman. Tomog‘imdan bir nima ana otilib chiqayin deydi, mana otilib chiqayin deydi.

O‘qchiy berib-o‘qchiy berib, ko‘z oldim qora bo‘ladi...

Ohista-ohista o‘zimga kelaman. Tevarak-boshimga nazar solaman.

Janda chopon sap-sariq bo‘ladi. O‘qariq bo‘ylari sap-sariq bo‘ladi. G‘o‘za barglari sap-sariq bo‘ladi.

Men bayroqchi bayonini karaxt-karaxt yodlayman: YaK-12 samolyot dori sepsa – naqd sakkiz qadam sanab

tashlanadi. AN-2 samolyot dori sepsa – naqd yigirma uch qadam sanab tashlanadi.

Men chap taraf uzun-uzun qadamlayman. Sanab-sanab qadamlayman:

– Bir, ikki, uch...

Roppa-rosa yigirma uchinchi qadamda oyoq ilaman.

Boisi – bizning samolyot AN-2 bo‘ladi.

Men yigirma uchinchi qadamda bayroq ko‘tarib tura beraman.

Samolyot boshim uzra tizz-tizz dori sepib o‘tadi.

Men ohista-ohista samolyotga el bo‘laman.

Men endi qabatma-qabat dalaga o‘tib turaman.

Samolyot birsidra tizillatib o‘tadi...

Quyuq g‘o‘zalik-quyuq g‘o‘zalik dalalarda ikki bor dori sepiladi. Boisi – ilk dori g‘o‘za ust-ust barglarida qoladi. Qayta dori esa g‘o‘za ost-ost barglarigachayin tushib boradi.

Ushbu dala ana shunday dala bo‘ladi.

Shu bois – men joyimda qimir etmay tura beraman.

Samolyot ikki sidra dori sepib o‘tadi.

Men janda choponni silab-silab ko‘raman – kaftlarim binoyiday ho‘l bo‘lmaydi. Men g‘o‘za barglarini ushlab-ushlab ko‘raman – barmoqlarim binoyiday ho‘l bo‘lmaydi.

Shu bois, bayroq dastasi uchidan ushlayman. Bayroqni to‘ntarib olaman. Bayroq oq-qizilini oyoqlarim oldiga to‘ntarib turaman. Bayroqdasta uchini peshonamga tek-kizib turaman.

Ushbu holat mana bunday deydi:

«Samolyot binoyiday dori sepolmayapti,

samolyot binoyiday dori sepolmayapti!»

Uchuvchi bayroq tilini uqib oladi.

Samolyot boshim uzra tag'in bir sidra tizillatib o'tadi.

Bu safar binoyiday sepadi.

Kun tutlar uchini chalib ketadi. Nam salqindan fayz ketadi.

G'o'za oralab-g'o'za oralab kelaman – ust-boshim shudring bo'lmaydi. Barg siypalab-barg siypalab kelaman – kaftlarim shudring bo'lmaydi.

Shu bois, bayroqni boshim uzra aylantiraman. Chapdan o'ngga aylantiraman. Doira suvratida aylantiraman:

«Barglarda shudring yo'q – dori sepmanq,
barglarda shudring yo'q – dori sepmanq!»

Endi bayroqni boshim uzra bir chapimga chayqayman, bir o'ngimga chayqayman.

«Dori sepish tamom bo'ldi, dori sepish tamom bo'ldi!»

Uchuvchi bayroq tilini uqib oladi. Uchuvchi samolyot qanotlarini sollantirib chayqab-sollantirib chayqab oladi:

«Angladim – dori sepish tamom bo'ldi, angladim – dori sepish tamom bo'ldi!»

Uchuvchi ana shunday deya-deya, manzil-makoni taraf ravona bo'ladi.

Men umrimda birinchi bor samolyotni ana shunday yaqindan ko'raman. Men umrimda birinchi bor uchuvchini ana shunday yaqindan ko'raman.

Mendan saodatmand bo'lmaydi!

25

Yotarda bolalar havas bilan hol so'raydi.

– Qanday? – deydi.

Men boshmaldog'imni narra etib ko'rsataman.

– Mana bunday! – deyman. – Mazza!

- Uchuvchini-da ko‘rdingmi?
- Ko‘rmay nima! – deyman. – Uchuvchi menga mana bunday qilib qo‘l silkidi!
- Senga-ya?
- Esa-chi, menga bo‘lmay kimga – menga-da!
- Sen nima qilding?
- Nima qilar edim – qo‘l silkidim-da!
- Yoril-e, ukkag‘ar-e, yoril-e!
- Ilg‘or terimchilar kuyib-kuyib qoladi.
- Uchuvchi-da shabko‘r ekan-da, – deydi. – Kelib-kelib, o‘n bir kilochiga qo‘l silkiydimi?

26

Tag‘in kallayi saharlab etik kiya-kiya tashqarilayman. Zinaga oyoq tashlayman...

Ohista ko‘z ochaman. Ko‘z qirim bilan yonboshlarimga qarayman.

Men muallimlarimiz yotog‘ida yotmisht bo‘laman.

- Bolani tezroq turg‘azish kerak, – deydi direktori-miz.
- Qo‘ying, yotsin, – deydi muallim. – Bechora bola zinadan yomon uchib tushdi.

- Bovujud, yonboshi bilan tushdi.
- Boshi bilan tushsa, kallasi yorilardi.
- U dorini butifos deb qo‘yibdi.
- Butifos yomon-e, yomon!
- O‘rtoq direktor, endi bolani dori sepiluvchi dalaga yuborib bo‘lmaydi.
- Onasini bilasiz – kimsan Bolxin terimchi.
- Bolxin terimchi bo‘lsa nima bo‘pti? – deydi direktorimiz.

- Bolxin terimchi obro‘-e’tiborli ayol. Bolaga bir nima bo‘lib qolsa, onasidan baloga qolamiz.
- Unda, kimni yuboramiz, aytinglar? – deydi direktorimiz. – Faqat oz teradiganlardan bo‘lsin. Yo‘qlama dastarni o‘qiyman: Jalilov Xurram?
- Bo‘lmaydi – otasi uchiga chiqqan arizaboz.
- Bir gap bo‘lsa Toshkangacha yozadi.
- Yozishni qo‘ying, idorama-idora chopadi.
- Oti katta bor – qabuliga kiradi.
- Unda, bo‘lmaydi. Qoraboyev Abil?
- Abil merganni o‘g‘limi? E-e, qo‘ying-qo‘ying.
- Nimaga qo‘yamiz?
- Abil merganni bilmaysizmi?
- Bilamiz! – deydi direktorimiz. – Mergan bo‘lsa kim bo‘pti?
 - Manavi sinf rahbaridan so‘rang, aytib beradi.
 - Buyoq chin aytayapti, o‘rtoq direktor. Abil mergan odam emas. Bir safar bolasini darsda bir-ikki turtib edim – otasiga borib aytibdi. Bir mahal Abil mergan uyimizga bostirib borsa bo‘ladimi. Yelkasida miltiq!
 - Miltiq?
 - Ha-da, miltiq bo‘lgandayam – qo‘shog‘iz miltiq! Darvozadan qani jallod, deb baqiradi-da. Ayolimiz uyda yo‘q desayam ketmaydi. Miltig‘ini uyimizga peshlaydi. Tepkisini shaqir-shuqurlatadi. «O‘sha jallod buyoqqa bir qarasin», deydi.
 - Qaradingizmi?
 - Qarab bo‘ladimi! Merganga odam bilan bo‘rini nima farqi bor – paqillatib otadi-qo‘yadi-da. Shundan buyon bolasini chertolmay qoldim.
 - Xavfli shaxs, xavfli! – deya bosh saraklaydi direktorimiz. – Cho‘liboyev Ziyod?

– Bir qari onasi bor.

Direktorimiz shahodat barmog‘ini nishlaydi.

– Ana shu bo‘ladi! – deydi.

Muallimlarimiz tashqarilaydi.

27

Men tushlarda o‘zimga kelaman.

Oshpaz qiz turg‘azib oladi.

– Tur, o‘choqqa o‘t yoq, – deydi. – Direktor tayinlab ketdi.

O‘choq qoshida cho‘k tushib o‘t yoqaman.

Qozonda bilq-bilq qaynamish sho‘rva ko‘nglimni aynitadi.

Men o‘qchib-o‘qchib o‘t yoqaman.

28

Yo‘qlamada Ziyod yo‘q bo‘ladi.

Direktorimiz Fizika bilan Kimyonи dorilanuvchi dala jo‘natadi.

Muallimlarimiz hayallab-hayallab qoladi.

Direktorimiz bizni uxlatmay olib o‘tiradi.

Nihoyat, muallimlarimiz qaytib keladi.

Oldin Ziyod kirib keladi. Ostonada ko‘zlarini uqalab-uqalab turadi. Mudrab-mudrab turadi. Gap yo‘q, so‘z yo‘q – o‘z to‘sagi taraf yuradi. O‘zini tap etib to‘sakka tashlaydi.

Direktorimiz barmoq likillatib-barmoq likillatib o‘ziga imlaydi.

– Ey, beri kel! – deydi. – Tur, beri kel!

Ziyod direktorimiz oldiga boradi. Tevarak-boshiga alanglaydi-alanglaydi – o‘zini xiyol o‘nglaydi. Alang-

lashidan – Ziyod tevarakda o‘tirmish bolalarni endi ko‘radi.

Direktorimiz Ziyodni lunjidan cho‘zadi.

– Mastmi deyman! – deydi. – Buni qayerdan topdilaringiz-ey?

– Daladan topdik, – deydi Fizika. – Dalada odamzod qorasi yo‘q, lekin shu bor ekan.

– Cho‘liboyev, Cho‘liboyev, deb qichqirib edik, g‘o‘zalar ichidan shitir-shitir etib chiqib keldi, – deydi Kimyo.

– Qorong‘ida g‘o‘za ichida nima qilib yuribdi ekan? – deydi direktorimiz.

– Nima qilar edi, uqlab qolibdi-da.

– O‘l-e, shu kuningga-ey! – deya baqiradi direktorimiz. – Dorilangan g‘o‘za ichidayam uxlaysanmi-a? Uxlash uchun boshqa joy qurib qolganmi-a?! O‘l-e, bor-e, yot-e!!!

Direktorimiz Ziyodni ko‘ksidan itarib yuboradi.

Ziyod keti bilan gup etib tushadi.

29

Ziyod shu yotishida qaytib turmaydi.

Ertasi-da turmaydi. Indini-da turmaydi.

Joyidan qimir etmaydi. Ko‘z ochmaydi, tuz totmaydi.

Men Ziyodni og‘ziga choy sovitib tutaman.

– Choy ich, Ziyod oshna, choy ich, – deyman.

Ziyod lablarini olib qochadi.

Ziyod mumsik-mumsik kulimsinadi.

Ziyod shunday kulimsinadi, shunday kulimsinadi – beshikdag‘i chaqaloqday kulimsinadi!

– Tush ko‘rdim, Dehqonqul oshna, tush ko‘rdim, – deya pichirlaydi.

- Tush ko‘rding! Nima tush ko‘rding?
- Samolyot ko‘rdim, masalan.
- Elovrama, Ziyod oshna, elovrama. Samolyotni dalada ko‘rib eding.
 - Tushimda-da samolyot ko‘rdim. Dehqonqul oshna, tushimda-da samolyot ko‘rdim. Men tushimda samolyot haydar emishman, masalan. O‘zimiz paxta terayotgan dalani aylanib-aylanib haydar emishman. Bolalar menga qo‘l silkib-qo‘l silkib qo‘yar emish. Men qo‘l silkimas emishman, masalan. Sababi – qo‘llarim rulda emish-da. Dehqonqul oshna, qo‘llarim rulda emish. Bor ovozim bilan ashula aytib-aytib samolyot haydar emishman. Direktor ko‘k ko‘sak g‘o‘zapoya o‘ynatar emish... Ey, ichburug‘, senga samolyot haydashni kim qo‘yibdi, der emish. Men parvo qilmas emishman, masalan. Direktor endi dag‘dag‘a qilar emish... Tush samolyotdan, der emish. Men ashula aytib-aytib samolyot hayday berar emishman. Samolyotimni aylantirib- aylantirib futbol maydonga qo‘ndirar emishman. Futbol maydondan cho‘nqayib-cho‘nqayib o‘tirgan beri beshinchi sinfni samolyotimga mindirib olar emishman. Men beshinchi sinfni mindirib uyimizga jo‘nar emishman, masalan. Direktor ketimizdan g‘o‘zapoya o‘ynatib qola berar emish...
 - Meniyam samolyotingga mindirasanmi, Ziyod oshna?
 - Mindiraman, Dehqonqul oshna, mindiraman. Faqat direktorni mindirmayman. Direktor qo‘l ko‘tarsa-da samolyotimga mindirmayman, masalan...

Qosh qoraya berib-qosh qoraya berib, daladan qaytaman.

Ichkari hadahalayman – Ziyod oshnam holini so‘rayin deyman.

Ammo Ziyod oshnam joyida yo‘q bo‘ladi.

Tashqarilarni aylanib-aylanib qarayman – Ziyod oshnam yo‘q bo‘ladi.

Oshpaz qiz o‘choqboshida hiq-hiq yig‘lab o‘tiradi.

– Ziyod ketdi, – deydi. – Ziyod endi qaytib kelmaydi...

Bolalar bir burchakda g‘uj bo‘lib oladi. Nima qilishlarini bilmaydi.

– Nima qilib turibsizlar? – deydi oshpaz qiz. – Kosalaringni olib kelinglar, ovqat suzib beraman.

– Ziyod qani? – deyman.

– Ziyod ketdi, deyapman-ku, Ziyod ketdi...

– Ziyod qayoqqa ketdi?

– Ziyod... norasida ketdi!

Bolalar duvv-duvv yig‘laydi. Bolalar ho‘ng-ho‘ng yig‘laydi.

Yig‘lamagan bola qolmaydi.

Men bari aybni o‘zimdan ko‘raman.

– G‘o‘za ichida uqlama, deganimda, Ziyod oshnam ketmas edi... – deya yig‘layman.

Bir oyog‘im to‘sakda bo‘ladi, bir oyog‘im futbol maydonda bo‘ladi.

Shunda, timirskilanib-timirskilanib yurmish qizlarga ko‘zim tushadi.

Qizlar-da futbol maydonga qatnar bo'libdi-da, deya o'ylayman.

Gap-so'zlardan bilib olaman – yo'q... unday emas bo'ladi.

Bugun chin arafa bo'ladi.

Qizlar burchak-burchaklarda to'da-to'da bo'lib soch yuvadi.

Qizlar saharda turnaqator dalalaydi.

Qizlar bir xushro'y bo'ladi, bir xushro'y bo'ladi!

Qizlar qoshida ko'k-ko'k o'sma bo'ladi. Qizlar yuzida yalt-yalt moy bo'ladi. Qizlar libosida bo'y-bo'y atir bo'ladi.

Ayniqsa, o'ninchi sinf Zulayhodan xushbo'y-xushbo'y atir anqiydi.

Men beixtiyor Zulayho ketidan ergashaman. Zulayhoni to'yib-to'yib iskayman.

Zulayho egat tushadi.

Men Zulayho bilan irgama-irga egat tushaman.

Men burnimni Zulayho tarafga qaratib-qaratib paxta teraman. Qo'lim chanoqda bo'ladi, burnim Zulayhoda bo'ladi.

Men Zulayhoni iskab-iskab paxta teraman!

32

Tush mahal bir momo eshak minib keladi.

Men momoni darrov taniyman – momo Ziyodni onasi bo'ladi.

Ko'nglim bir orziqib oladi.

Ziyodni onasi eshagidan tushadi. Tevarak-boshga qaraydi. Muallimlarimiz taraf yuradi.

Ziyodni onasi muallimlar bilan gapirishib o'tiradi.

Fizika meni imlaydi.

– Momoni shtabga olib bor, – deydi.

Men Ziyodni onasi oyog‘idan olib yuboraman.

Ziyodni onasi to‘qimga joylashib o‘tirib yo‘l oladi.

Men eshak qabatida boraman.

Yo‘lda Ziyodni onasi inqillab-inqillab boradi. Bir og‘iz-da gapirmay boradi.

Men eshakni yotoq oldi tolga qantaraman. Ziyod onasini yotoq ergashtiraman.

Ziyodni onasi yotoqqa bir sidra qarab oladi.

– Ulimning joyi qayerda? – deydi.

Men Ziyodni joyini aytaman.

Ziyodni bo‘xchasi haliyam joyida turmish bo‘ladi.

– Manavi bo‘xchasi, – deyman.

Ziyodni onasi bo‘xhani oladi. Bo‘xcha uyoq-bu-yog‘ini qaraydi.

– Ha, shu, – deydi. – Ulimniki...

Ziyodni onasi bo‘xhani qo‘ltiqlab tashqarilaydi.

Ziyodni onasi tol ostida bo‘xhani ochadi. Ichidan Ziyodni kiyim-kechagini oladi. Ikki tol orasi simga qoqib-qoqib yoyadi.

Ziyodni onasi soyalab o‘tiradi. Bilaklarini tizza-lariga qo‘yib o‘tiradi. Ziyodni kiyim-kechagiga qarab o‘tiradi.

Ziyodni kiyim-kechagi oftobiyorda sarg‘ayib-sar-g‘ayib turadi.

Ziyodni onasi betini bilaklariga bosadi. Ziyodni onasi iz-z-iz-z yig‘laydi. Ziyodni onasi yum-yum yig‘laydi.

Men Ziyodni onasiga qo‘shilib yig‘layman.

– Bari ayb mendan bo‘ldi, – deyman. – G‘o‘za ichida uxlama, deganimda, Ziyod oshnam ketmas edi...

Men ko'zlarimni qo'lim sirti bilan artib-artib yig'layman. Men Ziyodni ust-boshiga qarab-qarab yig'layman.

Shunda, ko'z oldim jimir-jimir etadi. Jimir-jimirni of-tob ziyo deb bo'lmaydi.

Men tag'in-da yaqin borib qarayman. Ko'zlarimni ar-tib-artib qarayman.

Ziyodni ust-boshi g'ij-g'ij... bit bo'ladi! Tikishlardan bit uradi! Yirtiqlardan bit uradi! Oftobiyorda g'imir-g'imir etadi! Misoli nur jimirlamish bo'ladi!

Yuzlarim lov-lov yonadi – Ziyod uchun-da orlanaman, o'zim uchun-da orlanaman!

Boisi – badanimda g'imirlamish bitlarim Ziyodni bit-laridan ziyod bo'lsa bo'ladi – kam bo'lmaydi!

Men yuzlarimni chet buraman. Men ko'zlarimni olib qochaman.

Ziyodni onasi endi ovoz berib-ovozi berib yig'laydi.

Shunda shtabdan direktorimiz chiqib keladi.

– Nima gap, o'rtoqlar? – deydi.

Direktorimiz Ziyodni onasini ko'rib rangi o'chadi.

– Bizda nima ayb, momo, – deydi direktorimiz. – Bizda nima ayb. Buni o'z oti o'zi bilan paxta fronti deb qo'yibdi. Front qurbonsiz bo'lmaydi.

Direktorimiz Ziyodni onasi yelkasiga qo'lini qo'yadi.

– Bolani o'zi paxta ichida qolibdi-da, – deydi direktorimiz. – Kim biladi, biron nimaga yo'liqqanmi. Sizlar eskichani yaxshi bilasizlar-ku...

Men direktorimiz ko'rmasin, deya Ziyodni ust-boshini simdan tortib-tortib olaman. Bo'xchaga solib-so-lib qo'yaman.

Direktorimiz Ziyodni onasini qishlog'imizga qaytarib jo'natmoqchi bo'ladi. Ammo Ziyodni onasi ko'nmaydi.

- Ulim yo‘liqqan joyni ko‘rsatinglar! – deydi.
Direktorimiz menga imo beradi.
- Mayli, olib bor, – deydi. – Keyin, qishloq yo‘liga solib yubor.

33

- Men Ziyodni onasi oyog‘idan olib yuboraman.
O‘zim eshak oldida boraman.
Ziyodni onasi Ziyodni yo‘qlaydi.
- Ziyod ketishidan oldin biron nima demab edimi? – deydi.
 - Deb edi, – deyman.
 - Ziyodni onasi birdan sergaklanadi. Ziyodni onasi taqqa no‘xtani tortadi.
 - Nima deb edi? – deydi. – Ayt, nima deb edi?
 - «Dehqonqul oshna, seni samolyotimga mindiraman», deb edi.
 - Tag‘in nima deb edi?
 - Tag‘in, «Direktorni samolyotimga mindirmayan», deb edi.
 - Ziyodni onasi zarda bilan eshak niqtalaydi.
Men dorilangan dala boshida oyoq ilaman.
Ziyodni onasi eshagidan imillab yerlaydi. Yerda serryayib qoladi. Tevarak-bosh qaraydi.
 - Ziyodni onasi tutlar orasida paypanglab alanglaydi. Ziyodni onasi o‘qariqlarda paypanglab alanglaydi.
Ziyodni onasi g‘o‘zalar ostida paypanglab alanglaydi.
 - Bu joyni oti nima? – deydi.
 - Paxtazor, – deyman.
 - Paxtazorda paxtadan boshqa nima bo‘lmasa, ulim nimaga yo‘liqadi?

Ziyodni onasi kaftini peshonasi soyabonlab qaraydi.
Biron-bir nima topamanmi, deydi topolmaydi.

Ziyodni onasi sukut olib quloq soladi. Biron-bir nima
eshitamanmi, deydi eshitolmaydi.

Ana shunda Ziyodni onasi paxtazor qarab-paxtazor
qarab chaqiradi:

– Ziyod-u-u-u!

Men Ziyodni onasi qo‘lidan tortib-tortib yig‘lab qo‘ya
beraman.

– Yuring ketamiz, momo! – deyman. – Yuring keta-
miz, hozir samolyot keladi!

Ziyodni onasi gapimni korlamaydi. Entikib-entikib
chaqiradi:

– Ziyod-u-u-u!

Ziyodni onasi o‘pkasi to‘lib-to‘lib chaqiradi:

– Ziyod-u-u-u!

Men bir amallab Ziyodni onasini eshakka mindira-
man. Men bir amallab eshak no‘xtasidan yetaklab ola-
man.

Ziyodni onasi paxtazorga boqib-boqib yig‘laydi:

– Voy bolam-ay, paxtaga yo‘liqqan bolam-ay!..

Ziyodni onasi paxtazorga aytib-aytib yig‘laydi:

– Voy bolam-ay, paxta urib ketgan bolam-ay!..

TO'RTINCHI BOB

1

Yer haydasang kuz hayda, kuz haydamasang yuz hayda!

O'ynab qo'yay! Maqoldan-da o'ynab qo'yay, shu maqolni aytmish eldan-da o'ynab qo'yay!

Men dalalarimga temirtish soldim. Dalalarimni qirq santim o'yib haydadim.

Qirq santimdan chuquri havo ko'rmagan yer bo'ladi. Suv ko'rmagan yer bo'ladi. O'lik yer bo'ladi!

Yer chuqur haydalsa – ana shu o'lik yer yuzalab-yuzalab qoladi.

O'lik yerda chigit qiyg'os unmaydi. O'lik yerda g'o'za o'z vaqtida yetilmaydi. O'lik yerda paxta hayal-laydi.

Men temirtish bilan dalalarimni yonboshlab-yonboshlab haydadim. Men temirtish bilan dalalarimni palaxsalab-palaxsalab haydadim.

Dalalarim osti ustun bo'ldi, dalalarim usti ostin bo'ldi.

Dalalarimda ko'rsichqonlar o'rmalab chopdi. Dalalarimda ko'rsichqonlar yo'rg'alab chopdi.

Ha, o'ynab qo'yay, bidir-bidir yo'rg'alashlaringdan, o'ynab qo'yay, dedim.

Ko'rsichqon yer kovlay beradi, yer kovlay beradi – dalalarimni muloyimlaydi-da. Ko'rsichqon bir yer osti, bir yer usti bo'ylab bidirlay beradi-bidirlay beradi – yer osti havo yo'llarini ochadi-da. Ko'rsichqon yer ostini shamollatib-shamollatib turadi-da.

Shu boisdan ko'rsichqon bor dala semiz-semiz kela-di. Ko'rsichqoni bor dala unumli-unumli keladi.

Dalalarim g'imir-g'imir chuvalchang bo'ldi.

Men tag'in-da xushvaqt bo'ldim – chuvalchang bor dala dalamisan-dala bo'ladi. Chuvalchang bor dala dalalar gultoji bo'ladi. Chuvalchang bor dala dalalar xo'rozi bo'ladi!

Boisi, chuvalchang yerda bor bo'lmish jami nimani chiritib-chiritib o'g'it etadi. Chuvalchang yerni qayta-qayta ishlaydi. Chuvalchang yerni mayin-mayin saqlaydi.

Dalalarimda oppoq-oppoq qurtlar-da bo'ldi.

Temirtish izidan qarg'alar ergashdi. Temirtish izidan qushlar ergashdi.

Qarg'alar oqqurt ovlab yedi. Qushlar chuvalchang terib yedi.

Men qarg'alar qilmishidan rozi bo'ldim – oqqurt hasharotlar onasi bo'ladi. Katta bo'lsa, qanot olib uchadi.

Qosh qoraydi.

Men traktor chiroqlarini yondirdim.

Chiroq yorug'ida tulikilar qora berdi.

Tulkilar temirtish ketidan ergashdi. Tulkilar qo'ng'iz terib-qo'ng'iz terib yedi.

Tulkilar qayerdan keldi, qachon keldi – unisini yolg'iz tovuqlar bildi.

Uyimizda nimamizdir yo'qday bo'ldi, uyimizda ni-mamizdir kamday bo'ldi.

Bola-baqralarimni qaradim – bari omon-eson bo'ldi.

Mol-hollarimni sanadim – bari tugal bo'ldi.

Tovuqlarimni sanadim – tovuqlarim-da tugal bo‘ldi.
Unda kimim yo‘q bo‘ldi, unda nimam yo‘q bo‘ldi?
Men o‘ylab-o‘ylab topdim – ayvonimiz shipida hayot
kechiruvchi qaldirg‘ochlarimiz yo‘q bo‘ldi.

Qaldirg‘ochlarimiz qayoqqa ketmish bo‘ldi?

Qayoqqa bo‘lardi – Afg‘onistonga-da. Amudaryo
o‘ng beti Afg‘oniston-da. Iliq yurt oti bo‘ladi – qal-
dirg‘ochlar yurti bo‘ladi-da.

Qaldirg‘ochlar afg‘on yurtga safarlabdi – kuz
oxirlabdi-da.

3

Bir dalam yuzi oppoq-oppoq bo‘ldi.

Bu ne bo‘ldi? Erta tushmis qor bo‘ldimi yo qirov
bo‘ldimi?

Bir vaqtlar ana shu dalam g‘uj-g‘uj qamishzor edi.
Qirg‘ovulzor edi.

Denovdan besh-olti qur keldi. Qurlar ana shu qamish-
zorni tep-tekladi. Pol-polladi. Sholipoya etdi.

Qamishzorda shundayam sholi bo‘lmoqlik qildi,
shundayam sholi bo‘lmoqlik qildi-ye! Qurlar o‘z sholisi-
ni o‘zi tashib ololmay qoldi!

Shunda qurlar bizga-da bir xaltadan guruch berdi.

Ana shunda qozonimiz guruch ko‘rganday bo‘ldi!
Ana shunda qornimiz palov yeganday bo‘ldi!

Ammo... kattalar qurlarni ko‘p ko‘rdi.

– O‘zbekiston Quriya emas! – deya do‘qladi.

Shu-shu – qurlar qorasini qaytib ko‘rsatmadı.

Sholipoya paxtazor bo‘ldi.

Men mazkur dalamni suvlab edim – yer usti suvi yer
ostiga qarab singdi-singdi – yer osti suvi bilan qo‘sildi.

Shunda, yer osti suvi tuproq qil-qil nozik yo'llaridan yer betilab keldi. Yer osti suvi yer betida bug'landibug'landi – havolab uchib-uchib yo'qoldi.

Yer betida ana shu oppoq-oppoq tuzlar qoldi.

Men ushbu dalamni uchta polladim. Pollarni tizza bo'y-tizza bo'y marzaladim. Marzalarni bel yuzi bilan tars-tars urib zichladim.

Pollarni aylantirib ariq qazidim. Ariq endi bir ketmon enicha bo'ldi. Ariq chuqurligi tizza bo'yicha bo'ldi.

Uchta polni-da labolab-labolab suvladim. Ko'llatib-ko'llatib suvladim.

Kecha-yu kunduz pol aylandim. Marzalab bo'ylab-bo'ylab aylandim.

Suv marzalarni urib keta berdi-urib keta berdi.

Men suv urib ketmish joylarni ketmon bilan bitay berdim-bitay berdim.

Suv ko'lladi-ko'lladi – dalam sho'rini ostiga bosibbosib yubora berdi. Dalam sho'rini yer o'lik qatlamiga cho'ktirib-cho'ktirib yubora berdi.

Yer betida qolmish sho'rni esa so'rib-so'rib ola berdi. Oqova suv bo'lib oqib-oqib keta berdi.

Sho'r dalamni ikki bor ana shunday ko'llatib-ko'llatib suvladim.

Sho'r dalam sho'r dan forig' bo'ldi.

4

Dalalarim uzra mezonlar uchmay qoldi.

Dalalarim uzra sokin ham g'amgin bir holat cho'kdi.

Dalalarim mudrab-mudrab oldi.

Dalalarim ko'z ilib-ko'z ilib oldi.

Dalalarim uyquga ketdi.

Men endi dalalarimga qo'l urishdan tiyildim.

Dalalarimdan qor aridi.

Uzun qish qorayib-qorayib yotmisht dalalarim yer-rang-yerrang bo'ldi.

Dalalarimda omonat-omonat qotib yotmisht kesaklar umalib-umalib tuproq bo'ldi.

Dalalarim ko'pchib-ko'pchib qoldi.

Dalalarim to'lg'ondi.

Dalalarimdan oppoq-oppoq hovur havolandi. Dalalarimdan elas-elas ovoz havolandi.

Ovoz dalalarim ostidan keldimi, yo olislardan keldimi – bilib bo'lmadi.

Dalalarim xo'rsindi.

Ovozda rang-ro'y-da bo'lmadi, ovozda bo'y-basta bo'lmadi. Ovoz deyin dedim – ovozga mengzamadi, ovoz demayin dedim – ovoz shunday peshonamdan keldi.

Dalalarim entikdi.

Dalalarim uyg'ondi. Dalalarim ko'z ochdi.

Dalam meni imladi, dalam meni chorladi.

Bir tonna go'ngga yigirma kilo kaliy aralashtirdim, yigirma kilo fosfor aralashtirdim.

Dalalarimga sepib-sepib tashladim.

Yer – xamir, o'g'it – xamirturush bo'ldi.

Dalalarimni takror shudgorladim. Dalalarim chet-chetlari chala qolmasin uchun chorsilab-chorsilab shudgorladim.

Shudgor ketidan Dilnavoz soldim.

Dilnavoz – dlina bazovoy gridyor noj – 4, degich texnika. U yer tekislaydi. Uzunligi o'n qadamni oladi. To'rt oyog'i bilan to'rt qulochlik ketmoni bo'ladi.

Bundaychikin bir quloch otni aytish uchun menda til qani? Bundaychikin otni aytish uchun menda vaqt qani? Bundaychikin otni aytaman degunimchayin kun kech bo'ladi!

Shu boisdan men uni Dilnavoz, deya atadim.

Men ana shu Dilnavozim bilan shudgorni ko'n-dalanglab-ko'ndalanglab haydadim. Shudgorni belidan qirqib-belidan qirqib haydadim.

Dilnavozim bilan shudgor havorladim.

7

«Qish oladan, yoz moladan», deydilar.

Bu demak – qishda yer suvlasang ola qoldirma, ko'klamda yer haydasang bemola qoldirma, demakdir.

Boisi, ko'klami shudgordan keyin yer oralari havol-havol bo'lib qoladi. Ana shu havollardan shamol kiradi-kiradi – yer nami qochib qoladi. Yer namini saqlab qolish uchun esa shudgorni boronalash lozim bo'ladi.

Men shudgorni boronaladim.

Dalalarim kaftday-kaftday bo'ldi. Dalalarim moyak qo'ysa ko'rinar bo'ldi.

Ammo bir boronani o'zi kifoya etmaydi. Endi molakash lozim bo'ladi. Mola yer namini ost qabatidan ust qabatiga ko'tarib beradi. Mola yer yuza kesaklarni maydalab-maydalab beradi.

Men endi dalalarimni molaladim.

Dalalarim sumalakday-sumalakday bo'ldi.

Jo'ya olib ekilmish g'o'za o'n-o'n besh kun oldin yetiladi. Jo'ya olib ekilmish g'o'za o'n-o'n besh kun ol-

din ochiladi. Jo‘yada unib chiqmish g‘o‘za oftob taftini tez oladi.

Shu bois, traktor bilan jo‘ya oldim.

Dalalarim kokiday-kokiday bo‘ldi.

8

Chin, dalalarim qishi bilan qor suv ichdi. Chin, dalalarim qishi bilan yomg‘ir suv ichdi.

Ammo suv bilan suv bor-da. Masalan, hovuz suv g‘ozsiz suv bo‘ladi. Odam hovuz suvdan ichsa – suv ichganday bo‘lmaydi.

Odam oqar suvdan ichsa – badani jimir-jimir etadi. Badani yayraydi!

Oqar suvdan miya to‘ladi. Oqar suvdan miya ravshan tortadi.

Oqar suvda jon bor-da!

Shu bois, dalalarimga yaxob suv berdim.

Jo‘yalardan jildiratib-jildiratib yaxob suv oqizdim.

Dalalarim bir hafta yaxob suvladi. Dalalarim bir hafta zaxlab suvladi.

Ana endi dalalarim donador-donador bo‘ladi. Ana endi dalalarim serkesak-serkesak bo‘ladi.

Donador dala namdor dala bo‘ladi.

Suv ana shu donalar oralab yer singadi. Havo ana shu donalar oralab o‘tadi.

9

Dala ko‘ngli nozik bo‘ladi – vaqt-bevaqt oralay bersa ko‘ngliga oladi.

Dala fe‘li injiq bo‘ladi – bot-bot traktor sola bersa aynib qoladi.

Dala tepkilanib qoladi. Dala zichlanib qoladi. Dala tosh-metin bo‘lib qoladi.

Daladan tirik mavjudotlar qochadi. Qocholmay qol-mish mavjudotlar o‘lib-o‘lib qoladi.

Oqibat – g‘o‘za emin-erkin ildiz otmaydi. G‘o‘za orom-orom o‘smanydi.

Men dalalarimdan oyog‘imni tortdim.

10

Tukli chigit bo‘ladi, tuksiz chigit bo‘ladi.

Tuksiz chigit bo‘lali-bo‘lali bo‘ladi. Tuksiz chigit zalvorli-zalvorli bo‘ladi.

Tuksiz chigit bexato oladi, tuksiz chigit bexato ko‘karadi.

Dalalarim uchun ana shu tuksiz urug‘ chigit keldi.

Men omborimni shamollatdim. Dorilab yuvdim. Ohak bilan oqladim.

Omborimga taxta to‘shadim. Taxta ustiga chigit yoy-dim.

Men bosh-adoq tanapo‘sh kiydim. Rezina etik kiy-dim. Qo‘lqop kiydim. Ko‘zoynak taqdim.

Urug‘ chigitni hovuz soldim. Formalin degich quruq dori bilan doriladim.

Badbo‘ydan badbo‘y doridan o‘qchib-o‘qchib oldim.

Shiypon oldida bir qarich qalin yoydim. Ustdidan pur-kagichda suv sepdim. Yog‘och kurak bilan ostin-ustun ag‘dardim. Betinim suvladim.

Urug‘ chigit suvdan to‘ydi.

Ivitilmish chigitni tizza bo‘y to‘pladim. Tag‘in suvladim.

Chigit tomiriga ildizkana kiradi. Tomirni yeysi-yeysi – egri-bugri yara etadi. Chigit qoramtil-qoramtil bo‘lib qoladi.

Bunday chigit ko'karmaydi.
Ana shu ildizkanani daf etish uchun chigitni geksaxloran bilan doriladim.
Chigit unib qolmasin deya shamollatib-shamollatib oldim.

11

Traktor ketiga to'rt qutilik urug'sepgich taqdim.
Bir qutiga o'n besh kilodan chigit soldim.
Bir vaqtlar chigit bilan gerbitsid aralashtirdim. Chigit yer ko'rди – ayni vaqtida chigit bilan gerbitsid-da yer ko'rди.

Xlorfenidim degich och kulrang gerbitsid bir-ikki pallali begona o'tni o'n-o'n besh kun yer ostida bosib turdi. Dixlorfenidim degich kulrang gerbitsid ko'p pallali begona o'tni o'n-o'n besh kun yer ostida bosh ko'tartirmay turdi.

Gerbitsid yer ostida bir yarim oycha turdi – ammo begona o'tni tamoman yo'qotolmadi.

Yomondan yomoni – gerbitsid begona o't bilan barobar o'n-o'n besh kun chigitni-da undirmay turdi. Gerbitsid paxtani o'n-o'n besh kun hayallatdi.

Shu bois, men endi gerbitsid bahridan o'tdim.
Kattalardan lalmi-lalmi do'qlar eshitdim.
Ammo gapimni qaytib olmadim.

12

Havo bilan yer harorati o'n darajadan ostda chigit bo'rtadi – ammo ko'karmaydi. Chigit bo'rtik-bo'rtikligicha chirib tamom bo'ladi.

Harorat o‘n ikki-o‘n to‘rtda chigit eksa bo‘ladi.

Ayni kunlar ana shunday kunlar bo‘ldi!

Chin, dalalarimda harorat o‘lchagichim bo‘lmadi.

Harorat o‘lchagichga kumin-da qolmadi.

Men dalalarim haroratini vujud-vujudim bilan bildim.

Men dalalarim haroratini tan-jonim bilan tuydim.

Men dalalarim haroratini yerdan bir hovuch tuproq olib bildim.

Vujud-vujudlarim aytdi, kaft-kaftlarim aytdi: ana endi ek, dedi. Bugundan hayallasang – dala beti qurib qoladi, dedi. So‘g‘in, chigit kech unib chiqadi, dedi. Undan so‘g‘in, ko‘kartirish uchun chigit suv berish lozim bo‘ladi, dedi. Unda-da so‘g‘in, chigit suv dalani qotirib tashlaydi, dedi. Oqibat – chigit yoppa baraka unib chiqmaydi, dedi. Yomondan yomoni – kech ekilmish chigit kamhosil bo‘ladi, dedi.

Men traktorni dala o‘ngardim.

Uch santimdan sayoz chigit ekib bo‘lmaydi. Dalabet darrov nam oldiradi. Chigit namsiz betda qoladi. Hagedganda ko‘kara bermaydi. Ko‘karsa-da – yoppa baraka ko‘karmaydi. Bitta-bitta ko‘karadi. Oqibat – g‘o‘za siy-rak-siyrak bo‘lib qoladi.

Besh santimdan chuqur-da ekib bo‘lmaydi. Besh santim chuqurga harorat yetmaydi. Besh santim chuqur ohista-ohista qiziydi. Oqibat chigit-da ohista-ohista unadi.

Besh santim chuqurni yorib chiqish chigit uchun it azob bo‘ladi!

Shu bois, men to‘rt santim chuqurlikda chigit ekdim.

Bir qadam pushtaga yigirma-yigirma beshtadan chigit tushdi.

Chigit nima uchun bilonihoya-bilonihoya tushdi?

Masalan, yil seryomg‘ir keldi. Dala sernam keldi.

Bir-ikkita chigit sernam daladan bo'rtib chiqolmaydi.
Bir-ikkita chigit sernam daladan yorib chiqolmaydi. Chigit quvvati yetmaydi.

Yer og'ir-da, yer og'ir.

Masalan, zil-zambilni bir-ikkita odam ko'taroladimi?
Ko'tarolmaydi. Ko'pchilik bo'lsa – dast ko'taradi.

Chigit-da shunday-da! Chigit bilonihoya bo'lsa – yerni dast ko'taradi. Chigit bilonihoya bo'lsa – yerni quvvat bilan yorib chiqadi.

Dalalarimni chigit dori isi bosdi.

Men o'qchib-o'qchib chigit ekdim.

13

Darvozamizdan ichkarilab edim – Oysuluv qizimiz peshvoz chopib keldi.

– Ota, suyunchi bering, qaldirg'ochlarimiz keldi! – dedi.

Dahlizimiz shipiga nazar soldim – chini bilan inda bir qaldirg'och bo'ldi. Tag'in ikkita qaldirg'och shiplar aro uchib yurdi.

Ko'zim quvondi.

– O'ynab qo'yay, o'ynab qo'yay... – deya pichirladim.

Qaldirg'ochlar chindan-da o'zimizni qaldirg'ochlar mi, yo begonami, deya sinchiklab-sinchiklab qaradim.

Qaldirg'ochlarda ulgi-da bo'ljadi, tamg'a-da bo'ljadi.

Chin-da – qaldirg'ochlar kiyim kiymaydilar. Qaldirg'ochlar so'ylamaydilar. Qaldirg'ochlar kulmaydilar.

Shunday bo'lsa-da, men ich-ichimdan tuydim: uyimizni topib kelibdi – o'zimizni qaldirg'ochlar bo'ladi-da.

Qaldirg‘ochlarimiz boshimiz uzra uchdi. Charx-charx uchdi. Gir-gir uchdi.

Qaldirg‘ochlarimiz inlarida qator bo‘lib o‘tirdi. Qaldirg‘ochlarimiz bizga mo‘ralab-mo‘ralab o‘tirdi. Qaldirg‘ochlarimiz bizga mo‘lt-mo‘lt o‘tirdi.

Men tashqarilayotib edim – bir qaldirg‘ochimiz boshim uzra chirq-chirq aylandi. Qaldirg‘och qanotlari telpagimga tega-tega aylandi.

Qaldirg‘ochimiz men bilan salom-alik qildi-yov!

Qaldirg‘och qanotlar havosi peshonamni silab-siypab aylandi.

Qaldirg‘ochimiz men bilan o‘pishib-o‘pishib ko‘rishdi-yov!

Men kula-kula ko‘zlarimni chirt yumdim. Men kula-kula betlarimni chet burdim.

– Xush ko‘rdik, jonivorlar, xush ko‘rdik! – dedim.

14

Dalalarimga vakil kelar bo‘ldi.

– Elburutdan vakilga pishirib qo‘yibdimi, – dedim. – Hali chigit ekib bo‘lmagan bo‘lsak.

– Endi xo‘jaligimiz gullab-yashnaydi! – dedi raisimiz. – Rayon vakili o‘zimizdan bo‘ldi.

– Qani, eshitaylik, qani? – dedim.

– O‘rtoq Klara Xodjayevna rayon partiya komiteti uchinchi sekretari bo‘ldilar. Ayni vaqtda xo‘jaligimizga vakila etib tayinlandilar.

– U kishi o‘zimizdanmi? – dedim.

– O‘zimizdan-da. Maktab direktori bor edi-ku, o‘scha direktorni qizlari-da.

– E, ha, bo‘ldi! – dedim. – Rahmatli maktab direktorimizni farzandlari-da?

- Ha-a, kallangizdan! Ana o'sha maktab direktorini qizlari!
- Rahmatli maktab direktorimizni qizlari ko'p edi, qaysi biri bo'ldi?
- O'rtoq Klara Xodjayevna! Roza Xodjayevna ob-komda ishlayaptilar!
- Bo'ldi-bo'ldi, — dedim. — Egizaklar-a? Esladim-es-ladim.
- Raisimiz shiypon oldini saranjom-sarishtalatdi.
- Eshaklar ko'zdan panaga olinsin! — dedi.
- Dehqonlarimiz eshaklarini Jarariqqa boylab keldi.
- Samad bobo qirchang'i otini yetaklayotib edi, raisimiz o'ng qo'lini ko'tardi.
- Ot tursin! Ot — madaniy hayvon! — dedi.

15

- Shiyponimiz oldida mashinalar qator bo'ldi.
 Old mashinadan bir ayol tushdi.
 Ayol kelishimli-kelishimli bo'ldi. Ayol turmaksoch-turmaksoch bo'ldi.
 Ayol turmaksochlari qaldirg'ochlarimiz uyasiday-uyasiday bo'ldi.
 Ayol shiyponimiz tevarak-boshiga qarab-qarab oldi.
 — Normalno, normalno! — dedi.
 Ayol qo'l uzatib ko'rishdi-ko'rishdi — men bilan mu-qobil bo'ldi.
 Men ayolni qizim-qizim, deyin dedim — katta odamni qizim deyish uchun tilim bo'lmadi.
 Men ayol otiga xon yo gul qo'shib aytayin, dedim — farg'onachi bo'lmadim.
 Bo'ldim-bo'ldim, surxoni bo'ldim — baycha deyin-da.

– Qani, yo bismillo! – deya qo'shqo'llab ko'rishdim. – Omonginamisiz, Klarabaycha? Vaqtiginangiz xushmi, Klarabaycha? O'ynab-kulibgina yuribsizmi, Klarabaycha?..

– Nima-nima? Klarabaycha?

Ayol lab burdi. Ayol qosh kerdi.

– Baycha? Kakaya baycha? – dedi. – Men Klara Xodjayevnaman!

Men nima deyishimni bilmadim. Men ko'z ostimdan raisimizga qaradim.

Raisimiz uzr so'ra, deya qo'lini ko'ksiga qo'yib ishora berdi.

Men darrov o'ng qo'limni ko'ksimga qo'ydim.

– Tavba qildim, – dedim.

Ayol ana shunda yuzimga tikilib qaradi.

Ayol sergaklandi. Ayol qizarib-bo'zardi. Ayol... ir-gandi!

Ayol ko'zlarini olib qochdi. Ayol dalalar uzra razm soldi. Ayol ohista-ohista bosh irg'adi.

– O'rtoq rais? – deya majnuntollar taraf yo'l oldi.

Raisimiz labbaygo'y bo'lib-labbaygo'y bo'lib bordi.

Ayol majnuntollar ostida odimladi.

Raisimiz ayol ketrog'ida odimladi. Ayol og'ziga qarab-qarab odimladi.

Tag'in kattalar chaqirsa eshitmay qolmayin, deya majnuntollar ortidan borib turdim. Kattalar yo'talsa bo'ldi – chopqillab boraman, deya qulog'imni ding etib turdim.

– Mash'al brigadirigiz shumi, o'rtoq rais? – dedi ayol.

– Shul-shul, – dedi raisimiz. – Dehqonqul shul!

– Dehqonqul... klassicheskij ot! Lekin shu...

- Chin, picha o‘qimagan, chin.
 - Gap o‘qishda emas, o‘rtoq rais. Yuqoridan partiya-hukumat arboblari tashrif buyurib, ilg‘or paxtakoringizni ko‘rsating desa, qanday qilib ko‘rsatamiz?
 - Ko‘rsata beramiz, nima qipti?
 - Institutda estetikadan necha baho olgansiz? To‘g‘ri, avvalo mehnat. Lekin mehnat o‘z yo‘liga. Ilg‘or paxtakor uchun tashqi ko‘rinish ham kerak. Ilg‘or paxtakor partiya-sovet arboblari bilan qo‘l olib-qo‘l beradi. Ilg‘or paxtakor majlislarda, matbuotda chiqishlar qiladi. Bu ko‘rinish bilan qanday qilib chiqish qiladi?
 - Bet-boshi tappa-tuzuk-ku, Klara Xodjayevna?
 - Ilg‘or paxtakoringiz betidan buzilgan pes-ku? Ko‘nglimni aymitib yubordi-ya!...
- Raisimiz... bet-boshimni oqladi.

16

O‘zbekiston o‘z oti o‘zi bilan janub bo‘ldi.
 Bizning Surxon janubni janubi bo‘ldi.
 Surxon jaziramasi jaziramani jaziramasi bo‘ldi.
 Surxon saratoni saratonni saratoni bo‘ldi.
 Toshkent radiosida harorat o‘ttiz bo‘ldi, bizning Surxonda qirq bo‘ldi.
 Toshkent oynayijahonida harorat qirq bo‘ldi, bizning Surxonda ellik besh bo‘ldi.
 Surxon saratoni ko‘z ochirmadi. Surxon saratoni kiprik qoqtirmadi.
 Ko‘z ochmasa, tag‘in bo‘lmadi – g‘o‘za qarab turmad!

G‘o‘za kun sanadi! G‘o‘za uchun har bir kun g‘animat bo‘ldi.

Men ko'zlarimni qisib-qisib ketmon chopdim.
Men qo'zlarimni qisib-qisib g'o'za o'toqladim. Men
ko'zlarimni qisib-qisib paxta terdim.

Jazirama jingirtob-jingirtob qafsga oldi.

Men bor hol-quvvatim bilan ko'z qisdim. Men
bor diqqat-e'tiborim bilan ko'z qisdim. Men bor aql-
farosatim bilan ko'z qisdim.

Shunda, peshonamda chuqur-chuqur ajinlar chiziq
tortdi. Shunda, yonoqlarimda uzun-uzun ajinlar chiziq
tortdi. Shunda, lablarimda mayda-mayda ajinlar chiziq
tortdi.

Butun bet-boshim bij-bij ajin bo'ldi. Butun bet-
boshim g'uj-g'uj ajin bo'ldi.

Bet-boshim bet-bosh bo'ljadi – darz-darz yer bo'ldi.
Bet-boshim bet-bosh bo'ljadi – qaqroq-qaqroq yer
bo'ldi. Bet-boshim bet-bosh bo'ljadi – sho'r-sho'r yer
bo'ldi!

Men qirq daraja saratondan ana shu ajinlarim ostida
kun ko'rdir. Men ellik daraja jaziramadan ana shu ajin-
larim ostida jon omonladim.

Men chilla deya atalmish do'zaxdan ana shu ajinlarim
ostida jon hovuchladim.

Saraton kuydira berdi-kuydira berdi – o'limgan ana
shu ajinlarim bo'ldi.

Men soya-salqinda bet-boshimni bo'sh-bo'sh
qo'ydim. Men soya-salqinda ko'zlarimni emin-emin
ochdim.

Ana shunda qop-qora ajinlarim yoyildi. Ana shunda
qop-qora ajinlarim ostida tilim-tilim yo'llar ko'rinish
berdi. Ana shunda qop-qora ajinlarim ostida taram-taram
yo'llar ko'rinish berdi. Ana shunda qop-qora ajinlarim
ostida halqa-halqa yo'llar ko'rinish berdi. Tilim-tilim

yo‘llar qizg‘ish-qizg‘ish bo‘ldi. Taram-taram yo‘llar oqish-oqish bo‘ldi. Halqa-halqa yo‘llar oqimtil-oqimtil bo‘ldi.

Ilk bor ko‘rmish odam betidan buzilibdi, deya o‘yladi...

17

Ayol bilan raisimiz oldin-ketin qaytib keldi.

– Molodes, mash‘al brigadir! – dedi ayol. – Partiya-hukumatimizga ana shunday quyoshda toblangan paxta-korlar kerak!

– Qulluq, – dedim.

– Bizga qanday xizmatlar bor?

– Xizmat yo‘q. Bari nima to‘kin-sochin.

– Ishlaringizga muvaffaqiyat tilayman!

– Tag‘in bir qulluq.

Ayol dalalarimni qaradi. Oqtuproq dalam ekuvsiz ekanini bilib qoldi.

– Nega hozirgacha chigit ekilmagan? – dedi.

Raisimiz qirinib yo‘taldi. Bayon etish uchun shaylandi. Yana-tag‘in menga qaradi – «o‘zing ayt», degan bo‘ldi.

Men nima deyin?

Rahmatli maktab direktorimizni qizginasi, chin, oqtuproq dalam ekuvsiz yotibdi, boisi – qurib-qaqshab yotibdi, oppoq changib yotibdi, deyinmi? Oqtuproq dalam mirob marhamatini qarab yotibdi, deyinmi?

Men miq etmayin qarab tura berdim.

– Maza yo‘q-ku, mash‘al brigadir? – dedi ayol.

Endi nima deyin?

O‘ynab qo‘yay, rahmatli maktab direktorimizni qizginasi, o‘ynab qo‘yay, oqtuproq dalamga ayni shu holi-

da chigit ekayin – chigitim unmaydi, deyinmi? Chigitim unsa-da, uch-to‘rt ko‘saklikkina nimjon g‘o‘za bo‘ladi, hosili bir terimdan ortmaydi, deyinmi?

– Bu dalamiz oqtuproq dala... – dedim.

O‘ynab qo‘yay, qaldirg‘ochuya turmakkinnangizdan o‘ynab qo‘yay, mirob oldin suv bersin, men oldin oqtuproq dalamni suvlayin, keyin toblayin – ana undan keyin ekayin, deyinmi?

– O, tem bolee, oqtuproq! – dedi ayol.

– Shunday, shunday, – dedim.

– Oqtuproq yerga birinchi bo‘lib ekish kerak! Ekkanda ham tig‘iz ekish kerak! To‘g‘rimi, o‘rtoqlar?

– Dono fikr! – dedi raisimiz. – Hikmatli gap!

Men nima deyishimni bilmadim – tilim aylanmay qoldi. Ayol o‘ng qo‘l oppoq qo‘lqopini sug‘urdi. Yerga qo‘l uzatdi.

– Qani, ko‘raylik-chi, – dedi.

Ayol bir siqim tuproq oldi. Yuzlari oldiga olib keldi. Sinchiklab tikildi.

– O, mash‘al brigadir! – dedi. – Bu yer emas, asal, asal! Shunday asal yerni kuttirib o‘tiribsiz-a. Yaxshi emas, mash‘al brigadir, yaxshi emas.

– Ekamiz, ekamiz, – dedim.

– Eking, kechiktirmay eking! Anavi turgan traktor chigit ekadimi? O‘shani tez buyoqqa olib keling!

Men endi nima deyin?

O‘ynab qo‘yay, qaldirg‘ochuya turmakkinnangizdan o‘ynab qo‘yay, anavi oppoqqina kaftingizdag‘i yer emas, u bir chang, g‘o‘za changda ko‘karmaydi, g‘o‘za yerda ko‘karadi, deyinmi?

Meni hamisha dalalarim qo‘llaydi. Meni hamisha dalalarim quvvatlaydi. Meni hamisha dalalarim yoqlaydi.

Bu safar-da dalalarim qo'lladi: ayol oqtuproqni tashlab edi – oqtuproq deyarli yerga tushmadi! Oqtuproq changib-changib uchdi!

Ayol bet burdi. Ayol bet o'girdi.

– Fu-u, – deya kafti bilan chang quvdi.

Raisimiz tirsagimdan chet tortdi.

– Choping, traktorni olib keling, – deya shivirladi.

Men ketimga qarab-qarab yo'l oldim. Men umidlanib-umidlanib yo'l oldim.

Ayol mayli, qo'ya bering, deydimikin, deya umidlan-dim.

Traktordan sado chiqdi – ayoldan sado chiqmadi.

Oqtuproq dalamga traktor soldim.

Ayol traktor ketidan mammun-mammun bosh irg'ab qaradi.

18

Namozshomda raisimiz darvozasini olib turdim. Raisimiz keldi. Raisimiz bilan aroq hidi-da keldi.

– Shefni jo'natdim, – dedi raisimiz. – Klara Xodja-yevnani jo'natdim. Qani, bundaychikin turibsiz?

– Oqtuproq dalani nima qilamiz, rais bova? – dedim.

– Nima qilardingiz – eking! Shef aytdi – eking!

– ...Ekkan bilan...

– Bilaman! Lekin raykom sekretari og'zidan chiqqan gap – qonun-da!

– Mehnat qilgan kirasi emas-da?

– Bilaman! Lekin raykom sekretari buyruq berdi-da! Ekmay ko'ring – erta-indin raykomga ustimizdan yumaloq xat tushadi!

Meni-da ayol zoti bino etdi. Bolxin terimchi onamiz aybimdan o'tsin – ayol aralashmish ish rasvoyi raddi balo bo'ladi.

Meni-da ayolim bor – u bir etak farzand tug‘ib berdi. Bir etak farzandlarim onasi bo‘lmish ayolimiz, men uchun qo‘li kosov ayolimiz, men uchun sochi supurgi ayolimiz aybimdan o‘tsin – ayol aralashmish ish ochiq mozor bo‘ladi.

Meni-da qizlarim bor, qizlarim gunohimdan o‘tsinlar – ayol aralashmish siyosat yurt sho‘ri bo‘ladi, ayol aralashmish siyosat el sho‘ri bo‘ladi.

19

Sakkiz kun qaradim, to‘qqiz kun qaradim, o‘n kun qaradim – qani endi, oqtuproq dalamda chigit bo‘rtsa, qani endi oqtuproq dalamda chigit uch bersa.

Oqtuproq dalam kal kalladay yaltirab tura berdi.

Oxiri toqatim toq bo‘ldi – oqtuproq dalamni buzdim.

Oqtuproq dalamni suvladim. Oqtuproq dalamni tobладим.

Qayta ekdim.

20

Shu-shu – vakila ayol bir oyog‘i dalalarimda bo‘ldi.

– O‘zi, shu poshikastani kasbi nima? – dedim.

– Ideologiya! – dedi raisimiz.

Shundan buyon rahmatli maktab direktorimizni qizini «Ideologiya» degich bo‘ldim.

21

Tog‘ cho‘qqilari uzra ko‘mir-ko‘mir bulut toshdi.

Dalalarim boshida ko‘mir bulut tugul oppoq bulut-da bo‘lmadi.

Men ko‘nglimni to‘qlab uyga keldim.
Kechasi bir mahal momaqaldiroq gulduradi.
Men tashqarilab qaradim.
Qiblagohda sim-sim yashin yondi. Ko‘ndalang yondi.
Tikka yondi.

Sharros-sharros yomg‘ir yog‘di.
Men qo‘limga xitoyi fonarimni oldim. Yelkamga ketmonimni oldim. Jarariq yo‘l oldim.
Jarariq to‘lib sel oqli. Toshib-toshib oqli.
Men dala boshini qaradim. Etlarim bir uvishib oldi.
Sel Jarariqdan toshdi. Sel dala ariqqa o‘tdi. Sel ariq qulog‘ini oldi. Sel dalalarim oralab oqli.
Men etiklarimni sug‘urdim. Cholvorimni lippa urdim. Sel oraladim.

Shu tevarakda kesak bo‘ldimi, tosh bo‘ldimi – quloga olib kelib bosdim. Traktor temirlarini olib kelib bosdim.

Sel barini yuvib-yuvib oqli.
Men ketmon bilan chim o‘yib-chim o‘yib bosdim – sel chimlarni-da yuvib oqli.

Tan-jonim ter bo‘ldi. O‘ngirim bilan bet artdim. Entikib nafas oldim.

– Bor-e! – deya ketmonimni otib yubordim.
Selga qarab o‘tirdim. Sel ostida qolajak dalalarim ko‘z oldimiga keldi.

Men ishtonchan bo‘ldim. Ko‘zimni chirt yumib selga oyoq soldim.

Sel yaxday-yaxday bo‘ldi.
Men qulorda tikka turib sel balogardon bo‘ldim.
Sel belimga urdi. Sel ko‘kragimga urdi.
Men quloch yoyib-yoyib sel balogardon bo‘ldim.
Sel dala ariqqa deyarli o‘tmay qoldi.

Sel yog‘och oqizib keldi – yog‘och ko‘kragimga tegib-tegmay o‘tdi. Sel shoxcha oqizib keldi – shoxcha ko‘kragimga tegib-tegib o‘tdi.

Tan-jonim yaxladi. Suyaklarim qaqshadi. Tishlarim tik-tik etdi.

Bir mahal tizzalarimga zilday bir nima kelib urildi. Zil nima tizzalarimdan oyoqlarim yuziga tushdi. Oyoqlarim yuzida oqmay qoldi.

Oyoqlarim bir og‘ridi, bir og‘ridi!

Baqirayin deya og‘iz ochdim – ovozim chiqmadi.

Oyoqlarim birovini qo‘yib birovini tortdim – zil nima ostidan tortib ololmadim.

Oyoq panjalarim tanam uchun begona bo‘lib tuyldi. Panjalarimni qimirlatdim – panjalarim-da qimirlamadi.

Boshim aylandi. Ko‘nglim ozdi. Ko‘zim tindi...

22

Ko‘zlarimni ochdim – boshimda oppoq kiyimli qizgina o‘tirdi.

– Eb-ey, qayerga kelib qoldim, eb-ey! – dedim.

Adog‘imda onamiz o‘tirdi.

– Ochiq mozorga kelib qolding! – dedi onamiz. – Ochiq lahadga kelib qolding!

Ideologiya bilan raisimiz kirib keldi.

– Nima bo‘pti, Bolxin momo? – dedi raisimiz.

– Nima bo‘lgich edi, ana, ko‘rgilagini ko‘rib yotibdi! – dedi onamiz. – El-xalq azonda Jarariq adog‘idan topib olibdi. Munday qarasalar, balchiqda bir murda yotgan emish.

– Ana qahramon, mana qahramon! – dedi raisimiz.

– Matrosov! – deya xitoblandi Ideologiya. – Zamona-miz Matrosovi! Bunday qahramonlar bilan kommunizm qursa bo‘ladi!

Onamiz yengi uchi bilan og‘zini ushlab yig‘lamsiradi.

– Selda-da aql yo‘q ekan-da, – dedi onamiz. – Birato‘la ochiq mozorga olib borib tashlamabdi-da!

– Unday demang-e, Bolxin momo! – dedi raisimiz. – Dehqonqul aka tabiiy ofat bilan qahramonlarcha olishgan!

– E, qirilib qirg‘inni oldidan ketsin, bundaychikin qahramon!

– O‘rtoq Jamoliddinov tabiiy ofatni ko‘ksi bilan to‘sib, Matrosov jasoratini takrorlagan! – dedi Ideologiya.

– E, kafanini bichayin, bundaychikin Matrosovni, ka-fanginasini bichayin!

– Baqirmang-e, ena... – dedim.

– Baqiraman! – shang‘illadi onamiz. – O‘lib ketsang, bola-baqrangni kim boqadi?!

– Uf-f, ena...

– Ha, fotihangga borayin sendaychikin Matrosovni, fotihaginangga borayin!

– Ha endi, paxta uchun-da, Bolxin momo, paxta uchun, – dedi raisimiz.

– Ha, paxtalaring qiyomat ketsin-a, paxtalaring qiyomatgina ketsin-a! Men paxta deb nima bo‘ldim? Bir belangi bo‘ldim! Ulapam o‘ttiz so‘m pensiya bo‘ldi.

– Siz siyosiy xato qilmoqdasiz, momay! – dedi Ideologiya. – Sotsialistik sistemamizning eng buyuk afzalligi shundaki, u mehnatkashlarni o‘z taqdirining xo‘jayini qilib qo‘yish bilan, insoniyat tarixida birin-chi marta oddiy insonni misli ko‘rilmagan yuksak-

likka ko‘tardi, kapitalistik qullik sistemasi ezib kelgan million-million kishilarni aktiv ijodiy faoliyatga jalb etdi!..

– E’tibor bermang, Klara Xodjayevna, – dedi raisimiz. – Momolar o‘qimagan-da.

– Siz momaylar gapiga qulq solmang, o‘rtoq Jamoliddinov! – dedi Ideologiya. – Mehnatni ijtimoiy ish deb, davlat ahamiyatiga ega bo‘lgan ish deb, sharaflı ish deb bilish, mehnat unumdorligini tinmay oshirish, sotsialistik mulkni avaylab-asrash, sovet kishisining ongliligi ni, uning olivjanob ma’naviy qiyofasini, uning kommunizm ishiga sodiqligini ko‘rsatuvchi eng asosiy fazilatdir, mehnatni mensimaslik, parazitizm jamiyatga zid hodisadir, odamning odam tomonidan ekspluatatsiya qilinishi tamomila yo‘qotilgan va mehnat o‘zi uchun qilinadigan, o‘z baxti uchun, hammaning baxt-saodati uchun, sotsialistik jamiyat foydasiga qilinadigan mehnat bo‘lib qolgan sotsializm sharoitida esa bu hol xalqqa butunlay zid holdir, bizning jamiyatimizda tekinxo‘rlar va dangasalarga o‘rin bo‘lmasligi kerak!..

Davolandim-davolandim – binoyiday turib ketdim.

23

Mo‘lt-mo‘lt dala qaradim.

Jo‘yalar sarg‘ish-sarg‘ish sel bo‘ldi. Jo‘yalar saqich-saqich sel bo‘ldi.

Dalalarimni yumshatayin dedim – jo‘yalar hali loyqa bo‘ldi. Dalalarimni yumshatmayin dedim – loyqa qotib qolar bo‘ldi.

Loyqa qotsa yomon qotadi. Dala qatqaloq bo‘ladi. Dala tosh-metin bo‘ladi.

Ichimni it tirnadi. Dalamdan ko‘z uzmadim.

Dalalarim darz-darz yorildi. Dalalarim sarg‘aydi.

Men dalalarimga traktor soldim.

Dalalarim kaftday-kaftday ko‘chdi. Dalalarim musht-day-mushtday ko‘chdi. Dalalarim toshday-toshday ko‘chdi.

Shunda pushtalar bo‘rtib-bo‘rtib qoldi. Shunda may-salar uch berib-uch berib qoldi.

24

Kunbotar tarafdan elas-elas gulduros keldi.

Kunbotarda qop-qora bulut suzdi. Kun bulutda qoldi. Besh tiyinlik sariq tanga misol qoldi.

Bulut ko‘pirib toshdi. Bulut ko‘pirib qoraydi. Bulut tog‘ni qopladi.

Azim-azim tog‘dan yong‘oqday cho‘qqi-da qolmadi.

Bulut ichra ayqash-ayqash nur yalt etdi. Bulut bag‘rini yorug‘-yorug‘ yo‘llar tildi – tog‘da yomg‘ir yog‘di.

Bulut tog‘dan endi. Bulut qoyaladi. Bulut qirladi. Bulut adirladi. Bulut dalalab keldi.

Dim-dim sukunat bo‘ldi.

Daraxtlar tosh qotdi. Chumchuqlar ichiga bo‘yin tortdi.

Tog‘ tarafdan favqulodda shamol turdi. Shamol mo‘rt daraxtlar bargini duv to‘kdi. Shamol tol shoxchalarni qirs-qirs sindirdi.

Dona-dona yomg‘ir tomchiladi.

Dalalarim cho‘tir-cho‘tir bo‘ldi. Kiyimlarim nuqta-nuqta bo‘ldi.

Bulut sharr-sharr yog‘di.

Dalalarim changib-changib qoldi. Dalalarimdan yoppa baraka chang o‘rladi.

Havodan yer hidi keldi.

Bulut endi jala yog‘di.

Qiyalab-qiyalab jala yog‘di. No‘xatday-no‘xatday jala yog‘di. Muzday-muzday jala yog‘di.

Endigina nish urmish g‘o‘zani nimasi bo‘ladi? Birov-gina yolg‘iz bargi bo‘ladi!

Jala ana shu yolg‘iz bargni urib ketdi.

Norasida g‘o‘zani nimasi bo‘ladi? Ignaday tanasi bo‘ladi!

Jala ana shu igna tanani urib ketdi.

Norasida bolani o‘zidan oldin qulog‘i ko‘rinadi. Shu norasidani qulog-chakkasiga tarsillatib urib bo‘ladimi? Ko‘kragida imoni bor odam norasidani uradimi?

Norasida g‘o‘za-da misoli norasida – o‘zidan oldin qulog-bargi ko‘rinadi.

Havo nima uchun ana shu norasida g‘o‘zalarimni yertepkilaydi? Havo nima uchun ana shu norasidalarimni yerpoymollaydi?

Shunday vaqtda Yaratganni o‘ziga-da ha demayman.

O‘ynab qo‘yay, notanti-notanti qiliqlaringdan o‘ynab qo‘yay, deyman.

25

Dalalarim selgidi.

Ballonoyoq traktor selgi dalani qotirib-qotirib tashlaydi.

Zanjiroyoq traktor selgi dalani qotirmaydi. Zanjir-oyoq traktor zanjirini to‘sab-to‘sab yuradi-da.

Men zanjiroyoq traktorga ketma-ket uchta «Zigzag» sixmola uladim.

Dalalarimga «Zigzag» sixmola soldim. Dalalarimni enlatib-enlatib sixmola soldim. Dalalarimni bo‘ylatib-bo‘ylatib sixmola soldim.

Sixmola kesaklarni maydaladi. Sixmola g‘adir-budurlarni tekisladi.

Dalalarim tobga keldi.

Dalalarimga sudrama arava soldim.

Olti g‘o‘lalik sudrama arava ezilmayman degich kesaklarni-da ezdi. Barmoqday-barmoqday o‘nta tishlik sudrama arava ketmayman degich qatqaloqlarni-da ketkazdi. Bir qulochlik yo‘g‘on-yo‘g‘on sudrama arava dalalar betini ravon-ravonladi.

Dalalarim qiyomga keldi.

Sixmola tegmay qolnish chet-chetlarni ketmon bilan havorladim.

Sudrama arava tegmay qolnish burchak-burchaklarni xaskash bilan ravonladim.

Dalalarim quyruqday-quyruqday bo‘ldi.

Ikkinci bor chigit ekdim.

26

Ay, bir ayolimiz bor-da, ay, bir ayolimiz bor-da!

Bir vaqtlar suqsurday-suqsurday qiz edi! Bir vaqtlar chikkabel-chikkabel qiz edi!

Men ko‘nglim ketib-ko‘nglim ketib sovchi qo‘yib edim.

Ming qilsa-da, xolamizni qizi-da – darrov «ha», deya qolib edi.

Men mana bunday to‘ynoma tarqatib-tarqatib to‘y qilib edim:

Atirgul hidlari olamga ketdi,
Quvnoq yoshligimiz voyaga yetdi.
Hatto tengdir bo‘yimiz bo‘yga,
Sizlarni taklif etamiz to‘yga!

To'yimizdan buyon ayolimiz uni olib ber-buni olib ber, demaydi. Desa-da, birovni oldida demaydi.

To'shakda aytadi! Qo'ynimga kirib aytadi!

Oldin silab-siypalaydi. So'g'in, suyib-erkalaydi.

– O'-o'y, juhudi atlas olib bersin, – deydi.

– Juhudi atlas otliqqa yo'g'-u.

– Bor ekan. Chori mudir Dushanbadan olib kelibdi.

Uyida yashirib sotayotgan emish.

– Bir jo'rasi qanchadan ekan?

– Bir jo'ra atlas ikki yuz so'm ekan.

– O'h-o'-o'...

– Ko'p entikmasin, atlas qo'lda o'zi shuncha turadi.

Rais ayoliga olib beribdi.

– Rais o'z oti o'zi bilan rais-da. Men bir dehqon bo'lsam.

– Bu kishi kimdan kam? Brigadir degich oti bor. Bir jo'ra atlasni kuchay olmasa, brigadir bo'p nima qilib yuribdi?

– O'ynab qo'yay, brigadir degich otdan, o'ynab qo'yay. Brigadir bir dehqon-da.

– Shu raisni ayoli juhudi atlas kiyadigan ayolmi?

Beti qop-qora – otashkurakday! Shugina juhudi atlas kiyganda, menga nima qilibdi?

– Bo'ldi, ko'p g'ingshima, bolalar uyg'onib ketadi.

– Olib bermasa, olib bermasin!..

Ayolimiz shunday deya chappa burilib oldi.

Bunday vaqtida yo'q deb bo'ladimi?..

27

Ertasi idora bordim.

– Ikki yuz so'm...

Kassir betimga qayrilib-da boqmadi. Kassir cho'tdan ko'z olmadi.

– Pul yo‘q! – deya shiq-shiq cho‘t qoqdi.

– Juda zaril edi.

– Shu, o‘qimaganligingga borasan-da, Dehqonqul.

Pul yo‘q deyapman-ku. Mana, ishonmasang po‘lat sandiqqa qara. Po‘lat sandiqda pul bo‘lmagandan keyin, qayerdan beraman?

– Butun bir boshli kolxozda-ya.

– Butun boshli kolxozda pul zavodi yo‘q, Dehqonqul, pulni davlat beradi. Davlat esa pul bermayapti. Chekanka vaqtida beramiz, deyapti.

– Chekanka? Chekankani pulga nima daxli bor?

– O‘qimagansan-da, Dehqonqul, o‘qimagansan. Hozir dalada ish qo‘qigan vaqt. Davlat hozir pul bersa, kolxozchi kam-ko‘stimni tuzatayin deb, bozorma-bozor chopadi. Dalada ish qolib ketadi. Chekanka vaqtida esa chekankadan boshqa ish bo‘lmaydi. Tushundingmi?

Davlat anoyi emas.

– Ro‘zg‘orchilik – yo‘qchilik-da.

– Shu gapingga kim ishonadi, Dehqonqul? Azzabazza brigadir! Uyal-e, shunday degani!

– Yo‘qchilik yomon-da.

– Unda, ana, kattalarning birortasidan qarz so‘ra.

Dahlizda o‘ylanib qoldim. Kimdan so‘rashimni bilmadim.

O‘yladim-o‘yladim – raisdan so‘rayin, dedim. Hamsoya degan otimiz bor, dedim.

Kelim-ketimni keti uzilishi bilan ohista kirib bordim.

– Ish vaqtি idorada nima qilib yuribsiz, Dehqonqul aka? – dedi raisimiz.

– Zaril ish bilan kelib edim, rais bova.

– Zaril bo‘lsa, kecha maylisda aytsangiz bo‘lardi.

- Ro‘zg‘or ishi, rais bova.
- Ro‘zg‘or ishi bo‘lsa, ana, hamsoyamiz, devordan bo‘ylab aytsangiz ham bo‘lardi. Xo‘sish, nima ish ekan, ayting qani, hamsoya.
- Shu... rais bova, bizga bir... ikki yuz so‘mcha zaril bo‘lib qoldi. Ro‘zg‘orchilik – yo‘qchilik- da.
- Sadqayi suxaningiz, ana, kassirga ayting, beradi.
- Aytdim, yo‘q, dedi. Sandig‘ini ochib ko‘rsatdi, yo‘q ekan.
- Bo‘lmasa nima qilamiz, yo‘q bo‘lsa yo‘q-da.
- Shu... shu, qarz berib tursangiz degandim, rais bova, pul tushganda uzardim.
- E-e, Dehqonqul aka, Dehqonqul aka. Menda pul nima qiladi? U oyligim bu oyligimga arang yetadi. O‘nta jonmiz. Toshkentda o‘qiydigan Barot o‘g‘limiz kelgan, ko‘zingiz tushgandir. Shu o‘g‘limiz erta-indin ketadi. Hali, shunga poyezd pulini o‘ylab o‘tiribman.
- Hay, mayli.
- Shu gap, Dehqonqul aka. Xafa bo‘lmaysiz. Pulim bo‘lsa jonim bilan berardim. Siz o‘zimiznikisiz, hamsoyamizsiz.

28

Uyda ayolimizga bor gapni aytib berdim.

Ayolimiz oldin ishonmadi.

Men endi qasam ichib aytdim.

Ayolimiz ana shunda ishondi. Ishondi-da – bir boshqa bo‘ldi-qoldi.

Ayolimiz eshik-orada donlamish tovuqlarni qarg‘ab-qarg‘ab haydadi. Ayolimiz satilni yer darang-durunglatib tashladi. Ayolimiz choynakni dasturxon do‘q-do‘qillatib qo‘ydi.

Ayolimiz ayollar ashulasini boshladi:

– Dunyoga kelib nima ko‘rdim... Kiyadigan kiyimim yo‘q...

Men issiq-issiq choy ichdim. Men og‘zim kuyib-ku-yib choy ichdim.

Men ich-ichimdan xoksorlandim. Men ich-ichimdan xo‘rlandim.

Padariga la’nat bunday dunyoni, dedim.

E’tibor berib qulq soldim – ayolimiz ovozi o‘chib qoldi.

Xudo insof berdi-ye, deya tashqariladim.

Ayolimiz qayrag‘och ostida beshik suyanib-beshik suyanib yig‘ladi. Ayolimiz burun tortib-burun tortib yig‘ladi. Ayolimiz piq-piq yig‘ladi.

Og‘ilda yotmis qo‘y meni ko‘rib talpindi. Yemish umidvor bo‘ldi. Tumshuq cho‘zib pix-pix etdi.

Men qo‘yga qarab qahrimni sochdim:

– Piqillama-ye-ye, enag‘ar! Nima, men yeb, sen qu-ruq qoldingmi? Ro‘zg‘orchilik – yo‘qchilik- da!

Ayolimiz piqillamay qoldi.

BESHINCHI BOB

1

Men qoziqdan saraton telpagimni oldim.

Telpagimni tizzamga urib-urib qoqdim.

Saraton telpagimdan oppoq-oppoq chang qo'qidi.

Telpagimdan mayda-mayda jonivor tushdi.

Jonivorlar g'imir-g'imir o'rmaladi. Jonivorlar gilam ostilab-gilam ostilab panaladi.

Saraton telpagim olachalpak jun-olachalpak jun bo'ldi – junlarini saraton to'kib-to'kib tashladi.

Saraton telpagim g'ozsiz-g'ozsiz bo'ldi – g'ozlarini saraton kuydirib-kuydirib tashladi.

Oqibat – saraton telpagim yag'ir-yag'ir bo'lib qoldi.

Men ana shu saraton telpagimni bosib-bosib kiyib oldim.

2

Havo mo'tadil-mo'tadil keldi.

Dalalarim beti tarang-tarang bo'ldi.

Dalalarim osti bilinar-bilinmas g'imir-g'imir etdi.

Dalalarim ostida ko'rsichqon qimirlamishday bo'ldi.

Dalalarim ostida chuvalchang o'rmalamishday bo'ldi.

Dalalarim beti sochday-sochday yorildi.

Dalalarim... bolaladi! To'qqiz kun-u, to'qqiz soatda bolaladi!

Pushtalarda to'p-to'p maysalar nish berdi. Pushtalar-da ko'k-ko'k maysalar nish berdi.

Dalalarim bag'ri to'ldi. Dalalarim bag'ri butun bo'ldi.
Meni bag'rim dalalarimdan-da butun bo'ldi.

3

Maysalarim o'n besh kunlik bo'ldi.
Ushbu kunda maysalarim chinbarg yoydi.
Chinbargdan tobinan maysalarimni chin oti bilan atar
bo'ldim.
G'o'za!

4

O'zingnikidan qiz olma, demishlari haqqast chin
bo'ldi.

Ayolimizga qattiq-quruq gapirib bo'lindi. Gapirayin
dedim – tilim bormadi. Xolamizni qizi-da – bo'lamiz-da!

Gapirmayin dedim – erkak erkak-da, tag'in bo'lindi.
Bir og'iz gapirdim – ayolimiz onamizni pinjiga tiqilib
o'tirib oldi. Onamizdan beri kelindi.

Imo etsam-da kelindi, ishora etsam-da kelindi.
Ovozimni balandlatdim – onamizdan gap eshitdim:

– Kekirdagingni ko'p cho'za berma, oshingni yeyin!
O'ziniki-da, ming qilsa-da o'ziniki-da – opasini
qizi-da!

Onamizdan panalatib-panalatib ayolimizga ko'r-
musht do'laytirdim. Hali ko'rasan, degan bo'ldim.

Muomala otangni qulimi, deydi. Muomala etdim –
ayolimizni aylanib-o'rgildim. Dalaga olib borib aylanib-
o'rgildim, daladan olib kelib aylanib-o'rgildim.

Ayolimiz borishda-da mazam yo'q, dedi, kelishda-da
mazam yo'q, dedi.

Inchunin, ayolimizdan rang ketdi. Bet-boshi zahil-
dan-zahil bo'ldi.

Ko'zlar suzilib qoldi. Darmondan qoldi.

Ko'nglim hadik oldi. Eshagimni mindim-da, Rasul do'xtirga bordim.

Rasul do'xtir qutisini kovladi. Oldimga bir-ikkita dori tashladi.

– Mana shularni bir kunda uch martadan ichirasiz, – dedi, – uch kun ichsa, o'zidan o'zi yaxshi bo'p ketadi.

– Oldin o'zini borib ko'ring-da, do'xtir.

– Ko'rish shart emas, ko'rmasdan bilaman.

– Nimani bilasiz?

– Dardini bilaman. Hozir kun qiziyapti. Vitamin yetishmayotgan-da, vitamin.

– Vitamin bor, do'xtir, vitamin bor.

– Vitamin yetishmaydi, vitamin! Shunday kun tig'ida paxtada ishlashni o'zi bo'lmaydi. It azob, it azob! Bari dard ana shundan.

– O'ynab qo'yay, do'xtir, o'ynab qo'yay, vitaminlar ringizdan. O'zlarimiz paxta ichida o'sdik. Xudoga shukur, mana, otdaymiz. Vitamin tugul, hamma narsamiz bor! Yuzimizga qarang, kim aytadi, bizda vitamin yo'q deb?

– Endi, siz erkak odamsiz.

– O'lman, bir ro'zg'orda bir odamda vitamin bo'lsa bo'ldi-da. Ro'zg'orboshida vitamin bo'lsa bo'ldi-da. Yuring-e, do'xtir-e, ayolimiz ko'p yomon bo'p qoldi-ye!

– Xo'p, boraman, qanday borib kelaman?

– Mana, eshagimda g'ir etib olib borib, g'ir etib olib kelib qo'yaman.

– Xo'p, unda, yuring.

Rasul do'xtirni mingashtirib keldim.

Shiyponda ayolimizni ovoz berib chaqirdim.

Dalada tizilishib ketmon chopmish ayollar qad rostla-di. Qo'llarini qoshlariga soyabonlab qaradi.

Men qo‘limni peshlab, ayolimizni ko‘rsatdim. Ayolimizni aytib yuboringlar, degan bo‘ldim.

Kun ketdi.

Osmon zig‘ir gulday-zig‘ir gulday bo‘ldi.

Qiblagohda uch kunlik oy bo‘y-bo‘yladi. Oy o‘roqday bel-bel bo‘yladi.

Ayolimiz daladan keldi. Shiypon ketida iyak-chakkasini ro‘moli bilan o‘rab turdi. Menga qarab iyak siltadi – nima deysiz, degan bo‘ldi.

– Berman kel, – dedim. – Mana, do‘xtir bovani olib keldim, seni bir ko‘rsatayin, dedim.

Ayolimiz ro‘molini bo‘ynidan oshirib o‘radi, yerga qaradi. Kalishi uchi bilan yer chizdi.

– Berman kel, deyman! – dedim.

Ayolimiz bosh siltadi – bormayman, degan bo‘ldi.

– Ay, senga aytayapman! – dedim. – Do‘xtir seni odam deb keldi! Do‘xtirni sendan boshqa-da ishlari mo‘l!

Ayolimiz yerdan ko‘z olmayin zayli shiypon ichkariladi.

Rasul do‘xtirdan iymanayapti, deya o‘yladim. Ketidan kirib bordim.

– Ay, nimadan uyalasan, do‘xtir o‘zimizni Rasulboyku, yur, – dedim.

Ayolimiz shahodat barmog‘ini chakkasiga nuqib-nuqib ko‘rsatdi.

– Ha, kallang og‘riyaptimi? – dedim.

– O‘-o‘y, bu kishida kalla bormi o‘zi? – dedi ayolimiz.

– Bor, nima edi, bor?

– Kallasi bo‘lsa, do‘xtir chaqiradimi?

– Dardga do‘xtir chaqirmay, kimni chaqiradi?

Ayolimiz tag‘in chakkasiga barmoq nuqib ko‘r-satdi.

— Bo‘lmasa, dardingni menga ayt, — dedim. — Men Rasul do‘xtirga borib aytaman. Do‘xtir, shunday-shunday ekan, deyman.

Ayolimiz bosh chayqab kului. Ayolimiz yerga qarab kului. Ayolimiz og‘iz ushlab kului.

Ayolimiz derazadan uch kunlik oyga ishora berdi...

5

G‘o‘zalarim yigirma kunlik bo‘ldi.

Men g‘o‘zalarimni yaganalar bo‘ldim.

Jo‘ya cho‘nqayib o‘tirdim. Siljib-siljib g‘o‘za yaganaladim.

Men sug‘urib-sug‘urib g‘o‘za yaganalamadim — sug‘urilmish g‘o‘za qabatida qolajak g‘o‘za tomirlari joyidan ko‘chib-ko‘chib qoladi.

Men chimdib-chimdib g‘o‘za yaganaladim. Men qo‘shqo‘llab-qo‘shqo‘llab g‘o‘za yaganaladim.

Bir qadamda yigirma-yigirma beshtadan g‘o‘za bo‘ldi.

Bir g‘o‘zam tanasi oqimtil bo‘ldi — g‘o‘zam tomiridan zil ketdi. Demak, g‘o‘zam endi odam bo‘lmaydi.

Men ana shu g‘o‘zamni chimdib tashladim.

Bir g‘o‘zamni bir bargi bor bo‘ldi, bir bargi yo‘q bo‘ldi. Yakkabarg bo‘ldi. Yakkabarg g‘o‘za — chala g‘o‘za!

Men yakkabarg g‘o‘zamni chimdib tashladim.

Bir g‘o‘zam barglari ilma-teshik bo‘ldi. Donacha-donacha bo‘ldi. Demak, g‘o‘zam elburutdan dardmand bo‘ldi.

Men dardmand g‘o‘zamni chimdib tashladim –
sog‘lom g‘o‘zalarimga dardi yuqmasin, dedim.

Bir g‘o‘zam pushta yonboshida bo‘ldi. Bir g‘o‘zam
jo‘ya ichida bo‘ldi. Ikkovi-da sog‘lom-sog‘lom
g‘o‘za bo‘ldi. Ammo ziyodi g‘o‘zalar bo‘ldi. Boisi –
o‘z joyida ko‘karmagan g‘o‘zalar bo‘ldi.

Men ikkovini-da chimdib-chimdib tashladim.

Nimjon-nimjon g‘o‘zalarni chimdib-chimdib tashla-
dim. Mayib-mayib g‘o‘zalarni chimdib-chimdib tashla-
dim.

Kesaklar orasida qolmish g‘o‘zalarimni silab-siypab
rostladim. Kesaklarni kaftlarimda umatib-umatib soch-
dim.

Barmoqlarimni yer botirib-yer botirib g‘o‘zalarim
ost-ustini muloyimladim.

Bir qadamda to‘qqiz-o‘n tupdan sog‘lom-sog‘lom
g‘o‘za qoldirdim.

Bir haftadan keyin ikkinchi bor yaganaladim.

Bu safar yetti-yetti tupdan g‘o‘za qoldirdim.

6

Oqshom vaqtı qızımız iliq suv quydi.

Men qo‘llarimni olqindilab-olqindilab yuvdim.
Bot-bot yuvdim.

Kaftlarimda g‘o‘za ko‘ki bilan isi o‘tirib qoldi.

Tirnoqlarim orası qop-qora bo‘lib qoldi.

Men tirnoqlarim orasini tirnoq tiqib kovladim.

Men tirnoqlarim orasini gugurtcho‘p tiqib kovladim.

Men tirnoqlarim orasini juvoldiz tiqib kovladim.

Tirnoq uchlarim qop-qoraligicha qoldi.

Tirnoq uchlarim kir-kirligicha qoldi.

Uyqumda birov yig‘ladi.
 Men oldin tushim, deya o‘yladim.
 Yig‘i haminqadar zo‘raydi.
 Shunda uyqum qochdi. Nimkala ko‘z ochdim. Uyquli
 qaradim.

Beshikdagi chaqalog‘imiz yig‘ladi.

Men ayolimizni uzala turtdim.

Ayolimiz ing-ing eta jimb qoldi.

Men endi ayolimiz biqinidan nuqiladim.

– Ay, tur, bolang yig‘layapti, – dedim.

Ayolimiz to‘lg‘ondi. Ayolimiz uyqusiradi.

– U-u-u... – dedi.

Yotmisz zayli beshikka qo‘l uzatdi. Beshik tebratib-
 tebratib uxladi.

Chaqalog‘imiz uzmadi. Chaqalog‘imiz mijja qoqtir-
 madi. Chaqalog‘imiz qulq-miyani yedi!

Men zada-zada turib o‘tirdim. Ayolimizni tebratdim.

– Ay, jonig bormi? Anavi yig‘layapti deyapman! –
 dedim.

Ayolimiz dast turib o‘tirdi.

Beshik pardani ochdi. Beshik tebratgichda osilmish
 o‘yinchoqlarni shaldiratdi.

– Ha, jonim?! – dedi. – Nima deysan, jonim?! O‘chir,
 bo‘ldi, o‘chir!

Chaqalog‘imiz shunda-da o‘chirmadi. Big‘g‘-big‘g‘
 yig‘lay berdi.

Ayolimiz yomon qiliq qildi-yov – chiqalog‘imiz endi
 chirr-chirr yig‘ladi.

Ayolimiz chimchilab oldi-yov!

Men xit-xit bo‘ldim – ayolimiz yelkasidan itarib tash-
 ladim.

Ayolimiz bir munkib oldi.

– Ha?! – dedi. – Nimaga uradi?!

– Nimaga bolani urasan?

– Kim urayapti?!

– Sen urayapsan.

– Urmadim!

– Urding. Bo‘lmasa, bola bundayin chinqirib yig‘-lamaydi.

– Urmadim deyapman-ku!

– Urmagan bo‘lsang, chimchilading.

– Bo‘lmasa, nima qil deydi?!

– Bolani chimchilama, yig‘loqi bo‘p o‘sadi. Erkalat, suy!

– Mayli, bo‘ldimi, maylimi?!

Ayolimiz beshik tebratdi.

– O‘chir deyman, o‘chir! – dedi ayolimiz. – Senlardan qachon qutulaman-a, qachon qutulaman!

Tag‘in chaqalog‘imizga bo‘lishdim. Tag‘in chaqalog‘imiz tarafini oldim.

– Bolani jerkma, – dedim.

– Nima qilayin, hadeb bo‘kira bersa?!

– Emchak ber.

– Og‘ziga emchak tutsam, olmasa nima qilayin?!

Bo‘lmasa, o‘zi kelib emchak bersin?!

– Bir emchak berish qo‘lingdan kelmasa, ayol bo‘p nima qilib yuribsan?

– Uf-f, o‘chir! Ma, em! O‘chir, em! Uf-f, senlardan o‘lsam qutulamanmi-a, o‘lsam qutulamanmi?!.

Ayolimiz zahar bilan-zahar bilan beshik tebratdi.

Beshik yo‘rg‘a gurs-gurs borib keldi. Beshik yo‘rg‘a do‘q-do‘q borib keldi.

Sag‘al o‘tdi – chaqalog‘imiz tindi.

Ko‘zim ketdi.

Tushimda nimadir... nimadir bir nima yo‘q bo‘ldi.

Yalt etib uyg‘ondim. Dast turib o‘tirdim.

Chin, qabatimda ayolimiz yo‘q bo‘ldi.

Ayolimiz beshik osilib uxladi. Ayolimiz pish-pish uxladi.

Bir ko‘nglim – uyg‘ot, dedi. Bir ko‘nglim – qo‘y, uxlasin, hademay tong otadi, dedi.

Yotdim-yotdim – ayolimizga rahmim keldi. Tag‘in, uyqusida ag‘nab tushmasin deya, sochlaridan ohista tortdim.

– Ay, tur, joyingga yot, tur, – dedim.

Ayolimiz bir seskanib tushdi.

Ayolimiz chaqalog‘im yig‘layapti, deya, gurs-gurs beshik tebratdi. Ayolimiz chaqalog‘im yig‘layapti deya, aytib-aytib beshik tebratdi:

– Uf-f, senlardan o‘lsam qutulamanmi-a, o‘lsam qu-tulamanmi?!.

8

Tulki qiziga to‘y berdi.

Kun qiyalab-qiyalab nur to‘kdi. Kun sariq-sariq nur to‘kdi.

Kun betini ko‘rib bo‘lmadi. Kun nuriga qarab bo‘lmadi.

Olam iliq-il iq bo‘ldi. Olam sariq-sariq bo‘ldi.

Havoda oppoq-oppoq bir nimalar uchdi. Havola-havola uchdi. Aylana-aylana uchdi. Burala-burala uchdi.

Osmon misoli un elaklamish-un elaklamish bo‘ldi.

Oppoq bulutlar orasidan kun nurlari to‘kilib-to‘kilib turdi.

Qor laylaklab-laylaklab yog‘di. Qor yerga tushib-tushmas yog‘di.

Laylakqor taqqa tindi.

Yerda qor tugul, nam-da bo‘lmadi. Qor havosi-da bo‘lmadi.

O‘ynab qo‘yay, bundayin havoni oti nima bo‘ldi?

Qor yog‘madi, deyin dedim – havoda laylaklab qor o‘ynadi.

Laylaklab qor yog‘di, deyin dedim – yerda qordan nishona bo‘lmadi.

Dehqon bunday havoni:

– Tulki qiziga to‘y berdi, – deydi.

Kechasi yig‘ilishda raisimiz kunlik yaganani so‘radi. Yo‘l-yo‘riqlar berdi.

Shunda, raisimiz oldida turmish telefon jiringladi.

Raisimiz telefonda salom-alik bo‘ldi.

Gap-so‘zidan bildim – raisimiz Ideologiya bilan gapirishdi. Ob-havoni gapirishdi.

Chaynab-chaynab gapirishdi.

Raisimiz sharaqlatib telefon dasta tashladi. Derazaga qarab lab burdi.

– Tavba, – dedi. – Ajab vakilamiz bor-da. Kolxozi-laringizda qor yoqqan emish, g‘o‘za nima bo‘ldi, deydi. Qor yoqqan yo‘q, tulki qiziga to‘y berdi, desam, tulki-yam to‘y qiladimi, deydi...

9

Dalalarimga xonqizi degich hasharot aylandi.

Biz surxonilar xonqizini gulligich deymiz.

Gulligich sariq qo‘ng‘izday keladi. Tumshug‘i qora bo‘ladi. Tanasida qora-qora donachalari-da bo‘ladi, oq-

oq donachalari-da bo‘ladi. Uchsa, qanotlari katta-katta yoyilib uchadi.

Bolalar gulligich ushlab o‘ynadi. Bolalar gulligich haydab o‘ynadi.

Bolalar:

Xol-xol,
Otang o‘ldi,
Onang o‘ldi,
Borib xabar olmaysanmi? –

deya, dir-dir qo‘yib chopdi.

Gulligich bolalar kaftida yurdi. Gulligich bolalar qo‘l-yuzida yurdi. Gulligich bolalar yengida yurdi.

Gulligich o‘rmalab yurishdan qolmadi – bolalar dir-dir qo‘yib ashula aytishdan qolmadi:

Xol-xol,
Otag daryoga oqdi,
Onang daryoga oqdi,
Ketmon olib chop-chop,
Ketmon olib chop-chop!

Gulligich surbet bo‘ldi. Gulligich ketmadi.

Gulligich ketmasa tag‘in bo‘lmadi – gulligich hasharotlar bosh bobosi bo‘ldi. Gulligich ming-minglab bolalar bo‘ldi.

Men dalalarimni gulligichofat bilan doriladim – «B-58» degich zahar dori sepdim.

Zahardan bir hafta dala yo‘lay olmadim.

10

O‘qariq oldim.

Nima uchun o‘qariq deymiz?

Bunday qaralsa – yer ravon-ravon ko‘rinadi. Bunday qaralsa – yer tekis-tekis ko‘rinadi.

Shunday-shunday ariq olsa bo‘ldi – suv bir zaylda oqa beradiganday bo‘ladi.

Aslida unday bo‘lmaydi.

Yerni o‘z tobi bo‘ladi. Yerni o‘z o‘ng-chapi bo‘ladi.
Yerni o‘z tosh-tarozisi bo‘ladi.

Ana shu tobni tuymagich dehqon o‘qariq olib yurmasin. U olmish o‘qariq ko‘cha-ko‘ygi jaydari ariq bo‘ladi. U olmish o‘qariqda suv ravon-ravon oqmaydi.

Ana shu o‘ng-chapni ilg‘olmagich dehqon o‘qariq olib yurmasin. U olmish o‘qariqda suv ko‘llab-ko‘llab qoladi. U olmish o‘qariqda suv urib-urib oqadi.

Ana shu tosh-tarozini bilmagich dehqon o‘qariq olib yurmasin. Suv u olmish o‘qariq oxirigachayin oqib-oqib bormaydi.

Dehqoni ko‘z tarozi bo‘ladi, dehqoni ko‘ngil qozi bo‘ladi!

O‘qariqni ana shu dehqon olsin!

Ana shu dehqon olmish o‘qariq o‘qday bo‘ladi.

Suv ana shu o‘qariqdan o‘qday oqadi.

11

Derazaga rang kirdi.

Ayolimizni uyquli turtdim.

– Ay, tur, tong otdi, – dedim.

– E-e-e...

Ayolimiz ingilliadi. Qo‘limni surib tashladi. Tag‘in bir maromda pishilladi.

Bor-ye, menga nima, dedim-da, chappa burilib yotib oldim.

Deraza tarafdan xo‘roz qichqirdi. Xo‘roz cho‘zib-cho‘zib qichqirdi.

Ko‘z ochmaganlarimga-da qo‘ymadi.

Deraza oqardi. Oppoq pardaday bo‘ldi.

Men endi ayolimiz sochidan tortqiladim.

– Ay, tong otdi, deyapman.

– E-e-e...

Ayolimiz turib o‘tirdi. Yuz-ko‘zini uqaladi. Derazaga qaradi. Bolishiga qaradi. Tag‘in to‘sakka tashladi.

Bu safar bilagidan chimchilab oldim.

Ayolimiz sapchib turdi. Qo‘limga tarsillatib bir urdi.

– O‘lsam qutulamanmi shundan, o‘lsam qutulaman-mi?! – dedi.

Ro‘molini boshiga ila-ila tashqariladi.

Men xiyoldan keyin turdim. Ro‘yihushim bo‘lmadi. Tandir chetida cho‘nqayib o‘tirdim. Ko‘zlarimni uqala-dim. Kerishib esnadim.

Onamiz tom ketilab obtova ko‘tarib o‘tdi.

Ayolimiz qo‘lyuvgichda yuz-qo‘l yuvgan bo‘ldi. Na-ridan-beri artingan bo‘ldi.

Buzog‘ini yetaklab kelib molini emizdi. No‘xta tortib-no‘xta tortib emizdi.

Buzoqni tag‘in qoziq qantardi.

Oshxonadan kadi olib keldi, sigir ostida cho‘nqaydi. Tizzalari orasiga kadi oldi.

Ayolimiz sigir sog‘di.

Sigir ayolimizni dumি bilan urib-urib turdi.

Tag‘in buzoqni qo‘yberdi. Buzoq onasi yeliniga yopishdi.

Ayolimiz oshxonada dokadan sut o‘tkazdi. O‘choqqa sut osdi.

Bir quchoq yo‘ng‘ichqa o‘rib kelib molga tashladi.

Ityaloqqa yovg‘on sarqit soldi.

Tovuqlarga don sochdi.

Qozonda ko‘pirib toshmish sutni lo‘killab borib oldi.

Mol ostini qaradi.

Eshik-oraga suv sepdi. Supurib-sidirdi.

Ichkarida birin-ketin bolalar chiqib keldi. Birovi yuz-qo‘lini yuvdi, birovi yuz-qo‘lini yuvmadni.

Ayolimiz yuz-qo‘l yuvmagichlarni qo‘lyuvgich ostiga yetaklab bordi.

Bolalar suvdan seskandi. Bolalar suvdan bet burdi. Bolalar voy-voyladi.

Ayolimiz qulq solmadi. Barini yuz-qo‘lini yuvdi. Ishton kiymagichlariga ishton kiygizdi.

Tashqi so‘riga gilam to‘sadi. Ko‘rpacha soldi. Dasturxon yoydi. Choy damladi.

Ichkaridan shiptirdan shiptir ko‘rpachalar olib keldi. Simga yoyib-yoyib osdi.

O‘choqdan kul olib keldi. Shiptirlarga hovuchlab-hovuchlab sepdi.

Chaqalog‘imiz tuvagini to‘kib keldi.

Maktab borgich bolalarini kiyintirdi. Qo‘liga kitobdaftar berdi. Yelkasiga sumka osdi.

Qizlari sochiga qizil tasma taqdi.

O‘g‘illari oyoq liboslarini kiydirdi. Paydarpay-paydarpay kiymishlarini o‘ng-o‘ng kiydirdi. Iplarini boyladi.

Barini ko‘chalatib haydab bordi. Barini maktab haydab soldi.

Qodir o‘g‘lini dastyorlikka olib qoldi.

Onamiz munkillab-munkillab so‘ri keldi.

Men choyimni ichib bo‘ldim. Kaftlarimni yuzimga surta-surta so‘ridan tushdim.

Ayolimiz qatiq uyutdi: sutga bir qoshiq tomizg‘i qatiq soldi. Kadini janda chopon o‘rab-o‘rab qo‘ydi.

Molni bo‘shatdi. Qodir o‘g‘li oldiga solib berdi.

– Podaga qo‘s-h-da, shundan shuyoqqa mакtabga jo‘na! – dedi.

So‘ri tevarak-girdini aylandi. Bolalar tashlamish ushoqlarni terib-terib oldi.

– Ena, nevaralaringiz o‘qishdan kelsa, ko‘z ayirmang, tag‘in ko‘chaga chiqib ketmasin, – dedi.

– Ha, er-xotin yetimlaringni topdilaring! – to‘ng‘illadi onamiz.

– Unday demang, ena, unday demang, bari o‘zingizni bolalaringiz.

– Bola, bola! Umrим bola boqib o‘tdi! Otasini boq-qanim kamday, endi bolasiniyam boqaman!

– «Bolamni to‘ygunimcha boqaman, nevaramni o‘lgunimcha boqaman», deganlari shu-da, ena, – dedi ayolimiz. – Ko‘kragimdagini tashlab ketmaganimga shukur qiling.

– Ha, endi ko‘kragingdaginiyam tashlab ket, ha! Bir kamim nevara emizish qolib edi! Oyog‘imni uzatib, emin-erkin o‘lganiyam qo‘ymanglar!

– Hali erta, ena...

– Hali erta, erta! Bu dunyoni ishidan mozorga kirib qutulmasam, qutulmayman!

Men eshagimga tushlik solinmish xurjunimni tashladim. Ayolimizga tayinladim:

– Dalaga ertaroq bor, – dedim.

12

Texnika oy bilan bo‘ylashsa-da, ketmonsiz dala – dala bo‘lmaydi.

Men traktor ketiga to‘rt qator tish uladim. Har qator orasida ikkitadan pichoq qo‘ydim. Har qator orasida bit-tadan o‘qsimon panja qo‘ydim.

G‘o‘zalarim ostini haydadim. G‘o‘zatomir qirqilmasin yo lat yemasin deya, olti-yetti santim chuqurlikda haydadim.

Tish g‘o‘za bo‘g‘ziga tegmay-tegmay yurdi.

Tish egat tuprog‘ini g‘o‘za bo‘g‘ziga uyub-uyub yurdi.

Oqibat – g‘o‘za bo‘g‘iz ko‘milib qoldi. G‘o‘za bo‘g‘iz qotib qoldi. G‘o‘za bo‘g‘iz nafas ololmay qoldi.

Shu bois, dalalarimga ketmon soldim.

Botirib ketmon solayin, dedim – g‘o‘zatomir qirqila-jak bo‘ldi.

Sayoz ketmon solayin, dedim – g‘o‘zatomir ostda qolajak bo‘ldi.

Men ketmonimga erk bermayin-erk bermayin ketmon soldim.

13

G‘o‘zalarim bir oylik bo‘ldi.

Ana shunda bir shamol turdi, bir shamol turdi!

Afg‘on shamoli deyin dedim – shamol Hisor tarafdan esdi.

Shamol g‘o‘zalarimni bir chapga qayirdi, bir o‘ngga qayirdi.

G‘o‘zalarim ayqash-uyqash bo‘lib qoldi. G‘o‘zalarim bukchayib-bukchayib qoldi. G‘o‘zalarim yotib-yotib qoldi.

Pushtalarda tizilmish ko‘klar g‘o‘za bo‘ldimi, yo boshqa bir maysa bo‘ldimi – bilib bo‘lmay qoldi.

Men nahor-nahorlab dalalarim boshida cho'k tush-dim.

Yotib-yotib qolmish g'o'zalarimni qo'shqo'llab-qo'shqo'llab rostladim.

Ayqash-uyqash g'o'zalarimni kaftlab-kaftlab taradim.

G'o'zalarim tag'in bo'y-bo'yladi.

14

Majlis qaridi.

– Siz bilan biz hali-hamon dotatsiyada yashaymiz, o'rtoqlar! – deya yakunladi raisimiz. – Dotatsiyadan qutulish uchun qo'lni qo'lga berib mehnat qilmasak bo'lmaydi! Dotatsiyadan qutulaylik, ana undan keyin odamday yashasak bo'ladi!

Qabatimda o'tirmish brigadir qulog'iga shivirladim:

– Qayerda yashaymiz deydi? – dedim.

– Dotatsiyada, – deydi.

– U qayerda?

Brigadir tovoni bilan yer tepib ko'rsatdi.

– Shu yerda, – dedi. – Mana, mana shu yerda. Shuni-yam bilmaysanmi, he, ko'rsavod.

Gapimizga tag'in bir brigadir qo'shildi.

– Dotatsiyada yashaymiz degani, muttahamlarcha yashaymiz degani-da?

– Unchalik emas-e, he, gaping qursin.

– Bo'lmasa, nima degani? Yo, tekinxo'rlarcha yashaymiz deganimi?

– Unday ham emas. Nima desam ekan, dotatsiya degani... davlat qaramog'ida yashaymiz, degani. Yo'q, bu-yam unday to'g'ri bo'lmaydi. Dotatsiya degani... qarz bo'lib yashaymiz degani.

– Shuncha ishlab-a? – dedim. – Yil o'n ikki oy tongdan shomgacha ishlab-a?

– Tongdan shomgacha ishlasang, ishlab yota berasan-da. Paxtang arpaga uvoq ham bo'lmaydi.

Majlisdan keyin eshagimni qichab-qichab haydadim. O'ylab-o'ylab haydadim.

Ayolimiz briday brigadirligimni gapiradi, majlisimizni gapiradi. Xudoni bergen kechasi nimani majlis qilasiz-lar, deydi. Ayolimiz odamni yo mayna etadi, yo qitig'imga tegmakchi bo'ladi.

– Ana, majlisda nimani gapiramiz! Dotatsiya, dotatsiya!

Ayolimizni ana endi boplayman! Dotatsiya, degich kattalarbop gaplardan gapiraman. Ayolimizni lol-lol qoldiraman.

Ayolimiz og'zi ochilib-ochilib qoladi. Brigadirligim bilan majlisimizni mayna etmagich bo'ladi.

Chin-da – brigadir o'z oti o'zi bilan brigadir-da. Katta, katta! Brigadir majlislarda ishtirok etadi. Brigadir raislar bilan gap olib, gap beradi. Dotatsiya, degich gaplardan gapirishadi!

Yo'l-yo'lakay dotatsiya-dotatsiya... deya pichir-pichir etib keldim. Esimdan chiqib ketmasin, dedim-da.

Eshagim bir o'nqir-cho'nqirdan hurkdi. Chappa buri-lib tuvladi.

Meni yerga shunday olib urdi, shunday olib urdi! Hushim boshimdan uchdi. Hushim bilan qo'shilib dotatsiya, degich gap-da uchdi. Dotatsiya esimdan chiqdi-ketdi!

Uyda bot-bot o'yladim – ammo eslay olmadim. Bor-e, dedim-da, yotib oldim.

Azonda o'ylab-o'ylab topdim. Tag'in esimdan chiqmasin, deya ichimda dotatsiya-dotatsiya... deya o'tirdim.

Bir ayolimizga qaradim, bir bolalarimizga qaradim,
bir onamizga qaradim. Gap ochayin, deya bahona qidir-
dim.

Birovi-da dasturxonidan bosh .ko‘tarmadi. Xuddi
cho‘ldan kelmishdayin hur-hur choy ichdi.

Birovi-da dotatsiya bilan ishi bo‘lmadi!

Shu tobda ayoldan-da xafa bo‘ldim, bolalardan-da
xafa bo‘ldim.

Ichimda dotatsiya-dotatsiya... deya o‘tira berdim.

Bahona qidirdim – buyog‘imga qaradim, bahona qi-
dirdim – uyog‘imga qaradim. Oxiri topdim!

Oysuluv qizimiz choyga ikkita-uchtalab qand soldi.

Men nasihatomuz gap ochdim.

– Qandni bitta-bittalab yenglar, dotatsiyada yashay-
miz, – dedim.

– U nima degani? – dedi ayolimiz.

Ana shunda jonim kirdi!

Kaftlarimni tizzalarim tiradim, ko‘kragimni ko‘tar-
dim. Boshimni g‘oz tutdim.

– Hali, dotatsiyani bilmaysanmi? – dedim. –

Dotatsiyani-ya? Ay, ko‘rsavod-e, ay, ko‘rsavod-e!

Qirinib-qirinib tomoq qirdim. Donishmand-donish-
mand so‘zladim:

– Maktabni necha bilan bitirib eding? Ay, ko‘rsavod-
ey! Dotatsiya, bu... xo‘-o‘sh... muttahamlarcha yashash...
yo‘q, davlat qaramog‘ida yashash... yo‘q, qarz bo‘lib
yashash demakdir, ha!

– Qirilib ado bo‘lgur, bizni raisimiz-da shunday deyar
edi, – dedi onamiz.

– Yo‘g‘-e! – dedim.

– Esa-chi. Men ham bor... oti nima edi?

– Dotatsiya.

– Ana shunday gap-da bor!

O‘ynab qo‘yay, ota-bobolarimiz-da dotatsiyada yashabdi-da?

Otangga so‘yilgan kal uloq – senga-da bo‘ladi shul uloq, bo‘libdi-da?

15

G‘o‘zalarim tomiri girdida achchig‘ zax bino bo‘ldi.
Achchig‘ zax g‘o‘zaga el bo‘lmaydi. Achchig‘ zax g‘o‘za tomirini chiritib-chiritib tashlaydi.

Men *darhol* g‘o‘zalarimga suv berdim.
Achchig‘ zaxni suv bilan quvib-quvib haydadim.
G‘o‘zalarim tomiri ozod-ozod nafas oldi. G‘o‘zalarim tomiri yoyilib-yoyilib rohat oldi.

16

Qosh qoraydi.
G‘o‘za bilan yovvoysi o‘t farqiga borib bo‘lmay qoldi.
Ana shunda ayollarga javob berdim.
Ayollar birin-ketin qishloq yo‘l oldi.
– Ertaga kun chiqmay kelinglar, salqinda ish unadi! – dedim.
– Ertaga bozor-ku! – dedi birov.
– O‘ynab qo‘yay, paxta bozorni biladimi!
– Bu dunyodan dam nimaligini bilmay o‘tamizmi endi.
– Dam olasan, pensiyaga chiq, pensiyani jaraq-jaraq olib, yeb yotasan! – dedim.
Ayolimiz shiypondan bolasini olib kelib uzatdi.
– O‘-o‘y, manavini oldiga o‘ngarib ketsin, oyog‘imda oyoq qolmadi, – dedi.

– Bor-e, men hozir idoraga ketaman, – dedim. Ayolimiz bolasini qaytib oldi. Jerkiy-jerkiy bag‘ir bosdi.

Ayolimiz boshi uzra gumbaz tugun qo‘ndirdi. Ayolimiz bag‘ri aro qo‘shqo‘llab bola quchdi. Ayolimiz qishloq yo‘l oldi.

Qo‘l-himosiz gumbaz havoda suzib yurmish shar misol qishloqladi. Qo‘l-himosiz gumbaz tugun ohista tebrana qishloqladi.

Ayolimiz qo‘shqo‘llab-qo‘shqo‘llab bola qucha-qucha qishloqladi.

Ayolimiz ayollar ashulasini ayta-ayta qishloqladi:

– Ko‘rgan kunim qursin.

17

Idoradan bir mahalda qaytdim.

Eshagimni qantardim. To‘qimini olmadim.

Pichadan so‘g‘in tong otadi – ishni ko‘paytirib o‘tirayinmi, dedim.

Ichkarida oynayijahon ko‘rsatmay qolibdi.

Bolalar burabdi-burabdi – oynayijahon buragichini sindirib tashlabdi.

Men ombordan bilakday ombir topib keldim.

Ombir bilan oynayijahon buradim. O‘nglay-o‘nglay buradim. Chappalay-chappalay buradim. Qirr-qirr buradim.

Oynayijahon pir-pir etdi, oynayijahon bijir-bijir etdi – ammo ko‘rsatmadi.

Men bolalarmi urishib-urishib tashladim. Birini qo‘yib birini so‘kib tashladim.

– Otangni iligiga!.. – dedim. – Dupper-durust oynayijahonni buzgan otangni iligiga!..

Bolalar bir-biriga soldi:

- Men emas, Qodir buzdi.
- Birinchi Oysuluv buradi.
- E, baring bir go‘r! – dedim.

Men devor soat qaradim – soat o‘n ikkidan oshibdi.

Oynayijahon ko‘rsatuvlari tamom bo‘libdi.

Shunday bo‘lsa-da, bolalar oldida sir boy bermadim.

– Boringlar, yotinglar, – dedim. – Yaxshi o‘qisalaring, ertaga tuzatib beraman.

Men ana qaradim-mana qaradim – taomdan darak bo‘lmadi.

– Ay, vaqt bemahal bo‘ldi! – deya ovoz berdim.

– Bemahal bo‘lsa nima qilayin? – dedi ayolimiz.

– Biron nimang bormi?

– Bor, endi pishadi.

– Haliyam pishmadimi-ye?

– Shu vaqtgacha o‘ynab o‘tirganim yo‘q. Qozondan boshqayam tirikchiligm ko‘p. Xamir qordim...

Sag‘al o‘tdi – ayolimiz bir korson piyova olib keldi.

– Go‘shti yo‘q, go‘sht tamom bo‘ldi, – dedi.

– Bizga bo‘la beradi, – dedim. – Qozon o‘zimizniki, qorin o‘zimizniki. Qorin to‘ysa bo‘ldi-da.

– Endi, go‘shtni qaytadi?

– Juma bozor kuni Norin qassob mol so‘yadi deyisha-yapti, shundan olamiz-da.

Piyovadan so‘g‘in choy ichdim.

Yonboshlab yotdim-yotdim – ko‘zim ilindi. Qancha yotdim – bilmadim.

Bir mahal ko‘zimni ochdim – hovlida lovv-lovv olov o‘rladi.

– Ay! – deya sapchib turdim.

Ayolimiz zardob-zardob ovoz berdi:

- Jonim, jonim?!
 - Ay, nima qilayapsan?
 - Tandir qizitayapman, nima edi?
- Shundagina nima gapligini bildim. Nima deyishimni bilmadim.
- Yotar vaqtiyam non yopadimi? – dedim.
 - Yotarda non yopmasa, go'rda yopadimi?!

18

Quruq beda yegich mol go'ngi a'lo-a'lo go'ng bo'ladi!
 Quruq beda yegich mol peshobi serazot-serazot bo'ladi!

Men ulkan o'raga ana shunday go'ng to'daladim.
 O'ra bet-boshini sinchlab-sinchlab tuproqladim.

O'rada qolmish jonivorlar g'imir-g'imir bolaladi. Bir jonivor bir soatda o'n besh-yigirma bolaladi. Bir jonivor bir kunda million-million bolaladi.

Ana shu jonivorlar g'imir-g'imiridan go'ng ich-ichlari aro havo kirib-chiqib turdi. Ana shu jonivorlar g'imir-g'imiridan go'ng chirib-chirib turdi.

O'radan shiptir anqib-shiptir anqib qoldi.

Men ana shunda xazinamni ochdim!

Shiptir go'ng bilan tuproq aralashtirdim. Peshma-pesh dala tashidim.

Dalalarimni shiptir go'ngladim.

Dimog'imda shiptir is o'tirib-o'tirib qoldi.

Bir qadamda bir tupurib kun ko'rdim.

19

Shoberdi baxshi cho'zib-cho'zib doston aytdi.
 Yo radioda aytayapti, yo oynayijahonda aytayapti,
 deya o'yladim. Qulog'imni dingladim.

– Ha, jo-on, juft bo‘lsin! – dedi odamlar.

Bildim – Shoberdi shu tevarakda aytayapti. Ohista ayolimizdan so‘radim.

– Raisni qizigasovchi keldi, – dedi ayolimiz.

– O‘ynab qo‘yay, qizchi bo‘yi yetdimi-ye?

– Esa-chi, qiz bola shayton bo‘ladi.

– O‘ynab qo‘yay, o‘ynab qo‘yay, qayerdan sovchi keldi-ye?

– Dehqonoboddagi urug‘laridan keldi.

– Rais bova meni aytmadimi-ye?

– So‘ratdi, ulidan so‘ratdi.

– Dali-g‘uli raisimiz bor-da!

Shunday deb ichkariladim. Sandiqdan ohorli kiyimlarimni qoqib-qoqib kiyib oldim. Taxloqlik olado‘ppimni yoyib-yoyib kiyib oldim.

Ana endi kechasi bilan Shoberdi eshitasan, Dehqonqul, Shoberdi eshitasan, dedim.

Tashqarilab, soqolimni uqaladim.

– Ay, soqolim o‘sgan yo‘qmi? – dedim.

– Kechasiga bo‘la beradi, – dedi ayolimiz.

Qornim to‘yib qolmasin, deya oz-ozdan choy ichdim.

– Rais bovani qizi bo‘yi yetdimi-a? – dedim. – Qiz bola shayton degani chinda-a? O‘zi, qizi qanday qiz bo‘ldi?

– Picha shallaqiroq.

– E-e-e, unday dema-ye, ukkag‘arni ayoli, unday dema! Raisni qiziniyam shunday deydimi? Raisni qizini-ya!

– Rais bo‘lsa bo‘pti-da. Bilganimni aytaman-da.

– Bilsang-da, aytma! Yon qo‘shning – jon qo‘shning!

– Unda, nimaga so‘raydi?

- Hali, gap ochilsa aytaman-da. Og‘zimga tolqon solib o‘tirmayman-da.
 - Ha-a, maqtab qo‘ya bersin-da.
 - Nima deb maqtayin, sen ayt-da? Erkak odam umri dalada o‘tadi, nimani biladi.
 - Tavba-ye, ayol odamni umriyam uyda o‘tayotgan yo‘q!
 - Ishqilib, ayol ayol-da, qiz bolani yaxshi biladi.
 - Nima deb maqtardi, qizimiz uncha-muncha qizlar-dan emas, deydi-da. Kamgap, pazanda, chevar deydi-da.
 - Bizni qizimiz deyin-a?
 - Deydi-da, o‘zini qizlari bilan billa o‘ynab katta bo‘lgandan keyin, deydi-da.
 - Chin, katta bo‘libdi, bilmay qolibman, chin.
 - O‘zini qiziday gap-da.
 - Chin, o‘zimni qizimday gap, chin.
 - Ishqilib, maqtaydi-da.
 - Maqtayman-da, qizimizni maqtayman-da. Yo pirim, men endi borayin, aytgan joydan qolma, dedilar.
So‘ridan ko‘cha yo‘l oldim.
- Raisi darvoza oldida mayda mashina mo‘l bo‘ldi – demak, raisimiz davrani katta oldi.
- Men raisi darvozasini jonli-jonli taqillatdim.
- Darvozani raisimizni o‘g‘li ochdi.
- Meni chaqiribsizlar, deya, ichkari kirib keta berayin dedim – betim bo‘lmadi.
- Rais bova bormi? – dedim.
 - Bor-bor, aytib kelayin.
- Raisimiz chayqala-chayqala keldi.
- E-e, Dehqonqul aka, tinchlikmi? – dedi.
 - Tinchlik, rais bova, tinchlik, – dedim. – Hormang, rais bova?

- Salomat, salomat...
- Shoberdi baxshi eshib-eshib do‘mbira chaldi.
- Ha, nima gap?
- Hech gap yo‘q, rais bova.
- Traktorlaring buzilib qolibdi, deb eshitdim?
- Sozladik, rais bova, sozladik.
- G‘ayrat qiling, traktorni to‘xtatmang!
- Shoberdi baxshi ezib-ezib doston aytdi.
- Ha-a, rais bova... qizimizga... odam kelibdi...
- Qizingizga odam kelibdi? Yo‘g‘-e, qizingiz hali go‘dak shekilli?
- Yo‘q... qizimiz... qizingizga deyman.
- Ha-a, mening qizimni aytayapsizmi? Keldi, keldi, hali-hozircha eskichasiga non sindirib qo‘ydik.
- Non sindirdilaringizmi?
- Ha-da, o‘ylab o‘tiramizmi. Sindirdik-qo‘ydik.
- Binoyi bo‘pti, xo‘p binoyi bo‘pti, – dedim. – Ha-a, chaqirgan ekansiz, rais bova?
- Chaqiribman? Qachon? E, ha-a, bugun Dehqonobodi quda bo‘lmishlar ikkita fotiha qo‘y tashlab ketib edi. Shu qo‘yni birovini so‘yib, rayon kattalarini chaqirayin, dedim. Choy ichib keting, etayin, dedim. Uyoqqa bola yubordim, buyoqqa bola yubordim, qo‘y so‘ygich odam topolmadim.
- O‘zimga ayting edi, daladan vaqtliroq kelib so‘yib berar edim.
- Bo‘ldi-bo‘ldi, Klara Xodjayevnani shopiriga so‘ydirdim. O‘zimiz so‘yib, o‘zimiz yeb yotibmiz.
- Qanday... Etli-sulli qo‘y ekanmi?
- Ha endi, Dehqonobodi qo‘yi bo‘lgandan keyin, etli-sulli qo‘y bo‘ladi-da.
- Shoberdi baxshi bo‘g‘ilib-bo‘g‘ilib doston aytdi.

– Bo‘pti, Dehqonqul aka, – dedi raisimiz, – traktorin-giz tag‘in buzilsa, darrov xabar bering. Ana, ichkarida ra-yon texnika boshqarmasi piri o‘tiribdi. Bir og‘iz aytamiz, istalgan ehtiyot qismlarni yetkazib beradi.

Ketimga qayrildim.

Darvozamizdan ichkariladim.

So‘ri boshida serrayib-serrayib qoldim.

Ayolimiz ajablanmish bo‘ldi.

– Ha, vaqtli qaytibdi? – dedi.

– Ko‘p o‘tirmadim, – dedim. – Kattalar mast-alast. It egasini tanimaydi...

20

Men begona o‘t uchun go‘ng solib edimmi?

Men begona o‘t uchun suv berib edimmi?

Dalalarimni shunday o‘t bosdi, shunday o‘t bosdi!

G‘o‘zalarim begona o‘t ostida qoldi. G‘o‘zalarim be-gona o‘t changalida qoldi.

Dalalarimda yetmisht xildan ziyod begona o‘t o‘sdi!

Dalalarim paxtapaykal bo‘lmadi – dalalarim o‘tpaykal bo‘ldi.

G‘o‘zalarim nozik davrida bo‘ldi. G‘o‘zalarim serto-mirlamadi. G‘o‘zalarim botin yerlamadi.

Bunday vaqtda dalaga traktor solib bo‘lmaydi. Trak-tor yerni parcha-parcha ko‘chirib tashlaydi.

G‘o‘zalarim yerparchalar bilan ko‘chib-ko‘chib qola-di. G‘o‘zalarim qurib-qurib qoladi.

Ayni vaqtda g‘o‘zalarimga ketmon solib-da bo‘lmaydi. G‘o‘zalarimga ketmon-da zyon beradi.

Birdan bir yo‘lim – begona o‘tlarni bitta-bittalab yulib tashlash bo‘ldi.

Ayni vaqtida unib chiqmish begona o'tlarni yulib tashlash mushkul bo'lindi. Bular bir yillik begona o'tlar bo'ldi. Bir yillik begona o't tomiri yer ostlab ketmaydi. Shunday yer yuzasida bo'ladi.

Boisi, bir yillik begona o't dondan bolalaydi.

Dastlab qo'lim tegmish o't takasoqol bo'ldi.

Takasoqol ingichka barg o't bo'ldi. Uzun-uzun o't bo'ldi. Oppoq tanli o't bo'ldi.

Oyoqlarim uyushib-uyushib qoldi. Tizzalarim sholshol bo'lib qoldi.

Kun qoq miyamdan urib turdi.

Men tizza suyanib qad rostladim.

Tizzamdan pastim qaqshab-qaqshab oldi...

Cho'nqayib o'tirishdan oyoqlarim bezillab qoldi. Endi yerga ikki bukildim – to'rt oyoq bo'ldim.

Belim balandda bo'ldi. Ikki oyog'im egatda bo'ldi. Ikki qo'lim pushtada bo'ldi.

Bir nozik tanali begona o'tni ushladim.

Bu pechak o't bo'ldi. Oppoq gulli. No'xatsimon donli. Donlari bir yuz qirq mingtacha bolalagich o't.

Men pechak o'tni tomiri bilan sug'urib tashladim.

Men endi borib turmish zararkunanda ajriqqa duch keldim.

Ajriq g'o'za ko'karib chiqmasdan oldin ko'karadi. Boisi, ajriq tomirdan ko'karadi.

O'zga begona o'tlar g'o'za bilan ishi bo'lmaydi. Boshi yetganichayin o'z havosida o'sib yota beradi.

Ajriq g'o'za bo'g'zidan oladi. Ajriq g'o'za belidan oladi.

Ajriq g'o'zani tomir ottirmayin o'rab-chirmab bosadi.

Ajriqni yo'qotib bo'lmaydi!

Emishki, laylak yuksakdan yuksak bir qoyada uya qo'yibdi. Laylak uyasiga xas-cho'p tashibdi. Xas-cho'plar orasida bir qovjiroqdan qovjiroq ajriq xas-da bo'libdi.

Kuz o'tibdi, qish o'tibdi, bahor o'tibdi, saraton o'tibdi.

Bir yildan keyin shamol ana shu ajriq xasni uyadan yerga uchirib tushiribdi.

Laylak uyasidan tushmish xasni ko'rib qolibdi. Laylak o'z makoniga sodiq qush-da – makoni bir g'ishti bo'l mish xasni olib joyiga qo'yish uchun quyi sho'ng'ibdi.

Laylak xasni tumshug'i bilan tortqilabdi – bo'l mabdi.
Laylak xasni tumshug'i bilan yulqilabdi – bo'l mabdi.

Boisi, ajriq xas yerda allaqachon tomir otib qolibdi!

Men barmoqlarimni yer botirib-yer botirib ajriq tomir kovladim.

Ko'z oldim qorong'i bo'ldi. Qo'shqo'llab yer suyandim. Qaddimni ko'tarayin dedim – ko'tarolmadim. Belim qotib qoldi.

Bir qo'limni belimga tirab qaddimni ko'tardim.

– Ay, belim-ey, belim! – dedim.

Dardimni kimga aytdim – o'zim-da bilmadim.

Qabatimda o'toq qilmish dehqonlar o'z dardi o'zi bilan bo'ldi.

Tag'in ikki bukildim.

Bir qo'lim bilan g'o'za ushlab turdim. Bir qo'lim bilan begona o't yuldim.

Shunday qilmasam bo'l maydi – g'o'zalarim begona o't bilan qo'shilib yulinib qoladi. G'o'zalarim osti ko'chib-ko'chib qoladi.

Dalalarim adog'igachayin ana shunday ikki bukilib bora berdim. Dalalarim adog'igachayin ana shunday qad ko'tarmay bora berdim.

Qaddimni ko‘tarsam bo‘lmaydi – tag‘in bukilolmay qolaman.

21

Qorong‘i namozshomda issiq suvlab-issiq suvlab qo‘l yuvdim.

Olgindilab-olqindilab qo‘l yuvdim.

Begona o‘t ko‘klari ketmadi.

Kaftlarim ko‘kmak-ko‘kmak bo‘lib qoldi.

Kaftlarim qora-qora chiziq bo‘lib qoldi.

22

Ayolimiz kenjadan to‘ng‘ichimizni ostonaga qo‘ydi.

– Bor otaga, bor! – dedi.

Kenjadan to‘ng‘ichimiz miyiq kulib qaradi. Kenjadan to‘ng‘ichimiz barmoq so‘rib qaradi.

– Ha? – dedim. – Kel, qani, kel!

Men kenjadan to‘ng‘ichimizni barmoqlarim bilan o‘zimga imladim.

Kenjadan to‘ng‘ichimiz quloch ochdi. Bidirlab-bidirlab keldi. Bo‘ynimdan quchoqlab oldi.

Men kenjadan to‘ng‘ichimizni bag‘rimga oldim. O‘zimni ketim bilan bolish tashladim.

Kenjadan to‘ng‘ichimiz ko‘ksimda minib o‘tirdi.

Men kenjadan to‘ng‘ichimiz... bulbulini o‘ynadim.

– O‘ynab qo‘yay, chuldiringdan, o‘ynab qo‘yay! – dedim. – Chuldiringdan-da, chuldiringdan- da!.. Chuldir katta bo‘lsa, bir ayol olib beramiz-da!..

Kenjadan to‘ng‘ichimiz bet-boshimda barmoq yuridi. Kenjadan to‘ng‘ichimiz ajinlarimni sanadi.

– Bir, ikki, uch...

Kenjadan to‘ng‘ichimizdan to‘ng‘ich-to‘ng‘ichimiz-gachayin ajinlarimni sanab-sanab katta bo‘ldi.

Birovi oltmisht-yetmisht sanadi.

Tag‘in birovi ... yuzdan oshirib sanadi!

Emish-emish – bir ajin bir qayg‘uni bildirar emish.

Emish-emish – bir ajin bir dardni bildirar emish.

Emish-emish – bir ajin bir armonni bildirar emish.

OLTINCHI BOB

1

– Barcha uy-uyiga, kapa-ko‘yiga! – deya majlis tar-qatdi raisimiz. – Dehqonqul aka, siz bir maydon oyoq iling!

Nima gap demishday raisimiz yuziga tikildim. Biron alomat anglamadim.

Joyimga qaytib o‘tirdim.

Faollar ketib bo‘ldi.

Raisimiz idorani mahkam yopib keldi.

– Aytgan-boylaganlaringizni chiqara bering, – dedi raisimiz. – Mukofotga mototsikl olib beraman.

Men hazil deya o‘yladim. Kalla irg‘ab-kalla irg‘ab kuldim.

– O‘ynab qo‘yay, mototsikllaridan, o‘ynab qo‘yay, – dedim.

– Nimaga kallapovichaga o‘xshab ishshayyapsiz? Men sizga o‘naqay gapni aytayapman!..

Raisimizni gapi qornidan qo‘pol bo‘ldi, qorni gapi-dan qo‘pol bo‘ldi.

Men gap chinligini bildim. Sergak bo‘ldim. Barmoqlarimni qirs-qirs etdim.

– Hali-hozir birovga bildirmay turing, – dedi rai-simiz. – Mukofot o‘z oti o‘zi bilan mukofot-da.

Idoradan terimga sig‘mayin qaytdim.

Mototsikl mukofot olayin-u, ichimga yutayinmi? Mototsikl day uchqur texnikani ichda yutib bo‘ladimi? May-daroq bir nima bo‘lsa ekan!

Aytmayman-a, aytmayman!

Bola-baqramni qator o‘tirg‘izib maqtandim!

– Mehnat – mehnatni tagi rohat, o‘rtoqlar! – dedim. –

Mana endi mototsikl minamiz, ha! Yaxshi o‘qisalaring, maktabga mototsiklda olib borib, mototsiklda olib kelaman. Yo‘q, olib kelolmas ekanman, o‘zlarining piyoda kelar ekansizlar. Men kechqurun mototsiklda maylisiga borar ekanman.

Ayolimiz dasturxonidan ko‘z uzmadi.

– Mototsiklni pulga beradi-da, – deya ming‘illadi.

– Yo‘q, mukofotga olayapman. Rais o‘z tili bilan o‘zi aytdi, mukofotga beraman, dedi.

Hujrasi tarafdan onamiz kela berdi.

– Ha-a, kelin? – dedi onamiz. – Anavi oshingni yeyin Matrosov nima deyapti? Ayolimiz piq-piq kuldi.

– Mototsikl olayotgan emish, – dedi.

– Eb-ey, qaysi bitiga olar emish?

– Mukofotga olar emish.

– Ha-a, davlat tentak bo‘pti-da, tekindan tekin mototsikl berib!

– Davlatni unday demang, ena, – dedim. – Ideologiya kelsa, aytib bermayin, tag‘in?

– Ayta ber! – dedi onamiz. – Ayta ber, Ideologiya suyunchisiga ishtonini yechib beradi!

Onamiz ikki barmog‘ini enlab-enlab ko‘rsatdi.

– Ideologiya suyunchisiga manavinday ishtonini yechib beradi! – dedi.

Ayolimiz og‘iz ushlab-og‘iz ushlab kuldi.

- Endi, pulini cho'zing, – dedi.
- Qanday pul? – dedim.
- Qanday pul bo'lardi, mototsiklni pulini-da.
- O'zingiz... mukofotga beraman, dedingiz-ku, rais bova?

Raisimiz ket chalqayib-ket chalqayib kului. Raisimiz qorin bilqillatib-qorin bilqillatib kului.

Kula-kula, masalani bayon etdi.

Men o'ylab o'yimga yetolmadim: buni nimasi mukofot? Hech qursa, yarim puliga bersalar-da mayli edi. Mukofot deyishga til borar edi. Ko'ngil taskin olar edi.

Men buncha pulni qayerdan olaman? Bozorda bir kilo go'sht to'qqiz so'm. O'n kun bo'ldi – qozonimiz go'sht ko'rmadi.

– Rais bova, – dedim. – Xudoga shukur, eshagim bor, bemalol yetib-ortib turibdi.

– Olasiz, mototsikl olasiz.

– Kolxozda nima ko'p, arizaboz ko'p. Mototsikl mukofoti bersangiz, arizabozlar yozadi. Och qormim, tinch qulog'im, rais bova.

– Siz sara dehqonimizsiz. Siz mototsikl mukofot ol-sangiz, arizabozlar... qoladi!

Men tizzamga shartillatib bir urdim. Bo'lar gapni ayt-dim.

– Xullas kalom... pul yo'q! Ana bo'lmasa! – dedim.

Raisimiz pinagini-da buzmadi.

– Bilaman, siz aytmasangiz ham bilaman, – dedi. – Dehqonda pul... yeydimi! Dehqon – bag'ri qon, deydi! Mototsikl pulini kolxozi to'laydi. Keyin, yillik daroma-dingizdan ushlab qoladi.

Men tumandan mototsikl minib keldim.

Mototsiklimni hovli naqd kindigida tikka tiradim.

Old oyog‘ini qibla qaratib ko‘tardim.

Men mototsiklimni gir aylanib-gir aylanib tomosha etdim.

Mototsiklim qibla taraf ana uchayin-mana uchayin, degich... raketa misol tuyuldi.

Men oshxonada ivirsimish ayolimizga ovoz berdim.

– Ay, akang qarag‘ayni mototsiklini ko‘rib qo‘y! – dedim. – Bu mototsikl emas, raketa, raketa!

– Bu kishi qachon odam bo‘ladi, – dedi ayolimiz.

– Eb-ey, bizga nima qilibdi? – dedim. – Raketani qara, racketani!

Ayolimiz derazadan ko‘rinnish oynayijahonga ishora berdi.

– Bu kishi-da anavi odamlarday bo‘p, bundaygina, shlyapa kiyib yursa bo‘lmaydimi, – dedi.

– Qaysi, oynayijahondagilarmi? Endi, ular katta odamlar. Biz hali u darajaga yetganimiz yo‘q.

– Nimasi katta, ular-da shu kishiday odam.

– Yo‘q, sen bilmaysan, ular katta odam. Katta odam bo‘lmasa, oynayijahonga chiqarmidi.

– Katta bo‘lgan bilan ularni mototsikli yo‘q, bu kishiniki bor.

– Bu gaping chin! Lekin, qo‘y, odam uyaladi, shlyapa kiysam, birov-yarim, rais kelayapti, deb o‘ylaydi.

– Amirboyni ayoli bu kishi mototsikl olayotganini eshitib, mototsikl olgandan ko‘ra, kallasiga bir nima olib kiysa bo‘lardi, kallasidagi telpagi tipratikanni o‘ligiga o‘xshaydi, debdi.

– Tipratikanni o‘ligi? Manavi telpagim-a? Hay, ena-g‘arni ayoli-ya! Shu ayol qizligida-da, mendan kir qidi-rardi! G‘anim – g‘anim ekan-da. Ertaga tong otsin, shlyapa kiyganim bo‘lsin. G‘animlar kuyib kul bo‘lsin.

4

O‘zbaki – zo‘raki, deydi.

Ertasi ertalab dala ishlarimni bir yoqli etdim.

Mototsiklimni minib Denov yo‘l oldim.

Shlyapa ololmayman-a, shlyapa ololmayman, mototsikl olmish jonim, shlyapani ololmaymanmi, deya yo‘l oldim.

Mototsiklimni yo‘l girdida qoldirdim.

Qo‘s h qavat do‘konlab ko‘tarildim. Shlyapa sotgich joyni topdim. Shlyapalarga nazar soldim.

Oq shlyapa, ko‘k shlyapa, sariq shlyapa... bari teshik-teshik shlyapa!

Burchakda ikkita qiz oyna ko‘rib-oyna ko‘rib o‘tirdi. Hiring-hiring kulishib o‘tirdi.

Men qizlarga qarab turdim-turdim – qizlar oting nima demadi!

– O‘-o‘, qizlarim-ov! – deya ovoz berdim.

Qizlar iyak siltadi.

– Ha, nima? – dedi.

Men kaftim bilan beri kelinglar, ishorasini berdim.

Qizlar bir-biroviga qarab oldi. Birovi yuzini ushlab kuldi. Birovi boshini ketiga tashlab kuldi.

Birovi men taraf yurdi. Oldimga kelar-kelmas tag‘in iyak siltadi.

– Ha, nima kerak? – dedi.

Qiz qoshimda toychoqday lik-lik etdi. Qiz peshtaxta chertib-chertib o‘ynadi.

Qiz ust-boshimga qaradi. Qiz betimga qaradi... qiz aft burdi. Qiz burchak qaradi.

– Bo'ling, davay, bo'ling! – dedi.

Men nimadan gap boshlashimni bilmadim. Bir shlyapa ber, deyin dedim – ep bo'lindi. Tilim bormadi!

Tag'in, turgan-turishing shu, senga shlyapani kim qo'yibdi, deydimi deya o'yladim.

Qiz burchak tikilib likillashidan – bizga o'xshagichlarga shlyapa bergich qiz bo'lindi.

Bir ko'nglim – obro'yimni borida qaytib keta berayin, dedim.

Bir ko'nglim – elan-qaran keldim, endi so'rayin, dedim.

Og'zimni shuncha juftladim, shlyapa deyolmadim!

– Anavindan ber, – dedim.

– Shlyapa? Razmer, razmer?

– Razmer deb o'tirasammi, birovini ber-da qo'y-da.

Qiz oldimga bir dasta shlyapa tashladi. Men oyna oldida bitta-bittadan shlyapa kiyib ko'rdim.

O'ynab qo'yay-o'ynab qo'yay, jigitni qaranglar-ay, jigitni-ye, dedim.

Men o'zimni o'zim tanimadim. Men o'zimga o'zim besh ketdim!

Qiz burchakdan ko'z olmadi.

Qiz yer ostidan kallamga ko'z qir tashladi.

Qiz burun jiyirdi. Qiz peshona tirishtirdi.

Oxir-oqibat – bir shlyapa kallamga chippa yopishdi.

– Shuni narxini ayt, – dedim.

Qiz yuzimga qayrilib-da qaramadi.

– Besh so'm! – dedi.

– O'zi teshik-teshik bo'lsa, yana-tag'in, oftobdan saqlamasa, buni nimasi besh so'm? – dedim.

Qiz javob bermadi. Burchak qarab tura berdi.
Men besh so‘m uzatdim.

Qiz burchak qaramish zayli pul oldi. G‘iyqillatib
g‘aladon ochdi. Pulni g‘aladon tashladi. Tag‘in
g‘iyqillatib g‘aladon yopdi.

Shunda, peshtaxtada taxloqlik baxmalga ko‘zim
tushdi. Guldor baxmal ko‘zimni o‘ynatdi. Olmasam-da,
so‘rab-surishtirgim keldi.

- Baxmal qanchadan bo‘ldi? – dedim.
- Olmasangiz nima qilasiz, – dedi qiz.
- O‘ynab qo‘yay, baxmallaringdan, o‘ynab qo‘yay,
olaman desam, olaman.
- Besh so‘mlik shlyapani ko‘rib yuragingiz yorilib
ketdi-yu.

– Yorilgan yo‘q, qizim, yorilgan yo‘q, unday dema.
– So‘zana qimmat, ellik so‘m, – dedi qiz.
– Yuz so‘m tursa-da, ber qani, bir ko‘rayin qani.

Qiz baxmalni zarda bilan oldimga tashladi. O‘zi bir
burchidan ushlab turdi.

Men go‘yo olar odamday baxmalni silkib-silkib
yoydim.

Shunda, baxmal burchi qiz qo‘lidan chiqib ketdi.
Qiz qo‘lini beliga tiradi. Qiz uchchosini chiqardi. Qiz
kafti bilan betiga shamol etdi.

– Uf-f-f... ko‘rib bo‘ldingizmi? – dedi.
Men bir qizga qaradim, bir baxmalga qaradim, bir
yonimga qaradim.

Yonimda pul bo‘ldi. Ayolimiz un olasiz, deya
bermish pul bo‘ldi. Pul bir haftadan buyon yonimda
yurdi.

Men yonimni kovladim. Ana shu pulni oldim.

Men barmoq tupuklab-barmoq tupuklab pul sanadim.
Men qiz qulog‘iga quyib-quyib pul sanadim:

— Bir so‘m, ikki so‘m, uch so‘m... Ellik so‘m! Ana,
ellik so‘m! Endi, shu baxmaliningni berman ber!

Qiz peshtaxtadan pulni oldi. Sanab-sanab g‘aladon
soldi.

Qiz baxmal o‘rab boshladi.

— O‘rama, shunday ber! — dedim.

Qiz baxmalni oldimga surdi.

Men baxmalni olib burchak bordim. Yer joylashib
o‘tirdim. Etiklarimni birin-ketin sug‘urdim.

Baxmalni tirr-tirr ikki bo‘ldim.

Bir bo‘lagini bu oyog‘im o‘radim, bir bo‘lagini u
oyog‘im o‘radim.

Etiklarimni tortib-tortib kiyib oldim. Etiklarimni
yer tepib-yer tepib kiyib oldim.

Do‘konda yurmishlar ajablana-ajablana qarab-qarab
o‘tdi.

Qiz... ko‘rdim demadi! Qiz... mijja qoqmadi!

Qiz oyna qarab qosh siladi. Qiz oyna qarab zulf
tobladni.

— Baxmal so‘zana... — deya ming‘-ming‘ etdi.

— Dalaga bo‘la beradi, — dedim. — Bizni dalaga bax-
mal so‘zanayam bo‘la beradi!

Qiz... eshitdim demadi! Qiz... qulqo qoqmadi!

Men telpagimni qo‘ltig‘imga bosa-bosa eshik ravona
bo‘ldim.

— Bozorim baroridan keldi, — dedim. — Shlyapa bilan
paytava qidirib kelib edim, ikkovini-da topdim!

— Gulya, — deya, hamkasabasi taraf yurdi qiz. — Gu-
lichka, uydan gollandskiy sir olib kelganman, obed qil-
maymizmi?

Ostimda mototsikl, boshimda shlyapa – garmselday-garmselday yeldim.

Shlyapamni oyna solib-oyna solib yeldim.

Yoril-e, Dehqonqul-e, yoril-e, dedim.

Bir-ikki chaqirim yeldim – shlyapamni oyna soldim.
Tag'in bir-ikki chaqirim yeldim – tag'in shlyapamni oyna soldim.

Rais bo'lib ket-e. Dehqonqul-e, rais bo'lib ket-e, dedim.

Shunda, xiyol o'ylab qoldim. O'zimni yer urmishday bo'ldim. Past ketmishday bo'ldim.

Chin-da, rais kim bo'pti? Shlyapsi bo'lgan bilan... mototsikli yo'q! Davlatni mashinasiga kuni qolgan.

Unda... raykom bo'lib ket-e, dedim. Shunda, o'zimni o'zim bilmishday bo'ldim.

Rais bilan raykom o'rtasi bo'lib ket-e, dedim.

Uyda shlyapa kiyib oynayijahon ko'rdim.

Oynayijahonda AQSH prezidenti shlyapasini yer olib qo'ydi.

Siz-da, shlyapangizni oling, Dehqonqulboy, dedim.

Men shlyapamni olib qo'ydim.

AQSH prezidenti shlyapasini kiydi.

Shlyapangizni kiying, Dehqonqulboy, dedim.

Men-da shlyapamni kiydim.

AQSH prezidenti shlyapasini men taraf silkidi.

Men-da shlyapamni oynayijahon taraf silkidim.

AQSH prezidenti shlyapasini boshiga qo'ndirdi. Samolyotga kirib ketdi.

Men-da shlyapamni boshimga qo‘ndirdim. Bolish yonboshladim.

Hurillatib-hurillatib choy ichdim.

Ay, shlyapangizni qirquvidan-da, Dehqonqulboy, shlyapangizni qirquvidan-da, dedim.

Ammo... bosh kiyim ko‘rdim – shlyapaday beqillig‘ini ko‘rmadim!

Kallamni qashilayin deya qo‘l uzatdim – qo‘lim o‘z-o‘zidan shlyapa qirquviga tegib ketdi.

Shlyapa yer tegib-tegmay yumalab-yumalab jo‘nadi. Uy burchagiga borib to‘xtadi.

Men o‘rmalab borib shlyapamni olib keldim.

Tag‘in shlyapa kiyib choy ichdim. Qo‘lim tag‘in shlyapa qirquviga tegib ketdi.

Shlyapa yumalab-yumalab jo‘nadi.

O‘ynab qo‘yay, sendaychikin bosh kiyimdan, o‘ynab qo‘yay, dedim.

Bosh kiyim bo‘lsa – kiroyi telpakday bo‘lsa-da. Telpak vazmin-vazmin, sobit-sobit bosh kiyim.

Telpak tap etib yer tushdimi, bo‘ldi – joyida qimir etmay tura beradi. Shlyapadayin yumalab, odamni o‘rmatib yurmaydi.

Shlyapam yer tushib, burchak yumalashini qo‘ymadi – men ushlab kelib, kallamga qo‘ndirishimni qo‘ymadim.

Men tevarakka kami bilan raisona-raisona, ko‘pi bilan raykomona-raykomona qaradim.

Ayolimiz daladan kelishi bilan havolanib-havolanib peshvoz bordim.

– Qanday? – dedim.

Ayolimiz shlyapamni aylanib qaradi. Ayolimiz shlyapamni xushvaqtlanib qaradi.

– Binoyiday. Qulluq bo‘lsin, – dedi.

– Jigit-da, jigit! – dedim.

Ayolimizga qarab turdim-turdim:

– Ellik so‘m... Ollohu akbar! – dedim.

Ayolimiz bo‘zrayib-bo‘zrayib qoldi. Ayolimiz yomon- yomon qarab qoldi.

Bildim – ellik so‘m un pulni yo yo‘lda yo‘qotib keldi, yo havoyidan havoyi sarflab keldi, deya o‘yladi.

– Endi, unni qaytaman? – dedi. – Endi, tandirga yelkamni yopamanmi?..

Ayolimiz ovozi qalt-qalt etdi. Ayolimiz lablari pir-pir etdi. Ayolimiz... yig‘lamoqdan beri bo‘ldi.

Men kechmishimni oqizmay-tomizmay bayon etib berdim.

Ayolimiz shlyapamga tikilib xayollandi.

– Mudir ayol edimi? – dedi.

– Ayol edi-da, ayol!

Ayolimiz yuziga rang oraladi. Ayolimiz rangiga kulgich oraladi.

– O‘xshatibdi! O‘xshatsa-da, ulay-bulay o‘xshatmabdi! – dedi. – O‘xshatsa-da, ko‘nglimdagiday o‘xshatibdi!

G‘o‘zalarim qirq kunlik bo‘ldi.

G‘o‘zalarim qirqida suvsadi.

G‘o‘zalarim suvsaganini qanday bildim?

Bir qarich yer ostidan bir siqim tuproq oldim. Tuproqni mahkam-mahkam siqimladim.

Tuproq bir-biri bilan qovushmadi. Tuproq chochilib-chochilib turdi.

Demak – g‘o‘zalarim suvsadi.

Chirtillatib bir barg uzib oldim. Bargni qo‘shqo‘llab bir bukladim.

Barg qoq o‘rtasidan o‘tmish yo‘g‘on tomir qirs etib sinmadi.

Demak – g‘o‘zalarim suvsadi.

Men g‘o‘zalarimni suvladim.

9

Dalalarimda assalomualaykum bilan chirmovuq tosh-di.

Men yigirma kilo pentaxlor-fenol bilan besh yuz kilo suv aralashtirdim.

Bir gektar dalamga yigirma kilolab sepdim.

Bo‘lmadi – assalomualaykum bilan chirmovuqqa bas kelmadi.

Bir dixlorpropinat degich dori bor. Men uni dalapon dori deyman.

Sakkiz kilo ana shu dalapon dori bilan besh yuz kilo suv aralashtirdim.

Dalalarimni uch bora dalapon doriladim.

Assalomualaykum bilan chirmovuqni uyi kuydi!

10

O‘ynab qo‘yay, yangi texnikalaridan o‘ynab qo‘yay!

Kim qancha yildirkim, xo‘jaligimizda KXU-4 degich yangi texnika bor otangga bo‘ladi, bor onangga bo‘ladi.

Boridan yo‘g‘i yaxshi bo‘ladi!

Boisi – g‘o‘za ostini ishlagich mazkur texnika keti bir ramalik. U baland shatakka taqiladi. Natijada traktordan xiyla keyinda turadi. Shu bois, yerdan risoladagiday ko‘tarilmaydi.

Oqibat – to‘rt-besh qadam dala bosh-adoq g‘o‘zani qirqib-qirqib buriladi. Oqibat – to‘rt-besh qadam dala bosh-adoq oppoq paxtani nobudlab-nobudlab buriladi.

Men yo to‘rt-besh qadam dala bosh-adoq g‘o‘zamni ekmasligim lozim bo‘ldi, yo eksam-da, to‘rt-besh qadam g‘o‘zamni o‘rib-o‘rib tashlashim lozim bo‘ldi, yo... ana shu yangi texnikadan kechishim lozim bo‘ldi.

Men yangi texnika bahridan o‘tdim.

Chin-da, yangi texnika deya atalmish go‘rso‘xtani nima qilaman? Chin-da, dala bosh-adoq g‘o‘zalarimni kunpayakun etib nima qilaman?

Eskisi traktor bortovoyiga taqiladi. Traktor ballonlari oralig‘iga taqiladi. Shu boisdan-da eskisini yerdan ko‘tarib olish g‘oyat o‘ng‘ay bo‘ladi. Eskisini burib olish g‘oyat qulay bo‘ladi.

Eskisi bitta-da g‘o‘zamni qirqmaydi. Eskisi bitta-da g‘o‘zamga ziyon bermaydi.

Men har yil ana shu eski texnika tufayli dalalarim bosh-adog‘idan yigirma tonna oppoq paxtamni omon olib qolaman.

Yigirma tonna oppoq-oppoq paxta!

Aytishga oson – og‘iz bir chetidan chiqadi-ketadi.

Aslida – yigirma tonna oppoq paxta el-yurt uchun olamjahon-olamjahon naf bo‘ladi.

Men kattalardan nordon-nordon gaplar eshitdim.

Ammo dalalarimga eskisini soldim. G‘o‘zalarim os-tini haydadim.

Traktor tishlari tegmayin o‘tmish g‘o‘za uya oralari ko‘p-ko‘p qoldi.

G‘o‘za uya oralari ana shundayin qola bersa – hosil cho‘g‘siz-cho‘g‘siz bo‘ladi.

Men g‘o‘za uya oralarini ketmonim bilan yumshatib-yumshatib oldim.

Pushta tuproqni egatlab tushirdim. Egat tuproqni pushtalab oldim.

Oqibat – pushtada to‘planib-to‘planib yotmis oziq moddalar g‘o‘zalarim ostiga tushdi.

G‘o‘zalarim avj-avj o‘sdi.

11

Og‘ilimizni biryog‘i qiyshayib qoldi.

Men qarab-qarab qo‘ydim. Bu yil qishni o‘tkazar, deya o‘yladim. Ammo men o‘ylamishday bo‘lmadi.

Qiyshaymish devor belidan ag‘nab tushdi.

Tabiatim tirriq bo‘ldi.

Og‘il oldilab sim chiroq sudrab bordim. Tut ayrisiga chiroq ildim.

Og‘ilxona yop-yorug‘ bo‘ldi.

Ag‘namish devorni ketmon bilan maydaladim – loyxona etdim.

Yotar vaqtı-yotar vaqtı ariq yoqalab bordim.

Suv boshida quloqchi yo‘q bo‘ldi.

Paxtaga bormish suvdan o‘g‘irlab keldim.

Suv men bilan baravar loyxonalab keldi.

Cholvorimni tizzalab lippa urdim. Kaftlarimni tupuklab ho‘lladim. Ketmon olib loy kirdim.

Devor kesaklarni tepib-tepib loy etdim. Ketmon bilan urib-urib loy etdim. Tepkilab-tepkilab pishitdim. Ustidan suv sepdim.

Saharda vaqtliroq turib devor uraman, deya niyatlan-dim.

Ammo saharda uxbab qoldim.

Esnab-esnab loyxona keldim. Loy qaradim-loy qara-dim – nima qilishimni bilmadim. Devor urayin dedim – dala qolib ketar bo‘ldi, dala borayin dedim – loy qotib qolar bo‘ldi.

O‘yladim-o‘yladim – tag‘in ariq yoqalab suv boshi bordim.

Bu safar qulqochi bo‘ldi.

Unday dedim, bunday dedim – qulqochi ko‘nmadi.

– Yo‘q, berolmayman, suv paxtaga borayapti, – dedi.

Yopishib oldim, kuyinib oldim.

– Molxonamizni yarmi yo‘q! – dedim.

– Yo‘q bo‘lsa nima qilayin? Mol zarilmi, paxta zaril-mi?

– Paxta zaril!

– Otangizga balli, paxtani oldida mol nima degan gap!

Nima deyishimni bilmadim. Kelgich izimdan qaytib kelaberdim.

Uydan katta bidon olib keldim.

Bidon bilan yelkamda suv tashidim. Besh-olti marta qatnadim.

Loy suvladim. Loy yuzi kilkillab-kilkillab qoldi.

Mototsiklimni minib dala yo‘l oldim.

Kun bo‘yi loydan alag‘da bo‘ldim.

Kun botishi bilan ayolimizga javob berdim.

– Bor-da, loyga suv sepib tur, qotib qolmasin, – de-dim.

Oqshom tunar-oqshom tunarda uyimizlab keldim.

Tut ayrisida chiroq yonib-yonib turdi.

Lozimini tizzalab-tizzalab turib-turib olmish ayolimiz... loy tepdi.

Ayolimiz sochlari loy tegmasin uchun soch turmaklab-soch turmaklab loy tepdi. Ayolimiz ro'moli bilan bel boylab-bel boylab loy tepdi. Ayolimiz ko'yak etaklari loy botmasin uchun qo'shqo'llab etak ko'tarib-qo'shqo'llab etak ko'tarib loy tepdi.

Ayolimiz harsilladi!

Ayolimiz loydan illa-illa oyoq ko'tarib oldi.

– Bekor loy kiribsan-da, – dedim. – Men senga suv sepib tur, deb edim-ku?

– Suv sepdim, qotib qopti.

– Bolalar ni loy solsang bo'lardi.

– Bolalar zarra boshidan qorason bo'lsinmi endi. Bolalar mayda-mayda satillarda suv tashidi.

– Bo'ldi, loydan chiq, – dedim. – Bor, mol-holingga qara, qozon-tobog'ingga qara.

Ayolimiz loydan chiqaman dedi – chiqolmadı, chiqaman dedi – chiqolmadı. Oyog'ini loydan tortib ololmadı!

Men ayolimizni qo'lqiqlaridan olib, loydan chiqarib qo'ydim.

Bolalar hiring-hiring keldi.

Men ketmon bilan qo'zg'ab-qo'zg'ab loy tepdim. Men suvlab-suvlab loy tepdim.

Loy pishidi. Loy tobga keldi.

Men og'ilxona devorini minib ayolimizni chaqirdim.

Ayolimiz qozonini onamizga qoldirib keldi.

Loy urish oson, loy olib berish qiyin.

Ammo ayol zoti devor urolmaydi-da.

Shu bois – ayolimiz loy olib berdi, men devor urdim.

Ayolimiz beldasta suyana dam olib-beldasta suyana dam olib loy olib berdi.

Ayolimiz loy sob bo'lqunichayin loy olib berdi.

Yotar vaqtı ayolimiz o'ng oyog'i boshmaldog'ini ushlab-ushlab voy-voyladi.

Ayolimiz boshmaldog'ini onamızga tutdi.

Onamız yoruqqa solib qaradi.

– Eb-e-y! – dedi. – Tirnoq ko'chibdi, boshmaldog'ingni tirnog'i ko'chibdi. Tirnog'ingni olib yursang o'lasanmi, qirilib ketgur!

– Tirnoqqa qaraydigan vaqtmi, – dedi ayolimiz.

Men ishonmayin qaradim.

Chin, tirnoq chetlar qontalash-qontalash bo'libdi.
Chin, tirnoq uchlari ko'tarilib-ko'tarilib turibdi.

– *Dehqonqul*, bor, qaychini olib kel, – dedi onamız.
Men qaychini olib keldim.

Onamız ko'chgan tirnoqni qirt-qirtillatib olib tashladi. Ayolimiz ingrab yubordi.

– U-u-uh!.. – dedi.

Onamız qaychini ayolimizga uzatdi.

– Ma, tirnoqlaringni ol, – dedi.

Ayolimiz qaychini qo'li bilan qayirdi.

– Dardim tirnoqmi, – dedi. – O'zi, uyqum kelib, o'lib borayapman.

– Kel, unda o'zim olib qo'yayin.

Onamız ayolimiz oyoqlarini tizzasiga oldi. Tirnoqlariga qaychi soldi.

Ayolimizni oyoqlari... turli-tuman bo'ldi!

Bebilchagidan yuqorisi osma qovundayin to'r-to'r qora bo'ldi.

Kalishdan tashqari yurgich joyi ana shunday to'rlama-to'rlama bo'ldi.

Bebilchagidan pasti quyruqdayin oppoq-oppoq bo'ldi.

Kalish ichida yurgich joyi ana shunday quyruq-quyruq bo'ldi.

Ayolimiz tovonlari... qop-qora bo'ldi!

Ayolimiz tovonlari... tilim-tilim yoriq bo'ldi! Qaqroq yerday-qaqroq yerday taram-taram yoriq bo'ldi!

Subhi sodiqqachayin zim-ziyo uyimizni oh oldi.

– O-o-oh, oyog'im!.. – deya uyqusiradi ayolimiz. – O-o-oh, oyoqqinam-a!.. – deya oh urdi ayolimiz.

13

Tag'in dalalarimi begona o't bosdi.

Qadamimda semizo't yoyilib yotdi.

Semizo't o'z oti o'zi bilan yo'g'on-yo'g'on o't bo'ldi.

Barmoqday tanasi to'la suv o't bo'ldi.

Semizo't yerda bor bo'l mish namni so'rib-so'rib oldi.

Semizo't yerda bor bo'l mish gumusni shimb-shimb oldi.

G'umaylarni tag-tomiri bilan qo'porib to'daladim. Jaraiqqa olib borib ko'mib tashladim.

Filquloq bargli itquloq yuldim.

Ikki-uch bargli shal pangquloq yuldim.

Sho'rao't tortqilay berib qo'llarim sasib-sasib qoldi. Sho'rao't tortqilay berib dimog'larim aksirib-aksirib qoldi.

Bir xushro'y bargli o't bilan ro'paro' bo'ldim.

O't bir bargi nopalmon bo'ldi, o't bir bargi qip-qizil bo'ldi. O't uchida popugi-da bo'ldi. Popugida g'uj-g'uj donalari-da bo'ldi.

Begona o't ko'zimni oldi. Begona o't ko'nglimni oldi. Begona o't zavq-shavqimni oldi.

Yovvoyi tojixo'roz ana shunday o't bo'ldi!

Tojixo'roz doni shamolda uchsa – besh minggachayin bolalaydi. Tojixo'roz doni suvda oqsa – besh yuz minggachayin bolalaydi.

Erkak qamish ichida oppoq poxoldayin po'pagi bo'ladi. Shu po'pagidanichi mo'rt bo'ladi. Bir qayirib sindirsa bo'ladi.

Urg'ochi qamish yulish it azob bo'ldi! Urg'ochi qamishni tortdim – yulinmadi. Urg'ochi qamishni qayirdim – sinmadi.

Shu chayirligi uchun-da urg'ochi qamishdan bo'yra qiladilar!

Urg'ochi qamish bargi kaftlarimni tildi. Urg'ochi qamish bargi barmoqlarimni tildi. Misoli olmos bilan kesmishday tildi!

Tiliklarimdan qip-qizil qon ko'pirdi.

Men tiliklarimni lablarim bilan so'rdim. Men tiliklarimni tupugim bilan namladim. Men tiliklarimni quruq tuproq bosib doriladim.

Qonim qoldi. Ammo tiliklarim achishib-achishib og'riy berdi.

Men qop-qora no'xat hosilli ituzum yuldim.

Men handalak hidli zarpechak yuldim.

Qirqbo'g'in g'o'zalarimni yopib-yopib o'sdi. Qirqbo'g'in g'o'zalarimni o'rab-o'rab o'sdi. Qirqbo'g'in g'o'zalarimni bo'g'ib-bo'g'ib o'sdi.

Dalalarimda ko'k chirmovuq-da serob bo'ldi, sariq chirmovuq-da serob bo'ldi.

Chirmovuqlar g'o'zalarim tanini o'rab-o'rab oldi. Chirmovuqlar g'o'zalarim jonini siqib-siqib oldi.

Men qirqbo'g'inlarni changallab-changallab yulib tashladim.

Men chirmovuqlarni tirnoqlab-tirnoqlab yulib tashladim.

Yotardan oldin qo'llarimni olqindilab-olqindilab yuvdim.

Kaftlarimni qayroqtosh bilan qirdim. Barmoqlarimni qayroqtosh bilan ishqaladim.

Kaftlarim aji-buji kir bo'lib qoldi. Barmoqlarim chiziq-chiziq qora bo'lib qoldi.

Idoralab borib edim, raisimiz ostonada oldimni oldi. Ichkaridan qog'oz o'rog'liq bir nima olib keldi.

– Manavini biznikiga olib borib bering, Dehqonqul aka, – dedi.

– Bu nima? – dedim.

– Qo'y go'sht. Ayolga ayting, kattalarbop ovqat qilsin. Yuqoridan odam bor. Tag'in, bera solib qochmang, go'shtni maydalab bering.

– Maylis nima bo'ladi, rais bova?

– O'sha o'zingiz bilgan maylis-da, boring.

– Tag'in qaytib kelayinmi?

– Kelib yurmang, ayolga qarashing, boring. Mototsiklimni raisimiz darvozasi oldida to'xtatdim.

O'zimizni uyga kirmadim – bolalar qo'limdag'i go'shtni ko'rsa tomog'i tushadi, deya o'yladim.

Raisimiz ayoliga go'shtni berdim. Bor gapni aytdim.

– Nima ko'p, yomon qovunni urug'i ko'p, nima ko'p, katta ko'p... – deya ming'illadi raisimiz ayoli.

– Unday demang-e, hamsoya, – dedim.

– Nimaga demayman, deyman! Umrim kattalarga qozon qaynatib o'tdi! Yana-tag'in, qirilgurlar unday-bun-

day taomni yemaydi! Bola-baqraga boshqa qozon, kattalarga boshqa qozon qaynataman. Bilmayman, kattalar osmondan tushganmi!

– Ha endi, katta bo‘lgandan keyin, nozikta’b bo‘ladi-da.

– Ha, kuydirgi chiqsin, nozik ta’biga, kuydirgigina chiqsin! Yana-tag‘in, maylis poylab qozon qaynataman. Maylisi o‘lgur bo‘lsa, yarim kechasi tamom bo‘ladi!

Men raisi so‘rida joylashib o‘tirdim. Pichoqni qayroqtosh charxlab oldim. Go‘sht maydalab boshladim.

Men oynayijahon qarab-qarab go‘sht maydaladim.

Oynayijahon bor – raisimizda bor-da! Raisbop oynayijahon! Rangli-rangli oynayijahon! Qizilini qizil, ko‘kini ko‘k ko‘rsatgich oynayijahon!

Maskovdan go‘zallar musobaqasi bo‘ldimi yo go‘zallar namoyishi bo‘ldimi, ishqilib – ajab bir sinoat bo‘ldi.

O‘ng yoqdan bir go‘zal keldi, chap yoqdan bir go‘zal keldi – oynayijahon go‘zalga to‘ldi!

Sarvqad go‘zallar, chikkabel go‘zallar, sadaftish go‘zallar bo‘ldi!

Go‘zallar kerila-kerila qadamladi. Go‘zallar irg‘ala-irg‘ala qadamladi. Go‘zallar sollana-sollana qadamladi. Go‘zallar nozvana-nozvana qadamladi.

Ay, bir qizlar bo‘ldi, ay, bir qizlar bo‘ldi! Paxtaday oppoq qizlar bo‘ldi. Qosh-kiprigi qop-qora qizlar bo‘ldi. Lablari paxta guliday qip-qizil qizlar bo‘ldi. Aybi... yalang‘och qizlar bo‘ldi!

Men mahliyo bo‘lib o‘tirdim-o‘tirdim... o‘z-o‘zimdan uyaldim. Yuzlarim qizidi. Yo‘q, lov-lov yondi. Ko‘zlarim pir-pir etdi.

Men oynayijahondan ko‘zlarimni oldim. Boshimni qirt-qirt qashidim. Raisimizni ayoli qarayotgan bo‘lsa-ya, deya ko‘z qirim bilan oshxona taraf qaradim.

Raisimizni ayoli qozoni bilan hamankara bo‘ldi. Duyum-duyum oynayijahon-da qarab-qarab qo‘ydi.

Raisimizni ayoli mana munday demishday bo‘ldi:

«Muncha ko‘zingni lo‘q etib qaraysan? Nima, umringda yalang‘och ayol ko‘rganing yo‘qmi?»

Yuzlarim haminqadar lov-lovulladi.

Boshimni tag‘in-da quyi egdim. Dasturxon egdim. Dasturxon bukdim.

Men mana munday demish bo‘ldim:

«Men yalang‘och ayollarga qarayotganim yo‘q. Mana, dasturxon qarab o‘tiribman».

Esi dardim esa... go‘zallarda bo‘ldi! Ko‘z ostimdan qarab-qarab oldim...

Turk go‘zali bosayinmi-bosmayinmi, deya odimladi. Oqterak bel-oqterak bel oppoq sonlarini irg‘ab-irg‘ab odimladi...

Men ich-ichimdan miriqdim. Men qilt-qilt yutindim...

Tag‘in oshxona taraf ko‘z qirimni tashladim.

Raisimizni ayoli qozondan yuzini oldi. Oynayijahon qaradi. Bir ko‘zi qozonda bo‘ldi, bir ko‘zi oynayijahonda bo‘ldi.

Raisimizni ayoli mana shunday demishday bo‘ldi:

«Erkak bo‘lmay o‘l-a. Yalang‘och ayolga qaramay ko‘zing o‘yilsin-a».

Men bir-ikki yo‘talib-yo‘talib oldim. Boshim uzra shig‘il-shig‘il pishib yotmish husayni uzumlarga bosh ko‘tarib qaradim.

Bet-boshim uzumlarda bo‘ldi, ko‘z qirim go‘zallarda bo‘ldi.

– Manavi husayni-ya, hamsoya? – dedim.
– Husayni, nima edi?
– Men jovuzmikin, debman...
Men mana munday demish bo'ldim:
«Men yalang'och ayollarga qarayotganim yo'q.
Mana, husayni uzumlarga qarab o'tiribman».
Aslida... bet-boshim uzumlarda bo'ldi, ko'z qirim
go'zellarda bo'ldi.
Badanlarim varaja-varaja etdi.
Og'zimdan suvim oqdi.

16

Kattalar bir mahalda keldi.
Qo'lyuvgichda qo'l chaydi. Birin-ketin ichkariladi.
Men ostonadan yeguliklar uzatib turdim.
Raisimiz qo'shqo'llab olib dasturxon qo'yib turdi.
Men ostonada turdim.
– Endi nima qilayin, rais bova? – dedim.
Raisimiz eshik baldog'idan ushladi.
– Bo'pti, endi qayta qoling, – dedi. – Erta dala bor-
gich odamsiz.
– Esa-chi, – dedim. – Dala bormay, qayer boraman.
Raisimiz eshikni ichidan yopdi.

17

Mototsiklimni oshxonamiz devori suyadim. Ohista-
ohista ichkariladim.

Timirskilanib to'shak topdim. Ust-boshimni yonbosh
qo'ydim. Oyoqlarimni uzatib kerishdim. Ko'zlarimni
yumib-yumib yotdim.

Ammo uyqum kelmadi. Boyagi go‘zallar ko‘z oldim-dan ketmadi...

Ayolimiz taraf ohista qo‘l uzatdim. To‘sak siladim. To‘sak bosh-adog‘ini paypasladim.

Ayolimiz joyida bo‘lmadi.

Ayolimizda bolalarni naryog‘iga o‘tib yotib olish odati bor edi. Yo, shunday etdimikin, dedim.

– Ay... – dedim ohista.

Ovoz bo‘lmadi.

Men ohista turdim. Kaftlarimni gilam tirab to‘rt oyoq bo‘ldim. Bolalarni boshi tarafdan o‘rmalab bordim. Yuzimni bolalar yuziga tutib qaradim. Birin-birin qaramdim.

Ayolimiz bo‘lmadi.

To‘sakni eng chekkasini – ayolimiz mendan bezor bo‘lib borib yotib olgich chekkasini qaradim.

Ayolimiz u yerda-da bo‘lmadi.

– Ay, qayerdasan? – dedim.

Shunda, chindan-da ayolimiz uyda yo‘qligini bildim.

Oyog‘imda tik turdim. Serrayib qoldim. Bir-bir bosib dahliz chiqdim. Undan mehmonxona o‘tdim. Chiroqni yoqdim.

Ayolimiz mehmonxona to‘rida yotdi.

O‘rtada dasturxon yoyiqlik bo‘ldi. Dasturxonda bir korson taom bo‘ldi. Taom usti non bilan yopig‘lik bo‘ldi.

Chiroq yonishi bilan ayolimiz bolishdan bosh oldi. Tirsak suyanib o‘tirdi. Kaftini peshonasilab soyabon etdi.

– Qayoqda yuribdi?.. – deya ming‘illadi.

– Yuqorida kattalar keldi, – dedim. – Kattalar bilan o‘tirib qoldim.

– Unda, qorni to‘qdir-da?

– Ko‘cha-ko‘yda qachon qorin to‘yib edi-da, endi to‘yadi. Bolalarni ovloq qoldirib, sen buyoqda nima qilib yotibsan?

– Bu kishini xo‘ragini qo‘rib yotib-yotib, uxbab qolib-man. Ana, anavi xo‘ragini yesin.

Ayolimiz shunday deya, tag‘in yostiqqa bosh tashladi.

Men ko‘rpacha joylashib o‘tirdim. Qoshiq bilan taom qo‘zg‘adim.

Taomda tag‘in go‘sht yo‘q bo‘ldi!

Men ayolimizga bir zahrimni sochayin, dedim-dedim – tag‘in indamadim. Chin-da, go‘sht bo‘lmasa ayolimizda nima ayb?

Men taomga non to‘g‘radim. Korson non bilan to‘ldi. Go‘sht o‘rmini non bosdi.

Ko‘nglim tortib-tortmay kavshandim. Tevarak alang-lab-alanglab kavshandim.

Uzala yotmishtayolimizga tikildim.

Ayolimiz pish-pish uxladi. Ayolimiz hur-hur uxladi. Ayolimiz o‘ng qo‘lini belidan boshiga olib qo‘yib uxladi.

Shunda, ayolimiz o‘ng qo‘ltig‘i ostiga ko‘zim tushdi.

Og‘zimdag‘i og‘zimda qoldi, bo‘g‘zimdag‘i bo‘g‘zimda qoldi. Bir nafas kavshanmay qoldim. Ayolimiz qo‘ltig‘iga tikilib qoldim.

Ayolimiz ko‘ylagi qizil bo‘ldi, qo‘ltiq osti... olachal-pak oq bo‘ldi.

Ko‘zim adashayaptimikin deya, tikilib-tikilib qaradim. Ayolimiz bilib-bilmay qizil ko‘ylagini oq bilan yamab oldimikin, deya bor e’tiborim bilan qaradim.

Yo‘q, oqarib turmish olachalpak yamoq bo‘lmadi. Olachalpk... ter bo‘ldi, qotib qolmish ter bo‘ldi. Chang aralash, kir aralash, jun aralash ter bo‘ldi...

Ayolimiz olachalpak qo‘ltig‘i... sho‘r dalamiz betiday-sho‘r dalamiz betiday bo‘ldi.

Ko‘nglim aynidi. Taomni ta‘bim tortmadi.

Qoshiqni taom tashladim. Yuzimni chet oldim. Tevarak-bosh alangladim.

Bo‘lmadi – qornim ochligidan taom ichdim, o‘lmayinni kunidan taom ichdim.

Taom icha-icha ayolimizga razm soldim.

Bechora dalada-da bir ko‘ylakda yuradi, uyda-da bir ko‘ylakda yuradi.

Bechora kunda-da bir ko‘ylak kiyadi, tunda-da bir ko‘ylak kiyadi.

Bechora haftalab bir ko‘ylak kiyadi, oylab bir ko‘ylak kiyadi.

Ko‘ylak almashtirayin demaydi. Ko‘ylak tugul, qo‘ltiq tugul – oyna qaramaydi.

Oyna qarash uchun vaqt topolmaydi – qo‘ltiq qaray-dimi, qo‘ltiq eslaydimi...

Og‘zim taomda bo‘ldi, ko‘zim ayolimizda bo‘ldi. Tikilib-tikilib taom yedim.

Shunda... shunda... go‘zallar xayolimdan bir-bir o‘tdi. Xayolimda – go‘zallar bo‘ldi, ko‘z oldimda ayolimiz bo‘ldi.

Men o‘ylab-o‘ylab qoldim...

Bu zot... bu zot... go‘zallar namoyishida ishtirok etsa... nechanchi o‘rinni... nechanchi sovrinni olar bo‘ldi?

18

Men bolish yonboshladim.

Bolishimni ayolimiz bolishiga qo‘shdim.

Qo‘limni ayolimiz bo‘yni ostidan oshirdim. Boshini bilagimga oldim. Peshonamni peshonasiga tekkizdim. Ko‘zlarimni yumib yotdim.

Shunda... ayolimiz sochlardan... ayolimiz sochlari-
dan... butifos... butifos hidi keldi!

Ko'zlarim yalt etib ochildi.

«Yo, pirim-ey, hali dalaga butifos sepmadik, bu-
tifos hidi qayerdan bino bo'ldi? – deya o'ylay-o'ylay
topdim. – Ayolimiz Jarariqdan molga o't olib keladi.
O'tni boshida ko'tarib keladi. Bu hid o'tgan yili sepilib,
haliyam o'tlarda yotmisht butifos hidi bo'ldi».

Men ko'zlarimni chirt yumdim. Men butifos hidini
bilib-bilmaslikka oldim. Men butifos hidini ko'rib-
ko'rmaslikka oldim.

Ayolimiz yelkalarini silab-siypadim.

Ayolimiz silab-siypovlarimni o'zicha o'yladi... Ayo-
limiz silab-siypovlarimni o'zicha yo'ydi...

– Sidirg'a yotsin, – dedi. – Suv sovuq...

Qo'limni yelkasidan olib tashladи.

Ko'nglim uvishdi. Ko'nglim ezildi. Ko'nglim o'yildi!

Men bolishimni ayolimiz bolishidan xolisroq oldim.

«Endi... bu zot-da... ayol-da? – deya ko'nglim kuy-
di. – Ayoldir-da, ana, noz etayapti-ku? Ayoldir-da, ana,
nozlanayapti-ku?»

Men yuzlarimni bolish bosdim.

«Kim bo'lsa-da... bolalarimni onasi, – deya ko'nglim
iydi. – Kim bo'lsa-da... pushti kamarimdan bo'l mish bo-
laginalarimni onaginası», – deya ko'nglim iydi.

Shunda, yag'rinlarim ayolimiz tafti nafasini tuydi.

– O'-o'y? – dedi ayolimiz. – O'-o'y?..

Ayolimiz qapishib-qapishib keldi.

Men o'zimni uxlamish oldim.

– Birday shunday etadi, – deya yorildi ayolimiz. –
Dardimni aytayin deyman, chappa burilib yotib oladi...

– Nima darding bor, ayta ber.

- O‘-o‘y, ayollar Xo‘jayi Obigarmga tomoshaga borayapti ekan.
 - Ha-a.
 - Bari erkagi bilan borayapti ekan.
 - Ha-a.
 - Xo‘janov muallim ayoli bilan bosh bo‘lyapti ekan.
 - Ha-a.
 - Bir hafta yotib kelar ekan.
 - Bir hafta? Paxta nima bo‘ladi?
- Ayolimiz aytib-aytib yig‘ladi:
- Shunday deyishini bilib edim. Men bechora ishni ostida chirib ketaman...
 - Endi, sen o‘zingni Xo‘janovni ayoliga teng etma-da. Xo‘janov muallim, ayoli magazin mudir. Ularda biryog‘i pul katta, biryog‘i dam olish kuni degan gaplari bor. Sen bilan bizda nima bor? Na pul bor, na dam olish kun bor, o‘z otimiz o‘zimiz bilan kolxozmiz.
 - Men bechora ishni ostida o‘lab ketaman...

19

Chilla lovulladi!
 Kun buk bo‘ldi.
 Kun dim bo‘ldi.
 Qilt etmish shabada esmadi.
 G‘o‘zabop-g‘o‘zabop havo bo‘ldi.

20

Dala yuzasida ko‘z bilan ko‘rib bo‘lmash zax bo‘ladi.
 Dala yuzasida qo‘l bilan ushlab bo‘lmash nam bo‘ladi.
 Ana shu zax g‘o‘zani ushlab-ushlab turadi.
 Ana shu nam g‘o‘zani tortib-tortib turadi.

21

Chilla ana shu yuza zaxni yer ostilatib-yer ostilatib cho'ktirdi.

Chilla ana shu yuza namni yer ostilatib-yer ostilatib endirdi.

Chilla yer g'o'za ostidan ko'tardi.

Chilla quyosh g'o'za uchidan tortdi.

G'o'za gur-gur o'sdi.

22

Yer hansiradi.

G'o'zalarim bargi och-och yashil tuslana berdi.

G'o'zalarim bargi qo'ng'ir-qo'ng'ir dog' bo'la berdi.

G'o'zalarim bargi burishib-burishib qola berdi.

G'o'zalarim ochqadi!

Men g'o'zalarimga bosib-bosib azot berdim.

Men g'o'zalarimga bosib-bosib fosfor berdim.

Men g'o'zalarimga bosib-bosib kaliy berdim.

23

Kun g'o'zalarim uchida ilashib-ilashib qoldi.

Men omborxonadan bir orqa dorixalta orqalab keldim.

Dorixaltalarni parr-parr yirtdim. Bo'lak-bo'lak etdim.
Kaftday-kaftday etdim.

O'qariq bilan egat qulqoqqa doriqog'oz qo'ydim.
Sharsharasimon-sharsharasimon etib qo'ydim. Qulqoqqa
bosib-bosib qo'ydim.

Bosh-adoq o'qariqni ana shu maqomda doriqog'oz-ladim.

Mirobdan suv haydab keldim.

Suv o‘qariqlab-o‘qariqlab oqdi.

Malla chumchuq suv pishinib-suv pishinib o‘ynadi.

Kulrang chumchuq qanot tarab-qanot tarab o‘ynadi.

Kun so‘lidi-so‘lidi – oq bilan qorani farqlab bo‘lmayin qoldi.

Men bir qo‘yin doriqog‘oz olib oldim.

Fonus yoqib o‘qariq yoqaladim.

O‘qariq ohista-ohista to‘ldi.

Suv doriqog‘oz sharsharalab keldi. Suv doriqog‘oz sharsharadan toshdi. Suv shir-shir egat tushdi.

Men o‘qariq yoqalab qadamladim. Doriqog‘ozlarga fonus tutib-fonus tutib qadamladim.

Doriqog‘oz tushib ketmish quloqlar bo‘ldi.

Men egatda tushib yotmish doriqog‘ozni olib quloqqa qo‘ydim. Quлоq tevaragini loylab-loylab shibbaladim.

Doriqog‘oz oqib ketmish quloqlar-da bo‘ldi.

Men bundayin quloqlarga qo‘ynimdan boshqa doriqog‘oz olib qo‘ydim.

Doriqog‘oz qiyshayib-qiyshayib qolmish quloqlar bo‘ldi.

Men ana shu doriqog‘ozlarni sozlab-sozlab qadamladim.

Chilla tunlar oppoq yuzli-oppoq yuzli bo‘ldi.

Chilla yulduzlar bolaladi.

Chigirkalar chir-chir etdi.

Fonusimni turli-tuman hasharotlar o‘rab-o‘rab aylandi. Fonusimni hasharotlar gir-gir aylandi. Fonusimni hasharotlar chirt-chirt chertib aylandi.

Hasharotlar birin-ketin o‘lib-o‘lib aylandi!

O‘qariqda suv urib ketmish joylar bo‘ldi.

Men suv urib ketmish joylarni qo‘lim bilan bitab-bitab qadamladim.

O‘qariq bir joyini yomon-yomon suv urdi. Suv egatlar osha shildir-shildir toshdi. Suv egatlar osha varaq-varaq toshdi.

Men bilaklarimni turdim. Suv urib ketmish yoriqqa qo‘l tiqdim. Yoriqqa kesak tiqdim. Yoriqni nuqilab-nuqilab mushtladim.

Suv hamon buloq bo‘lib tosha berdi.

Men o‘qariq ostidan loy olib tiqayin, deya qo‘l uzatdim. Bir changal loy tortib ola-ola, ko‘ksim bilan suvga tushib ketdim.

Men shilta bo‘lmish ust-boshimni tashladim. Ishtonchan bo‘ldim. Yalang oyoq bo‘ldim.

Men ishtonchan bo‘lib suv bitadim. Men yalang oyoq bo‘lib suv bitadim.

Bir ko‘nglim ishtonchan bo‘lib suv taray berayin, dedim. Yana-tag‘in, pashshadan qo‘rqdim.

Shiltadan shilta ust-boshimni siqib-siqib kiyib oldim.

Men o‘qariq bosh-adoqlab borib kela berdim.

G‘o‘zalarim jildir-jildir suv ichdi.

G‘o‘zalarim miriqib-miriqib suv icha berdi. G‘o‘zalarim tiniqib-tiniqib suv icha berdi. G‘o‘zalarim qonib-qonib suv icha berdi.

Chilla suv – tilla suv bo‘ldi!

Tun qaytdi. Oy og‘di.

Oyoq-qo‘lim bo‘shashib-bo‘shashib qoldi. Ko‘zlarim ketib-ketib qoldi.

O‘qariq boshida oyoq ildim. Fonusimni qabatimlatib qo‘ydim.

O‘qariq bo‘yida maydaroq kalladay bir kesak bo‘ldi.

Men ana shu kesakka yonboshladim. Yonboshdan chalqancha yotdim.

Kesak boshimga botib-botib yotdim.

Osmon ko'rib-osmon ko'rib yotdim.
Chilla yulduzlar so'lg'in-so'lg'in bo'ldi.
Ko'zim ilindi.

24

Momiq-momiq oqliqdan ko'zlarimni ochdim.
Tong to'rkadi.
Dunyo tagi oqarib-oqarib kela berdi.

25

G'o'zalarim shonaga o'tirdi.
G'o'zalarim bitta-bittadan shonaladi. Azonshomda
bir shona tugdi.
Namozshomda bir shona tugdi.
Shunda, oqtuproq dalam suvsadi.
Oqtuproq g'o'zalarim salqinda tirildi, oftobda so'lidi.
Ich-ichimdan qirindi o'tdi. Dardim ichimda bo'ldi.
Tishim tishimda bo'ldi. Shona vaqtı dala suvsasa
yomon – haminqadar yomon!
Suv taralsa – g'o'za gurillab-gurillab o'sadi. G'o'za
g'ovlab-g'ovlab o'sadi.
Suv tarab bo'lmaydi – shonaga o'tirmish g'o'za sho-
nalamay qo'yadi. G'o'za shonadan qoladi.
Men endi suv tarash tugul dala oralamadim.
G'o'zaga o'ngir tegsa bo'ldi – endi tag olmish shona
lip etib uchib tushadi. G'o'za bir silkinsa bo'ldi – endi
uch bermish shona jalb etib uchib tushadi.
Bir tup g'o'zadan ikkita shona to'ksilsa – bir gektar
daladan ikki yuz kilo hosil kamayadi!

26

Men dalalarimni aylanib-aylanib qaradim.
Men shonalarini ko‘zim bilan sanab-sanab qaradim.
G‘o‘zalarim yetti-sakkiztadan shona tugdi.
Ana shunda dalalarimga bir suv jildirib-bir suv jildi-
rib oldim.
Shona vaqtı botin suvlab bo‘lmaydi – shonaga ziyon
beradi.

27

G‘o‘zalarim shig‘il-shig‘il shonaladi.
Ana shunda g‘o‘zalarim azotga yerik bo‘ldi!
G‘o‘zalarim azotxo‘r bo‘ldi!
Men bir gektar g‘o‘zamga yigirma besh kilodan azot
berdim.
G‘o‘zalarim tag‘in-da yuz ochdi. G‘o‘zalarim tag‘in-
da rang oldi.

28

G‘o‘zalarim o‘ttiz-qirqtadan shonaladi.
Men tag‘in bir suv jildirib oldim.

29

G‘o‘zalarim sakson-to‘qsontadan shonaladi...
Qani edi – shu shonalar gul bo‘lib ko‘sak tugsa edi!
Qani edi – shu ko‘saklar paxta bo‘lib ochilsa edi!
Afsus, g‘o‘za bilonihoya shonani quchay olmaydi,
afsus!

Shonalar o‘z-o‘zidan qurib-qovjiradi. Shonalar o‘z-o‘zidan to‘kilib-chochildi.

Bir tup g‘o‘zada o‘ttiz-qirqtadan shona qoldi.

30

Men endi g‘o‘zalarimni suvdan omonladim – ko‘p suv shona to‘kadi.

Men endi g‘o‘zalarim umrini chilladan tiladim – o‘tkir jazirama shona to‘kadi.

31

G‘o‘zalarim gunogun-gunogun gulladi.

G‘o‘zalarim ost-ostidan gulga kirdi.

Ilk hosilshox ayrilish bo‘g‘inidan ilk gulini ochdi.

Men g‘o‘zalarimga bir suv ichirib oldim.

Ikkinci qavat hosilshox ayrilish bo‘g‘inidan gulladi.

Men g‘o‘zalarimga ikki suv ichirib oldim.

Uchinchi qavat hosilshox gul berdi.

Men uchinchi bor suv ichirdim.

G‘o‘zalarim gullay berdi-gullay berdi – men suv ichirib gul salom eta berdim-suv ichirib gul salom eta berdim!

32

G‘o‘zalarim noparmon-noparmon gulladi.

Men g‘o‘zalarim gulini iskab-iskab ko‘rdim.

G‘o‘zalarim gulidan... qoraqoshgul isi keldi.

Men g‘o‘zalarim gulini tag‘in bir bor iskab ko‘rdim.

G‘o‘zalarim gulidan... is kelmadı.

G‘o‘zagul issiz-issiz gul bo‘ldi!

G‘o‘zalarim qirmiz-qirmiz gulladi.

Qirmiz-qirmiz gullarimga kapalak doridi.

Kapalak qoramtil-sariq bo‘ldi. Uzun-uzun qanot bo‘ldi. Qanotlari uchida yoyma to‘q tasma bo‘ldi. Qanotlari o‘rtasida ikkita qo‘ng‘ir dog‘ bo‘ldi. Bir dog‘ buyraksimon bo‘ldi, bir dog‘ oysimon bo‘ldi.

Kapalak kunduz kunda bir joyda biqinib yotdi.

Kapalak qora tunda bo‘ydor-bo‘ydor g‘o‘zalar aro uchdi. Gullarga moyak qo‘yib-qo‘yib uchdi.

Kapalak moyagi gumbazsimon bo‘ldi. Yigirma olti-yigirma sakkiz qobirg‘ali bo‘ldi. Sarg‘ish-oq rangli bo‘ldi.

Moyak uch-to‘rt kunda ochdi. Ichidan chorak enlik qurt yorib chiqди. Qurt qoramtil-yashil bo‘ldi. Qurt ustlari hamda yonlarida qo‘ng‘ir-qo‘ng‘ir yo‘llari bo‘ldi. Yo‘llar to‘lqinsimon-to‘lqinsimon bo‘ldi. Yo‘llarda siyrak tuklar bo‘ldi, to‘qrang xollar bo‘ldi.

Ko‘sakqurt ana shu bo‘ldi!

Ko‘sakqurt oldin ust kurtaklarni kemirdi. Ust gullarni kemirdi.

Ko‘sakqurt to‘lishdi-to‘lishdi – g‘o‘za ost shoxlariga enib tushdi. Hosildor gullar ichiga kirib oldi.

Ko‘sakqurt gul ich-ichidan qurigunichayin gul yedi.

Ko‘sakqurt gul chirib-chirib to‘kilgunchayin gul yedi.

Ko‘sakqurt tishlari o‘tmaslanib qolgunchayin gul yedi.

Indamayin – kapalak qirq kun umr suradi. Qirq kunda uch-to‘rt minggachayin moyak qo‘yadi.

Indamayin – ko‘sakqurt yigirma dona hosilgul yeydi.

Yigirma dona hosilgul demak – o‘n ikki-o‘n besh foiz paxtam ko‘sakqurtda ketdi, demakdir.

Men bir gektar g‘o‘zamni o‘n besh kilo kalsiy arsenat bilan changladim.

Besh kundan keyin efirsulfonatli xlorofos bilan pur-kadim.

G‘o‘zalarim sariq-sariq gulladi.

Gulyon barglarda moyaksimon-moyaksimon o‘rgimchakkana inladi. Gulyon barglarda bo‘g‘inoyoq-bo‘g‘inoyoq o‘rgimchakkana makonladi.

O‘rgimchakkana barglar ketini ingichka-ingichka o‘rgimchakip bilan o‘rab-o‘rab oldi. O‘rgimchakkana barglar ketini kulrang-kulrang o‘rgimchakip bilan qoplab-qoplab oldi.

O‘rgimchakkana gulyon barg yaladi! Barg yalab-barg yalab keta berdi!

Oqibat – barglar ilma-teshik bo‘ldi. Barglar usti xol-xol qizil bo‘ldi. Bora-bora qora-qora tus oldi. Oxiri qovjirab-qovjirab to‘kildi.

Men barini ko‘rib-bilib turdim. Ammo ne ilojim bo‘ldi?

O‘rgimchakkana bino bo‘lgunichayin dala dorilab bo‘lmaydi. O‘rgimchakkana bino bo‘lgach-da dala dorilab bo‘lmaydi.

O‘rgimchakkana jami barg besh foizini yeganidan keyin dala dorilanadi. Ana shunda dori samarali bo‘ladi.

O‘rgimchakkana bilan bir vaqtda... qandala bino bo‘ldi. Qo‘ng‘iz bino bo‘ldi. Oltinko‘z bino bo‘ldi.

Qandala... o‘rgimchakkana terib yedi. Qo‘ng‘iz... o‘rgimchakkana bosib yedi. Oltinko‘z... o‘rgimchakkana bilan tirkchilik etdi.

Men o'rgimchakkana qachon besh foiz barg yeb bo'ladi, deya kunim o'tdi – qandala bilan oltinko'z o'rgimchakkana terib yeb kuni o'tdi.

«Bu dunyo teskari dunyo», demishlari chin bo'ldi.

36

Nihoyat – dalalarimga efirsulfonatli xlorofos sepdim.

37

G'o'zalarim oq-oq gulladi.

Oq gul yomon, oq gul yomon!

Tanasida suv kamchil g'o'za oq gullaydi.

Tagida o'g'it taxchil g'o'za oq gullaydi.

Dardchil-dardchil g'o'za oq gullaydi.

Oq gul ko'sak tugmaydi. Tugsa-da – mayda-mayda ko'sak tugadi.

38

Bechirindi go'ng – besamar go'ng. Bechirindi go'ng – beoqibat go'ng.

Bechirindi go'ng begona o't uyi bo'ladi. Bechirindi go'ng turli-tuman dard ini bo'ladi.

Men fermadan bermish bechirindi go'ngni olmadim.

Ko'cha-ko'ydan bo'lsa-da, chirindi go'ng topib keldim.

Pilla qo'yuvchilar uyidan ipakg'umbak olib keldim.

Tovuq fermadan parrandatezak olib keldim.

Barini o'qariq boshi hovuz soldim. Ustdidan suv to'ldirdim.

Hovuzni kuraklab-kuraklab kovladim. Azonda bir kovladim. Tushda bir kovladim. Shomda bir kovladim.

Ikki kun ana shunday hovuz kovladim.

Uchinchi kun hovuz boshidan bir ariq oldim, hovuz adog‘idan bir ariq oldim.

Hovuzboshi ariqdan suv haydab keldim.

Hovuz suv bilan labolab-labolab to‘ldi.

Suv hovuzda sharbat bo‘lib adoq ariqladi.

Suv ariqda sharbat bo‘lib o‘qariqladi.

Suv o‘qariqda sharbat bo‘lib dalaladi.

Dalalarimda shira-sharbat suv oqdi.

Shira-sharbat suv g‘o‘zalarimni gul tashlashdan omon-omonladi.

Sharbat suv – shakar suv bo‘ldi!

39

Ko‘saklarim bo‘zboladay-bo‘zboladay to‘lisha berdi.

Men bot-bot suv qo‘ya berdim.

Suv kanda bo‘lsa – ko‘sak o‘z kunidan oldin ochiladi.

Suv arisa – hosil tosh beg‘oz bo‘ladi. Hosil befazilat bo‘ladi.

Chala bino bo‘lmish chaqaloq qanday bo‘ladi?

Ko‘sak-da shunday-da!

40

G‘o‘zalarimga ko‘sakqurt tushdi.

Ko‘sakqurt sodda-mug‘ambir bo‘ladi!

Ko‘sakqurt kunduz kun nam tuproq orasini makon etadi. G‘o‘zatana ostini makon etadi. Shonabarg orasini makon etadi.

Ko'sakqurt kushandası chumchuq bo'ladi!

Chumchuq tunda uchmaydi. Chumchuq tunda tolshoxda uxlaydi.

Chumchuq kunduzda uchadi. Chumchuq kunduzda ko'sakqurt terib yeysi.

Ko'sakqurt ana shuni biladi!

Shu bois, ko'sakqurt makonidan tunda tashqarilaydi.

Ko'sakqurt boldan bol taom bo'lsa-da, qayrilib boqmaydi. Faqat ko'sak izlab o'rمالaydi. Faqat ko'sak topib o'rمالaydi.

Ko'sakqurt ko'sak teshadi. Ko'sakqurt ko'sak g'ovak etadi.

Ko'sakqurt ana shu g'ovakdan ichkari kirib oladi. Ichkarida suv-suv chigit kemiradi. Ichkarida muloyim-muloyim chigit kemiradi.

Bir ko'sakqurt yigirmata ko'sak nobudlaydi. Yigirmata ko'sak o'n ikki-o'n besh foiz hosil demakdir.

Mug'ambirdan mug'ambir ko'sakqurt unday-bunday doridan o'lmaydi.

Shu bois dalalarimga metilmerkaptofos dori berdim.

Men bilgich dorilar orasida sassiqdan sassig'i ana shu metilmerkaptofos bo'ldi!

Dalalarimni qo'lansa-qo'lansa is oldi.

Men ikki kun tuz totayin dedim – totolmadim.

Tomog'imdan tuz tugul, suv o'tmadi.

Qaytanga – ichimda bori-da tomog'imga qaytib-qaytib kela berdi.

Chilla kuydi!

Olam tandir taft-tandir taft bo'ldi.

Sonsiz ajinlarim-da dosh berolmadi.

Saraton telpagim-da dosh berolmadi.
Men lablarim yorilib-lablarim yorilib dalaladim.
Men burnim qonab-burnim qonab dalaladim.
Men kallam qaynab-kallam qaynab dalaladim.

42

G‘o‘zalarim bo‘y-bo‘y o‘sdi.
G‘o‘za bo‘ylab o‘ssa g‘o‘za bo‘lmaydi – daroz-daroz
bo‘lib qoladi. G‘ovlab-g‘ovlab qoladi.
G‘o‘za yonlab-yonlab o‘ssa g‘o‘za bo‘ladi. G‘o‘za
enlab-enlab o‘ssa g‘o‘za bo‘ladi.
Shu bois g‘o‘zalarimni chilpir bo‘ldim.
Bo‘ynimga etak osib oldim. Dala boshidan oraladim.
Daroz-daroz g‘o‘zalarim uchini barmoqlarim bilan
chirt-chirt chimdib oldim. Peshma-pesh etak soldim.
Risolada o‘smish g‘o‘zalarim uchini chilpimadim.
Insof bilan o‘smish g‘o‘zalarim uchini-da chimdimadim. Mayli, unib-o‘ssin dedim.
Enlab-enlab o‘smish g‘o‘zalarimni bilaklarim bilan
qo‘zg‘ab-qo‘zg‘ab qo‘ydim. Kaftlarim bilan silab-silab
qo‘ydim.
Etagim g‘o‘zauch bilan to‘ldi.
G‘o‘zauchlar bodroq-bodroq bo‘ldi. G‘o‘zauchlar
taom ko‘kat-taom ko‘katday bo‘ldi.
G‘o‘zauchlar azzancha bodroq bo‘lsin – g‘o‘za-
uchlarni egatga tashlab bo‘lmaydi.
Hasharotlar ana shu g‘o‘zauchlarda bolalaydi!
Masalan, ko‘sakqurt ana shu g‘o‘zauchlarda moyak
qo‘yadi. Moyak g‘o‘zauchda bola ochadi. Qurt bo‘lib
o‘rmalaydi.
G‘o‘zauchlar muloyim bo‘ladi-da, g‘o‘zauchlar ofto-
biyor bo‘ladi-da!

G‘o‘zauchlar azzancha ko‘katsimon bo‘lsin –
g‘o‘zauchlarni mol-holga-da berib bo‘lmaydi.

G‘o‘zauchlar dorixalta bo‘ladi! G‘o‘zaga sepilmish
jami dori ana shu g‘o‘zauchlarda jamlanmish bo‘ladi!

Men bari g‘o‘zauchlarni Jarariqqa olib borib ko‘m-
dim. Tepkilab-tepkilab ko‘mdim.

43

Bir haftadan so‘g‘in tag‘in bir bor chilpidim.

G‘o‘zalarim bo‘ydan qoldi.

G‘o‘zalarim endi ko‘sakka zo‘r berdi.

44

O‘n ko‘sakli g‘o‘zam gektaridan yigirma sentnerdan
hosil beradi!

Yigirma ko‘sakli g‘o‘zam gektaridan qirq sentnerdan
hosil beradi!

Yigirma besh-o‘ttiz ko‘sakli g‘o‘zam gektaridan qirq
besh-ellik sentnerdan hosil beradi!

YETTINCHI BOB

1

Oq tuproq dalam ko'saklari uch-uchidan yorildi. Oq-tuproq dalam ko'saklari uch-uchidan ochildi.

Oqtuproq dalamga oq oraladi.

Bemavrid oq oraladi!

Oqtuproq nozik-nozik yer bo'ladi. Oqtuproq oriq-oriq yer bo'ladi.

Shu bois, oqtuproq yer bulayga sillasi qurib qoladi.
Oqtuproq yer bulayga darmonsiz bo'lib qoladi.

Oqibat – oqtuproq g'o'za eldan burun pishadi.

Oqtuproq g'o'za elburutdan ochiladi.

Oppoq-oppoq raqqosa qizlar bo'ladi. Yalt-yult raqqosa qizlar bo'ladi.

Raqqosa qizlar ko'zni oladi. Raqqosa qizlar es-hushni oladi.

Ammo... raqqosa qizlar paxta terolmaydi. Raqqosa qizlar xamir qorolmaydi. Raqqosa qizlar qozon qaynatolmaydi.

Oqtuproq ana shu raqqosa qizlarday bo'ladi!

Oqtuproq sin-sinbat bo'ladi, oqtuproqda qut-barakot bo'lmaydi!

2

G'o'zalarim boshidan kun urdi, ostidan nam urdi.

Oqibat – g'o'zalarim ora-oralari dim-dim bo'ldi.
G'o'zalarim ora-oralari buk-buk bo'ldi.

Bunday vaqtda traktor bilan g'o'za oralab bo'lmaydi.

Traktor ochilmish paxtalarimni chuvalatib-chuvalatib tashlaydi. Traktor ochilajak paxtalarimni to‘zg‘itib-to‘zg‘itib tashlaydi. Traktor ko‘saklarimni ezib-ezib tashlaydi.

G‘o‘zalarim orasini shamollatmasam – tag‘in bo‘lmaydi.

Ko‘saklarim dimda pongsib-pongsib qoladi. Ko‘saklarim bukda chirib-chirib qoladi. Omon qolmish ko‘saklarim ochilmay-ochilmay qoladi.

Men ana shunda birdan bir yo‘ldan bordim – bor dehqonlarim bilan sochilib-sochilib g‘o‘za oraladim.

G‘o‘zalarimni qimirlatib-qimirlatib oraladim. G‘o‘zalarimni turtib-turtib oraladim.

G‘o‘zalarim shamolladi – ko‘saklarim havo oldi.

3

– Sizni Toshkanga uch kunlik ko‘rikka jo‘nataman, Dehqonqul aka, – dedi raisimiz. – Bir ko‘ngilni cherini yoyib kelasiz.

- Qanday ko‘rik? – dedim.
- Paxta tergich mashinalar ko‘rigi bo‘lar emish.
- Dalada ish qo‘qib yotgan bir vaqtda-ya?
- Endi, siyosat-da, Dehqonqul aka, siyosat.
- Unda o‘zingiz borib kela qoling, rais bova?
- Qani edi, bir sayrlab kelar edim. Kattalar mexanizator-brigadir boradi, deyapti-da.
- Bir odamni ikki bo‘ladigan kunda-ya?
- Bari kolxozdan birovdan ilg‘or borayapti.
- Men borolmayman, rais bova, borolmayman.
- Do‘ppingizni osmonga otsangiz-chi, Dehqonqul aka! Toshkanni aylanib kelasiz! Yo‘l xarajatlaringizni kolxoz to‘laydi!

Ana shunda jonim kirdi!

– Maylingiz, rais bova, – dedim. – Ko‘p qo‘ymadingiz, maylingiz.

– Xo‘-o‘sh, qayta-qayta cho‘miling... Yaxshilab kiyining. Toshkan o‘z oti o‘zi bilan Toshkan. Ust-bosh bordingir?

– Bor, yo‘q emas, bor. Lekin barini ohori to‘kilib yotibdi. Shu tevarakda kiysa bo‘ladi.

– Unda, bo‘lmaydi. Siz respublika anjumaniga borayapsiz. Shu, partkomda fason-fason kiyimlar ko‘p. Bir sidrasini olib beraman. Uch kunga yejilib ketmaydi.

Men ertalab partkom uyilab bordim. Dardimni ayt-dim.

– Xabarim bor, rais aytib edi, – dedi partkom. – Faqat, gard yuqtirmay qaytarib kelasiz!

Partkom shunday deya ichkaridan bir kamzul-cholvor bilan bir ko‘ylak olib keldi.

– Manavilarni kiying, qani, – dedi.

Men barini bir boshidan kiyib oldim. O‘zimni toshoy-na soldim.

O‘ynab qo‘yay, partkom bo‘l-e, dedim, o‘ynabgina qo‘yay, partkomgina bo‘l-e, dedim.

Partkom bo‘ynimga guldor-guldor bo‘yinbog‘ taqib boshladi.

Men partkom qo‘lini shuncha ushладим – bo‘lmadi.

– Tek o‘tiring! – dedi partkom. – Siz poytaxtgaga tomoshaga borayotganingiz yo‘q, siz respublika ko‘rigiga borayapsiz! Ko‘rikda katta odamlar bo‘ladi. Sizni ko‘rib kuladi. Galstugi yo‘q – qoloq ekan deydi, madani-yatsiz ekan, deydi.

Bo‘yinbog‘ bo‘ynimni bo‘g‘di.

Men ohista-ohista ih-ih, dedim. Nafasim xir-xir etdi. Nafasim bo‘yinbog‘ tugunida to‘xtab qolmishday bo‘ldi.

Men toqat etolmadim. Bo‘yinbog‘ uchini qo‘shqo‘llab-qo‘shqo‘llab tortdim. Uzib olib otayin, dedim.

– Nimaga muncha tipirchilaysiz? – dedi partkom.

– Manavi... bo‘lmaydi, partkom bova.

– Nimasi bo‘lmaydi, mixday-ku?

– Ishtonboqqa o‘xshab shalvirayapti.

– E, unday demang! Madaniyatli gapiring!

– Qo‘yni no‘xtasiga o‘xshayapti, partkom bova.

– E, bir ishtonbog‘ deysiz, bir no‘xta deysiz! Bu gals-tuk, yugoslavskiy galstuk! Otliqqa topilmaydi!

– Buyursin, partkom bova, buyursin. Lekin shuni bo‘ynimdan oling.

– Ko‘p gapirmang, mana bo‘lmasa!

Partkom shunday deya, bo‘yinbog‘ni tortib-tortib qo‘ydi.

Shunda, bo‘ynim picha ozod bo‘ldi. Emin nafas oldim.

Jo‘na-jo‘na kuni bo‘yinbog‘ni tashlab ketaman deya, niyatlandim.

Bo‘lmadi – raisimiz urishib-urishib taqib qo‘ydi.

Raisimiz men Toshkentda o‘zimni qanday tutishimni bot-bot tushuntirdi. Meni mashinada Denov jo‘natdi.

Tuman qishloq xo‘jalik boshqarmasi boshlig‘i o‘tog‘amiz bo‘ldi.

O‘tog‘a bizni bosh-adoq qarab ko‘rdi. Bir-bir qarab ko‘rdi.

– Bo‘ladi! – deya bosh irg‘adi.

O‘tog‘a bo‘yinbog‘imga gumonsirab-gumonsirab qaradi. Bir ko‘zlarimga qaradi, bir bo‘yinbog‘imga qaradi.

Men ilkis-ilkis holda qoldim.

O‘tog‘a, ana endi bo‘yinbog‘imni so‘raydi, dedim.
O‘tog‘a, ana endi sen bunday bo‘yinbog‘ni qayerdan topding, deydi, dedim.

Men apil-tapil oldini oldim.

– Bu meniki emas! – deya bo‘yinbog‘imni tortqilab-tortqilab ko‘rsatdim. – Yo‘q, meniki emas! Bu partkomizniki!

O‘tog‘a totli-totli kulimsidi. Kulimsib-kulimsib bosh irg‘adi.

– Bilaman, Jamoliddinov, bilaman, – dedi. – Buni partkomlaringiz tavallud kunida men hadya etib edim. Ko‘zimga issiq ko‘ringanidan qarayapman.

4

Men Toshkentda o‘tog‘a bilan o‘rtoq Lenin haykali poyiga gulchambar qo‘ydim.

Ko‘rik bo‘lgich idora bordim.

Kelim-ketim mo‘l bo‘ldi, o‘ting-o‘ting undan-da mo‘l bo‘ldi.

Men bir burchakni olib o‘tirdim. Qo‘l qovushtirib o‘tirdim. To‘rga qarab o‘tirdim.

To‘rdagilar chapak chalsa, men-da chaldim. To‘rdagilar oyoqqa tursa, men-da turdim.

Men to‘rdan ko‘z uzmay o‘tirdim.

Shunda, to‘rimda o‘tirmish bir katta ko‘zlarini betboshim lo‘q etdi.

Men yuzlarimni devor burib o‘tirdim.

Sag‘aldan so‘g‘in ko‘z qirimda qaradim.

Katta hamon betimdan ko‘z olmadi.

Men yomon holda qoldim. Boshimni tizzam egdim. Oyoqlarim uchiga boqdim.

Men shu ko‘yi tag‘in ohista ko‘z ostimlab-ko‘z os-timlab qaradim.

Katta ko‘zi o‘lgan qo‘yni ko‘ziday-o‘lgan qo‘yni ko‘ziday boqdi.

Men joyimdan turib ketayin, dedim. Tag‘in, qo‘y, dedim. Kattalar oldida qoqilib ketib sharmanda bo‘lma, dedim.

Kattalar biri qo‘yib, biri so‘zladi.

Bir katta bir nima o‘qib-o‘qib berdi.

Bir katta qo‘l peshlab-qo‘l peshlab e’tiroz bildirdi.

Bir katta yomon bo‘lib qoldi – ko‘ksini changallab-changallab tashqariladi.

Bir katta araz urib-araz urib jo‘nab qoldi.

O‘likko‘z katta hamon bet-boshimdan ko‘z ayirmadi.

O‘ynab qo‘yay, ko‘zlarindan o‘ynab qo‘yay, men Surxonday olisdan keldim, qo‘y, picha odamday o‘tirayin, dedim.

Qani edi, katta lo‘q ko‘zlarini bet-boshimdan olsa, qani edi!

Men muztar bo‘lib-muztar bo‘lib anjuman qaritdim.

5

Joynishinda:

– Nimalar bo‘layapti-a, katta? – dedim.

O‘tog‘amiz qo‘l siltadi.

Bari Daqqiyunusdan qolgan gaplar, – dedi. – Men ham bor, shu gaplar ham bor. Bular o‘zi besh-olti guruh. Besh-oltoviyam olg‘ir guruh. Bir-birini yeyman deydi. Aslida, birinchi so‘zlaganlarni gapi juft gap. O‘shalarini mashinasini dalaga chiqarsa bo‘ladi. Ammo ikkinchi guruh yo‘l bermaydi. Chunki ikkinchi guruhni ilmiy rahbari

martabasi baland odam, o‘zim bo‘lsam deydi. Boshqalarni bo‘lishini xohlamaydi. Nimaiki yangilik bor, kashfiyot bor – shunga sherik bo‘lgisi keladi. Aslida, qo‘lini sovuq suvgayam urmaydi. Ammo hamma ishda, hamma ro‘yxatda nomim bo‘lsa, deydi. Tayyor oshga egalik qilgisi keladi. Shu sabab, tish-tirnog‘i bilan qarshilik qiladi. Ilmda nima ko‘p – kamchilik ko‘p, bo‘lmasa – topadi! Keyin, gapida turib oladi. Birida ilm zo‘r, birida martaba zo‘r, birida orqa zo‘r. Bular dunyodan ana shunday bir-birini yeb o‘tib ketadi. O‘rtada o‘lgan-o‘lgan – dehqon o‘lgan!

6

Ertalab mehmonxona oldida uzun bir avtobus bel bo‘ldi.

Avtobus bizni shahardan olis tajriba dalasi olib bordi. Anjumanda so‘zlamish kattalar-da keldi.

Men o‘likko‘z katta nazari tushmasin, deya o‘zimni chet-chet oldim.

Bir katta dala boshida turmish paxta terish mashinasi oldida gap ochdi.

– Ko‘rikdan maqsad, – dedi katta, – kelajagi bor masinalarni aniqlash, so‘ngra ularni ommaviy ishlab chiqarishga tavsiya etishdir. Bu juda murakkab masala, yetti o‘lchab bir kesadigan masaladir. Bunda, asosan, quyidagi uch narsaga e’tibor beriladi. Birinchi – tolani chanoqda qoldirmay terish, ikkinchi – ko‘rak foizi, uchinchi – tolani moslamalar orqali paxtaidishga borib tushishidir. Faqat mana shu talablarga javob bera olgan texnikagina agrotexnika talablariga binoan ommaviy ravishda ishlab chiqariladi. Avvalo tarixdan bir sahifa. Ma’lumki, birin-

chi paxta terish mashinasi 1947-yilda yaratilgan. Shundan buyon to‘qsondan ziyod paxta terish mashinasi yaratilib, sinab ko‘rildi. Ammo birontasiyam hamon talabga javob bermaydi. Shundan buyon izlanayapmiz, ilmiy ishlar qilayapmiz, sinab ko‘rayapmiz. Ammo biron-bir ijobjiy natijaga erisha olmayapmiz. «Intilganga tole yor», deydi xalqimiz. Shunday ekan, ilmiy izlanishda, sinovda davom etamiz. Sizlarni ishontirib aytamizki, biz olimlar sizlarga ijobjiy natijalar beradigan paxta terish mashinalari yaratib berishga va‘da beramiz! Mana, bugun navbatdagi yangi ishlab chiqarilgan mashinalarni sinab ko‘ramiz, ular jami o‘n yettita. Lekin biz siz aziz dehqonlarning vaqtlariningizni olmaymiz. Shuning uchun shu o‘n yettita mashinaning to‘rttasini sinab ko‘ramiz.

Sinovchi mexanizator birinchi turmish mashinani egat soldi.

Yangi mashina tozalab terdi. G‘o‘zani shipshiydamlab terdi. Chanog‘ida qoldirmay terdi.

Ammo xom ko‘saklarni chaynab-chaynab tashladi. Yulib-yulib tashladi. G‘o‘zapoyalarни g‘ajib-g‘ajib tashladi. Tolani ko‘k barglar bilan bulg‘ab-bulg‘ab tashladi.

Katta chaynab tashlanmish ko‘saklarni oldi.

– Yangi mashinani ana shu ishi agrotexnika qoidalariga mos kelmaydi, – dedi katta. – Olimlarni endigi vazifasi buni o‘ylab ko‘rib, bartaraf etishdir. Olimlar mazkur mashina ustida ishlayotganlariga mana, yigirma yil bo‘lmoqda. Bu olimlarni ishi shundan iboratki, ular shu vaqtgacha ishlatilib kelinayotgan paxta terish mashinalaridagi urchuq barabanlaridan voz kechish yo‘lidagi urinishlardir. Bu loyihani afzalligi shundaki, unda tik tayyoqchalar o‘rnatilgan bo‘lib, tayoqchalarga qator lappaklar joylashtirilgandir. Xuddi ana shular g‘o‘za

tevaragida aylanib, tolani tortib oladi. Ta-ak, endi navbatdagi yangi mashinani sinovdan o'tkazamiz. Bu mashina ijodkori mashinada o'tirgan olimdir. U kishi hozir o'z mashinasida o'zi mexanizatorlik qiladi. Bu mashinaga ham xuddi haligiday lappaklar o'rnatilgan bo'lib, ammo bunisi biroz farq qiladi. Bu mashina juda nozik, aniqrog'i, juda bo'sh. Ya'ni, paxtani birchanoq qilib terib ketadi. Tolalar chanoqda chuvalib, dala oppoq bo'lib qoladi. Aniqrog'i, bu mashina chala teradi. Ammo, bu mashinaning ham afzal tomonlari bor. Masalan, uni ishlatish oson, qulay. Boshqa mashinalardek, uning urchuqlarini hadeb yuvavermaysiz. Mazkur mashina lappaklarini almashtirib, ko'rak terishda ham foydalansa bo'ladi.

Havokuch yordamida paxta tergich mashina sinab ko'rildi.

Havoyutkich moslamada paxta tergich mashina sinovi bo'ldi.

– Ko'rib turibsizki, – dedi katta, – yangi mashinalarni birontasi ham shu kunlarda dalada paxta terayotgan mashinalarga tenglasha olmaydi. O'sha mashinalardan qolmanglar!

Kattalar davra olib talashib-tortishdi. Go'yo, kimo'zar o'ynadi.

Bilsam – qirqinchi yillarni o'rtalarida Rozenblyum degich ixtirochi mashinaga urchuq qo'yib, paxta terishni o'ylab topibdi. Shundan buyon urchuq bilan paxta terish joriy bo'libdi. Shundan buyon paxtani shu urchuqlar terar ekan. Shu vaqt mobaynida urchuqlardan bir necha marta voz kechmoqchi bo'libdi. Ammo urchuq o'rnini bosa oladigan texnika topa olmabdi. Yuzdan ziyod... paxta terish mashinasi haqida yuzdan ziyod

dissertatsiya yaratilibdi! To‘qson kishi fan nomzodi bo‘lib, to‘qqiz kishi fan doktori bo‘libdi! Ikkita akademik saylanibdi. Ammo mashina hamon o‘sha-o‘sha – qirqinchchi yillarda Rozenblyum yaratgan mashina emish! Yana-tag‘in – bari dissertatsiyalar ayni ana shu urchuqlar haqida emish!

Kattalar uyalmay-netmay aytib o‘tiribdi:

- Urchuq eskirib qoldi.
- Ammo boshqa texnika yo‘q-da.
- Qo‘yavering, amerikaliklar ham urchuqlar bilan paxta termoqda.
 - To‘g‘ri, ammo ular paxta terish mashinalarini yil sayin takomillashtirib bormoqda. Masalan, Amerikaning «Jon Dir» firmasida ishlab chiqilayotgan paxta terish mashinalari keyingi yigirma yil mobaynida o‘zining paxtani ko‘p va tez terish xususiyati bilan bizni mashinalardan bir yarim baravar o‘zib ketdi.
 - Bizda esa paxta hamon qo‘lda terilmoqda.

Paxta tergich mashina yaratkich kattalar nima fikrga keldilar?

- Biz yaratgan mashinalar yomon ishlayotgani uchun eng avvalo nav yaratuvchilar aybdor! – dedi bir katta. – Nav yaratuvchilar bizning mashinalarbop paxta navi yaratib bermayaptilar. Yangi mashina kerakmi? Demak, yangi paxta navi ham kerak. Yangi paxta navi qanday bo‘lmog‘i kerak? Yangi paxta o‘rta bo‘yli, xipchadan kelgan bo‘lmog‘i kerak!

Avtobusda mehmonxona kelgunimchayin o‘yladim.

Odamzot Gagarin bo‘lib Oy uchdi. Odamzot Oydan tosh olib keldi.

Ammo... dehqon og‘irini yengil qilajak paxta terish mashinasi yaratilmadi!

Odamzot yuragi joyiga o‘zga yurak joylashtirildi.
Odamzot yuragi almashtirildi!

Ammo... urchuq almashmadi! Shugina urchuq o‘rni uchun bir texnika o‘ylab topib bo‘lmadi!

Dehqon ko‘nglidagiday bir paxta tergich mashina yaratilmadi!

8

Avtobus bizni katta yo‘l chetida tashlab ketdi.

Men o‘ngimga alang-jalang lo‘killadim. Men chapiimga alang-jalang lo‘killadim.

– Madaniyat uyi qayerda-qayerda?.. – dedim.

– Shatta-shatta! – dedi bir yo‘lovchi chol.

Chol ko‘rsatmish imoratni ko‘zlab bordim. Imorat chindan-da madaniyat uyi bo‘ldi.

Men tag‘in lo‘killadim. Oxir madaniyat uyini topdim. Ichim ilidi.

– Xudoga shukur-e, haqiqat bor ekan-e! – dedim.

Yo‘l-yo‘lakay qayishimni yechib-yechib ichkariladim.

Shunday ichkarilashimni bilaman – bir qiy-chuv bo‘ldi, bir qiy-chuv bo‘ldi-e!

Misoli yerdan chiqmishday besh-oltita ayol bo‘y berdi! Bari ayol qo‘ziqorin misol oppoq-oppoq bo‘ldi!

– Chto za baran?! – deya baqirdi.

Men bir qo‘lim bilan qayishimni ushladim, bir qo‘lim bilan betimni ushladim.

– Ay, o‘ldim-ay! – deya shaxd burildim.

Ketimdan bir mallasoch ayol quvib keldi. Xaltachasi bilan yelkam oralatib urdi.

— Ux, ti, baran! — deya urdi.

Bir tarafdan erkaklar chiqib keldi. Erkaklar orasida bir melisa-da bo'ldi.

— Ko'z bormi, oka? — dedi melisa.

— Bor-bor! — dedim.

— Ko'z bo'lsa shunday qilasizmi? Ana — «M», «J» deb yozib qo'yibdi-yu? Yo, xat-savod yo'qmi? Ana endi ellik so'm jarima to'laysiz!

Bildim — ish chatoq bo'ldi. Bir befarosat qadamim tufayli ellik so'm ketar bo'ldi.

Ellik so'm-a, ellik so'm!

Bir mehnat kuni uch so'm o'ttiz yetti tiyin turadi. Ellik so'm topishim uchun o'n besh mehnat kuni bajarishim lozim bo'ladi.

Endi, bola-baqrani nasibasini omon olib borayin. Ellik so'mga kim qancha qozon qaynaydi?

— Xat-savod bor! — dedim. — Ana shu «M», «J»larni o'qib ko'rib kirdim! Mana shunday kelib o'qidim: «M» — marjalarniki bo'ldi. «J» — jigitlarniki bo'ldi. Xudoga shukur, jigitman! Jigitlarnikiga kirib keta berdim!

— Yopiray, yopiray! — deya yoqa ushladi melisa.

— Yopirayi bo'ptimi! — dedim. — Shaharda bor xatsavod, qishloqda-da bor!

Men betimni qalini — jonimni huzuri, deya sur bo'lib-sur bo'lib tura berdim.

Melisa yo olachipor betimni ko'rib rahmi keldi, yo shu ko'rsavod bilan aytishib o'tiramanmi, dedi.

— E, boring-e! — deya jerkib tashladi. — Qattan kelgan bo'lsayiz, o'shatga gumdon bo'ling-e!

— Gumdon bo'lamiz! — deya ko'krak ko'tardim. — Biz shahringizga musofirmiz! Gumdon bo'l desangiz — bo'la beramiz!

Mallasoch ayol suvdan quruq chiqishimni bilib qoldi.
Tag‘in xaltachasi bilan urib qoldi.

Men lik etib melisani ketiga o‘tib oldim. Melisani yelkasi osha qaradim.

– O‘-o‘, marja! – dedim. – Sovetni badrabxonasini ko‘p qizg‘ana berma! Sovetni badrabxonasi senga-da yetadi, menga-da yetadi!

Ayollar oldida men haq-men haq maqomda qadamladim. Zafarona-zafarona qadamladim.

Ayollardan pana bo‘lishim bilan yulduz uchmishday-yulduz uchmishday chopib-chopib qo‘ya berdim!

9

– Otingni sot, molingni sot, mash’al bo‘l-da! – dedi raisimiz.

– O‘ynab qo‘yay, o‘ynab qo‘yay! – dedim men. – Tag‘in kim kelayapti?

Raisimiz shahodat barmog‘ini yuksak ko‘tardi.

– Shoirlar! – deya xitoblandi. – Ana endi reportaj bo‘lasiz, ocherk bo‘lasiz!

– O‘ynab qo‘yay mehmondan, o‘ynab qo‘yay!

– Kassirdan pul olib bozorlang. Bir qo‘y, uch-to‘rtta aroq...

Shoirlar choshgohda keldi.

Shoirlar o‘qariq yoqalab ohista-ohista odimladi. Shoirlar dalalar uzra nazar tashlab-nazar tashlab odimladi. Shoirlar dalalar uzra qo‘l shop qilib-qo‘l shop qilib odimladi.

– Paxtazor – chaqqon qo‘llarga intizor! – deya xitoblanib odimladi.

– Paxtazor – paxta frontining mexanizatsiyalashgan qo‘shinlariga intizor! – deya xitoblanib odimladi.

Ideologiya bilan raisimiz shoirlar ketidan ergashib yurdi.

Shoirlar o‘qariq adog‘ida oyoq ildi.
Shoirlar oyoqlibos qoqdi. Shoirlar cholvor qoqdi.
Shoirlar ko‘ylak pufladi.

Shoirlar biznikiga yo‘l oldi.
Kayf-safo avj oldi.
Shoirlar o‘zlarini o‘zları maqtab ichdi.
Shoirlar o‘zlarini o‘zları ulug‘lab ichdi.
Kosagul shoir piyola to‘la aroqni bir ko‘tarishda yutdi. Gazagiga ana shu piyolani chertib-chertib xirgoyi etdi:

Yurtim shunday bir diyorki
Nurxona-yu – nurxona
Durxona-yu – durxona
Gulxona-yu – gulxona...

- O‘rtoq Dehqoniy! – deb qoldi bir mahal.
- Men sergak bo‘ldim. Men alang-jalang bo‘ldim. Men o‘z-o‘zimdan uyaldim.
- Unday demang-e, domla, unday demang-e, – dedim.
- Iya, nega demayman? Dehqonni Dehqoniy deyida!
- Men shoir bo‘lsam ekan – shundaychikin desangiz. Men bir dehqon odam bo‘lsam. Shunday ekan, Dehqon-qul deya bering.
- Qul? Sho‘ro zamonida qul yo‘q! Bo‘lishi ham mumkin emas! Ulug‘ Oktabr sotsialistik revolyutsiyasi barcha qulliklarga barham bergen!
- Ha! – deya kesak olib berdi Ideologiya. – Ulug‘ Oktabr sotsialistik revolyutsiyasi planetamizning sotsialisiyosiy qiyofasini tubdan o‘zgartirib yubordi, kishining

kishi tomonidan ezilishiga va ekspluatatsiya qilinishiga asoslangan butun jahon sistemasiga 1917-yil oktabrida qaqshatqich zarba berildi, jahonda birinchi sotsialistik davlatning tashkil topishi jahon tarixining yangi davrini boshlab berdi, chor Rossiyasida aholining to'rtadan uch qismi qishloq xo'jaligida band edi, endilikda mehnatga qobiliyatli aholining uchdan bir qismidan kamrog'i qishloq xo'jaligida mehnat qilmoqda, o'tmishda savodsiz bo'lgan, pomeshchik tomonidan xo'rланib kelgan dehqon endilikda o'z xo'jaligining ozod egasi bo'lib oldi, abadiy foydalanish uchun kolxozlarga berib qo'yilgan yerlarda mehnat qilmoqda, kooperativning boshqa a'zolari bilan birgalikda kollektiv mehnat samaralarini taqsimlab olmoqda, uning oila a'zolari sotsialistik tuzum bergen barcha madaniyat ne'matlaridan bahramand bo'lmoqda, Sovet hokimiyati yillari mobaynida dehqonlarning real daromadlari oshmoqda...

- Endi, domla, ota-enamiz shundayin ot qo'yib edida.
- Domla? Qanaqa domla? – dedi kosagul shoir. – Domla machit-madrasalarda bo'ladi! Biz sotsialistik xalq shoirlarimiz!
 - Tavba qildim! – deya qo'limni ko'ksimga qo'ydim. – Mayli, bilganingizday deya bering.
 - Ha, ana, bu boshqa gap! – dedi kosagul shoir. – Ana shunday ketsangiz, shubhasiz, o'sasiz! Xo'-o'sh, o'rtoq Dehqoni, mana bu yonimdag'i zotni taniyapsizmi?
 - Yo'q, – deya bosh chayqadim.
 - Bu zotni tanimabsiz – dunyoni tanimabsiz! Bu zot zamonamizning buyuk adibi bo'ladilar. «Bo'ri izidan» degan romanni o'qigandirsiz?
 - «Bo'ri izidan», «Bo'ri izidan»...

Men shunday deya, chapimga qarab ko‘z pirpiratdim.
Men shunday deya, o‘ngimga qarab ko‘z pirpiratdim.
Men shunday deya, osmonga qarab ko‘z pirpiratdim.

Men o‘qidim, deyin dedim – yolg‘on bo‘ldi. Men o‘qimadim, deyin dedim – Ideologiya ko‘z qisdi.

Ideologiya o‘qidim, deb ayt-o‘qidim, deb ayt, deya ko‘z qisa berdi.

– «Bo‘ri izidan», «Bo‘ri izidan»... – deya tag‘in ming‘-ming‘ etdim. – E, ha, ov haqida edi-a?

Ana shunda buyuk adibni o‘zлari gap berdi.

– Da, ov haqida! – dedi hokimona. – Qashqir ovi haqida!

– Esladim-esladim! – deya bosh irg‘adim. – Endi esladim. Picha xayolimdan ko‘tarilibdi. Ovga qiziqmagan-dan keyin shu-da.

– Nu, ovga qiziqmaydigan odam ham bo‘ladimi?

– Qiziqqanim bilan, dalamizda bo‘ri yo‘q-da, ov qilayin desam.

– Nu-nu, bo‘ri yo‘q!.. Bir vaqtlar bu dalalar bo‘rilar makoni edi, bo‘rilar makoni!

– Bo‘rilar makoni? – deya angraydim.

– Da, bu dalalar bo‘rilar makoni edi!

Men dalalarimda ilon ko‘rdim, chayon ko‘rdim, tulki ko‘rdim. Ammo bo‘ri ko‘rmadim.

– Mana shu dalalar-a? – dedim.

– Da, bu dalalar bo‘rilar uyasi edi, bo‘rilar uyasi!

– Shunday-ya? – dedim.

– Da-da, bu dalalarda bo‘ri galalari to‘da-to‘da bo‘lib izg‘ib yurar edi!

– Yo‘g‘-e? – dedim.

– Da-da, bu dalalarda yirtqich bo‘rilar uvillab-uvillab daydib yurar edi!

Men nima deyishimni bilmadim.

– Bo‘ri o‘z uyasidan olislab ketmaydi, deyishadi, – dedim. – Unda gala-gala bo‘ri qayoqqa ketadi?

– Sho‘ro hukumati qirib tashladi! Mana bunday paq-paq otib qirib tashladi! Sho‘ro hukumati ikki milliontacha yirtqich bo‘rini ana shunday qirib tashladi! O-o-o, Sho‘ro hukumati bo‘lmasa, bu dalalarda dehqonchilik qilish qayoqda edi? O-o-o, Sho‘ro hukumati bo‘lmasa, bu dalalarda dehqon qayoqda edi?

– Ha! – deya yana kesak olib berdi Ideologiya. – Sovet Ittifoqida sotsializmning g‘alaba qilishi natijasida ekspluatator sinflar tugatildi va kishining kishi tomonidan ekspluatatsiya qilinishiga barham berildi, ishsizlik va qashshoqlik yo‘q qilindi, mehnatkashlarning moddiy va madaniy farovonligi yil sayin o‘sib bordi, milliy zulmni keltirib chiqargan va xalqlar orasida bir-biriga ishonmaslikni kuchaytirib kelgan ekspluatator sinflarning tugatilishi, Sovet hokimiyati tomonidan SSSRdagи barcha xalqlar o‘rtasida haqiqiy tenglikni yuzaga chiqarishga qaratilgan leninchalik milliy siyosatning amalga oshirilayotganligi, ayrim millatlarning xo‘jalik, siyosiy va madaniy jihatdan o‘tmishdan meros bo‘lib qolgan qoloqligini yo‘q qilishda rus xalqining sistemali suratda yordam berib kelayotganligi natijasida sovet qishlog‘i hayotida juda katta o‘zgarishlar yuz berdi, sotsialistik qishloq xo‘jaligining ekonomikasini mustahkamlash negizida kolxozchi dehqonlarning moddiy farovonligi oshdi, qishloq hayoti shahar hayoti bilan tenglashdi, shahar bilan qishloq o‘rtasidagi tafovut yo‘qoldi...

– Mana bu yonimda o‘tirgan zot barcha davrlar va barcha xalqlar adibidir, – dedi kosagul shoir. – «Samarqand osmonida yulduzlar» romani muallifi bo‘ladi.

– «Samarqand osmonida yulduzlar»...
Buyuk adib gapimni ilib oldi.
– «Samarqand osmonida yulduzlar» romanida ham yirtqich qashqirlar hayoti qalamga olinadi, – dedi. – Faqat unda qadim-qadimgi qashqirlar tasvirlanadi. Farqimiz – u kishi nuqul tarixiy qashqirlar... nuqul tarixiy qashqirlar hayotiga murojaat qiladi, xolos...

Shoirlar jo‘na-jo‘na bo‘ldi.

– Siz idoragacha yuring, ish bor, – dedi raisimiz.

Shoirlar mashina ket o‘rindig‘ida joylashdi.

Men raisimiz imosi bilan haydovchi qabatidan joy ol-dim.

Mashina Sayrak qishlog‘i yonalab yurdi-yurdi – Aqrab shahid qoralab keldi.

Haydovchi mashinani ohistalatdi. Chap qo‘lida mashina boshqardi. O‘ng qo‘lini yuzlari aro ko‘tardi. Aqrab shahidga qarab pichir-pichir fotiha o‘qidi. O‘ng kaftini yuzlariga surtdi.

Men haydovchiga qo‘shilib fotiha o‘qidim.

– Tanho mozorda yotgan zot kim bo‘ldi? – dedi buyuk adib.

Men: otamiz, deyish uchun og‘iz juftlab edim – raisimiz og‘zimdan gapimni ilib oldi.

– U zot urush qahramoni! – dedi raisimiz.

– Urush qahramoni? Qanaqa urush? – dedi barcha xalqlar adibi.

– Ulug‘ Vatan urushi qahramoni! – dedi raisimiz.

– O-o-o, Ulug‘ Vatan urushi qahramoni! – deya xitoblandi buyuk adib. – Ocherk yozib, nomini abadiylash-tirish kerak edi!

– Hali ham kech emas, – dedi barcha xalqlar adibi. – Adham Rahmatga aytamiz, kelib yozib ketadi.

- Adham Rahmat bo‘lishi shart emas, – dedi raisimiz. – Toshkanda qahramonni yozuvchi jiyani bor. Shu jiyani yozsa-da bo‘ladi.
- Yozuvchi? Kim deydi? – dedi kosagul shoir.
- Tog‘ay Murod, deydi.
- Tog‘ay Murod? Tog‘ay Murodni bilamiz! – dedi kosagul shoir. – O-o, Tog‘ay Murod, Xudoni balosi u, Xudoginani balosi u!
- Jiyan tog‘aga tortadi-da! – dedi raisimiz. Ideologiya kerma qosh bo‘ldi. Ideologiya lab burdi.
- Ulug‘ Vatan urushi qahramoni... Ulug‘ Vatan urushi qahramoni... – deya o‘ylandi Ideologiya. – Shunday odam vafot etadi, nega men bilmayman, o‘rtoq rais? Bu voqeа qachon bo‘lib o‘tdi?
- O‘tgan besh yilliklarda bo‘lib o‘tib ketdi, – dedi raisimiz.
- A-a, vot kak! – dedi Ideologiya. – Men unda Moskvada o‘qishda edim!

10

Bir haftadan keyin supraday bir ro‘znomada mana bunday maqola o‘qidim:

YOZUVCHILAR PAXTA DALALARIDA OPPOQ TONG YULDUZLARI

Tong kiprik qoqmoqda. Bobotog‘ cho ‘qqilari-la osmon oqarib ko‘rinmoqda. Ona quyosh dastlab qaldirg‘och qanotiga o‘xshab ko‘rinadi-da, zum o‘tmay tog‘ning yassi cho ‘qqisida qip-qizil mis tovoqday tovlanib, vohaga ajib bir zar to ‘kadi. Hur, baxtiyor kun boshlanadi.

Shu lahzada Xursandoy bilan Norguloy so‘qmoq yoqalab borishmoqda. Ular bugun Jarariq anhor bo‘yida «oq oltin»

terishadi. So 'lim, suluv Jarariq anhori! Anhor bo 'yida «oq oltin» terish naqadar gashtli! Yana-tag'in o 'n kunlikning oxi-ri. Bir yuz qirq uch kilogrammdan paxta terishsa, jami besh tonnaga yetadi. Dugonalar kecha oqshom maslahatlashib olishgan. Xursandoy birinchi egatga tushadi. Norguloy uni yonlab tushadi.

Paxta yuzini shudring bosgan, qo 'l tegsa, yomg 'ir yoq-qanday duv etib to 'kiladi, qo 'l jiqla ho 'l bo 'ladi.

— *Xursandoy, shudringning yaltirashini qara, xuddi yomg 'ir yoqqanday-a, — dedi Norguloy.*

— *Bahor, misoli so 'lim bahor!*

Xursandoy shunday deb, Norguloyga bir nima uzatdi.

— *Dugonajon, manavi atirdan sepib oling, chivin chaq-maydi.*

— *Voy, bu nima?*

— *Fransuz atiri.*

— *Rahmat, dugonajon, rahmat, dalaga fransuz atiriymam bo 'laveradi.*

Brigadir Dehqonqul aka bizning iltimosimizga binoan ikkita dala yulduzini, ikkita tong yulduzini bir-ikki daqiqaga olib qoldi. Biz dala yulduzlari bilan suhbatda bo 'ldik.

— *Hormang endi, ona qizlarim!*

— *Salomat bo 'ling, — javob berdi dala yulduzlari lablarida tabassum o 'ynab.*

— *O, yaxshi, yaxshi! Turmush sharoitlarining qalay, qiy-nalmayapsizlarmi o 'zi?*

— *Qiynalish qayoqda, hamma narsa yetarli. Uylarimizda gaz, radio, televizor bor. Har kuni kechqurun kolxoz klubida kino ko 'rib turamiz. Biz paxtakorlar uchun hamma narsa muhayyo! — dedi qizlar baxtiyorlarcha.*

— *Paxta terish qiyin emasmi?*

Qizlar yuzlarida baxt va shodlik o 'ynab, o 'zlarining dil so 'zlarini izhor etdi:

— *Paxta terishning nimasi qiyin? Paxta terish gul terishday gap! «Oq oltin»lar lo 'ppi- lo 'ppi bo 'lib, bizga ta-*

bassum bilan termulib turadi. Biz avaylabgina olib, etagimizga solamiz!

– *O, poeziya, poeziya!*

– *Paxta terish gul terishdan oson! Gulning tikani bor, avaylamasa bo 'lmaydi. Paxtaning esa tikani yo 'q, shundaygina kaftimizga olib, etakka solamiz-qa 'yamiz, vassalom. Qaytanga kaftimizga momiqqina tegib, jonimizga huzur bag 'ishlaydi, rohat bag 'ishlaydi.*

– *Kaftimizga momiqqina tegib... Ana o 'xshatish! Shoir bo 'lib keting-e!*

– *Biz paxtani yayrab, havas bilan, zavq-shavq bilan teramiz! Chunki paxta iftixorimiz!*

– *Ofarin, qizim, ofarin! Ana falsafa-yu, mana falsafa! Biz falsafani siz qo 'li gul dala yulduzlaridan o 'rganishimiz kerak! Xo 'p, ona qizlarim, ishlariningizga muvaffaqiyatlar tilaymiz! Vaqtlariningizni olganimiz uchun kechirim so 'raymiz!*

Dala yulduzları dala sari yelib ketdi. Ha, yulduzlar shoshilmoque, ha, oppoq dalaga talpinmoqda.

Dala yulduzları tushgacha yuz kilodan oshirib «oq oltin» terib xirmonga to 'kib, tolzor og 'ushidagi dala shiyponiga keldi. Yulduzlar tushlik qilib, madaniy hordiq chiqardi.

– *Dalada yurganlar tushlik qilmaydim? – so 'radik biz brigadir dan.*

– *Ular mana bu madaniy hordiq chiqarayotgan ilg 'orlar bilan sotsialistik musobaqa o 'ynagan, – dedi brigadir g 'urur bilan. – Ilg 'orlarga yetib olaylik deb, tush vaqtida yam paxta teradi, ilg 'orlarning dam olib o 'tirganidan foy-dalanadi. Tadbirkor, serg 'urur qizlar-da! Ro 'mollarining uchida noni bor, shuni yo 'l-yo 'lakay tishlab yeb, paxta teraveradi.*

– *O, ana buni chinakam mehnatsevarlik desa bo 'ladi!*

– *Dala mehri!*

– *Paxta ishq!*

– *Vatanga fidokorlik!*

Shu payt kolxoz agitmashinasi shiypon oldiga kelib to'xtadi. Radiokarnaydan kolxoz agitatori Javlonboy akaning jarangdor ovozi yangradi:

— *Terim ilg'orlariga shon-sharaflar! Aziz terimchilar, yarim kunda yuz kilogrammdan «oq oltin» terib, el xirmo-niga to'kkан Xursandoy bilan Norguloya tenglashingiz! Hozir eshittiriladigan «Baxt yallasi» ana shu ikki ilg'or dugo-naning bugungi yutug 'iga bizning olqishimiz bo'ladi! Diqqat, «Baxt yallasi»!*

*Baxtiyorlar o'lkasi bu — yayrashing, o'ynang, kuling,
Bulbuligo 'yo bo 'lib, xo 'p sayrashing, quvnang, kuling,
Ter to 'kib sizlar shu yurtda bundanam baxtli bo'ling...*

*Baxt yallasidan horg'in ko'zlar tiniqlashdi, bellarga,
qo'llarga quvvat kirdi, oyoqlarga darmon kirdi.*

*Dala yulduzları baxt yallasi qanotida yana dalalar sari
yelib ketdi.*

*Biz ulkan to'yxonani eslatuvchi paxtazor qo'ynidan olam-
olam zavq ila, quvonch ila qaytar ekanmiz, quloglarimiz osti-
da hamon «Baxt yallasi» jaranglab turdi:*

Baxtiyorlar o'lkasi bu...

*Ufqda porloq kelajakdan darak berib, quyosh qizarib bot-
moqda...*

*Sergey BORODIN,
Mixail SHEVERDIN,
Komil YASHIN.*

11

Umrda shunday kun bo'ladi: odam birdan aynib qo-ladi!

Ko'ngilga qil sig'maydi. Ko'ngil bir xijil bo'ladi, bir lanj bo'ladi.

Ko'ngilni nimadir bir nima barmoq botirib-barmoq botirib tirnaydi.

Ko'ngilni bir hadik bosib keladi. Ko'ngil tub-tubi nimadir bir nima bo'ladi, deydi.

Hadic yuzlarga o'tadi. Hadic qoboqlarga o'tadi.

Chap qoboq pir-pir uchadi.

Kaft chap qoboq silab-siypaydi.

Lablar qoboq silamish kaftni cho'lp-cho'lp o'padi.

– Ket, bor, ket!..

Odam o'zicha ana shunday hadik quvmish bo'ladi.

12

Ko'zimga dala-da ko'rinnmadi. Ko'zimga paxta-da ko'rinnmadi.

Mototsiklim bilan qishloq uchdim.

Darvozamizdan yelib ichkariladim.

Shunda dimog'imga qo'lansa bir is keldi.

Hovli yuzida satillar dumalab yotdi. Bidonlar yumalab yotdi.

Mayda-mayda ko'lmak suvlar yilt-yilt etdi.

Qop-qora kuyalar sochila-sochila o'ynadi.

Qo'lansa is haminqadar anqidi.

Bir yerda latta kuyayapti, deya o'yladim.

– Ay!.. – dedim.

Ichkaridan Oysuluv qizimiz chiqib keldi.

– Sen emas, enang qani? – dedim.

Qizimiz ho'ngillab yig'ladi. Yumalab yotmish bidon o'tirib yig'ladi. Yuzlarini kaftlari bilan yashirib yig'ladi...

Hadahalab qizimiz oldiga bordim. Yuzini o'zimga qaratdim.

– Nima qildi, ayt? – dedim. – Enang qani?

Qizimiz gapirmadi, qo'li bilan tuman tarafni ko'rsatdi.

Achchiq bilan qizimizni yelkalaridan dast ko'tarib oldim.

– Senga aytayapman, tiling bormi?! Enang qani de-yapman?!

Qizimiz o‘pkasini bosolmayin aytdi:

– Enam o‘ziga o‘t qo‘yib yubordi.

– Nima-nima?! Qayerda-qayerda?!

– Tuman olib ketdi.

– Momong qani?!

– Momom enam bilan ketdi.

13

Men mototsiklimni yo‘l-yo‘lakay o‘t oldirib uchdim.
Tezlikni oxirigacha bosdim.

Men qanday yetib keldim – Xudo bilmasa, men bilmadim.

Mototsiklimni kasalxonada darvozasi oldida qoldirdim.
Ichkarilab chopdim.

Qabulxonada odam mo‘l bo‘ldi. Birov kasalxonada kiyimida bo‘ldi. Birov ko‘cha-ko‘y kiyimida bo‘ldi.

Men dardimni tuynukdan aytdim.

Oq xalatli yigit bosh irg‘adi.

– Bilaman, olib keldi, bilaman, – dedi.

– Ichkari kiraman, – dedim.

– Yo‘q, mumkin emas.

– Men... men xo‘jayini bo‘lamon.

– Qat’iy nazar, bemorga hozir tez yordam ko‘rsatilmoqda.

U dedim bo‘lmadi, bu dedim bo‘lmadi.

– Bo‘lmasa, momoni chaqirib bering? – dedim.

– U kim?

– Bizni enamiz.

– Ha-ha, yonida bir kampir bor edi, o‘sha-da? Bu mumkin!

- Qabulxonada bari-bari menga qaradi.
Birov achinib qaradi. Birov qayg‘urib qaradi.
Birov bosh chayqadi. Birov bosh irg‘adi.
Qabulxonada pichir-pichir boshlandi.
- Erkagi ekan, sho‘rpeshonani erkagi ekan.
 - Hay, bechora-ye, bechora.
 - E, tavba-ye, tumanda bir oyda to‘rtta shunday ko‘rgilik bo‘ldi-a?
 - To‘rtov bo‘ldimi-a?
 - Esa-chi. Jobida birov, Mo‘minqulda birov, Sayrakda birov, bunisi bilan to‘rtov.
 - Qanday zamon bo‘ldi-a?
 - Oldinlariyam ko‘p bo‘lib edi, bildirishmadi. Endi bildirishayapti.
 - Ko‘rasiz, hali shuniyam bosdi-bosdi etadilar.
 - U-ku, chin. Oldingi to‘rttasiniyam bosdi-bosdi etdilar.
 - Oyday-kunday ko‘rinib turgan kuyikni qaytib bosdi-bosdi etadilar?
 - Eb-e, jo‘qchi desa, jo‘qchi deguliksan-da, eb-e.
- Kattalarni oldida oqni qora deyish nima degan gap...
- Oq xalatli yigit telefonda birov bilan gapirishdi.
- Bir chetga? Bo‘pti, bir chetga, bo‘pti, – dedi.
 - Yigit bilagimdan ushlab hovli yetakladi. Qo‘li bilan bir chetni – quyuq daraxtlar ostini ko‘rsatdi.
 - Ana o‘sha o‘tirg‘ichga borib o‘tirib turing, kampirni hozir yuboraman, – dedi. – Shovqin-suron qilmay, tinchgina o‘tiringlar.
 - Kim shovqin qilayapti?
 - Siz emas, kampir shunday ekan. Kampir kelganda shunday baqirib-chaqirdi, shunday shovqin-suron qildi, kasalxonani boshiga ko‘tardi! Shunga, bosh vrachimiz

shovqin qilmasin, chetroqda gaplashsin, deyapti. Endi siz erkak odamsiz, kampirga aytib qo‘yasiz-da.

Men yigit aytmish xilvat borib o‘tirdim. Oyoq uzatib o‘tirdim.

14

Sag‘al o‘tdi – onamiz paypanglay-paypanglay keldi.

Onamiz rangida rang bo‘lmadi. Onamiz ko‘zлari shish-shish bo‘ldi. Onamiz burunlari oqib-oqib yotdi.

Onamiz qabatimdan joy oldi. Doka ro‘moli bilan og‘zini ushlab... sel-sebor yig‘ladi.

– Ko‘rgililing ko‘p bo‘lsin, sendaychikin erkakni! – dedi.

– Eb-e, men sizga nima qildim?

– Qichqirganimdan chopcha kelsang, o‘larmiding!

– Qachon? Eshitganim yo‘q, Xudo ursin agar, eshitganim yo‘q!

– Qancha qichqirdim, tom-toshni boshimga ko‘tardim, hovlini boshimga ko‘tardim. Dehqonqul-a, kela ber-chi kela ber deb qichqirdim.

– Eshitganim yo‘q, it bo‘layin agar, eshitganim yo‘q!

– El-xalqim, kela ber-chi kela ber deb baqirdim. Qani, birovgina jonzot ovoz bersa, oting nima desa!

– Bari menga o‘xshab dalada yurgan-da?

– Ha, dalang bilan qo‘shilib chalpak bo‘lgin, chalpakkina bo‘lgin! Ha, dalang bilan qo‘shilib qo‘shmozor bo‘lgin, qo‘shmozorgina bo‘lgin! Shu ayolga bir nima bo‘lsin qani, men seni nima qilaman ekan!

– O‘zi, nima bo‘ldi, aytинг qanikayin?

– Ochiq mozor bo‘ldi, ochiq lahad bo‘ldi!

– Ko‘p baqirmang-e, ena, tevarak-boshdan-da uyadir.

– Ichkarida jondaygina kelinim kuyib yotadi-da, men baqirmay kim baqiradi?!

– Xo‘p, nima bo‘ldi o‘zi? Bir boshidan aytinq qanikayin?

– Bir qaradim: kelin ichkarida beshikka bag‘rini berib o‘tirdi. Bolasiga emchak berdi. Peshonasini beshik tebratgich qo‘yib uxladi. Ay, kelin, bo‘l, dedim. Mayli, hozir, dedi. So‘g‘in hujramga kirib ketdim. Kelindan hadeganda darak bo‘la bermadi. Ikki qaradim: ay, kelin, bo‘l, dedim. Mayli, manavini emizib bo‘layin, mayli, dedi. Bir og‘iz qattiq-quruq gapirgan bo‘lsam, o‘layin agar, o‘libgina ketayin, agar! Qaradim-qaradim: kelin qimirlamadi. Bor-ye, dedim, bu dunyomdan u dunyom yaqin bo‘lsa, menga nima, dedim. Hujramga kirib yotib oldim. Yotib-yotib, ko‘zim ketdi. Bir mahal, oynadan birov qaradi. Men ko‘zimni bilinar-bilinmas ochib turdim. Kelin oynadan mo‘raladi. Kaftlarini oyna tutib mo‘raladi. Men o‘zimni uxlamishga olib yotdim. Kelin oynadan mo‘raladi-mo‘raladi... ketdi. Endi dalaga hayallab-hayallab boradi, eridan ko‘r bo‘lib gap eshitadi, dedim. Kelin shu ketishida oshxonaga boribdi. Gap yo‘q, so‘z yo‘q, burchakda turgan yermoyini olibdi-da, yelkasidan quyibdi.

– Yelkasidan quyibdi? Yermoyini-ya?

– Yermoyini-da, yelkasidan-da! So‘g‘in, ko‘ylagi etagidan gugurt chaqibdi.

– O‘zi chaqibdimi?

– Bo‘lmasa kim chaqadi, o‘zi-da.

– Chopib bormadingizmi?

– Eb-e, tush bilibmanmi, o‘t qo‘yishini!

– Yo tavba, yo tavbangdan...

– Bir mahal, chirillagan ovoz eshitdim. Avval-avval, nima emish, dedim. Shu yaqinda birov-yarimni eri

urayapti-yov, dedim. Hadahalab joyimdan turdim. Oynadan tashqari qaradim. Qarasam: hovlida bir o‘t yonayapti. O‘t bo‘lib o‘t emas, kun bo‘lib kun emas! O‘t, deyin dedim – shu vaqtda o‘t nima qiladi, dedim. Kelin tandir qizitayapti, deyin dedim – kecha tandir qizitib, non yopib olib edi-ku, dedim. Bir mahal o‘t chinqirib qo‘ya berdi! Tavba dedim, o‘t ham chinqiradimi, dedim. Ummrim o‘tib, chinqirib yongich o‘t ko‘rmab edim-ku, dedim. Bir mahal, o‘t hovlini aylanib chopdi! Men tashqari otilib chiqdim. Qarab turdim: o‘t hovlida zir-zir aylanib chopdi! O‘t chinqirib-chinqirib chopdi! O‘t buralib-buralib chopdi! O‘t o‘ynab-o‘ynab chopdi! O‘t eshililib-eshililib chopdi! Men ovoz qo‘yib chiriq berdim. Seni yo‘qlab chiriq berdim. El-xalqim kela ber, deb chaqiriq berdim. Chiriq bera-chiriq bera – o‘tni oldimga solib quvib qo‘ya berdim! Hovlini aylantirib o‘t quvaman-o‘t quvaman – qani endi, yetolsam! O‘tni yetolmadim! Birikki marta yetaman-yetaman dedim, ag‘nab tushdim. Belalarim zirqirab og‘ridi. Joyimdan turolmay qoldim, yotgan yerimda: el-xalqim, qayerdasan, el-xalqim, kela ber, deb baqira berdim. Bir balo qilib joyimdan to‘rkadim. Tag‘in o‘t quvib ketdim. O‘t o‘zini devor olib borib urdi! O‘t o‘zini daraxt olib borib urdi! So‘g‘in, o‘t o‘zini... buzoqni ostiga otdi! Buzoq qoziq aylanib-qoziq aylanib qochdi. Ma‘rab-ma‘rab qochdi. O‘t lop etib to‘rkadi. O‘t endi burchakda uyug‘li qumga qarab chopdi. O‘t o‘zini qumga urdi. O‘t qumga ag‘nab-ag‘nab chinqirdi. O‘t qumga yumalab-yumalab chinqirdi. O‘t tag‘in hovlini gir-gir aylanib-aylanib chopdi. Men bechora o‘t quvaman deb, tag‘in ag‘nab tushdim. Men joyimdan turolmay-turolmay chirilladim. Men qo‘llarimni cho‘zib-cho‘zib chirilladim. Bovujud, ko‘chadan o‘tkinchi-ketkinchilar choppib keldi.

– Ular-da o‘chirolmadimi-a...
– O‘chirgani shu-da, tirik qoldi, o‘chirgani shu-da!
Bo‘lmasa, kelinimni suyagiyam qolmas edi! Ko‘p ko‘p-
da – o‘tni yetib olib, qumga bosib-bosib turdi. O‘tga sa-
tillab-satillab suv sepib turdi. Gilamni ho‘llab-ho‘llab,
o‘tga yopib-yopib turdi.

Men tizzamga tars-tars urib yig‘ladim. Men o‘kirib-
o‘kirib yig‘ladim. Men aytib-aytib yig‘ladim.

– Ay, dala-dala demay men o‘layin-a, ay, erkak
bo‘lmay men o‘layin-a!..

– Beboqqina kelinim-a!..

– Ay, peshonam qursin-a, dunyoga kelmay men
o‘layin-a!..

– Qo‘li kosov, sochi supurgi kelinim-a!..

– Darrov kiyimlarini yechib olmabsizlar-da, ena!..

– Kiyim kimni esiga kepti, deysan...

– Darrov kiyimlarini yechib olsa bo‘ldi edi, odam
yonmas edi!

– Odam yonmas edi? Eb-ey, odam yonmaganini
ko‘ribsan! Odam yonsin-da! Odam gurillab-gurillab
yondi! Hamsoya-qo‘llar kiyimlarini yulib oldi. Bari-
bir odam yondi! Odam tanasi yondi! Odam gur-gur
yondi!

– Qo‘ying-e, ena, odam ham yonadimi! O‘zlarining
bo‘sh-bayov bo‘lib o‘chirolmagansizlar!

– Eb-ey, eb-ey, odam yonsin ekan-da! Odam yonar
ekan-da! Ho‘l kundani yonganini ko‘rib edingmi?
Odam ana shu kundaday yonar ekan! Odam badanla-
ri pish-pish etib yonar ekan! Odam badanlaridan suv
chiqib-suv chiqib yonar ekan! Odam badanlaridan suv
oqib-suv oqib yonar ekan! Odam badbo‘ydan badbo‘y
hid chiqarib-hid chiqarib yonar ekan!..

Kasalxona darvozasidan uchta mashina kirib keldi.
 Mashina yo'lak chetida oyoq ildi.
 Mashinalardan kattalar tushdi.
 Kattalar mashinalari oldida gapirib-gapirishib turdi.

Raisimiz biz tarafladi.
 Raisimiz bizni qoshimizda bosh egib turdi. Bosh chayqab turdi.
 – Hay-hay, falokat-da, – dedi. – Falokat. Qalay o'zi, tilga keldimi?

– Go'rda tilga keladimi! – dedi onamiz. – Ko'zini ocholmaydi, go'rda tilga keladimi!
 – Falokat oyoq ostida degani shu-da. Siz endi, momo, oldiga boring-da, ko'z-qulqoq bo'lib turing, boring.
 Onamiz ichkarilab jo'nadi.

Raisimiz menga qaradi. Zim-zimdan qaradi. Bir nima deyish uchun og'iz juftladi. Tag'in, indamadi.

Raisimiz yer singalab-yer singalab kattalar taraf ketdi.

Kallam... kallam yelkamdan bosib-bosib keldi. Kallam kattalik qildi. Kallam og'irlilik qildi.

O'tirg'ich qirrasiga tirsakladim. Kallamga qo'limni tiradim. Kallamni kaftingga oldim.

Kuydi-kuydi – ayolimni tani kuydi.
 Kuydi-kuydi – meni bag'rim kuydi.
 Kuydi-kuydi – bolalarimni sho'ri kuydi.

Kuydi-kuydi – kattalarni nimasi kuydi?
 Kattalarni... oyog‘i kuydi!
 Kattalar pitirlab qoldi. Kattalar zirillab qoldi. Kattalar
 vos-vos bo‘p qoldi!

Kattalarga bir bo‘lak kun tug‘di.

Kattalar to‘da-to‘da bo‘lib gapirishdi. Kattalar
 qo‘llarini bigiz etib gapirishdi. Kattalar qo‘llarini shop
 etib gapirishdi. Kattalar qo‘llarini musht etib gapirishdi.
 Kattalar yer tupurib-yer tupurib gapirishdi.

Kattalar qator bo‘lishib keldi.

Men joyimdan qo‘zg‘oldim.

Ideologiya qayg‘udoshlik ham mehribonlik bilan yel-
 kamga qo‘lini qo‘ydi.

– O‘tiring, qimirlamang, o‘tiring, – dedi.

Men tag‘in joyimga cho‘kdim.

Ikkita katta o‘ngim o‘tirdi. Ikkita katta chapim o‘tirdi.
 Tag‘in ikkita katta peshonamda tik turdi.

Ideologiya qo‘l qovushtirdi. Ideologiya bosh irg‘adi.
 Ideologiya xo‘rsindi.

– Falokat, falokat, – dedi. – O‘rtoq brigadir, Dehqon-
 qulova... kasal edimi?

– Yo‘q, sog‘lom edi, – dedim. – Ayolimiz umri meh-
 nat bilan o‘tdi.

– Balki... yoshligida kasal-pasal bo‘lgandir?

– Ayolini yoshligini bu qayerdan biladi, – dedi bir
 katta.

– Nimaga bilmayman, bilaman. Xolamizni qizini
 bilmaymanmi, bilaman.

– Dehqonqulova uyida qattiq yiqligan joyi bor
 edimi? – dedi Ideologiya.

- Yo‘q?
 - Mabodo... boshini tasodifan devor-pevorga urib olib edimi?
 - Yo‘q?
 - Balki dalada paxta ichida uxbab qolgandir? Yaxshilab eslang?
 - Yo‘q, unday bo‘lgan yo‘q.
 - Yong‘oqni ostida ham uxlardan edimi?
 - Yo‘q, uyimizda yong‘oq yo‘q.
 - Gapirganda, gap-so‘zlaridan adashar edimi?
 - Yo‘q, gaplari tappa-tuzuk edi.
 - Avlodida esi... esi emas, nima desak ekan... avlodida esi bundayroqlari bor edimi?
 - Yo‘q, ayolimiz yetti pushtigachayin palagi toza ayol!
- Ideologiya tevarak-bosh qarab-qarab oldi. Ideologiya ovozini bir parda ko‘tardi.
- Unda... nimaga o‘ziga o‘zi o‘t qo‘yadi? – dedi.
Men barmoqlarimga yig‘lab-yig‘lab qo‘ya berdim.
 - Endi... ko‘rgilik-da, katta, ko‘rgilik! – dedim.
Barmoqlarim orasidan dardlarim duv-duv to‘kildi.
Raisimiz duv-duv dardlarimni ilib-ilib oldi:
 - Dehqonqul aka chin aytadi, Klara Xodjayevna, – dedi. – Bu ko‘pga kelgan ko‘rgilik. O‘zbekiston respublikamiz bo‘yicha shu oxirgi ikki yilda yetti yuz ellik uch xotin-qiz o‘ziga o‘zi o‘t qo‘yibdi!
 - Bu absurd!
 - Yetti yuz ellik uch xotin-qiz o‘zini o‘zi yoqibdi-ya!
 - Absurd, absurd!
 - Xudo ursin agar, Klara Xodjayevna, Xudo ursin agar! Bu haqda matbuotda necha martalab aytadi. Qaysi bir shoir g‘azal ham bitdi.

Ideologiya peshonamda tik turmish yigitdan so‘radi:

- Kim ekan u shoir, o‘rtoq Meliyev?
- Mixail Dudin, – dedi Meliyev.
- Dudin? Oti aytib turibdi – burjua mafkurachisi!
- Burjua mafkurachisi emas, – dedi Meliyev.
- Burjua mafkurachisi bo‘lmasa, tirnoq orasidan kir izlaydimi? She‘r yozaman desa, ana, qanchadan qancha aktivistka xotin-qizlarimiz bor! Xotin-qizlarimiz orasidan ikkita kosmonavt yetishib chiqdi. Daje, AQSHda ham ikkita kosmonavt xotin-qiz yo‘q!
 - Yo‘q, Dudin leningradlik shoir, – dedi Meliyev.
 - Leningradlik shoir? Leningradlik shoir O‘zbekistonda xotin-qizlar yonayotgani bilan nima ishi bor? Bilamiz, sovet adabiyotida hali ham ana shunday dissidentlar uchrab turadi! Dissident Soljenitsin kabi badarg‘a etsak, bilardi!..
 - Dudin katta shoir, Klara Xodjayevna, – dedi Meliyev. – Sotsialistik Mehnat Qahramoni...
 - Sotsialistik Mehnat Qahramoni? Nima deb yozibdi? Esingizda bormi?

Meliyev yon cho‘ntagidan bir dasta ro‘znama oldi.
Bir supraday-supradayini yoyib o‘qidi:

Ayollar yonmoqda O‘zbekistonda
Bu haqda yozilmas bizlar tomonda,
U qanday og‘riqdir, sho‘rlik gullarni
Olovga yo‘llagan, yoqqan gulxanni?
Ularga ayondir men bilmagan sir:
Ne sabab olovga bo‘ldilar asir?
Bu haqda yozilmas, aytimas so‘zlar
Kul ustida qanot qoqmas qaqnuslar
Tutun-la qovushib o‘rlaydi haryon
Manguga tark etar tanadagi jon

Isyondir bu, soxta hayot qa'rida
Chimildiq ko'rmagan kelin bag'rida
Onalar yoshidan chaqnagan o'tdir
...Dunyo-chi, beparvo ko'z yumib o'tdi...
Olamni bosmoqda shomning sharpasi
Qolmadi jahonda shodlik nafasi
Dam sayin tug'ilar menda ham shuki
Bu yorug' olovda poklanish erki
Bu haqda yozilmas bizlar tomonda
Ayollar yonmoqda O'zbekistonda!
Bor dunyo soqovdir, so'z demas Xudo
Inson kelajagi yonar dahr aro!

– Inoskazatelstva! – dedi Ideologiya. – Bu inoskazatelstva! Sotsialistik realizm metodiga yot asar! Sotsialistik madaniyatni barpo etish va mehnatkashlarni kommunistik ruhda tarbiyalash – reaksiyon burjua ideologiyasiga, shuningdek, o'ng va so'l opportunizm ideologiyasiga qarshi, burjuazianing reaksiyon madaniyati va kapitalistik turmush tarzi oldida tiz cho'kib sajda qiluvchilarga qarshi, sovet ideologiyasiga dushman bo'lgan millatchilik va kosmopolitlik ruhidagi buzg'unchiliklarga qarshi adabiyotda, san'atda va ilm-fanda siyosatdan qochish va g'oyasizlikka qarshi hujum qilish, demakdir!

– Kim biladi, Klara Xodjayevna, – deya ming'illadi Meliyev.

– Bu asar rayonimiz xotin-qizlariga tegishli emas! – dedi Ideogiya. – Rayonimiz xotin-qizlari moralno-us-toychivaya!

– Rayonimizda...

– Rayon nomidan gapirmang, o'rtoq rais! Siz boryo'g'i raissiz, o'zingizni biling! Rayon nomidan biz rahbarlar gapiramiz!

– O‘zbekiston bo‘yicha yetti yuz ellik uch xotin-qiz, rayon bo‘yicha...

– Yana rayon, yana rayon! Rayonimiz xotin-qizlari moralno-ustoychivaya!

Ideologiya shahodat barmoqni peshonasi nuqidi. Ideologiya so‘zni qalin-qalin aytди:

– Xullas, Dehqonqulova... manavinday!

Ideologiya ayol odam. Erkak bo‘lsa – o‘zim bilar edim!

Shunday bo‘lsa-da – aytgichimni aytdim.

– Katta, – dedim. – Esi bormi-yo‘qmi, ishqilib, ko‘z ochib dunyo ko‘rgandan buyon dalada halol mehnat qildi. Etak-etak farzand ko‘rdi. Esi bordir-da.

Ideologiya gapimni korlamadi.

– Esi bo‘lsa... o‘ziga o‘zi o‘t qo‘yadimi? – dedi. – Shunday baxt-saodatli zamonda-ya?

– Katta...

– Shunday hur zamonda-ya? To‘qlikka sho‘xlik bu!

– Katta...

– To‘qlikka sho‘xlik bu! Xotin-qizlar erkaklar bilan teng huquqli bo‘lsa! Erkaklar bilan tengma-teng mehnat qilsa! Bilmayman, xotin-qizlarga nima yetishmayapti!

– Katta...

– Kapitalistik jamiyatdagina odamlar o‘z joniga o‘zi qasd qiladi! Bu bizning jamiyatimiz uchun illat! Mafkuramiz uchun yot!

– Katta, u bechora ajal bilan olishib yotibdi. Hali odam bo‘ladimi-yo‘qmi, bilmayman. Shunday ekan, nima qilasiz, bir bechorani yomonotliq qilib...

Ideologiya gapimni korlamadi.

– Esi bo‘lsa... o‘ziga o‘zi o‘t qo‘yadimi? – deya to‘ti bo‘ldi.

– Esi bordirki, o‘ziga o‘zi o‘t qo‘yibdi! Esi yo‘q odam o‘z joniga o‘zi qasd qiladimi? Qilmaydi, katta, qilmaydi! Boisi, shunga aqli yetmaydi!

– Iya, o‘rtoq Meliyev, bu qanday falsafa bo‘ldi?

– Gapni u jigitdan so‘ramang, mendan so‘rang, katta!

Gapni men gapirdim! Men falsafa aytmadim. Men jigit gap aytdim, jigit! Chin-da, esi kam odamni dunyo bilan nima ishi bor? Esi kam odamni o‘z joni bilan o‘zini nima ishi bor? Esi kam odam og‘zini ochib yura beradi-da, dunyo o‘zi shunday bo‘lar ekan, deb!

– Xullas, Dehqonqulova... shizofrenichka! Gap tamom!

– Kim-kim? – dedim.

– Shizofrenichka! O‘rtoq Meliyev, shizofrenichka dehqonchasiga qanday bo‘ladi?

– Psix!

– Yo‘q, dalachasi-dalachasi?

– Telba!..

Tan-jonim qizidi. Qo‘llarim qalt-qalt etdi. Lablarim pir-pir uchdi.

Jonim halqumimga keldi!

Bisotimda bor yomon so‘zlarim bilan kattalarni tutib so‘kayin, dedim.

– Ket, baring ket! – deya baqirdim.

Kattalar qotib qoldi. Kattalar bir-biriga qaradi.

– Iya! – dedi Ideologiya. – Erida ham bormi deyman, o‘rtoq Meliyev?

– Ha, menda-da bor! Ayolimiz bilan loyimiz bir yerdan olingan! Bo‘ldimi? Ko‘ngling joyiga tushdimi? Endi, ket!

– Meni sensiramang, o‘rtoq brigadir, meni sensiramang!

– Ketmaysanmi, ketmaysanmi?
Tavaragim alangladim – biron nima izladim.
Qo‘limga makkajo‘xori poyasi ilashdi.
Kattalar joyidan turib ketdi.
Raisimiz qo‘limdagi makkapoyaga yopishdi.
– Dehqonqul aka, ay, Dehqonqul aka! – dedi. – Tentak bo‘lmang!
– Shularday katta bo‘lgandan ko‘ra, tentak bo‘lganim yaxshi!
– Dehqonqul aka, esingizni yig‘ing!
– Ushlamang qo‘limni, ushlamang deyman!..
Raisimiz qo‘llarimni ketimga qayirdi. Meni o‘tirg‘ichga bosib turdi.
Kattalar ketiga qaray-qaray ichkari kirib ketdi.
Raisimiz shundan keyingina meni qo‘yberdi.
Qo‘limdan makkapoyani tortib oldi. Xolisga otib yubordi.
Raisimiz-da kattalar ketidan ichkariladi.

19

Men peshonamni tizzam qo‘ydim. Entikib nafas oldim.

Qahrimdan qaytdim. Hovurimdan tushdim.

20

Ichkaridan katta do‘xtir tashqarilab keldi.
Men bir vaqlar yaxshilik ko‘rdim – shu odamdan ko‘rdim. Yaxshi gap eshitdim – shu odamdan eshitdim.
Shu bois, lik etib joyimdan turdim. Qo‘llarimni qovushtirib turdim.

Katta do'xtir yelkamga kaft qo'ydi. Meni joyimga o'tirg'izdi.

O'zi-da – qabatim o'tirdi. Qo'lini qo'lim qo'ydi.

Do'xtir – do'xtirday diltang-diltang bo'lib o'tirdi.

O'tirdi-o'tirdi – qayg'udosh hamroz bo'ldi:

– Dehqonqul, – dedi. – Tag'in, mendan o'pka-ginador bo'lma. Men bir faqir do'xtirman. Endi... kasalingni olib ketadigan bo'lding.

– Ayolimiznimi? Qayoqqa olib ketaman?

– Bilmasam, qayoqqa olib ketasan.

– Yo, tuzalib qoldimi?

– Qayoqda tuzaladi, endi keldi-yu...

– Unda, qayoqqa olib boraman?

– O'zing bilasan. Biz bиринчи yordamni ko'rsatib bo'lдik. Endi, kasalni davolash kerak. Biz davolay olmaymiz. Bizning kasalxonamiz kuyganlarni davolamaydi.

– Kuyganlarni qayerda davolaydi?

– Kuyganlar uchun alohida kasalxonalar bor.

Toshkentda bor. Moskvada bor, yaqin yo'l desang, Dushanbadayam bor. Kasalingni olib ket, biz boshqa saqlab turolmaymiz. Faqat, tezroq olib ket, bo'lmasa, kech bo'ladi...

– Eb-ey, u nima deganingiz? Qayoqqa olib ketaman? Qanday olib ketaman?

– Bilmadim, Dehqonqul, bilmadim.

– Buyog'i ura-ura paxta vaqtি bo'lsa. Paxta nima bo'ladi? O'zi, bu kimdan chiqqan ahmoqlik?

– Uyog'ini kattalardan so'raysan. Men bir do'xtirman.

– Qani o'sha... kattalar?

Zabt bilan ichkari jo'nadim.

Katta do‘xtir qo‘rqib qoldi. Ko‘zları katta-katta bo‘ldi. Belimdan qo‘spresso’llab quchoqlab oldi.

– Hay, Dehqonqul, hay! – dedi. – Esingni yig‘! Baraka top, o‘tir!

Katta do‘xtir meni joyimga qaytarib o‘tirg‘izdi. Harsillab-harsillab nafas oldi.

– Yomon ekansan, Dehqonqul, yomon ekansan, – dedi.

– O‘zingiz aytdingiz-ku, kattalardan so‘raysan, deb!

– Aytdim-qo‘ydim-da! Kattalarni oldida nima qilasan?..

– Kallapoycha qilaman!

Katta do‘xtir seskanib tushdi.

– Nima qilasan? – dedi.

– Kattalarni kallapoycha qilaman! Etini biryoqlik qilaman, suyagini bir yoqlik qilaman!..

Do‘xtir ko‘zları katta-katta bo‘ldi. Qorachig‘i kamaydi – oqi ko‘paydi!

– O‘ylab gapi rayapsanmi, uka? – dedi. – Esingni yig‘, uka, esingni yig‘!

– Esimni yig‘sam-yig‘masam!..

– Kambag‘al kattalarda nima ayb? Dunyoda tuyadan katta fillar bor.

– Bo‘lmasa, nimaga bunday qiladi? O‘ziga o‘t qo‘ygich bizni ayolimiz bo‘lsa – kattalarga nima?

– Sen siyosatni tushunmaysan, Dehqonqul, siyosatni tushunmaysan. Qanday davrda yashayapmiz – bilmaysan...

– Xudo bergen davrda yashayapmiz-da, qanday davrda yashardik!

– Ana, aytdim-ku, Dehqonqul. O‘z oting o‘zing bilan dehqonsan, dehqon. Sen shunday deysan. Kattalar

esa unday demaydi. O‘z joniga qasd qilish – isyon! O‘z joniga qasd qilish – davrdan norozilik! Ana, kattalar nima deydi!

– Bir begunoh bechorani psix, dedi, indamadim. Tentak, dedi, indamadim. Endi, kasalxonadan chiqarib yuboraman, deyaptimi??!

– Ha-da, chiqarib yubor, deyapti-da? Shizofrenichka, deb diagnoz qo‘yib chiqarib yubor, deyapti-da? Men aytdim, insof qilinglar, axir, dedim. Men bu ayolni go‘dakligidan bilaman, dedim.

– O‘ziga o‘t qo‘ygich ayolimiz bo‘lsa, kattalar nima-dan qo‘rqadi?

– Kattalarga amal kerak, Dehqonqul! Sening ayo-ling kerak emas! Kattalarga mansab kerak! Sening ayo-ling kattalarni gazagiga dori emas! Ayollar o‘z joniga qasd qila bersa, kattalarni tinch qo‘ymaydi! Ishdan ola-di, partiyadan o‘chiradi! Sening ayolingni deb, kattalar mansabidan ayrıladimi? Ayrilmaydi, o‘lsayam ayrılmaydi. Yo‘lini qiladi... Tentakka chiqar, deb buyuradi. Kasalxonaga qabul qilma, deb buyuradi. Bajarmayin, meni ishdan haydaydi, partiyadan o‘chiradi. Kattalar dastidan kun ko‘rolmayman. Men nima, men bir do‘xtir-da. Chin, qasam ichib edim. Lekin tumanga kattalar xo‘jayin. Kattalar gapi bilan ish qilsam... ayoling-ku, ayoling... bola-baqralaring ham ruhiy kasalga chiqib ketadi. Onasida bor edi, deydi.. Avloddan-ajdodga o‘tadi, deydi. Shizofreniya degan tamg‘a yomon tamg‘a, Dehqonqul. Shuning uchun, kel, senga bir akalik qilayin. Bir yo‘li bor. Bunday qilamiz: ayoling o‘ziga o‘t qo‘yganini falokatga yo‘yamiz. Aytaylik, ayoling gaz-ni yoqmoqchi bo‘ladi. Gaz birdan lop etib, ayolingni yengiga yopishadi.

- Gaz? Bizda gaz nima qiladi?
 - Gazimiz bor, ana, Obshir qishlog‘i adog‘idan quvurda o‘tib yotibdi.
 - Quvurda o‘tib yotsa, qaysi bir mamlakatga o‘tib ketayapti-da.
 - Ishqilib, gazing bormi, bor-da. Shu gaz bizniki-da. Qaysi bir mamlakatga ketsa-da, ishqilib, bizning gazimiz-da. Hech bo‘lmasa, ballon gazing bordir?
 - O‘tin bor, tappi bor.
 - Xo‘p, uyog‘ini qo‘ya ber. Gazing bor, deb faraz qilamiz. Keyin... ayol kishi emasmi, yengini o‘chirish o‘rniga, qo‘rqib qoladi. Esini yig‘ib olgunicha o‘t yoqasiga qarab o‘rlaydi. Dod deb baqiradi. Dodini hech kim eshitmaydi. Sababi, hamma dalada bo‘la-di-da... Bo‘ldi, shu bilan kattalar tinchiydi-qoladi. Kattalar tinch – olam tinch!
 - Mayli, nima desangiz mayli. Menga ayolimizni tu-zatib bersangiz bo‘ldi.
 - Mana, men borman! – deya ko‘krak urdi do‘xtir. – O‘zim davolayman! Ayoling bor-yo‘g‘i oltmis foiz kuyibdi, oltmis foizgina! Yaxshi bo‘p ketadi!
 - Bolalarim ko‘z o‘ngimga keldi. Ko‘nglim buzildi.
 - Ishqilib, bolalarimni peshonasiga yaxshi bo‘p ketsa bo‘ldi... – dedim.
- Men kaftlarimga yig‘ladim.
- Dardlarim kaftlarimdan seloba-seloba bo‘lib oqdi.
- Otday bo‘lib ketadi! – dedi do‘xtir. – Oltmis foiz kuyik unday qaltis emas...
- Do‘xtir yelkam qoqa-qoqa ketdi.
- Men o‘ngirlarimga yig‘ladim.

Ayolimiz... odam bo'lmadi...

Subhi sodiqda ayolimiz boshiga bordim.

Mozor poyida tizza bo'ldim.

Mozorni ohista-ohista turtdim – ayolimizni uyg'otdim...

– Ay, men keldim? – dedim.

Bir siqim mozor oldim – ayolimiz sochlarini ushladim...

– Ay, senga aytaman? – dedim.

Tomog'im to'lib-to'lib keldi...

Uy burchida turmish beshikbellik ko'zimga yomon-yomon ko'rindi.

Men endi beshikni nima qilayin? Men endi beshikka o'zimni belayinmi?

Men beshik qarab turdim-turdim.

Shunda beshik... shunda beshik ayolimiz tobuti bo'lib ko'rindi!

Ichida... ayolimiz yotmishday bo'ldi! Badanlari olt-mish foiz kuyib-kuyib yotmishday bo'ldi!

Ayolimiz pichir-pichir meni yo'qlamishday bo'ldi!

– Ha, nima deysan? – dedim.

Beshikdan javob bo'lmadi.

– Ayt, aytgichingni? – dedim.

Beshik – tobut desa tobut deguday sukut etdi.

Men ohista-ohista beshik oldilab bordim. Enkayib qo'llarimni tizzalarim tiradim. O'ng qulog'imni beshik tutdim.

Beshikdan ovoz bo‘lmadi.

Beshikyopg‘ich burchidan ohista ushladim. Xiyol-xiyol ko‘tardim. Beshik ichi mo‘raladim.

Beshikda jon zoti bo‘lmadi.

Beshik ko‘zimga yomondan yomon ko‘rindi.

Beshikni ko‘rmayin-da, kuymayin-da, dedim.

Beshikni dast ko‘tarib tashqariladim.

Narvondan beshik qo‘ltiqlab tomladim. Beshikni g‘o‘zapoya uyumi usti tashladim.

Beshik g‘o‘zapoya botib-g‘o‘zapoya botib qoldi.

Shunda, beshikyopg‘ich shamolda hilp-hilp etdi.

Hilp-hilp eta-eta beshik ketilab uchib tushdi.

Beshikyopg‘ich bir uchi beshikqushda ilashib-beshikqushda ilashib qoldi.

Bovujud, beshikqush borlik bo‘ldi – beshikyopg‘ich yer uchib tusharman-yer uchib tusharman bo‘ldi.

Men beshikdan qovuzni oldim. Oqo‘ragichni oldim.

Tagpo‘shni oldim.

Sumakni oldim. Tuvakni oldim.

Barini beshikyopg‘ich soldim.

Shunda, dimog‘im gup-gup shiptir isi tuydi.

Men beshiktebratgichda osilib turmish ko‘ztumor bilan to‘qqizko‘z munchoqni uzib-uzib oldim.

Ko‘ztumor bilan to‘qqizko‘z munchoqni-da beshikyopg‘ich soldim.

Beshikyopg‘ichni o‘rab-o‘rab beshik joyladim.

Beshik kunda ochilib-ochilib qoldi.

Shunda, beshikdagi sonsiz jimjimalarga ko‘zim tushdi.

Ko‘zlarim kunda qamashdi.

Beshik gullari bo‘lsa bordir, deya o‘yladim.

Tikilibroq-tikilibroq qaradim.

Beshikdagi jimjimalar bir arabi husnixat bo‘lib ko‘rindi, bir jimjimador gullar bo‘lib ko‘rindi.

Beshikda bundaychikin ohangjamolar yo‘q edi – qayerdan bino bo‘ldi?

Shu vaqt onamiz hujrasidan tashqariladi. Kaftini peshonasi soyabonladi. Kun qaradi. Kun vaqtini bilmoq bo‘ldi.

Shunda, meni ko‘rdi.

– Beshikni nimaga tomga olib chiqding, yerchilim bo‘lgur? – dedi.

Men miq etmadim.

Onamiz kaftini peshonasi soyabonlab qarashini qo‘ymadi.

Men aytmassam bo‘lmadi:

– Endi beshik nima kerak... – dedim.

– Nimaga beshik kerak emas?

– Endi... bo‘ldi, – dedim. – Beshik bo‘ldi...

– Shu gapingga noma’qulni nonini yebsan! Olib tush pastga!

– Endi... beshikni kim tebratadi?

– Bolalarimni mayda enasi ketgan bo‘lsa, mana, katta enasi bor! Mana men – momosi bor! Olib tush – o‘zim beshik tebrataman! Allalab-allalab beshik tebrata-man!

– Mayli, olib tushaman, bora bering, olib tushaman.

Men beshiktebratgichdagi jimjimalar *tikildim*. Jimjimalar nima bilan bitilmish bo‘ldi, dedim.

Shahodat barmog‘im uchini ho‘llab-ho‘llab artib ko‘rdim.

Bir jimjima ko‘kara-ko‘kara yoyildi. Bildim – jimjimalar ko‘kqalam bilan bitilmish bo‘ldi.

Qosh-ko‘z bo‘yagich ko‘kqalam bo‘lsa bordir?

Ayolimiz beshikka bag‘ir berdi. Bolasiga ko‘krak berdi.

Bolasi cho‘lp-cho‘lp emdi.

Ayolimiz bolasi boshidan maydagina oyna oldi, to‘mtoqqina qalam oldi.

Oynani beshik uzra tutdi. Labi bilan qalam uchini ho‘lladi.

Ayolimiz qoshiga qalam surtdi. Bir u qoshiga surtdi, bir bu qoshiga surtdi.

Beshikdagi bolasi miq-miq emdi.

Ayolimiz turayin dedi – beshikdagi bolasi ko‘kragini qo‘ybermadidi.

Ayolimiz beshik mixlanib-beshik mixlanib qoldi. Ayolimiz peshonasini bilaklari qo‘ydi. Ayolimiz bilaklarini, beshiktebratgich qo‘ydi.

Ayolimiz beshiktebratgich bitdi:

«O‘-o‘y, ichim kuyayapti, ichim yonayapti».

«Ichimda bir nima qimirlayapti».

«O‘-o‘y, boshim aylanayapti».

«Dunyo ko‘zimga qirmiz-qirmiz bo‘lib ko‘rinayapti».

«Qirmiz-qirmiz... dumaloq-dumaloq...»

«O‘-o‘y, ertaga daladan javob bersa bo‘lmaydimi?»

«Boshimni yuvib olsam deb edim».

Ayolimiz ikkiyat bo‘ldi.

Beshikdagi bolasi sutdan qolmayin ikkiyat bo‘ldi!

Ayolimiz ipakdayin mayin bo‘ldi. Ayolimiz ipakdayin suzik bo‘ldi.

Kechalari bir o‘ng yog‘iga o‘ngarildi, bir chap yog‘iga o‘ngarildi.

Ayolimiz kun sanadi. Ayolimiz tun sanadi. Sanay-sanay tonglar oqladi.

Kun yongandan yondi.

Dala kundan-da yondi.

Kun kalla qaynatdi, kun tovon kuydirdi.

Ayolimiz daladan bosh olib ketayin dedi – ketolmadi.

Bola aziz bo‘ldi, g‘o‘za boladan-da aziz bo‘ldi!

Ayolimiz shiypon devoriga yelka berib o‘tirdi. Yuzlarini osmon tutdi. Ko‘zlarini yumdi. Og‘zini kappa-kappa ochdi.

Men yelkasidan ohista turtdim.

«Ay, nima bo‘ldi?» – dedim.

Ayolimiz ko‘zlarini ochdi. Tizzalarini yopdi.

«Boshim aylanayapti, – dedi. – Qonim kam».

«Unda, suv ich».

Ayolimiz dalalar uzra jimir-jimir etmish hilga termuldi.

«Qirmiz-qirmiz... Dumaloq-dumaloq...» – dedi.

Men qo‘limda o‘ynab yurmish g‘o‘za gulini ayolimizga uzatdim.

«Mana! – dedim. – Qirmiz-qirmiz... dumaloq-dumaloq... gul!»

Ayolimiz qo‘limni qaytarib tashladi.

«Bundaychikin emas», – dedi.

«Bo‘lmasa, qandaychikin? Shu gul yaxshi-da. Idora oldidagi atirgullar bo‘lmaydi! Hidi bo‘lgan bilan – mahsuloti yo‘q! G‘o‘zagul mahsuldor gul – hosil beradi!

«Odamni ko‘p mayna etmasin».

«Mayna etayotganim yo‘q. Oynayijahon bilan kinolarda-da ayoliga gul beradi-ku?»

«Oynayijahon bilan kinolardagi odamlar qorni to‘q odamlar. Gul qorni to‘qlarni ermag. Gulni yeb bo‘lmaydi...»

«Bo‘lmasa, qirmizi dumalog‘ing nimang?»
Men jo‘rttaga shunday dedim.
Bildim – ayolimiz qirmizi olma, dedi. Bildim – ayolimiz qirmizi olmaga yerik bo‘ldi!

Dalada qirmizi olma nima qiladi? Qirmizi olma Denov bozorida bo‘ladi! Denov bozori esa qirq chaqirimcha keladi! Qachon boraman, qachon kelaman?

26

Beshikbellikkagi bitiklar salmoqli-salmoqli bo‘ldi.
Boisi – bellik tekis ham enlik bo‘ldi.
«O‘y-o‘y, Xoliqov iqtisodchi ayolini Toshkan olib borib kelibdi».

«Metro degich avtobusga minibdi».

«Metro degich avtobus uzun-uzun emish».

«Yer ostidan yurar emish».

«Ichi doim salqin emish».

Bellik pastlamish sayin bitiklar qing‘ir-qiyshiq bo‘lib bordi.

«O‘-o‘y, Temirov agronomni ayollari Samarqandga borib kelibdi».

«Hay bir madrasalar, hay bir machitlar bor emish».

«Madrasalar baland-baland emish, qarab bo‘lmas emish».

«Qarayin degichlarni ro‘moli boshidan tushib ketar emish».

«Ro‘molim boshimdan tushib ketsin degichlar madrasa balandiga qarasin emish».

«Temirov agronomni ayoli qarayin desa, ro‘moli boshidan tushib ketibdi».

«Ro‘moli suvgaga uchib borib tushibdi».

«Shunda-da bilmabdi».

«Bir odam, ay xola, ro‘molingiz suvga tushib ketdi, debdi».

«Shundagina boshida ro‘moli yo‘qligini bilibdi».

«Voy, debdi-da, boshini qo‘llari bilan yashiribди».

«Meniyam ro‘molim suvga tushib ketsa ekan...»

«Madrasa poyida ro‘molim birovgina... birovgina boshimdan uchib tushsa ekan...»

Tagtaxtadagi bitiklar mayda-mayda bo‘ldi. Chumoli iz-chumoli iz bo‘ldi.

«O‘-o‘y, bolalarni nafaqasini yo‘qlab kelsa bo‘lmaydimi?»

«Qodir – 4 so‘m turadi. Hanifa – 6 so‘m turadi. Halima – 7 so‘m 50 tiyin turadi».

«Ayol boshim bilan ikki marta bordim».

«Bir so‘radim – pul yo‘q dedi, ikki so‘radim – pul yo‘q dedi».

«So‘g‘in – bormadim ham, so‘ramadim ham».

«Odamga bet ham kerak-da».

«Bu kishi bo‘lsa, «nafaqani sen so‘ra – sen enasisan», deydi».

«Shu 4 so‘mni so‘ragani betim chidamaydi, deydi».

«Erkak bo‘p turib, bu kishini beti chidamaganda, ayol boshim bilan meni betim chidaydimi?»

«Ayolga-da bet kerak».

«Bu kishi aytadi – o‘ninch bolaga 12 so‘m 50 tiyin nafaqa beradi, deydi».

«Bu kishi aytadi – o‘ninch boladan keyin boraman, deydi».

«Bu kishi aytadi – 12 so‘m nafaqa ber, deyishga til boradi deydi, bet chidaydi, deydi».

«Men o‘ninch bolani qayerdan olaman?»

«Bola besh yosh bo'lsa – shuniyam bermaydi emish».

«Unda... bola besh yoshdan keyin nima yeydi?»

Tagtaxta adog'idagi besh-oltita bitikni o'qib bo'l-madi.

Ayolimiz adoq bitiklarni bitayotib ko'zi ketdimikin? Yo, kenjamiz ayolimiz ko'kragini yomon-yomon tortdimikin?..

Tag-tamal bitiklarni o'qib bo'ldi:

«Dunyoga kelib nima ko'rdim?»

«Beshik ko'rdim».

«Dunyo ko'ribneni ko'rdim?»

«G'o'za ko'rdim, paxta ko'rdim».

«Kun ko'rdim – g'o'za ko'rdim».

«Tun ko'rdim – beshik ko'rdim».

«Beshik mozorim bo'ldi, dala mozoristonim bo'ldi».

SAKKIZINCHI BOB

1

G‘o‘zalarim ost-ostlaridan ochildi.

G‘o‘za nima uchun yerdan chiqmish bo‘g‘zi oldidan ochiladi?

G‘o‘za yer oziq-quvvatini g‘o‘zauchlab-g‘o‘zauchlab tortadi. G‘o‘za yer quvvayi qudratini quyoshlab-quyoshlab ko‘taradi.

Oqibat – g‘o‘za ost-ost shoxlari oziqsiz qoladi. G‘o‘za ost-ost shoxlari quvvatsiz qoladi.

Oxir-oqibat – g‘o‘za aynan ana shu ost-ost shoxidan ochiladi. Mayda-mayda ochiladi. G‘ozsiz-g‘ozsiz ochiladi.

2

G‘o‘zalarim uch-uchlaridan ochildi.

G‘o‘zauch paxtalar-da ostshox paxtalarday bebarokat-bebarokat laxta bo‘ladi. G‘o‘zauch paxtalar-da ostshox paxtalarday bebaror-bebaror paxta bo‘ladi.

Boisi – qoqbel ko‘saklar uch-uch ko‘saklarga oz-oz yer oziq qiyadi. Qoqbel ko‘saklar uch-uch ko‘saklarga kam-kam yer quvvat qiyadi.

3

G‘o‘zalarim qoq belidan-qoq belidan ochildi.

Qoqbel ko‘sak yerda bor oziq-quvvatni tortib oladi. Qoqbel ko‘sak yerda bor kuch-qurbni o‘zida olib qoladi.

Shu boisdan qoqbel ko'sak paxtamisan-paxta bo'ladi!
Qoqbel ko'sak barorli-barorli paxta bo'ladi. Qoqbel
ko'sak tarozi bosajak-tarozi bosajak paxta bo'ladi.
Dehqon kuniga-da ana shu qoqbel ko'sak yaraydi!
Shu boisdan-da, qoqbel ko'sakni «dehqonko'sak»,
deydilar!

4

G'o'zabarg sariq-sariq bo'lsa, dori risoladagiday barg
to'kmaydi.

G'o'zabarg quruq-quruq bo'lsa, dori binoyiday barg
to'kmaydi.

Shu bois, mirobdan suv so'radim.

– Oqar suv tamom bo'ldi, – dedi mirob. – Endi, suv
ombordan suv beraman-da.

Suv omborda suv yillab ko'llab-ko'llab yotadi. Yil
mobaynida loyqa suv ostilab cho'kib-cho'kib qoladi.

Suvni suv etgich ana shu loyqa bo'ladi.

Ana shu loyqasiz suv bilan sug'orilgich g'o'za yigir-
ma kun hayallaydi.

Ana shu loyqasiz suv bilan sug'orilgich hosil o'ttiz-
qirq foiz kamayadi.

G'o'zalarim u davrdan o'tdi – g'o'zalarimga endi oti
suv bo'lsa bo'ldi.

Men dalalarimni omborsuv bilan oqar-oqmas suvlab
oldim.

5

Dorilanmish g'o'za tag'in qaytib ko'sak tugmaydi.

Yomondan yomon – dori bor ko'saklarni-da qovurib-
qovurib tashlaydi.

Men ko'saklarim mo'l-ko'l ochilishini qaradim.
Nihoyat – oltmis foiz ko'sagim ochilib bo'ldi.

Tong saharda traktor ketiga o'n to'rtinchi to'rt-burchak uskuna taqdim.

Uskunada ikkita yum-yumaloq idish bo'ldi.

Men har idishga yuz ellik kilo-yuz ellik kilodan uch yuz kilo dori soldim.

Dorilashdan oldin sut ichib olishim qarz ham farz bo'ldi.

Molimiz illa bir kadi sut beradi – shuni-da men ichib olsam, bolalar nimani ichadi?

Men sut o'mida yaxday suv ichib oldim.

Korjoma kiydim. Ko'zoynak taqdim. Og'iz-burnimga zaharniqob taqdim. Qo'lqop kiydim.

Traktor kabinasini mahkamlab-mahkamlab yopdim.

Traktorni birinchi tezlikda haydadim.

Men saharmardonda dalalarimga zahar berdim.

Men tonglay-tonglay dalalarimni zaharladim.

Purkagich nasoslarni o'nglab-o'nglab dala zaharladim.

Purkagichlar birvarakay yigirma-yigirma to'rt egatga sariq-sariq zahar purkadi.

Silindrni oltinchi raqamga qo'yib-qo'yib dala zaharladim.

Nasos bosimini oshirib-oshirib dala zaharladim.

Men bir getkar dalamga to'rt kilo qo'lansadan qo'lansa zahar berdim. Achchiqdan achchiq zahar berdim.

Tong to‘rkadi.

Bobotog‘ uzra kun shafaqlandi.

Tong-tong shudringlar ol-ol shafaqlarda ketdi.

Men dala zaharlashdan tiyila qoldim – beshudring
barg zaharni tan olmaydi!

Kun olis boshim aylandi.

Kun olis ko‘zim yoshlandi.

Kun olis ichak-qornim tomog‘imda bo‘ldi.

G‘arra-g‘arra quşishdan armonim qolmadi.

Salqintob-salqintob oqshom qo‘ndi.

Men tag‘in dala zaharladim.

G‘o‘zalarim tusi o‘chdi.

G‘o‘zalarim sap-sariq bo‘ldi.

G‘o‘zalarim entikdi.

G‘o‘zalarim hansiradi.

Butifos barg qovjiratib-barg qovjiratib tashladi. Butifos barg qovurib-barg qovurib tashladi.

Butifos chala-chala barg to‘kib boshladi.

Butifosda bor-yo‘g‘i bitta xosiyat bo‘ldi – butifos xom ko‘sakka ziyon bermadi.

Xom ko‘sak bodrab-bodrab ochila berdi.

Zahar-zaqqum butifosdan o‘zga dori qurib qolib edi-mi?

Butifosdan o‘zga-da barg to‘kajak dorilar mo‘l-ko‘l bo‘ldi.

Masalan, kalsiy sianimid degich ziyon-zahmatsiz dori bo‘ldi. Magniy xlorat degich hid-bo‘ysiz dori bo‘ldi.

Magniy xlorat butifosdan samarali-samarali barg to‘kadi. Magniy xlorat butifosdan avlo-avlo barg to‘-kadi.

Ammo magniy xlorat xom ko‘sakka ziyon beradi.

Magniy xlorat ziyon bermish xom ko‘sak uchlari qizil bo‘lib qizil bo‘lmaydi, sariq bo‘lib sariq bo‘lmaydi.

Gulobi-gulobi rang bo‘ladi!

Gulobi ranglari boshidan qolsin – to‘rt misqol ko‘sak ikki misqol bo‘lib qoladi! Serfazilat tola befazilat bo‘lib qoladi!

Magniy xlorat butifosdan arzon-da tushadi.

Bir tonna magniy xlorat ikki yuz to‘qson so‘m turadi.

Bir tonna butifos ikki ming ellik so‘m turadi!

Unda, kattalar nima uchun zahar-zaqqum butifos sep, deydi?

Butifos xom ko‘sakni omonlaydi, magniy xlorat xom ko‘sakni zavollaydi!

Yo, el-yurt, yo, kirim!

Kattalar bot-bot ko‘sak ochilishni o‘yladi.

Kattalar qayta-qayta paxta terilishni o‘yladi.

Kattalar qishgachayin paxta terilishni o‘yladi!

Yo, el-yurt, yo kirim!

Kattalar kirimni tanladi!

Odam tong saharda aroq ichsa nima bo‘ladi?

Odam piyonista bo‘ladi.

Dalalarim-da ana shu odam misol piyonista bo‘lib qoldi.

Odam tolushda tamaki cheksa nima bo‘ladi?

Odam bangi bo‘ladi.

Dalalarim-da ana shu odam misol bangi bo‘lib qoldi.

Odam namozshomda nasha cheksa nima bo‘ladi?

Odam nashavand bo‘ladi.

Dalalarim-da ana shu odam misol nashavand bo‘lib qoldi.

Endi, ana shu og‘ular barini bir odam tanovul etsa nima bo‘ladi?

Odam pushti kuyib kul bo‘ladi. Odam nasl-nasabsiz bo‘ladi.

Dalalarim-da ana shu odamday bo‘lib qoldi!

Badanda jon bor – qilmish-qidirmish bor.

Qilmish-qidirmish bor – jinoiy modda bor.

Odam biron imoratga ziyon bersa – falon moddaga binoan javobgarlikka tortiladi. Odam biron texnikaga ziyon bersa – falon modda bo‘yicha qamatiladi. Odam birovni ursa – falon moddaga binoan kesiladi.

Nima uchun odam yerni zahar dorilaydi – ammo javobgarlikka tortilmaydi?

Nima uchun odam yerni zaharlab xo‘rlaydi – ammo javobgarlikka tortilmaydi?

Dunyoda ko'p-ko'p emish-emish eshitdim. Ammo yer zaharlab javobgar bo'libdi, degich emish eshitmadim.

Yer qaridi. Yer pushti kuyib zahar-zaqqum bo'lди. Yer ko'ksi kuyib kul bo'lди – yer taqdir peshonasidan ko'rib yota berdi.

Yer o'z dardini aytayin dedi – yerda til bo'lmadi.

15

Bozorni yaxshi ko'raman!

Noz-ne'matlar tovlana-tovlana turadi. Shirin-shakarlar bollana-bollana turadi. Achchiq-chuchuklar bo'yvana-bo'yvana turadi.

Noz-ne'matlardan ko'zim to'yadi. Shirin-shakarlar dan ko'nglim to'yadi.

Bozorda yeganim oldimda bo'ladi, yemaganim ketimda bo'ladi!

Men bozorda behishtda yurmishday-behishtda yur mishday bo'laman.

Men olmasam-da – narx-navoni so'rab-surishtiraman.

Men yemasam-da – qirmizi olmani kaftimda salmoqlab-salmoqlab ko'raman. Iskab-iskab ko'raman.

Qirmizi olmadan kaftlarim rohatlanadi. Qirmizi olmadan dimog'larim huzurlanadi.

Men dunyoda borligimdan shukurlanaman!

16

Ammo... bozorda bir ayb bo'ldi.

Bozor aybi... narx-navosi yomon bo'ldi! O'-o'-o', yomon-yomon bo'ldi!

Bobotog‘ pistasi o‘n besh so‘m bo‘ldi. Vaxshivor yong‘og‘i to‘qqiz so‘m bo‘ldi. Dashnobod anori besh so‘m bo‘ldi.

Toshdan qimmat-toshdan qimmat narx-navo bo‘ldi!
Nima bo‘lsa bo‘ldi – baridan bir kilodan oldim.

Ikki dona anor bir kilo keldi.

Men anor salmoqlab-anor salmoqlab o‘yladim: das-turxonga ikkitagina anor qo‘ysa bo‘lmaydi. Katta meh-monlar nozikta‘b bo‘ladi. O‘l-e, bor-yo‘g‘i ikkita anor qo‘yibdi-ye, deydi.

Shu bois, tag‘in bir kilo anor oldim. Jami to‘rtta katta-katta anor bo‘ldi.

Dasturxonda to‘rt burch bo‘ladi. Ana shu to‘rt burchiga bittadan to‘rtta anor qo‘yaman.

Dasturxonim binoyiday-binoyiday dasturxon bo‘ladi!

Men anor pulini sanadim. Ich-ichimdan qirindi o‘tdi. Barmoqlarim qalt-qalt etdi.

Bir pul qaradim, bir anor qaradim – to‘rtovgina anor uchun o‘n so‘m to‘lagim kelmadı.

Qo‘llarim qalt-qaltini bilintirmayin deya, anor pulini qo‘shqo‘llab ushladim. Anorchiga qo‘shqo‘llab uzatdim.

Ammo anorchi bildi – miyig‘ida kuldi.

– Dashnobodi anor, pulingiz o‘zingiz bilan ketadi, – dedi.

– Yaxshi anorlikka yaxshi anor...

Men bir anor bir mehnat kuniga tushayapti-da, degim keldi – deyolmadim. Anorchini oldida past ketgim kelmadı.

– Dashnobodi anorligi uchun oldim-da, – dedim.

Anorchi qo‘lini ko‘ksi qo‘ydi.

– Qulluq, osh bo‘lsin! – dedi.

Anorga meni og‘zim tegarmidi? Tekkan bilan anor osh bo‘larmidi?..

Shunda, qishloq doshimiz Qayum qorovul kelib qoldi.

– Qani, Dehqonqul, bozorlabsan-da? – dedi.

– Ha, tirikchilik.

Qayum qorovul bir to‘rxalta bozorligimga ser soldi. Xiyol ko‘z olaytdi. Bir menga qaradi, bir bozorligimga qaradi.

– Tinchlikmi, Dehqonqul? – dedi.

– Tinchlik, osoyishtalik.

– Mabodo kayfing yo‘qmi?

– Umrimda og‘zimga olmaganman, Qayum aka.

Nima edi?

– Bozorligingni ko‘rib aytaman-da. Kayfi yo‘q odam ham shunday bozorlik qiladimi?

– Dasturxonni obodi-da, Qayum aka.

– Dasturxon obodi uchun ol, evi bilan ol-da. Bunda-yin bozorlik uchun mendayin dehqon bir oy terlaydi!

– O‘zimdayin dehqon-da shu, Qayum aka, o‘zimizdayin dehqon-da shu.

– Manavi pistami? O‘n besh so‘m-a? Yo pirim-e, yo pirim-e! Narx-navoni Xudo urmadı – men qutulmadim! Hali shu yaqinda pista chaqqanimni eslay olmayman. Shu qishdagı bir to‘yda besh-oltita chaqib edimmi, bilmayman.

– Siz shu qishda chaqibsiz ekan, men qachon pista chaqqanimniyam bilmayman. Endi, mehmon atoyi Xudo, Qayum aka. O‘zbakchilik – o‘zbakchilik.

– O‘lma! Shu gapdan qolma, Dehqonqul, kam bo‘lmaysan!

– Shu tevarakni mehmoni bo‘lsa go‘rga edi. Maskov-dan mehmon kelayapti, Maskovdan. Bari nozik mehmon. Raisimiz aytdi.

– Mehmon kelgan uydan baraka arimaydi, Dehqonqul, baraka arimaydi. Mehmon rizqi o‘zidan oldin keladi, deydi. Maskovchi mehmon bo‘lsa, unda, bunday qil: bozorga xurmo kiribdi. Hay, anavi yerda sotayapti, hayla!

– Qani-qani?

– Hayla-hayla, qozonshlyapa savdolashayapti. Ana shu xurmodan bir-ikki kilo ol. Maskov yoqlarda xurmo o‘smaydi. Mehmon osh deb kelmaydi. Mehmon mehmon-da – havasaki yeysi-da.

Qayum qorovul aytmish qator-qator xurmolar oldilab bordim.

– Xurmo qanchadan bo‘ldi? – dedim.

– Uch so‘mdan, – dedi.

Xurmolarni ushlab-ushlab ko‘rdim.

– Xurmo qayerniki? – dedim.

– Subtropikniki, – dedi.

– Subtropiknikidan bir kilo torting qani.

Subtropik bog‘ shunday oldimizda. Dalamizdan yigirma chaqirim keladi.

Bozor darvoza oldidan ikki cho‘ntak mayda pista oldim.

To‘lib-toshib uy keldim.

Bozorligimni oshxona qo‘ydim. Bolalar bozorlik yopirildi. Bolalar bozorlik girdini oldi.

– Olma, ota, olma!

– Ota, anor bering!

– Uzum bering, uzum!

Birovi olmaga qo‘l uzatdi. Birovi anorga qo‘l uzatdi. Birovi uzumga qo‘l uzatdi.

Bolalarni qo‘lini urib-urib tashladim.

– Tort qo‘lingni, tort! – dedim.

Bolalar ketiga qo‘l bekitdi. Bolalar qo‘ltig‘iga qo‘l tiqdi. Bolalar og‘ziga qo‘l soldi.

Bolalar mo‘lt-mo‘lt qaradi. Bolalar iltijo-iltijo qaradi.

Men boshim bilan bozorlikka imo berdim.

– Bularni yeb bo‘lmaydi, q-ha! – dedim. – Ha, q-ha, q-ha!

Men aft burishtirdim. Men bosh sarak-sarak etdim.

– Ichni og‘ritadi, q-ha! Ichni ketkizadi, q-ha! – dedim. – Qara, puf-e, sassiq uzum ekan, puf-e!

– Menga nima olib keldingiz, ota?

– Sengami, senga bir nima olib keldim! Qani, qo‘lingni ber. Ana, ko‘rdingmi?

Bir-ikkita mayda pista chaqib ko‘rsatdim.

– Ana shunday chaq! – dedim. – Qirsillatib-qirsilla-tib chaq, tishing baquvvat bo‘ladi! Qani, baring qo‘lingni tut!

Bolalarga mayda pista bo‘lib berdim.

– Ana endi, borib o‘ynanglar! – dedim. – Boringlar!

Bolalar tarqaldi.

Faqat Qulmat o‘g‘limiz qoldi.

Kambag‘alga ket deyolmadim – ko‘nglim bormadi.

Kambag‘al Qulmat – dardmand!

Do‘xtir ko‘rib, vitamin yetishmaydi, dedi. Bir dasta dori bitib berdi.

Denov dorixonasidagilar bitiklarni ko‘rdi-ko‘rdi – bittasiyam yo‘q, lekin bo‘p turadi, tez-tez xabar olib turing, dedi.

Men aytdim: vitamin g‘o‘za edimidiki – tez-tez xabar olib turaman, dedim.

Tag‘in qaytib bormadim.

Dardmand Qulmatimiz ingilladi:

– Ota, pomidor bering! – dedi.

Men hayronlandim – to‘rxaltada pomidor yo‘q bo‘ldi.

– Pomidor? Qani pomidor? – dedim.

Qulmatimiz qo‘li bilan xurmoni ko‘rsatdi.

E, tavba-ye, o‘g‘limiz xurmoni tanimadi!

E, tavbangdan-e, o‘g‘limiz xurmoni taniyolmadi!

Men palag‘daroq bir xurmo olib berdim.

– Ma, bu pomidor emas, – dedim. – Bu xurmo, ha, xurmo!

Derazadan Denov tarafni ko‘rsatdim.

– Hay, anavi quyuq daraxtzor bor-ku, ana shu subtropik bog‘, – dedim. – Subtropik bog‘da xurmo o‘sadi, bizni dalada g‘o‘za o‘sadi!

Oshxona zanjirlab tashqariladim.

Og‘ilxona aylanib qaradim.

O‘zi, bisotimda uchovgina qo‘yim bo‘ldi. Ikkovi sovliq bo‘ldi. Birovi so‘yib sotish uchun boqilib yotmish qo‘y bo‘ldi.

Ana shu qo‘y maskovchilarga nasib etajak bo‘ldi.

Men maskovchi mehmonlarga so‘yilajak qo‘yimni qaradim. Dumbasini changallab-changallab qaradim.

Qo‘yim oriq bo‘ldi, so‘yishga arzigich go‘sht qilma-gich bo‘ldi.

18

Og‘ilxona oldida kaftimni peshonam soyabonlab kun qaradim.

Shunda oshxona derazasidan bir nima lip etib tushdi.

Yo qog‘oz, yo latta uchib tushdi, deya o‘yladim.

Lip etib tushmish nima chopib ketdi.

Mushuk bo'lsa kerak-ov deya, tikilib-tikilib qaradim:
Nodir o'g'limiz pirillab chopib borayapti.

Bildim – oshxonadan bir nima olib qochdi.

– O'-o'-o', qayt! – deya baqirdim.

Nodir o'g'limiz qaytmadi. Quyunday-quyunday chopdi.

Men izidan quvib ketdim.

Bola bola-da – darrov holdan toyib qoldi.

Men yetib olib yelkasidan ushladim.

O'g'limiz yelkasini silkib olib chopaman, deya beti bilan yiqilib tushdi. Tuproqda yuztuban yotib oldi.

O'g'limiz bir nimani bag'riga bosib yig'ladi. Oyoqlarini tipirchilatib yig'ladi. Yer tepinib yig'ladi.

Tuproq changib-changib qoldi.

O'g'limiz yig'lay-yig'lay – oxiri holdan toydi.

O'pkasini bosolmay hiq-hiq nafas oldi.

O'g'limiz qalt-qalt etdi. Yelkalari pir-pir uchdi. Boshi sarak-sarak bo'ldi.

Bola qo'rqli!

Ko'zini ohista ochdi.

– Tur, uyga yur, – dedim.

O'g'limiz ingilladi. Ko'zini tag'in yumdi. Yuzini yer qo'ydi.

O'g'limizni bir yoniga ag'dardim. Nima ekan deya bag'riga qaradim.

O'g'limizni bag'rida ikki dona xurmo bo'ldi.

O'g'limiz xurmolarni tag'in-da bag'ir bosdi. Yer tepib-yer tepib yig'ladi.

– Bermayman, yo'q, bermayman! – dedi.

O'g'limizni dast ko'tarib qo'ltilqlab oldim.

O'g'limiz qo'ltig'imda tepkilab yig'ladi. Bilaklarimi-ni tishlab yig'ladi.

Yosh bolani tishi yomon-da – bilaklarim achishib og‘ridi.

Bir amallab ichkari olib kirdim. Og‘ziga tars etkizib bir urdim.

Joni yomon-yomon og‘ridi shekilli – og‘zini ushlab-ushlab yig‘ladi.

Ana shunda xurmolar yer tushdi. Xurmolar yumalab-yumalab jo‘nadi.

Men xurmolarni ushlab-ushlab keldim.

Hamsoya-qo‘llarnikidan onamiz keldi. Og‘zini ushlab yotmisht o‘g‘limizni yerdan ko‘tarib oldi.

Shunda, o‘g‘limizni og‘zi burnida qip-qizil qon ko‘rdim.

Onamiz o‘g‘limizni yer enkaytirdi. Kafti bilan og‘zi burnini artdi.

– Ha, qo‘ling sinsin-a, shugina norasidani urgan qo‘lginang sinsin-a! – dedi.

Onamiz tevarak alangladi. Tandir oldida yotmisht temir kosovni olib otdi.

Men enkayib qoldim – kosov ustimdan o‘tib ketdi.

Onamiz yerdan bir siqim tuproq oldi. O‘g‘limizni og‘zi burnini artdi. Doka ro‘moli uchidan yirtish oldi. Yirtishni yumaloqlab o‘g‘limizni burniga tiqdi.

– Bola senga nima qildi-a, norasida bola senga nima qildi-a? – dedi.

Men qo‘limdagи xurmolarni ko‘rsatdim.

– Manavini qarang, shuni olib qochdi! – dedim.

– Shugina uchun norasida bolani og‘zi burnini qon qilasanmi, yerparchin bo‘lgur?

– O‘ynab qo‘yay shuginadan, shuginani kilosi uch so‘m turadi!

– Shu ikkovingina xurmoga-ya? Ha qirchingindan qiyilgin, qirchinginangdan qiyilgin!

- Ikkovgina bo‘lgan bilan salkam bir kilo keladi!
- Bir kilo kelsa nima bo‘pti? Ha xurmolaring bo-shingdan qolsin, boshginangdan qolsin!
- Ertaga mehmon kelsa, oldiga nima qo‘yaman? Bi-rovini bunisi yesa, birovini unisi yesa, mehmonlar nima-ni yeydi?
- Nima, mehmonlardan xurmo qarzing bormi, yer-chilim bo‘lgur?
- Qarzim yo‘q, ena, qarzim yo‘q. Lekin mehmon atoyi xudo-da. Mehmon otadan ulug‘-da. Mehmonlar ol-dida kim degan odam bo‘lamiz?
- Unda, mo‘lroq ol edi...
- Xurmoni pulga beradi. Enam aytди, degan bilan ber-maydi.

– Bola bola-da, ko‘ngli ketadi...

– Katta mehmonlar insofli bo‘ladi, ena. Nazari to‘q odamlar bo‘ladi. Barini yeb qo‘ymaydi! Dasturxonda qoldiradi! Mehmonlardan qolsa – bolalar yeydi-da!

Gapim ma’qul bo‘ldi shekilli – onamiz o‘g‘limizni ichkari yetaklab ketdi.

Men xurmolarni yengim bilan artib-artib oldim. Joyi-ga olib borib qo‘ydim.

Jovuz donalariga qarab o‘tirib-o‘tirib... og‘zimni suvi qochdi! Beixtiyor qo‘l uzatdim.

Uzumdan besh-olti dona olsam – uzumbosh losh-losh bo‘lib qoladi. Uzumbosh chumchuq cho‘qilab tashlamishday-chumchuq cho‘qilab tashlamishday bo‘lib qo-ladi.

Oqibat – mehmonlar oldiga qo‘yar holi qolmaydi.

Men uzumdan qo‘l tortdim.

Oshxonani tashqaridan qulfladim.

Ochiq derazadan ichkari mo‘raladim.

O‘g‘limiz uyquda bo‘ldi. Burunlari tiqig‘liq oppoq doka qip-qizil bo‘ldi.

O‘g‘limiz og‘zini kappa-kappa ochib entikdi. Bir chapi o‘ngarildi, bir o‘ngi o‘ngarildi. Ko‘rpasini tepki-lab-tepkilab tushirdi.

– Xurmo, ota, xurmo!.. – deya uyqusiradi.

19

– Shu... mehmonlar necha kishi o‘zi, rais bova? – dedim.

– Hozir sanaymiz-da. Bitta rejissor, ikkita operator, bitta kommentator. Jami bir mashina. Ammo odatimizni bilasiz: yuqoridan bir mashina katta kelsa, pastdan ikki mashina katta hamroh bo‘lib keladi.

– O‘ynab qo‘yay, mehmondan, o‘ynab qo‘yay. Masalasi oson ekan. Shu... bozordan qo‘y go‘sht olsam bo‘lmaydimi, rais bova?

– Ajab odamsiz-da, Dehqonqul aka. Kinochilar bizi ni oldimizga ochidan o‘lib kelayotgani yo‘q. Mehmon osh deb kelmaydi. Qo‘y obro‘y-da. Kimsan – katta bir xo‘jalikni mash’al brigadiri! Semizlikni qo‘y ko‘taradi, Dehqonqul aka.

– Chin – qo‘y ko‘taradi. Chin – men ko‘taraman.

– Siz ham semizlikni ko‘taring-da.

– Ko‘taraman, rais bova, ko‘taraman. Semizlikni – qo‘y ko‘taradi. Semizlikni – men ko‘taraman.

– Ha, bali! Qo‘y nima degan gap?

– Chin, qo‘y qo‘y-da. Shu, bolalarni qishga ust-boshi yo‘q edi, rais bova. Borlari-da yirtiq-yamoq edi. Shu qo‘yni boqib-boqib, bolalarga ust-bosh olib bersam deb edim. Qo‘yda hali so‘ygulik hol yo‘q.

– Mayli, mayli! Qo'y so'yildi oti bor, qo'y so'yildi!
Bolalarga ust-boshni esa... davlat paxta terim uchun
mana-mana pul beraman, deyapti. Ana shundan olib
berasiz.

– Mayli, rais bova, mayli. Qo'y bo'lsa qo'y-da.

– Ha, yashang! Kim aytadi sizni o'zbak deb? O'zbak
o'zi yemaydi, o'zi ichmaydi – bor topganini mehmoni
oldiga qo'yadi!

– Mayli, qo'y bo'lsa qo'y-da, mayli.

– Avlod-ajdodlar... urf-odatlar... o'zbakchilik... de-
ganday. O'zbakni qoniqib mehmon kutgani – podsho
bo'lgani!

– Xo'p, rais bova, xo'p.

– Kino bo'lasiz, kino! Tarixda qolasiz, tarixda!

– Tavba qildim, rais bova, tavba qildim.

– O'zbakni qoniqib mehmon kutgani – podsho
bo'lgani! Bir podsho bo'ling, Dehqonqul aka!

– Shunday bo'layin, rais bova, shunday bo'layin!

20

Norboy chavandoz otini olib keldi. Hovlimiz yuzasi
arqonlab ketdi.

Chori magazin mudir «Volga» mashinasini olib keldi.
Bo'sag'amiz qo'yib ketdi.

Onamiz suv sepa hovli supurdi.

– Endi... bolalarни ust-boshini qaytasan? – dedi.

– Davlat paxta terim uchun ana-ana pul beraman
emish. Shu pulni olaman-u, ust-bosh uchun Denov cho-
paman.

– Shu, kallapoycha qilayin qo'yni ertaroq pulla, de-
dim...

– Qo‘ya bering, ena, qo‘ya bering. Bu kunlar o‘tadi-ketadi – kino bo‘lganimiz yonimizga qoladi!

Onamiz mol-holni ko‘z ko‘rinarli yer qantardi.

– Uyamas-da-buyamas – taqdir-peshona! – dedi.

– Eb-ye, taqdir-peshonamizga nima qilibdi, eb-ey?

Mana, kino bo‘lib tarixda qolayapmiz! Bu kunlar o‘tadi-ketadi – tarixda qolganimiz yonimizga qoladi!

– Qarg‘ish urgan odamni peshonasi ana shunday bo‘ladi.

– Enani qarg‘ishi bolaga urmaydi. Ena, enani qarg‘ishi bolaga urmaydi. Og‘zingizni to‘ldirib qarg‘ay bering – baribir qarg‘ishingiz menga o‘tmaydi!

Onamiz tovuqlar ko‘z ko‘rinib donlasin uchun – so‘ri girdilatib don sochdi.

– Seni men emas – seni xudo qarg‘agan.

– Xudo qarg‘agan? Eb-e, men Xudoga nima yomonlik qildim-e? Xudo nima deb qarg‘agan-e?

– Xudo, iloyim, shu o‘zbak degichni topgani aziz mehmoniga buyursin, deb qarg‘agan!

21

Kun ko‘tarildi.

Darvozamiz oldida uzundan uzun avtobus bel bo‘ldi.

Avtobusdan uch-to‘rtta bo‘zbola tushdi.

Bo‘zbolalar paxmoqsoch bo‘ldi. Qora ko‘zoynakli bo‘ldi. Soqoldor bo‘ldi.

Bo‘zbolalar darvozamiz oldida apparat joylashtirdi. Apparatlarini hovlimiz qaratdi.

Ostonada Ideologiya bilan raisimiz qora berdi.

Men bor bisotimni kiyib peshvoz bordim.

Onamiz Stalin zamonida terimchiligi uchun olgan ko‘ylagini kiyib peshvoz keldi.

Men ular bilan qo'l berib ko'rishdim. Quchog'imni katta ochib:

– Qani, marhamat, xush kelibsizlar! – dedim.

Ideologiya bilan raisimiz egilib-egilib ko'rishdi. Tantanavor-tantanavor ko'rishdi.

Apparatlar shir-shir surat olib turdi.

Men mehmonlarni ergashtirdim. Butun hovli yuzini ko'z-ko'z etdim.

So'ri oldida oyoq ildim. Kulimsidim. Qo'llimni ko'ksim qo'ydim. Mehmonlarga tavoze etdim.

Mikrofon sudrab yurmish jingalasoch bo'zbola o'rtani olib gap boshladi:

– O'zbek xonadoni! Bu so'zda olam-olam ma'no bor! O'zbek xonadoni demak – «Volga» mashina demakdir! O'zbek xonadoni demak – qorabayir ot demakdir! O'zbek xonadoni demak – suruv-suruv qo'y-qo'zi demak, mol-**buzoq**, **yetti** xazinaning biri demakdir! Shunday emasmi, rais bobo?

– Ha, – dedi raisimiz, – xo'jaligimizda uch mingdan ziyod xonadon bor! Hammasi xuddi mana shu ko'rib tur-ganiningizday to'q, farovon xonadonlar! Xonadonlarimizda yetti xazinadan tortib mashinagacha – hamma-hamma narsa muhayyo!

– Dehqonqul aka, mana, siz shu xonadon sohibi ekan-siz, noo'rin savolim uchun afv etasiz: ish vaqtida uyda nima qilib o'tiribsiz?

– Soat endigina sakkiz yarim bo'lди, – dedim. – Ish boshlanishiga hali yarim soat bor.

– Demak, ishlaringiz to'qqizda boshlanar ekan-da?

– Ha, ishimiz roppa-rosa to'qqizda boshlanib, roppa-rosa oltida tamom bo'ladi.

– Demak, hozir...

- Hozir oila a'zolarimiz bilan madaniy hordiq chiqarib o'tiribmiz.
- Dalaga boraversak ham bo'lar, borgunimizcha ish vaqtি ham bo'lib qolar?
- Ish vaqtiga hali yarim soatcha bor-u, mayli, bir mar-ta ertaroq borsak boribmiz-da!
- Apparatlar darvozadan chiqqunimizga qadar surat oldi.

22

- Mashinalar dalalab keldi.
 Onamiz qalb amri bilan paxtakorlarga yordam ber-gich onaxon bo'lib surat tushar bo'ldi.
 Rejissor onamiz bilan xo'p ham ko'p mashq oldi.
 Onamiz ko'rak tergich onaxon bo'lib yo'l belida tur-di.

Jingalasoch chuchukso'z-chuchukso'z **bo'ldi**:
 – Subhidam!.. Oppoq sochlari o'ziga **yarashgan munis** onaxon yo'l bo'ylab kelmoqda. Bo'yniga etak bog'lab ol-gan. Engashib, tuproqdan bir nimalarni oladi, puf-puflab, xas-cho'plardan, chang-g'uborlardan tozalaydi. So'ng, onaxonlarga xos bir mehribonlik ila etagiga avaylabgina soladi.

– Assalomu alaykum, onaxon! Yo'l bo'lsin, onaxon?
 Munis onaxon ona yerdan, ona tuproqdan bir dam bo'lsa-da, ko'zlarini uzmadi. Yetmishni qoralagan, ammo charchash nimaligini bilmagan qaddi-qomatini ko'tardi. Yengi ila yuzlaridagi halol mehnat terini art-di. Mehnat gashtidan tevarakka zavq ila boqdi. Munis ko'zları porladı.

– «Oq oltin» terayapman!

Munis onaxon g'urur va faxr ila shunday dedi-da,
yana yo'ldagi traktor izlarini titkiladi, tuproq kovladi.

– Onaxon, ismi sharifingiz, kasb-koringiz?

Onaxon kamtarlik ila javob berdi:

– Ismi sharifim – Paxtaxon! Paxtaoy desangiz ham
bo'ladi! Kasb-korim – paxtakor!

– Paxtaxon! Paxtakor! Munis onaxon bu gapi ila
o'zini jisman ham, isman ham – paxtaman, demoqchi!
Naqadar dono o'xshatish!

Paxtakor onaxon jiddiy bo'lib qo'shib qo'ydi:

– «Oq oltin» nondek tabarrukdir. Non ushog'ini yerda
qoldirmaganimdek – bir tola «oq oltin»ni ham yerda
qoldirmayman!

23

Rejissor o'ngyon cho'ntagimlab «Pravda» soldi,
chapyon cho'ntagimlab «Sovet O'zbekistoni» soldi.
Ro'znama nomlarini ko'z ko'rinarli-ko'z ko'rinarli etib
joyladi.

Rejissor tap-tap yelkam qoqdi.

– Barakalla, barakalla! – dedi.

Yelkamdan gup-gup chang o'rladi. Yelkamdan op-poq-oppoq chang o'rladi.

Rejissor aft burdi, rejissor kaft bilan chang quvdi.

– Fu, fu!.. – dedi.

Rejissor chang qayerdan o'rladi demishday – bir
o'ngimdan qaradi, bir chapimdan qaradi, bir yer qaradi.

– Yelkasidan chang ko'tarildi, yelkasidan! – dedi
raisimiz kula-kula.

– Yelka? – angraydi rejissor.

– Ha, yelka! – dedi raisimiz. – Yer nima – dehqon
yelkasi nima?

Rejissor tag‘in yelkam qoqdi.

– Barra kalla, barra kalla! – dedi.

Rejissor yelkam qoqa-qoqa meni mashina taraf
jo‘natdi.

Men yo‘l-yo‘lakay raisimizdan so‘radim:

– Rais bova, rejissor nima deyapti?

– Barakalla deyapti, barakalla.

– Barakallani shunday deydimi?

– Ha, endi... ular VGIKda o‘qigan-da, VGIKda.

– O‘shanda shunday o‘qitadimi?

– Ha, endi... VGIKni bitirgan-da, VGIKni.

24

Men dala boshida turmish to‘rt qatorli mashinani
egat soldim. Rejissorga qaratib haydadim.

Apparatlar men taraf peshlandi.

– Do‘sstar! – deya peshvoz yurdi Jingalasoch. – Ke-
ling, avvalo o‘tmishga bir sayohat qilaylik!

Jingalasoch shunday deya, bir oppoq chanoq uzib
oldi. Peshonasi uzra ko‘z-ko‘z etdi. Chanoq tikilib-cha-
noq tikilib va‘z aytdi:

– Paxta! Paxta malvovlar oilasiga mansub bo‘lib,
gossipiumlar ajdodidandir! Gossipium – lotincha so‘z
bo‘lib, paxta beruvchi daraxt demakdir! 1670-yilda
podsho Aleksey Mixaylovichning buyrug‘iga binoan
Moskva shahrida ham paxta ekildi. Uni saroy bog‘boni
Anosov ekidi. Moskvada Izmaylov madaniyat va istiro-
hat bog‘i bor. Ana shu xushmanzara yerda paxta dalasi
barpo bo‘ldi. Izmaylov dalasi yaxshi hosil berdi! Mamla-
katimizning Odessa va Xerson o‘lkalarida ham Amerika
«siaylend» paxtasi ekildi. Hosildor paxta bo‘ldi. U yer-

liklar paxtani bir terib oldi. Uch kundan keyin... tag‘in ochilib turdi! Kuz oxirlagunicha ochildi! Oxiri – u yerlik mahalliy xalq paxtadan kechishga qaror qildi. Bizga hosilini bir terib oladigan o‘simlik kerak, dedilar. Unday paxta esa yo‘q edi! U yerliklar paxta mashaqqatiga, paxta azobiga... bardosh berolmadı! Ammo jafokash o‘zbek xalqi, jafokash o‘zbek yeri bardosh berdi! O‘zbek xalqi, o‘zbek tuprog‘i umrini paxtaga baxshida etdi. Qish demadi, yoz demadi – paxta dedi. Tun demadi, kun demadi – paxta dedi. Shundaymi, Dehqonql aka?

Jingalasoch mikrofonini cho‘zdi.

Men mashinadan mikrofon enkaydim.

– Ha, shunday, – dedim. – Bizning «paxtaoy» pichagina nozikta’b, bizning «oq oltin» pichagina kuydirmajon!

– Kechirasiz, hol-ahvol ham so‘ramabmiz, bu... ish qalay?

– Muvaffaqiyatl!

– Ish sharoitlaringiz qalay?

– Qulay!

– Bo‘s sh vaqtleringizda qanday dam olmoqdasiz?

– Ko‘ngildagiday!

– Qanaqa dam olmoqdasiz?

– Madaniy!

– Ish jarayonida ahyon-ahyonda uchrab turadigan qiyinchiliklarni qanday yengmoqdasiz?

– Mardonavor!

– Hali-hamon ko‘zga tashlanib turadigan kamchiliklarni qanday bartaraf etmoqdasiz?

– Ayovsiz!

– Bu yilgi rejalaringiz qanday?

– Yuksak!

-- Dono partiyamiz belgilab bergan yo‘l-yo‘riqlarga qanday amal qilmoqdasiz?

– Og‘ishmay!

Rejissor chapak chalib yubordi.

– Bravo, bravo! – dedi. – Vot, sovetskiy dehqon!

25

Osmonda pag‘a-pag‘a oq bulut suzdi.

Kun bulut ortida qoldi.

Dalalar xira tortdi.

Kinochilar kun angnidi.

Jingalasoch Xursandoy bilan Norguloyga «Paxta ishqisi» degich qo‘shiq mashq ettirdi.

Kun bulutlar ortidan chiqib keldi.

Dalalar kunday yorug‘ bo‘ldi.

O‘qariq bo‘yida ayol-qizlar saflandi. Etak boylab temir shaylandi.

Ideologiya ayol-qizlarni bir-bir ko‘zdan kechirdi. «Ma’qul», deya bosh irg‘adi.

Rejissor besh-olti odim berida turdi. Oyoq kerdi. Qo‘llarini bel tiradi.

Rejissor tishlari orasidan chirt-chirt tupurdi. Tupugi o‘zi bilan temimchilar o‘rtasi borib tushdi.

Rejissor bir yonidan papiros oldi, bir yonidan gugurt oldi. Terimchilardan ko‘z uzmay papiros ezg‘iladi. Chir-sillatib gugurt chaqdi. Bo‘yin qiyshaytirib papiros tutadi. Gugurtcho‘pni yelkasi osha otdi.

Yuragim shuv etdi.

Gugurtcho‘p tushmanish yer hadahalab bordim. Gugurtcho‘pni bosib-bosib tashladim.

«Katta, dalada papiros chekmaydi – paxta o‘t olib ketadi», deyin-deyin dedim.

Bir Ideologiya qaradim, bir raisimiz qaradim.

Rais bilan Ideologiya bilib-bilmaslikka oldi.

Rejissor burqsitib-burqsitib papiros tutatdi.

Rejissor tutunlar orasidan ayol-qizlar qaradi. Papiro-sini labi u burchidan bu burchi surib qaradi. Lablarini do‘rdaytirib-do‘rdaytirib qaradi.

Rejissor misoli kuchuk imlamishday – shahodat bar-mog‘ini likillata Jingalasoch chaqirdi.

Jingalasoch lik-lik eta keldi. Rejissor girdida yelpat-k-yelpatak bo‘ldi.

Rejissor kaftini kosa etib-etib gapirdi. Qo‘lini bigiz etib-etib gapirdi, barmog‘ini peshonasi nuqib-nuqib ga-pirdi.

Jingalasoch bosh irg‘ab-bosh irg‘ab eshitdi. Bosh irg‘ay-irg‘ay terimchilar oldilab keldi. Xursandoy bilan Norguloyga boshdan oyoq razm soldi.

Terimchilar iymanib yer qaradi. Ro‘moli uchini qayirdi. Ro‘molini peshonalari surdi. Ter yaltiramish bo‘yinlari bilan yoriq-yoriq lablarini yashirdi.

Terimchilar ko‘ylak etaklarini tortib-tortib qo‘ydi.

– Bo‘lmaydi! – dedi Jingalasoch. – Bu atlas bo‘lmaydi!

– Yaxshi atlas-ku, – dedi Ideologiya.

– Yaxshi, yomon emas, yaxshi! Ammo bu sariq atlasda. Sariq atlas ekranda sap-sariq chitga o‘xshab ko‘rinadi. Chunki lentamiz rangli lenta-da.

– Unda, qanday atlas yaxshi bo‘ladi?

– Juhudi atlas yaxshi bo‘ladi! Ekranda turli rangda tovlanib ko‘rinadi. Juhudi atlas rang-barang-da.

– Yevreyskiy atlaslaringiz bormi, Xursandoy va Nor-guloy? – dedi Ideologiya.

Terimchilar yerdan ko‘z olmadi. Kalishi uchi bilan yer titkiladi. Bosh irg‘adi – «yo‘q» ishorasini bildirdi.

– O‘zlarida bo‘lmasa, boshqalarda bordir? – dedi Jingalasoch. – Shunday katta kolxozda juhudi atlas topilmaydimi?

– Yevreyskiy atlas topish qiyin. Bu atlas ham yaxshiku? – dedi Ideologiya.

– To‘g‘ri, yaxshi atlas. Ammo gap boshqa yoqda. Bilasiz, filmimiz Ittifoqqa chiqadi, Ittifoqqa! Undan chet ellarga! Filmimizni butun jahon ko‘radi, butun jahon! Ekranda sap-sariq chit ko‘ylakni ko‘rganlar nima deydi? Qaranglar, bechora o‘zbek sovet xotin-qizlari chit ko‘ylak kiyib paxta terayapti, demaydimi? Deydi! O‘zbek sovet xotin-qizlari kiygani kiyimga zor ekan, demaydimi? Deydi!

Ideologiya aftodahol-aftodahol bo‘ldi.

– Vinovat, vinovat... – dedi.

– Axir, chet ellarda Boymirza Hayit, Vali Qayumxon, Buloqboshi kabi burjua-mafkuraviy dushmanlarimiz qadamimizni sanab yuribdi! Burjua-mafkurachilarimiz ekranda chit ko‘ylak kiygan o‘zbek sovet xotin-qizlarini ko‘rsa nima deydi? Sovet O‘zbekistoni och-yupun, demaydimi? Deydi! Ana, o‘zbek sovet xotin-qizlari chit ko‘ylak kiyib paxta termoqda, demaydimi? Deydi!

Ideologiya benavo-benavo bo‘ldi.

– Biz... atlas... – deya g‘uldur-g‘uldur etdi. – Biz yevreyskiy atlas deganda – o‘zbek xotin-qizlarini tushunamiz, o‘zbek xotin-qizlari deganda – yevreyskiy atlasni tushunamiz!..

Raisimiz Ideologiya joniga ora kirdi.

– Muncha terimchiga juhudi atlasni qayerdan topamiz? – dedi raisimiz.

– Hammasiga emas, – dedi Jingalasoch. – Mana shu ikkoviga bo‘lsa bo‘ladi. Shu ikkovi yirik planda ko‘rinadi! Qolganlari shunchaki – fonda ko‘rinadi!

– Ha-a, ikkita deng, ikkita topiladi, – dedi raisimiz. – Qani, Xursandoy, Norguloy, buyoqqa yuringlar, qani. Xoliqul, mashinani o‘t oldir!

Raisimiz Xursandoy bilan Norguloyni mashinasiga mindirdi. Pichir-pichir tayinladi.

– Zuv etib borib-zuv etib kelinglar! – deya eshik yopdi. – Rais aytdi, desalaring, bizni ayol ham, Chori mudirni ayoli ham yo‘q demaydi!

26

Rejissor tishlari orasidan chirt-chirt tupurdi.

Rejissor papirosini tutatib bo‘ldi. Papiros qoldig‘ini chertib tashladi.

Shunday chertdi-shunday chertdi – ko‘zim ilashmay qoldi! Papiros qayerga tushdi – bilolmay qoldim!

Shunday bo‘lsa-da – papiros uchmish yoq alag‘da bo‘lib bordim. Egat oralab qaradim – topolmadim.

Kaftlarimni tizzalarim tirab qaradim – tutun payqamadim. Hali o‘chmagandir deya havo iskadim – hid olmadim.

G‘o‘zalarni bir-bir qaradim. Shoxlarini qayirib qaradim. Barglarini ko‘tarib qaradim. Papiros bir oppoq chanoqda ilashib turdi. Bilinar-bilinmas tutab turdi.

Men apil-tapil g‘o‘za uchidan silkidim – papiros egat tushdi.

Papirosni tovonim bilan ezg‘ilab-ezg‘ilab tashladim. Yer ko‘mib-yer ko‘mib tashladim.

Ana shunda ko‘nglim joylashdi.

Mashina keldi.

Xursandoy bilan Norguloy juhud atlas kiyib keldi.

– Ana atlas, mana atlas! – dedi Ideologiya. – Qalay, o'rtoq rejissor?

Rejissor boshmaldoq narraytirib ko'rsatdi.

– Bravo! – dedi.

– Ana, o'zbek sovet xotin-qizlari! – dedi Ideologiya. – Ana endi burjua- mafkurachilarimizni boplaymiz. Ana endi Boymirza Hayit, Vali Qayumxonlar ekranda o'zbek sovet xotin-qizlari obrazini ko'rib, og'ziga urgan itday bo'lib qoladi!

Rejissor labiga barmoq yuritib-barmoq yuritib ko'rsatdi.

Terimchilar tushunmadı.

– Lolab deyapti, – dedi raisimiz.

– Ha, yashang, rais aka! Lolab, lolab! – dedi Jingalasoch, – pomidorrang bo'lsa, ekranda yaxshi ko'rinadi!

– Kolxoziimiz piri badavlat kolxozi! – dedi raisimiz. – Lekin shu... lolab yo'g'-a!

– Lolab mineral o'g'it emas, rais aka! Lolab kolxoza bo'lmaydi! – dedi Jingalasoch. – Lolab xotin-qizlarda bo'ladi!

– Bilaman, bilaman, – dedi raisimiz. – Kolxoziimizda lolab qo'ygich xotin-qizni o'zi yo'q-da?

– Bor, – dedi Xursandoy. – Bitta bor. Maktabda o'ris tili muallimi lolab qo'yadi.

– Ana, bor ekan-ku, rais aka?

– Endi... maktab bor edimi...

Raisimiz lattachaynar bo'ldi. Bir kun qaradi, bir yer qaradi.

Endi Ideologiya raisimiz joniga ora kirdi.
Ideologiya sumkasidan barmoqday bir nimani oldi.
Terimchilarni mashina taraf imladi.

– Kelinglar! – dedi.
Terimchilar mashina pana bo‘ldi.
– Xayriyat-ey! – deya kaft ishqadi Jingalasoch. –
Kolxoz bo‘yicha bitta zamonaviy ayol bor ekan!
– Uyam raykom... – ming‘illadi raisimiz.

28

Xursandoy birinchi egatdan tushdi, Norguloy ikkinchi egatdan tushdi.

– Bo‘ldi! – dedi Jingalasoch. – Yirik planda shu ikkita terimchi bo‘ladi. Uyog‘ida kim qanday tushsa tushaver sin – uyog‘i shunchaki fonda ko‘rinadi!

– O‘ziyam, yirik-yirik ko‘ringulik terimchilar-da! – dedi raisimiz. – Har birovi mavsum oxirigacha sakkiz tonnadan oshirib «oq oltin» terish majburiyatini olgan!

– Mashina bo‘l-e! – dedi Jingalasoch. – Deyarli mashina!

– Bularni oldida mashina nima degan gap! – dedi raisimiz. – Mashina buziladi, otkaz qiladi. Bular na buziladi, na otkaz qiladi!

Ideologiya ikkita lo‘ppi chanoq uzib oldi. Puf-pufladi. Silab-siypadi. Norguloy bilan Xursandoyni quloqlari ustiga qistirib qo‘ydi.

Ideologiya Norguloy bilan Xursandoyni o‘rim-o‘rim sochini yelkasidan olib ko‘ksiga tushirib qo‘ydi.

Ideologiya boshqa terimchilarga-da ko‘z-ko‘z etdi.
– Sizlar ham ana shunday qilinglar! – dedi.
Boshqa terimchilar-da quloqlariga chanoq taqdi.

Boshqa terimchilar-da o'rim sochlarini ko'ksilari tushirdi.

Ideologiya Xursandoy qabatini oldi.

Jingalasoch Norguloy qabatini oldi.

Apparatlar shir-shir surat olib boshladi.

29

– Ona tabiatimizda necha xil rang bo'lsa, barcha-bar-chasi paxtazorda mujassamdir! – dedi Jingalasoch. – Ha, paxtazorda kamalak ranglarning jamiki jilolari jamul-jam! Paxtazorda xotin-qizlarning piyola jarangidek sho'x kulgisi yangraydi! So'ng, laparlar, askiyalar, qo'shiqlar eshititaladi!

Jingalasoch Xursandoy bilan Norguloyga mikrofon tutdi.

Xursandoy bilan Norguloy yuzlarida tabassum o'y-nadi. Tishlarini oqini ko'rsatib jilmaydi. «Paxta ishqii» ashulasini aytib-aytib paxta terdi:

Tun demay, kunduz demay, boshingda men parvonaman,
Sog'inib qoldim, ochil, kulsin, sevinsin har tomon...

– Ha, dalada hurkak tog' ohusidek xotin-qizlar turnaqator bo'lishib paxta termoqda! Biri qo'yib biri qo'shiq aytadi, boshqalari jo'r bo'ladi:

Ko'kdagi sayyoralardek – ochil, oppog'im, chaman,
Kech kirib to subhidam ishqiningda ming to'lg'onaman...

– Stop!

Rejissor shunday deya qo'l ko'tardi. Egat oralab keldi.

— Xursanday i Nargulay! — dedi rejissor. — Sizniki paxtani sevadi? Sevadi! Sizniki sevgi bilan paxta teradi? Teradi! Bizniki kino qiladi!

Rejissor paxta terib-terib ko'rsatdi.

— Vot tak, vot! — deya paxta terdi. — Sizniki vot tak muhabbat bilan paxta teradi? Teradi! Bizniki Moskvaga bayroq qiladi!

Gap Jingalasochda ketdi:

— Xursandoy va Norguloy! — dedi. — Paxtani chanoqdan sug'urib olayotganingizda g'o'zalarga, ayniqsa, chanoqlarga o'zgacha bir mehr-muhabbat bilan qarang! Axir, siz paxtani sevasiz-ku! Shundaymi? Paxtaga ishqingiz tushgan-ku! To'g'rimi? Qo'shiqning mazmuniyam shu, nomiyam shu — «Paxta ishqisi»!

Rejissor tishlari orasidan chirt-chirt tupurdi. Rejissor papiros tutatdi.

— Xursandoy! — dedi Jingalasoch. — Xo'jayiningizni sevib qolganingizda qanday qilib muhabbat izhor qilgansiz?

Xursandoy yer boqdi. Xursandoy og'iz ushlab-og'iz ushlab uyaldi.

— Unday demang-e... — dedi.

— Iya, unday demangi bo'ptimi? Tasavvur qilaman: xo'jayiningizni yuzlariga sevgi to'la ko'zlariningiz bilan boqqansiz... sochlarini muhabbat bilan silagansiz... qo'llarini o'zgacha bir mehr-muhabbat bilan ushlagansiz... shundaymi? Aytmayapsiz — shunday! Paxtaga ham ana shunday munosabatda bo'ling! Qarang, mana bunday!

Jingalasoch paxta terib-terib ko'rsatdi:

— Paxtani chanoqdan mana bunday qilib muhabbat bilan olasiz! Keyin — kaftingizda vafo bilan mana bunday

qilib ushlaysiz! Undan keyin – sadoqat bilan mana bunday qilib etakka solasizi!

Jingalasoch termish paxtasini Xursandoyni etagiga tashladi.

– Tushundingizmi? – dedi. – Nigohlaringizda muhabbat, vafo, sadoqat balqib tursin! Boqishlaringizda paxta ishqı barq urib tursin!

30

Apparatlar shir-shir surat oldi.

Dala boshida turmish agitmashina ashula aytdi.

Terimchilar «Paxta ishqı»ni ayta-ayta paxta terdi:

Ko‘k ro‘moling, oq yuzing, bizlarni shaydo aylamish,
Sen bilan biz eskidan sevgi-muhabbatdek tanish.

– Xotin-qizlar qo‘shiq aytmoqda! – dedi Jingalasoch. – Qo‘llari esa «oq oltin»da! G‘o‘zaga bir egiladi, bir qaddini rostlaydi! Chanoqlardan meni ol-ol, deb turgan oppoq paxtalarni o‘zgacha bir chiroyli harakat bilan chaqqongina oladi! Changlarini avaylabgina puflab qoqadi, ko‘ziga surtgudek bo‘ladi! Mehr-muhabbat bilan silab-siypab, ko‘kraklariga tutilgan etakka – qalbiga soladi! Qalbi esa «oq oltin»ga to‘lib boradi.

Nuqrayı gul-gul jamoling, bir o‘pay, ochil, kumush!
Sen chiqib Zuhro kabi – kulsang havasga qonaman...

– Saxiy kuz oftobi baxtiyor o‘zbek xotin-qizlarining baxtiyor mehnatlarini tabassum ila yoritib turadi. Baxtiyor o‘zbek xotin-qizlari... mana, rayon partiya komite-

ti ideologiya kotibasi, rayon xotin-qizlar soveti raisasi Klara Xodjayevnaning qalb so‘zлari:

– Bizning mamlakatimizda davlatni idora qilishga xotin-qizlarni jalg etish leninchha prinsipi og‘ishmay amalga oshirilmoqda! – dedi Ideologiya. – Chor Rossiyasida xotin-qizlar saylov huquqidan foydalanmas edilar, Oktabr revolyutsiyasi xotin-qizlarning huquqsiz ahvolini yo‘qotib, ularga davlat, xo‘jalik, ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotning barcha sohalarida erkaklar bilan teng huquq berib qo‘ydi, kapitalistik mamlakatlarda bunday ahvolni mutlaqo ko‘rmaysiz, kapitalizmda xotin-qizlar haq-huquqdan mahrumdirlar!

Agitmashina «mehnat va zafar qo‘shiqlari»dan aytdi:

Muncha shirin ekan bu – Sovet davroni
Mamnun yashar har inson – yo‘qdir armoni.

– Kechirasiz, Klara Xodjayevna, gapingizni bo‘laman, Klara Xodjayevna! – dedi Jingalasoch. – Mana, kolxoz agitatori Javlonboy akaning agitmashinasini yalla aytmoqda, bu qanday yalla?

– Bu – «Baxt yallas!»

– Siz rayon xotin-qizlari sardori sifatida baxt deganda nimani tushunasiz?

– Men baxt deganda o‘zbek xotin-qizlarini tushuman, o‘zbek xotin-qizlari deganda baxtni tushunaman!

Muncha shirin ekan bu – Sovet davroni
Mamnun yashar har inson – yo‘qdir armoni.

– Ha, – dedi Jingalasoch. – Shoirlar «Baxtim bor deb esadi yellar», deb kuylaganidek, oppoq dalalar uzra

«Baxt yallasi» yangramoqda! Dalalar – uyg‘oq! Dala-
lar – hur-baxtiyor!

– Ha, – dedi Ideologiya. – Baxt – o‘zbek xotin-qizla-
rining tarjimayi holiga aylanib qoldi!

Muncha shirin ekan bu – Sovet davroni
Mamnun yashar har inson – yo‘qdir armoni.

31

Men dalalarimni mashina terim uchun shayladim.
O‘qariq havorladim.
Ko‘ndalang quloq havorladim.
O‘nqir-cho‘nqir havorladim.
Yakka-yolg‘iz begona o‘tlarni yulib-yulib tashladim.
Egilib-egilib qolmish g‘o‘zalarim qaddini adl-adl
rostladim.

32

Yo‘l bo‘yida o‘smish g‘o‘za kuni qursin!
O‘ngdan bir mashina keldi – yo‘lbo‘y g‘o‘za-
larimga gupillatib chang urib o‘tdi. Chapdan bir mashi-
na keldi – yo‘lbo‘y g‘o‘zalarimga gupillatib chang urib
o‘tdi.

Mayda-chuyda texnikalar changitib o‘tdi. Ot-ulоqlar
changitib o‘tdi. Piyodalar changitib o‘tdi.

Bari chang yo‘lbo‘y g‘o‘zalarimga gup-gup yopishdi.
Chang shudring bilan qorildi-qoldi – g‘o‘zalarimda cha-
yirday yopishib-yopishib qoldi.

Yo‘lbo‘y g‘o‘zalarim yellang-yellang bo‘lib qol-
di. Yo‘lbo‘y g‘o‘zalarim tuproqrang-tuproqrang bo‘lib
qoldi.

Barg qaysi bo'ldi, ko'sak qaysi bo'ldi, tola qaysi
bo'ldi – bilib bo'lmay qoldi.

G'o'zalarimni qoqib-da bo'lmedi – g'o'zalarim qirs-
qirs sinadi, ko'saklarim duv-duv to'kiladi.

Ammo... chayir chang to'kilmaydi!

Chayir changdan qutulishni birdan bir yo'li bo'ldi:
avj tushda g'o'za bo'shashib qoladi. Avj tushda g'o'za
shalpayib qoladi. Avj tushda taftida chang ila g'o'za
yopishib turadi.

Avji tush taftida g'o'zalarni silkib-silkib olsa – chang
to'kiladi.

Men avji tush taftida yo'lbo'y g'o'zalarim orala-
dim. G'o'zalarim uchidan ushlab qoqib-qoqib oldim.
G'o'zalarim uchidan ushlab silkib-silkib oldim.

Sakkiz egat yo'lbo'y g'o'zamni ana shunday qoqib-
qoqib oldim.

Yo'lbo'y g'o'zalarim g'o'zasinbat-g'o'zasinbat
bo'ldi.

33

Dalalarimni kelinday-kelinday sozladim.

Raisimiz dalalarimni aylanib-o'rgilib qaradi.

– Dalalaringiz dala bo'lmabdi, dalalaringiz o'ng
yoqdagi kelin bo'libdi! – dedi raisimiz. – Dehqonqul aka,
men kelin ko'rdi uchun bir qo'y aytdim! Ertaga birinchi
terimda so'yasiz!

34

Dalalarim chaman-chaman bo'ldi.

Chamanlar ko'zimni olayin-olayin, dedi.

Men tonglay-tonglay ana shu chamanlarni terib-terib
olaman.

G'o'zalarim ozorlanmasin uchun mashina bilan g'ildirak oldiga to'sqich o'rnataman.

G'o'zalarim juf-juft barabanlar oralig'idan ketma-ket o'tadi. Barabanlar g'o'zalarimni aylanib-aylanib qisadi. Barabanlar g'o'zalarimni qamrab-qamrab qisadi. Urchuqlar teskari-teskari aylanadi. Urchuq tishlari ana shu chaman-chaman paxtalarimni o'ziga o'rab-o'rab terib oladi.

Birinchi terim paxtamni ana shunday terib olaman!

Birinchi terim paxtam a'lo nav-a'lo nav paxta bo'ladi. Eshimli-eshimli paxta bo'ladi. Bo'lali-bo'lali paxta bo'ladi. Momiq-momiq paxta bo'ladi. Yakkachigit-yakkachigit paxta bo'ladi. Xiyol sarg'ish tovlangich paxta bo'ladi.

35

Dalalarim lo'ppi-lo'ppi bo'ldi.

Lo'ppi-lo'ppi momiqlar chanoqlardan toshayin-toshayin dedi.

Urchuqlar aylanadi-aylanadi – ana shu lo'ppi-lo'ppi momiqlarni ilib olgich cho'tkali barabnlarga ro'paro' bo'ladi. Barabanlar teskari taraf aylanadi-aylanadi – paxtalarimni qabul gumbazxonasi uloqtiradi. Qabul gumbazxonasi shamolparrak yordamida paxtalarimni havo bilan so'radi-so'radi – ichkovakdan mashina paxtaidishi-ga olib borib to'kadi.

Ikkinci terim paxtamni ana shunday terib olaman!

Ikkinci terim paxtam birinchi terim paxtamdan maydarоq bo'ladi. To'liq pishib yetilmagan bo'ladi. Siyrak-siyrak paxta bo'ladi. Kam eshim-kam eshim paxta bo'ladi. Kam momiq-kam momiq paxta

bo'ladi. Momiq ich-tashi to'lqin-to'lqin paxta bo'ladi. Oq-sarg'ish paxta bo'ladi. Sariq-sariq dog'li paxta bo'ladi.

36

Men adl-adl g'o'zalarim paxtasini terib olish uchun barabanlar oralig'ini keng-keng olaman.

Men o'rtabo'y-o'rtabo'y ham kaltabo'y-kaltabo'y g'o'zalarim paxtasini terib olish uchun barabanlar oralig'ini tor-tor olaman.

Men urchuqli barabanlar ketiga havoyutgich moslama o'rnatib paxta teraman.

Havoyutgich moslama g'o'zalarim ostilab tushmish paxtalarimni so'rib-so'rib oladi.

Havoyutgich moslama egatlab to'kilmish paxtalarimni yutib-yutib oladi.

37

Uchinchi terim paxtamni qo'lda teraman.

Bir hissa qo'l terim oltmis kilo bo'ladi.

Bir kilo paxta terish uchun ikki yuz ellik dona chanoq tozalayman.

Oltmis kilo paxta terish uchun o'n besh ming bor chanoq egilib-chanoq egilib turaman. Oltmis kilo paxta terish uchun o'n besh ming bor yer enkayib-yer enkayib turaman.

Uchinchi terimda osmon aynib qoladi.

Havo sovib-sovib oladi.

Yomg'ir savalab-savalab oladi.

Uchinchi terim paxtamni chala-chala ochilmish ko'sakdan terib olaman.

Uchinchi terim paxtamni tirjayib-tirjayib qolmish ko'sakdan terib olaman.

Shu bois uchinchi terim paxtam sin-sinbati ko'saksinbat-ko'saksinbat bo'ladi.

Uchinchi terim paxtam ob-havo misol xira-xirarang bo'ladi. Aynima osmon misol tund-tundrang bo'ladi.

Uchinchi terim paxtam sap-sariq dog'li bo'ladi. Qo'ng'ir-qo'ng'ir dog'li bo'ladi.

Uchinchi terim paxtam chirimanda-chirimanda paxta bo'ladi. Eshimsiz-eshimsiz paxta bo'ladi. G'ozsiz-g'ozsiz paxta bo'ladi.

Olti misqollik paxtam uchinchi terimda uch misqol bo'lib qoladi!

38

Men ana shunda olibsotar bo'laman-qolaman!

Olibsotar oriqdan oriq qo'y boqadi. Olibsotar tozidan tozi qo'y boqadi.

Erta bozorda ana shu tozi qo'y oshig'i ustidan teshadi.

Olibsotar ana shu teshikka og'iz qo'yib puflaydi. Lunj shishirib-lunj shishirib puflaydi. Chiranib-chiranib puflaydi.

Qo'y bir o'lib tiriladi. Qo'y bir o'limdan qoladi.

Qo'y bir kechada semiradi. Qo'y puflanmish shar misol tarang bo'ladi.

Olibsotar azonlab qo'yni bozor soladi.

Molbozorda moljallob degich kimsa bo'ladi.

Moljallob uchun kirim bo'lsa bo'ldi – buzoqni ho'kiz deya sotib beradi. Moljallob uchun kirim bo'lsa bo'ldi-echkini qo'y deya pullab beradi.

Ana shu moljallob qo'yni maqtab-maqtab pullab beradi.

Dalalarim ana shu qo'y bo'lib-bo'lib qoladi!
Kattalar ana shu moljallob bo'lib-bo'lib qoladi!
Men ana shu olibsotar bo'lib-bo'lib qolaman!

39

To'rtinchi terimda qor yog'adi.
Havodan qish nafasi keladi.
Kechalari xalqob suvlar muzlaydi.
Dalalarim bilch-bilch loy bo'ladi.
Men shilt-shilt loy botib ko'sak teraman.
Men qunishib-qunishib ko'sak teraman.
Men qalt-qalt qaltirab ko'sak teraman.
Men hovuchlarimga uflab-uflab ko'sak teraman.
Ko'saklar toshday-toshday metin bo'ladi.
Ko'saklar muzday-muzday sovuq bo'ladi.
Tosh-metin ko'saklardan qo'llarim tilim-tilim bo'ladi.
Muz-muz ko'saklardan qo'llarim yiring-yiring
bo'ladi.

TO'QQIZINCHI BOB

1

It bemavrid-bemavrid hurdi.

Men uyqumda eshitib yotdim.

It jon-jahdi bilan hurdi. It qahr bilan hurdi.

Uyqum qochdi. Choponimni yelkam tashlab tashqariladim.

Tun toshday-toshday zim-ziyo bo'ldi.

Timirskilandim-timirskilandim – tashqi chiroqni yoqdim.

It xiyol zabitidan tushdi.

Men darvoza tarafladim.

Darvoza odob bilan tik-tik etdi. Darvoza nazokat bilan tik-tik etdi.

«Kim bo'lsa-da, o'zimizdan bo'ljadi, – deya o'yadim. – O'zimizdan bo'lsa, taraq-turuq uradi».

– Kim u? – dedim.

– Biz idoradan keldik! – dedi bir ovoz. – Birinchi temrimda so'yish uchun qo'y olib keldik!

Men darvoza zulfiniga qo'l uzatdim.

– O'ynab qo'yay, qo'ylaringdan! – dedim. – Yarim kechada qo'yim nimam?

– Rais yubordi, rais! Ocha qoling!

– Birinchi temrim ertamatan boshlanadi. Ertamatan olib kelardilaringiz-da?

– Endi, rais mash'al brigadirimiz ertalab shoshib qolmasin, dedi-da. Ocha qoling, qo'yingizni ola qoling!

– O'ynab qo'yay, raisdan-da! – deya-deya darvoza zulfinini oldim.

Shunda, uchta odam zabit bilan ichkari yopirildi.

Birovi ko'kragimga to'pponcha tiradi.

Ikkovi hovliga avtomat o'qtaldi.

– Qimirlama! – deya zug'um etdi to'pponchalik. –

Qo'lingni ko'tar!

– Nima gap! – deya hang-mang bo'ldim.

– Qo'lingni ko'tar, deyapman!

Men qo'llarimni ko'tarib-ko'tarib turdim.

– Qo'ynini kovlanglar! – dedi to'pponchalik.

Avtomatchilar qo'ynimga qo'l tiqib-qo'l tiqib ko'rdi.

Cho'ntaklarimni bosib-bosib ko'rdi. Uyatli-uyatli joylirimni ushlab-ushlab ko'rdi.

Ushlamagan joylari qolmadi!

– Yo'q! – deya to'ng'illadi avtomatchi.

– To'pponchang qayerda? – dedi to'pponchalik.

– To'pponcha? Qandaychikin to'pponcha? – deya hayronlandim.

– Ko'p talmovsirama, senlarda pulemyot ham bor!

– Ketmonimdan bo'lak balom yo'q! – dedim.

– Senlarda-ya? Hali ko'ramiz! Qani, ichkari boshla!

Avtomatchilar yelkamdan turtib-turtib ichkari haydadi.

To'pponchalik to'pponchasi bilan derazamizni zir-zir urdi.

Ichkari chiroq yondi.

Onamiz uy o'rtasida serrayib turdi.

Bolalar uyg'onib qoldi.

Bolalar onamiz oyoqlariga osildi. Bolalar uyqusirab-uyqusirab yig'ladi. Bolalar ko'zlarini nim ochib-nim ochib yig'ladi.

Onamiz bir menga olazarak boqdi, bir avtomatchilarга olazarak boqdi.

Bir avtomatchi avtomati qo'ndog'i bilan onamizni turtib yubordi.

Onamiz ketilab tisarildi-tisarildi – burchak suyanib qoldi.

Bolalar onamiz girdida g‘uj-g‘uj bo‘lib oldi.

Avtomatchilar avtomat qo‘ndog‘i bilan sandiq usti bo‘g‘jomalarni ag‘darib-ag‘darib tashladi.

Avtomatchilar sandiq qulf-zulflarini sug‘urib-sug‘urib tashladi.

Bir sandiqda ayolimiz rahmatlidan qolmish kiyimkechak taxloqlik bo‘ldi.

Avtomatchilar ayolimiz rahmatlidan qolmish kiyimkechaklarni avtomat uchi bilan ildirib-ildirib otdi.

Avtomatchilar ayolimiz rahmatlidan qolmish kiyimkechaklarni avtomat uchi bilan silkib-silkib otdi.

Avtomatchilar ayolimiz rahmatlidan qolmish kiyimkechaklarni avtomat uchi bilan qoqib-qoqib otdi.

Avtomatchilar ayolimiz lozimini otmadı – meni bag‘rimni otdi!

Bag‘rim bir o‘pirilib tushdi!

Shunda... ayolimiz lozimi ulog‘idan chiroq ilashib qoldi. Ayolimiz lozimi ulog‘idan chiroq yopinib qoldi.

Ana shunda uy-ich nimqorong‘i bo‘ldi.

To‘pponchalik lozimni olib tashlamoq bo‘lib qo‘l uzatdi. Tag‘in, birdan qo‘l tortdi.

– T-fu!.. – deya lozim tupurdi.

To‘pponchalik ayolimiz lozimilab tupurmadi – meni betimlab tupurdi!

Bag‘rim ikki o‘pirilib tushdi!

To‘pponchalik ayolimiz lozimini to‘pponcha uchi bilan olar bo‘ldi. Bir to‘pponcha qaradi, bir lozim qaradi.

To‘pponchasini lozim tekkizishdan hazarlandi!

To‘pponcha bilan onamizga ishora berdi.

– Manaviningni olib tashla! – dedi.

Onamiz hadaha lozim oldi. Lozim qo‘ltiqlab bur-chakladi.

– Iloyim, shu qilg‘ilig‘ing o‘zingga ursin, o‘zingga bo‘lmasa, bolangga ursin! – deya ming‘-ming‘ qarg‘adi.

Avtomatchilar sandiqlarni ag‘darib-ag‘darib qaradi. Gilam ostilarini bosib-bosib qaradi. Deraza tokchalarini taq-taq urib qaradi. Devorlarni chertib-chertib qaradi.

Uy-ich itirqin-itirqin bo‘ldi!

Avtomatchilar devor bosh-adog‘ kosovsimon apparat yogurtirib-yugurtirib ko‘rdi.

Avtomatchilar oshxona titdi.

Avtomatchilar omborxona titdi.

Avtomatchilar molxona titdi.

Uy-tash itirqin-itirqin bo‘ldi!

– Oltinlaring qayerda? – dedi to‘pponchalik.

– Oltin? Qanday oltin?

– Apparatimiz yonib ko‘rsatmayapti. Yaxshilikcha, o‘zing ayt! Bo‘l-bo‘l!

– O‘ynab qo‘yay, oltin zotidan, o‘ynab qo‘yay. Oltin tilla do‘konda bo‘ladi-da.

– Aytmaysanmi? Hali aytasan!

To‘pponchalik shunday deya, bilaklarimni juftladi. Shiqillatib kishan soldi. Kishan jilovini bilagidan o‘rab oldi. Darvoza oldida turmish mashina taraf yetakladi.

O‘g‘limiz ketimdan ovoz berdi:

– Ota-a-a!

To‘pponchalik meni mashina imladi.

– Yo‘l bo‘lsin? – dedim.

– Enangni uyiga!

Men mashina kira bermadim.

– Yo‘l bo‘lsin? Ertamatan birinchi terim boshla-nadi, – dedim.

Avtomatchilar meni itargilab-itargilab mashina bosdi.
Mashina oynasidan uyimiz qaradim.
Onamiz uy bo'sag'ada serraya-serraya qoldi.
Bolalar onamiz tevaragida g'uj bo'lib-g'uj bo'lib oldi.
O'g'limiz tag'in ovoz berdi:
— Ota-a-a!..

2

Mashina zim-ziyoda yurdi-yurdi – bir ovloqni manzili jalol etdi.

To'pponchalik meni yetaklab tushdi. Hadaha bilan boshqa bir mashina soldi.

Birinchi mashinada qolmish avtomatchilarga tayinladi:

— Manavi chap yo'ldan haydanglar, — dedi. — Mabodo mafiya quvib qolsa, bor tezlik bilan haydanglar!

Mashinamiz o'ngga burilib jo'nadi.

Biqinimda to'pponcha qadalib-qadalib turdi.

— Yo'lda mafiyang daf'a qilib qolsa, manavi oyoq ostiga yotib ol! — dedi to'pponchalik. — Sen bizga tiriklayin keraksan!

— U kim? — hayronlanib so'radim.

— O'zingni ovsarlikka olma! Biz barini bilamiz!

Bir ko'rik poyida tong otib qoldi.

— Yorug' bo'p ketdi-ya! — dedi to'pponchalik. — Mashinani ko'rik ostiga ol!

Tong yorigandan yordi. «Halizamat birinchi terim boshlanadi», deya xayollandim.

Mashina ko'rik ostida oyoq ildi.

— O'zi, qayoqqa ketayapmiz? — dedim. — Halizamat terimchilar dalalab keladi.

– O‘chir-o‘chir!

To‘pponchalik oynadan tashqari alanglab-alanglab oldi.

– Surxondaryocha mashina raqamlaring bor-a? – dedi haydovchiga. – Darrov raqamlaringni almashtir! Surxondaryocha raqam qo‘y!

Haydovchi apil-tapil mashina old-ket raqamlarini almashtirib-almashtirib oldi.

Mashina tag‘in yo‘l ravona bo‘ldi.

Mashinadan tayyora pillapoyasilab oyoq bosdim.

Tayyora yerdan oyoq oldi.

– Xudoga shukur-ey! – deya yelkadan nafas oldi to‘pponchalik. – Mafiyangga ham chap berdik!

3

Tom – tosh bo‘ldi.

Devor – tosh bo‘ldi.

Yer – tosh bo‘ldi.

Toshlar zaxdan-zax bo‘ldi!

Men burchakda cho‘nqayib o‘tira berdim. Peshonamni tizzalarim qo‘yib o‘tira berdim.

Dimog‘im bir is tuydi.

Is dimog‘im uchun haminqadar qo‘lansa bo‘lsa... haminqadar qadrdon-da bo‘ldi.

Is – butifos isi bo‘ldi!

4

Ikkita askar o‘rtasida bordim.

Kun kunduzimi yo kechami – bilmadim.

Qorag‘ilof eshikdan ichkariladim.

To‘rda o‘tirmish baroqqosh katta joyidan turdi. Men bilan qo‘l berib ko‘rishdi. Bosh egib-bosh egib mulozamat etdi.

Baroqqosh katta joy lutf etdi.

– Marhamat, Dehqonqul Aqrabovich, marhamat! – dedi.

Men baroqqosh katta marhamat etmish joy cho‘kdim.

Baroqqosh katta o‘z joyini oldi. Bosh irg‘ab-bosh irg‘ab iljaydi.

Baroqqosh katta betimdan ko‘z olmadi – bir chapimdan qaradi, bir o‘ngimdan qaradi.

– Ko‘p qarab yotmang, – dedim. – Betim pes emas.

Baroqqosh katta tag‘in bosh irg‘adi.

– A?.. – dedi. – Bo‘ladi, hayotda shunday dard bo‘ladi... Ammo yuqumli sanalmaydi...

– Ellik daraja jaziramada ketmon chopamiz, ana shundan, – dedim.

– Iya! – deya hayronlandi baroqqosh. – Unda nega yuzingiz bir tekis qora emas?

– Saraton mahali dalada ko‘z ochib bo‘lmaydi.

Ko‘zimizni qisib-qisib ketmon chopamiz.

– Ha-a? Men boshqa xayolga boribman...

– Bari ko‘rgilik kun bilan ketmondan.

– Bo‘ldi-bo‘ldi, tushundim. Xo‘-o‘sh, unda, tanishib qo‘yaylik: men Ivan Ivanovich Ivanov bo‘laman. «O‘zbeklar ishi» bilan shug‘ullanaman.

To‘rda bahaybat po‘latsandiq bo‘ldi. Sandiq uzra supraday qizil bayroq yoyilib turdi.

Baroqqosh boshi uzra o‘rtoq Lenin kulib-kulib qarab turdi.

O‘ng tarafda Dzerjinskiy qahrlanib-qahrlanib qarab turdi.

Baroqqosh so‘ray berdi – men ayta berdim.

Aytuvlarim xatga tusha berdi.

Baroqqosh xat qarab xayol surib qoldi.

– Endi bo‘ldi-a? – dedim. – O‘ziyam, yetti pushtim-gachayin so‘rab oldingiz. Endi men ketayin.

– Qayoqqa ketasiz?

– Qayoqqa bo‘lardi – uyimga-da. Birinchi terim boshlandi. Men bo‘lsa, buyoqlarda yuribman. Aslida terimchilarga qo‘y so‘yib berishim lozim edi. Og‘ziga yetar bo‘ladi, og‘ziga yetmas bo‘ladi, so‘kadi-da. O‘l-a, mash’al brigadir bo‘lmay, deydi-da. Gap raisimiz qu-log‘iga yetsa, undan-da yomon.

Baroqqosh lablari burchida kului.

– Jamoliddinov, Jamoliddinov! – deya kului. – Dehqonqul Aqrabovich, Dehqonqul Aqrabovich! Raisingiz shu yerda!

– Shu yerda?

– Ha-da. Siz bilan bir tayyorada keldi.

– Eb-e?.. O‘ynab qo‘yay-o‘ynab qo‘yay, qayerda-qayerda?

– Siz bilan qabatma-qabat yotibdi. Xo‘-o‘sh, qalay joylashdingiz, ma‘kulmi?

– Siz bilasiz-da, men ne bilayin?

– Ishqilib, ozodaginami?

– Ozoda? Butifos isi anqib yotibdi. Chidab bo‘lmaydi.

– Endi, chidaysiz-da, Dehqonqul Aqrabovich. Bilaman, butifos hidi anqib turadi, bilaman. U joylar bir vaqtlar zaharli dorilar saqlanadigan omborxonada edi. U joylarga kirib bo‘lmash edi. Ilojimiz qancha, «O‘zbeklar ishi» uchun foydalanar bo‘ldik.

– Kimlar uchun?

– «O'zbeklar ishi» uchun. Zaharli dori omborida o'zbekdan boshqa xalq chiday olmaydi-da. Chunki o'zbek xalqi yil o'n ikki oy dalada zaharli dori sepib ishlaydi-da. Yil o'n ikki oy zaharli dori hidlab yashaydi-da. Shu sababli o'zbek xalqini zaharli dori omboriga joylashtirdik. Chiniqqan xalq-da, chiniqqan.

5

Kunduzlari zaxda o'tirib turdim.

Kechalari toshdevor to'ntarib qulflanmish kambardan kambar taxtani tushirib yotdim.

Butifos isi dimog'im botmadi. Dalamda yotmishdayin osoyishta yota berdim.

Darvozani daranglatib ochmish askar butifosdan aft burdi. Kaft bilan og'iz-burun yopdi.

Askar boshi bilan «chiq», imosini berdi.

Men uzun dahliz bo'ylab yo'l oldim.

Ketimdan kelmish askar og'zi burnidan kaftini oldi. Burchakda turmish satilga enkaydi. Tomog'ini changallab-changallab o'qchidi.

– Uh, tuf, uh! – deya o'qchidi. – Enam-ay, ay, enam-ay!..

– O'rganib ketasiz-o'rganib ketasiz! – deya dalda berdim.

Askar achchiq bilan yelkamdan turtdi.

– Yur, sendan so'rayapmanmi, yur! – dedi.

Men bir qalqib yo'l oldim.

6

Qorag'ilof eshikdan ichkariladim.

Ivan Ivanovich qulog'idan telefondasta oldi. Shahodat barmog'i bilan joy buyurdi.

Men buyurilmish joy cho'kdum.

Ivan Ivanovich po‘latsandiqa bir juzgir oldi. Juzgir varaqlab-varaqlab qaradi.

– Dehqonqul Aqrabovich, – dedi. – Siz poraxo‘rlar bilan osh-qatiq bo‘lib keldingiz. Siz tekinxo‘rlar bilan oldi-berdi qilib keldingiz. Bor aybingiz shu. Bu esa, ayb sanalmaydi. Shu bois, men bir-ikkita savol beraman. Siz esa, savollarimga lo‘nda-lo‘nda javob berasiz – bo‘ldi! Qanchalik haqqoniy javob berasiz – shunchalik tez ozod bo‘lasiz! Kelishdikmi? Serquyosh O‘zbekistonda paxta xomashyosini «oq oltin» deydilar-a? O‘zbek xalqi g‘oyat zukko xalq – topib aytadi! Ana shu serquyosh O‘zbekistonda «oq oltin» terimi boshlandi! Tez-tez javob berasiz – ana shu «oq oltin» qo‘yniga yetib borasiz!

– So‘rang-so‘rang, – deya bosh irg‘adim.

– Xo‘-o‘sh, birinchi so‘rov: o‘rtoq Jamoliddinov, rai-singizni oltinlarini qayerga ko‘mib edingiz?

O‘yladim-o‘yladim – o‘ylab o‘yimga yetolmadim.

– O‘ynab qo‘yay, so‘rovingizdan, – dedim. – Qandaychikin oltinni aytayapsiz?

– Qandaychikin bo‘lardi – Muruntov oltini-da.

– Oltin sariq bo‘ladi, deb eshitib edim. Ammo-lekin, oltinni o‘zini ko‘rganim yo‘q.

– Mumkin, ko‘rmagan bo‘lishingiz mumkin. Chunksi raisingiz oltinlarni ochiqcha bermaydi-da. Raisingiz... manavilarni ko‘mib tashla... deb biror nima berib edimi? Ana shuni qayerga ko‘mib **edingiz**?

– O‘ynab qo‘yay-o‘ynab qo‘yay, rais qayerda – men qayerda? Rais odam menga bir nima berarmidi?

– Beradi! O‘zidan xolis yashirib saqlash uchun beradi! O‘rtoq Jamoliddinov, siz ana shu oltin ko‘mmangiz qayerdaligini aytangiz bo‘ldi – sizga javob berib yuboraman!

- Menda oltin ko‘mma nima qiladi, katta?
- Oldin ayting: raisingiz oltinlarni sandiqqa solib berib edimi yo·bidonga solib berib edimi?
- O‘ynab qo‘yay, gaplaringizdan, o‘ynab qo‘yay. Bidonga oltin soladilarmi? Bidonga suv soladilar!

Ivan Ivanovich oldimga bir ro‘znama olib keldi. Ro‘znama nomini ko‘z-ko‘z etdi.

- Ko‘rayapsizmi, o‘rtoq Jamoliddinov? – dedi. – «Sobesednik» ro‘znomasi. Butun dunyo o‘qiydi! Endi, «Sobesednik» ichini qaraymiz!

Ivan Ivanovich ro‘znomani yoydi.

Ro‘znama qo‘shaloq betida uyum-uyum oltin tangalari surati bo‘ldi. Uyum-uyum oltin uzuklar bilan oltin sirg‘alar surati bo‘ldi. Qat-qat yuz so‘mlik bilan qat-qat ellik so‘mliklar surati bo‘ldi.

– O‘-o‘-o‘... – deya hushim boshimdan uchdi. – Bular qayerda, katta?

– O‘zbekistonda, Dehqonqul Aqrabovich, serquyosh O‘zbekistonda! Mana, ostida bitiklariyam bor: «Buxoro shahar sanoat mollari savdosi idorasi boshlig‘i Shodi Qudratovdan to‘rt yarim million so‘mlik oltin pul topildi. Buxoro viloyati ichki ishlar boshqarmasi boshlig‘i Muzaffarovdan bir million bir yuz o‘ttiz bir ming... so‘m pul, ikki yuz qirq olti ming... so‘mlik oltin buyumlar topildi...»

– Ebo-ey, ebo-ey... muncha nimani qanday qilib topdilaringiz?

– Topamiz-da, Dehqonqul Aqrabovich, topamiz-da! Hali sizning oltin ko‘mmalaringizniyam topamiz. Mana, qanday qilib topamiz.

Ivan Ivanovich barmog‘i bilan ro‘znomadan oltin uyumlar ostini nuqidi.

Nuqilmish yerda bir o'ra bo'ldi.

O'ra tevaragida beshta bidon bo'ldi. Ikkita bo'zbola o'rada tag'in bir bidonni argon bilan tortib-tortib olar bo'ldi.

Ivan Ivanovich ana shu o'ra boshida qog'oz-qalam ushlab turar bo'ldi. O'rada bidon tortib olishni nazorat etib turar bo'ldi.

– Manavi siz-da? – deya barmog'im bilan nuqidim.

– Men, kim bo'lardi, men. Dehqonqul Aqrabovich, ana shu bidonlar to'la oltin! Endi ayting, sizda ana shunday bidonlardan nechtasi bor?

– Birovgina bidonimiz bor! – deya shahodat bar-mog'imni narraytirib ko'rsatdim. – Shu birovagina bidonimiz-da darang-durung bo'sh yotadi! Saraton chilasida shugina bidonimizni to'ldirayin deymiz – suv topolmaymiz! Ichgani suv topolmaymiz – oltinni qayerdan topamiz?

– Siz tushunmayapsiz, Dehqonqul Aqrabovich, tushunmayapsiz. Men sizni oltinlaringiz bor, demayapman. Mana shu bidonlarni sizdayin dehqonlar uyidan topdim. Aslida ular Karimov, Do'stov... degich pora-xo'rarga tegishlidir! Ana endi tushundingizmi? Siz ana shunday oltin bidonlarni qayerga ko'mib edingiz – shuni aytasiz, bo'ldi!

– Aytayapman-ku: birovagina bidonimiz bor – ichida oltini tugul, suvi yo'q!

– Aytayapman, aytayapman... Boring, yaxshilab o'ylang! Marhamatimni yaxshilab mushohada eting. Men sizga eng qulay yo'lni marhamat etayapman. Erta-roq o'ylab bo'lsangiz – o'zingizga yaxshi bo'ladi!

Ivan Ivanovich enkaydi. Yelkam osha uzaldi. Oldimda yoyilib turmish ro'znomani oldi.

- Puf! – dedi. – Sasib ketibsiz-a! Nima balo...
- Unday demang, Ivan Ivanovich, unday demang. Bu is...

– Bilaman, bilaman. Butifosda ana shunday g‘aribbenavo yotgandan ko‘ra... darrov-darrov aytib... qaydasan, serquyosh O‘zbekiston, deya jo‘nab qolsangiz bo‘lmaydimi?

– Butifos o‘z oti o‘zi bilan butifos-da. Boshqa joy bo‘lsa yaxshi bo‘lardi-da.

– Siz tarixiy binoda yotibsiz, Dehqonqul Aqrabovich, tarixiy binoda! Siz yotgan bino XVII asrda qurilgan cherkov, ha, cherkov! Siz zindonda emas, cherkovda yotibsiz. Shuvelyan yo Vladikavkaz zindonlariga tushganingizda, kuningizni ko‘rardingiz! Bilasizmi, Shuvelyan zindoni o‘z vaqtida nima edi? Tuyaxona edi! Vladikavkaz zindoni esa oqposhsho lashkarlari otxonasi edi! U zindonlardagi shart-sharoitlar ham o‘z oti o‘zi bilan tuyalar hamda otlar uchun mo‘ljallangandir. Shunday ekan, shukur qiling, Dehqonqul Aqrabovich, shukur qiling. Siz cherkovda yotibsiz, cherkovda!

7

Tag‘in qorag‘ilof eshikdan hatladim.

– Qalay, Dehqonqul Aqrabovich? – deya ko‘ngil so‘radi Ivan Ivanovich.

- Baharnav-baharnav...
- Yaxshi o‘tiribsizmi?
- Baharhol-baharhol...
- Xo‘s, o‘ylab bo‘ldingizmi?
- Nimani o‘ylab bo‘laman?
- Demak... o‘ylamaysiz?

– O‘zi... nimani o‘ylayin?

– Demak, bir-birimizga qarab o‘tira beramiz?

– O‘tir, desangiz, o‘tira beraman.

Ivan Ivanovich joyidan turdi. Derazadan tashqari qaradi. Qo‘llarini cholvori cho‘ntagi tiqdi.

Ivan Ivanovich Lenin bilan Dzerjinskiy orasida borib keldi. Borib keldi-borib keldi – birdan aynidi-qoldi.

– Men seni o‘ylataman! – dedi. – Shunday o‘ylata-man – O‘zbekiston faylasufi bo‘lib o‘ylaysan!

Ivan Ivanovich tugma bosdi. Jon-jahdi bilan bosdi. Askarlar kirib keldi.

– Manavini...

Ivan Ivanovich gapni oxirini imo-ishoralar bilan ayt-di.

Askarlar meni oldiga soldi. Dahlizma-dahliz haydadi-haydadi – bir darvozadan ichkari tepib yubordi.

8

Men dalbanglab-dalbanglab bordim-bordim – zindon kindigida serrayib qoldim.

Tevarak-boshimlab alang-jalang bo‘ldim.

Zindondan o‘laksa go‘sht hidi anqidi.

– Xush kelibsan, Jamoliddinov, xush kelibsan! – de-gich gangir-gungur ovoz eshitildi.

Nimqorong‘i burchakdan ikkita qora keldi.

Qoralar shunday burnim ostiladi.

Qoralardan qo‘lansa ter sasidi. Ko‘nglim aynidi. Illa chidab turdim.

Qoralar birin-ketin qo‘l berdi.

– «Sadist», – dedi.

– «Sokol», – dedi.

Qoralar meni gir-gir aylandi.

Qoralar olchoq-olchoq gir-gir bo‘ldi. Qoralar yaltoq-yaltoq gir-gir bo‘ldi.

– Muborak shariflarini bilamiz: Jamoliddinov! Ammo ismlarini bilmaymiz?

Qoralar burnim ostida qars-qars barmoq o‘ynatdi.

Qoralar kaftlarini quloglari yelpana etdi.

– Labbay? – dedi. – Ismlarini eshitaylik?

Men miq etmay tura berdim.

– Aytmasang, aytma! Aytmasang, biz seni ramziy ot bilan ataymiz: churban, churban! Bo‘ladimi?

– Menga qara, churban! Tiling bormi? Bo‘lsa gapir?

– Gapir deyapman!

– Bu churban gapirmaydi-yov, «Sokol», kel, qo‘l to‘pi o‘ynaymiz.

«Sadist» zindon o‘ng burchini oldi.

«Sokol» zindon chap burchini oldi.

– Boshladik!

«Sadist» iyagim ostilatib bir soldi.

Men ketim bilan «Sokol» qoshilab gandiraklab-gandiraklab bordim.

«Sokol» yelkamdan qo‘spresso’llab ushladi. O‘ziga o‘girib oldi.

«Sokol»da iyagim ostilatib soldi.

Men ketim bilan dalbanglab-dalbanglab «Sadist» qo‘liga borib tushdim.

«Sadist» tag‘in «Sokol»ga jo‘natdi.

Men «Sadist» bilan «Sokol» oralig‘ida borib kela berdim...

Oxiri holdan toydim.

Aro yo‘lda o‘tirib qoldim. Joyimdan turayin deya tal-pindim.

Bo‘lmadi – o‘zimni toshdan ololmadim.

Bo‘lmadi – chapim bilan shilq etib tushdim...

Chap biqinim zir-zir zarb yedi.

Zarbdan xiyol o‘zimni oldim. Ohista-ohista tevarak-boshim nazar soldim.

Boshimda tik turmish «Sadist» bilan «Sokol»ni ko‘rdim.

«Sadist» etigi uchi bilan tag‘in chap biqinim tepib-tepib oldi.

Chap biqinim haminqadar zir-zir qaqshadi.

– Ey, churban, tur!

– Seni kim aytadi – O‘zbekiston dalalari lochini, deb!

– Seni kim aytadi – olti million tonna paxta teradi, deb!

9

Askarlar suyab-suyab olib bordi.

Askarlar himo berib-himo berib o‘tirg‘izdi.

Ivan Ivanovich meni aylanib-aylanib qaradi.

– Hay-hay-hay! – dedi. – Mash’al paxtakor yomon yiqlibdi-ya! Qayerda yiqlid? Ko‘zingga qarasang bo‘lmaydimi?

Men mushtimni chakkamga nuqib-nuqib oldim.

– Meni urdilar... – deya ming‘illadim.

– Urdilar? Kim urdi?

– Yotqizib tepdilar...

– Yotqizib tepdilar? Kim tepdi?

Ivan Ivanovich tugma bosib askar chaqirdi.

– Jamoliddinov oldiga kim kirdi? – dedi Ivan Ivanovich.

– Birov ham kirmadi! – dedi askar.

– Ana, huzuringga birov ham kirmabdi. Nega meni aldaysan?

– Ular ichkarida o‘tiribdilar, – dedim.
– E, ha, ichkarida de... Ichkaridagilar ham senday bir zindonbandlar-da, Jamoliddinov. Pesning chekiga moxov tushadi, deydilar. Sen endi kelding, ular esa necha yildan buyon sillasi qurib yotibdi. O’shalarga kuching yetmadimi? Kim aytadi seni – olti million tonna paxta tera oladigan azamat dehqon, deb?

Men indamayin qoldim.

– Xo‘s, endi aytarsan, Jamoliddinov?

Men miq etmadim.

– Har bandani bekitiqcha topgan-tutgani bo‘ladi.

– Bo‘ladi, shunday, bo‘ladi.

– Ha, ana! Har bandani bir yomon kunimga yaraydi deb bekitib qo‘ygan bisot-boyligi bo‘ladi...

– Bor, bizda-da bor.

– Ha, yasha! Ana shularni ayt! Qani-qani?

Men barmoq yumib sanab-barmoq yumib sanab ayt-dim:

– Oqtuproq dalam – bir, sho‘rtuproq dalam – ikki, qumloq dalam – uch...

– Yo‘q-yo‘q, men mol-dunyo ma’nosida aytayap-man?

– Katta, dehqonda daladan bo‘lak mol-dunyo pishirib yeydimi? Dehqon davlati – yer!

– Chin, chin.

– Chin bo‘lsa, chin-da. Dehqon davlati – yer-da!

Men deraza bet burib oldim.

Men mum tishladim.

Ivan Ivanovich ejakilab-ejakilab so‘radi.

Men mumdan-mum tishladim.

Ivan Ivanovich qaradi-qaradi – toqati toq bo‘ldi.

Vishsh-vishsh etdi. Bet-boshimlab tupurdi.

– Onag‘ar, baran... – deya vishilladi.

Tupurikdan aroq hidi keldi.

Ivan Ivanovich qulochkashlab-qulochkashlab chuy-dam urdi.

Men zarbdan ag‘nab tushdim.

– Yo‘qol, baran, yo‘qol!!!

10

«Sadist» bilan «Sokol» orasida koptok bo‘lib borib kela berdim-borib kela berdim.

11

Men havoda barmoq yurdirib-barmoq yurdirib oldim.

– Qog‘oz-qalam bering, – dedim.

– Qog‘oz-qalam? – deya ajablandi Ivan Ivanovich. –

Qog‘oz-qalamni nima qilasan?

– Yozaman.

– Yozasan? Kimga yozasan?

– Prokurorga yozaman.

– Mana, men prokuror!

– Yo‘q, Bosh prokurorga yozaman.

– Xo‘p, qog‘oz-qalam beraman. Yozuvingni Bosh prokurorga shaxsan o‘zim olib borib beraman. Undan keyin aytasanmi?

Men «yo‘q», deya qayta-qayta bosh chayqadim.

– Men ham odamman... – deya ming‘illadim.

Ivan Ivanovich peshonasi tirishdi. Ivan Ivanovich ensassi qotdi.

– Kim-kim? – dedi. – Odamsan? Sen-a? Sen – gazandasan! Oltinga hirs qo‘ygan gazandasan! O‘zbeklar – oltinga hirs qo‘ygan gazandalar! Ana, o‘zbeklar kimlar!

Oltin – avvalo, ilonlarni o‘ziga rom qiladi. Ilondan keyin, ilonsifat xalqni o‘ziga tortadi. Ilonday ochko‘z xalqni o‘ziga rom qiladi. Ilonday makkor xalqni o‘ziga rom qiladi. Sen o‘zbeklar ana shunday xalqsan!

Ivan Ivanovich oldida qalashib-qalashib yotmish qog‘ozlarni titdi.

– Da’volarimni dalillab beraymi? – dedi. – Dalillayman, dalillayman! Mana, Karimov ishi. Shu ish yuzasidan bir guruh tergovchilarim bilan Buxoroni bosdim. Qayerda ilon bo‘lsa – o‘sha yerga e’tibor beringlar, dedim. Oldin, senday bir baranni topdim. Baran otini Said der ekan. Ana shu Said baran bizni ulkan bir qayrag‘och oldiga olib bordi. Said baran ana shu qayrag‘och ostini kovlamoqchi bo‘ldi. Shunda, qum uzra seni basharangday bir ola-pes ilon bo‘y berdi! Ilon vishilladi! Ilon bo‘ynini bo‘qoq qildi! Ilon qop-qora boshlarini adl qildi! Ilon qonun posbonlarini o‘z domiga tortish uchun shaylandi! Ammo qonun posbonlari-da qarab turmadi, ha, qarab turmadi! Men darhol bilagimday bir temir oldim. Ilon boshlariga boplab bir soldim. Domtortar ilon boshlari majaq-majaq bo‘ldi! Ana shundan keyin Said baran qayrag‘och ostini kovladi. Qayrag‘och ostidan olamjahon oltin zeb-ziynatlar topildi! Ana – o‘zbeklar kimlar! O‘zbeklar qonun posbonlariga ana shu ilon misol qop-qora boshlarini ko‘taradi. O‘zbeklar ana shu ilon ko‘zlarini bilan boqadi! O‘zbeklar ana shu ilon misol vish-vish etadi! O‘zbeklar qonun posbonlarini chaqib-chaqib olayin, deydi! O‘zbeklar qonun posbonlarini domiga tortib-tortib yuborayin, deydi! Ammo biz – o‘zbeklar boshini yanchamiz! O‘zbeklar boshini ana shu ilon boshlariday yanchib-yanchib tashlaymiz! O‘zbeklar boshini ana shu ilon boshlariday majaqlab-majaqlab tashlaymiz!

Ivan Ivanovich yurib-yurib chekdi.

Ivan Ivanovich deraza oldida turib-turib chekdi.

Ivan Ivanovich derazadan tashqari qarab-qarab chekdi.

– Bo‘pti! – dedi. – Men seni odambahshara bo‘larmi-kinsan, deb edim, bo‘lmading. Barandan ham o‘tding! Eshakmi, to‘ng‘izmi – shunday bir maxluq bo‘lding!

– Gektaridan qirq besh sentnerdan paxta berdim... – deya manqalandim.

– O-o, javr bo‘ptiku-a, javr!

– Meni ohimni-da eshitajaklar bordir... – deya manqalandim.

12

Ohimni eshitajak odam topolmadim. Dardimni yutib yotdim-yotdim – bir nimani payqab qoldim.

«Sadist» eshik teshigidan ohista-ohista ovoz berdi:

– «Yula», «Yula»... – dedi.

Birov eshik ortidan keldi. Teshikdan mo‘raladi.

– Nima, nima? – dedi.

– «Yula», qog‘oz-qalam olib kel, – dedi «Sadist».

«Sadist» «Yula»dan qog‘oz-qalam oldi.

«Sadist» maktub bitdi. Maktub bukladi. Maktub xat-jildladi.

«Sadist» xatjildni «Yula»dan jo‘natdi.

Men-da tavallo etdim.

– Kimga yozasan? – dedi «Sadist».

– Bola-baqralarimga-da?

– Bolalarga bo‘lsa, mayli. Lekin maktub pul bilan bo‘ladi, churban. «Yula» har bir maktub uchun ozodlik-dagi xesh-aqrabolarimizdan pul oladi. Bo‘lmasa, «Yula»

bir qadam ham bosmaydi. Maskovda tanish-bilishlardan bormi? Aytmoqchi, sen churbanda tanish nima qiladi. Mayli, bir xayriya qilaman. Lekin bir shart bilan qilaman. Shartimni keyin aytaman. Kelishdikmi?

Men mayli-mayli, deya bosh irg‘adim.

«Sadist», «Yula»dan qog‘oz-qalam olib berdi.

Men kimga noma bitishni o‘yladim.

Bola-baqraga arz-dod etib bo‘lmaydi. Arz-dod etganim bilan – bola-baqra qo‘lidan nima keladi?

Zindonbandni bor etgich-da prokuror bo‘ladi, yo‘q etgich-da prokuror bo‘ladi. Ammo – prokurorga noma bitib bo‘lmaydi.

Ivan Ivanovich prokuror o‘zimman... dedi.

Sharof Rashidovni yo‘qlab noma yo‘llayin dedim – Rashidov bobo olamda yo‘q bo‘ldi. U kishi bor bo‘lsalar edi – Sharof ota, bandangni qutqar, deya noma bitar edim...

O‘rtoq Brejnevga arz-dod etayin dedim – Brejnev-da yo‘q bo‘ldi.

Unda, dardimni kimga aytar bo‘ldim?

O‘yladim-o‘yladim – ana shunday zotni topdim.

Tilim chiqmishdan buyon ismi sharifini yodlab-yodlab yurmish zotni topdim.

Tilim chiqmishdan buyon ismi sharifini tilimdan-da, dilimdan-da qo‘ymayin yurmish zotni topdim.

Qo‘llarim qalt-qalt eta-eta bitdim:

«Maskovga. Kremlga. Lenin mavzoleyiga!

O‘rtoq Lenin! Siz bizning yakka-yu yagona panohimizsiz, xaloskorimizsiz! O‘rtoq Lenin! Otamiz-da siz, enamiz-da siz, emchakdoshimiz-da siz...»

Uydan chiqmish kechamdan ushbu kechamgachayin bo‘lmish kechmishimni oqizmayin-tomizmayin bitdim.

Xatjildni tilim bilan ho‘llab-ho‘llab yopdim.
Nomamni «Yula»dan uzatdim.
«Bo‘ldi! – deya xayollandim. – Oldin ozod bo‘lmasam-da, ana endi ozod bo‘lamан!»

13

- Surxondaryodan xat-xabar keldimi, hamshahar churban? – dedi «Sokol».
- Men hayronlandim. Ajab-ajab qaradim.
- Ko‘p og‘zingni ochma. Biz ham o‘sha yoqdan, – dedi «Sadist».
- Qayerdan? – dedim.
- Mozori Sharifdan.
- Mozori Sharifdan? – deya ajablandim. – Mozori Sharif Afg‘onistonda emasmi, «Sadist»boy?
- Nima farqi bor, churban. Amudaryo o‘ng sohili Surxondaryo, chap sohili Afg‘oniston-da.
- Hayratondan o‘tasan – afg‘on bo‘lasan. Hayratondan qaytasan – o‘zbek bo‘lasan!
- Shunday, «Sokol»boy, shunday. Hayraton degich ko‘prik bor.
- Bo‘pti-da, churban, bo‘pti-da. Biz Afg‘onistondan qaytishimizda ana shu Hayratondan o‘tib keldik.
- Afg‘onistonda nima qilib yuribsizlar, «Sadist»boy?
- Biz Afg‘onistonga baynalmilal burchimizni ado etish uchun borib edik, churban.
- Brejnev bovamiz yuborib edi, deysiz-da, «Sokol»boy?
- Afg‘onistonni bosib olish Brejnev aybi emas, churban, Brejnev aybi emas. Brejnev o‘ldi-ketdi. Endi bari Brejnevni ayblayapti. Yo‘q, Brejnev aybdor emas. Tang-

riqut Pyotr Birinchi! Tangriqut Pyotr Birinchi butun Osiyoni O'rusiya vassali etib olmoqchi edi. Shimol bahrimuhiti – Hindi bahrimuhiti – Tinch bahrimuhiti... Ana shu uch bahrimuhit xilqati O'rusiya deb atalishi kerak bo'ladi. O'rusiya sultanati ana shu uch bahrimuhit xilqati aro hukmron bo'lishi kerak bo'ladi. Shu maqsadda Pyotr Birinchi 1716-yilda g'aranduq Bekovich-Cherkasskiy sorbonligida Xivaga lashkar tortadi. Ammo g'aranduq lashkari Xiva xoni Sherg'ozixondan mag'lub bo'ladi. G'aranduq Bekovich-Cherkasskiy qatl etiladi. Shu vaqtda tangriqut Pyotr Birinchi O'rusiya-Shvetsiya urushida bayon bo'ladi. G'aranduq taqdiri bilan ishi bo'lmaydi. Ammo tangriqut Pyotr Birinchi umri yakunida ikkita armon bilan olamdan ko'z yumadi. Bir armoni – O'rusiya-Prussiya urushida mag'lub bo'lganligi uchun Turkiyadan o'ch ololmay armonda o'ladi. Tag'in bir armoni – g'aranduq Bekovich-Cherkasskiy qatl uchun Xivadan o'ch ololmay armonda o'ladi. Ana shundan buyon tangriqut Pyotr Birinchi armoni – O'rusiya sultanati armoni bo'lib keladi. Ana shundan buyon tangriqut Pyotr Birinchi armoni – Ulug' O'ris armoni bo'lib keladi. Ana shundan buyon O'rusiya poshsholari Pyotr Birinchi tangriqut bobolari dasturilamalini amalga oshirish payida bo'ladi.

– Eh-e-e, Afg'onistonda yillab qon kechdik, churban, yillab!

– O'lim bizga pisand emas edi, churban.

– Mana men o'z qo'lim bilan «dushman» jonini sug'urib oldim. Bir suv sotuvchi «dushman» bor edi, esingdami, «Sokol»? Ko'chada suv sotib yurardi-yu? O'shanga suvingdan ber desam, bermadi. O'zicha bir nimalar dedi. Bildim – Sho'rolarni so'kdi. Sho'rolarni

so‘kma, dedim-da, avtomat qo‘ndog‘i bilan boshiga bir soldim. Boshidan tirqirab qon otildi. Qonlari yuzlarimga sachradi. «Dushman» qonini lablarim bilan yalab-yalab oldim. Bay-bay-bay, janub qoni shunday qaynoq bo‘ladi, shunday qaynoq bo‘ladi!..

Tanamda qaltiroq qo‘zg‘aldi. Bor es-hushim junbishinga keldi. Tilim kalovlanib-kalovlanib qoldi.

– Men... men «dushman» emasman, – dedim. – Qo‘sha-qo‘sha orden-nishonlarimiz bor. O‘ktabr ordeni, Mehnat Qizil Bayroq ordeni...

– Demak, laycha ekansan-da, churban? Zindonda orden-nishondorlarni laycha deydi.

– Laychalardan zindonbandlar jirkanadi, churban. Aslo orden-nishondorman dema – tayoq yeb o‘lasan!

– Tavba qildim, menda orden-nishon yo‘q, tavba qildim! – deya talvasada qoldim. – Orden-nishon terimchi enamizda bor.

– Baribir! Orden-nishon otini *ayta ko‘rma* – o‘lib ketasan!

– Mana, men – Sho‘ro Ittifoqi Qahramoniman, ha, Sho‘ro Ittifoqi Qahramoni! Ishonmayapsanmi? Ana, «Sadist»dan so‘ra.

– Chin, «Sokol» Sho‘ro Ittifoqi Qahramoni. Qandahorni bilasan-a? «Sokol» ana shu Qandahorni kunpayakun etishda qatnashdi. Qandahorni misoli ikkinchi Stalingrad etdi! Qandahorni kunpayakun etishda ko‘rsatgan jasorati uchun Sho‘ro Ittifoqi Qahramoni bo‘ldi.

– Ana, eshitdingmi, churban? Meni Afg‘onda «Sokol» deyishar edi – «Sokol»!

– Qulluq, «Sokol»boy, qulluq.

– Men umrimda chekkan emas edim, men umrimda ichgan emas edim. Ana shu Afg‘onda o‘rganib keldim.

Ittifoqqa kelsam – bariyoq qup-quruq! Nimaga bunday, dedim. Ichkilikka qarshi kurash boshlandi, dedi. Bu ahmoqchilik kimdan chiqdi, dedim. Markaziy Qo‘mita kotibi Ligachyovdan, dedi. Qayerda o‘scha Ligachyov – hozir bo‘g‘ib o‘ldiraman, dedim. Ligachyovga qo‘ling yetmaydi – Ligachyov Kremlida, dedi. Unda aroqdan ber – men Afg‘onda qon kechib keldim, dedim. Aroq yo‘q, dedi. Bir shishagina aroq qidirib shahar kezdim! Barida shu gap bo‘ldi! Men kim, daydi it kim – bilib bo‘lmadi! Oxiri bir do‘konchi yoqasidan oldim. Men nomi ulug‘, suprasi quruq Sho‘ro Ittifoqi uchun jon olib, jon berdim – bir shishagina aroq ber, dedim. Do‘konchi melisa chaqirdi. Ikkita mishiqi melisa kelib, qo‘llarimni qayirdi. Tayoqchasi bilan kallamga urdi. Urma meni, dedim-da – birovini ariqqa otib yubordim. Keyin bilsam – o‘lib qolibdi.

14

– Shu ko‘rgiliklarni ko‘rishimni bilsam edim – Afg‘ondan qaytib kelmas edim. Afg‘on qirib yura berar edim.

– Bo‘lmadi – Gorbachyov qaytarib keldi. Gorbachyov bo‘lmasa edi – «dushman»larni bitta qo‘ymay qirib tashlar edim.

– Keyin, Afg‘oniston ham o‘zimizniki bo‘lib qolar edi.

– Haliyam o‘zimizniki. Ana, 1973-yilda Muhammad Dovud qo‘li bilan Zohir Shohni taxtdan qulatib, ikki yuz yillik Afg‘oniston shohligiga barham berdik. Muhammad Dovud gapimizga kirmay berib edi – 1978-yilda bir kechada yo‘q qildik. Taxtni Nurmuhammad Taraqqiyga olib berdik!

– Hafizulla Amin gapimizga kirmay berib edi – 1979-yilda o‘ldirib yubordik! Taxtga Babrak Karmalni olib kelib qo‘ydik.

– Babrak Karmal Maskov o‘tir desa o‘tirmadi, tur desa – turmadı. Ammo Karmalni ayadik. 1986-yilda Ittifoqqa olib keldik. Bir kulbaga nazarbandi etdik. Karmal xudo bexabar nazarbandi bo‘lib yota berdi.

– Taxtga Najibulloni qo‘ydik, de.

– Najibullo Maskovga sodiq ishlayapti. Najibullo vadofor laycha ekan.

– O‘zi, Afg‘oniston o‘n oltinchi jumhuriyatimiz bo‘lishi kerak edi.

– Bir hisobga o‘n oltinchi jumhuriyatimiz bo‘limganiyam yaxshi bo‘ldi. Mana, manavi churbanlarni Sho‘ro hukumati shuncha yil boqdi – baribir tuze-metsligicha qoldi!

– Chin, shu churbanlarni odam qilamiz deb – qanchadan-qancha mol-dunyomiz ketdi!

– Aytgiligi yo‘q.

– Yana-tag‘in, bu churbanlar boriga qanoat qilmay, Sho‘ro hukumatini talon-toroj etibdi.

– To‘qlikka sho‘xlik deb shuni aytadilar-da.

– Oldinroq bilsam edi, Hayratondan o‘tiboq – bari churbanni Termizda qirib-qirib tashlar edim!

15

– Boshqasini qo‘y, churban, bari o‘tdi-ketdi. Esingdam, nomang uchun shart qo‘yib edim? Ana shu shartimni endi aytaman: uyingdan taryok oldirib keltirtirasammiyo‘qmi?

– Taryok? Uyimizda taryok nima qiladi, «Sadist»boy?

- Opkeltir!
- Umrıım bino bo‘lib taryok nimaligini bilmayman, «Sadist»boy. Lekin qishlog‘imizda chayon chaqsa, bovalar taryok surkab davolaydi.
- Ana shundan opkeltir!
- Qancha desang – pulini beramiz!
- O‘zing ham taryok yejishni o‘rganib ol.
- Bu joyni «Sho‘ro zindoni», deydilar.
- Sho‘ro zindonida taryok yeb turmasang – ajalingdan oldin o‘lasan!
- Unday demang-e, «Sadist»boy, unday demang-e.
- Ana, «Sokol»dan so‘ra. Masalan, sil kimga yopishadi? Sog‘lom tanaga yopishadi. Sog‘lom tana kim? Papiros chekmaydigan, taryok yemaydigan odam-da. Sen ana shunday odamsan.
- Sho‘ro zindonini o‘z qonun-qoidalari bor, churban. Rioya etmasang – ajalingdan oldin o‘lasan!
- Mana, ayt, churban, seni kana chaqayaptimiyo‘qmi?
- O‘ynab qo‘yay-o‘ynab qo‘yay, yeb qo‘ydi-ya, «Sadist»boy, yeb qo‘ydi!
- Bilaman, kechasi bilan qirt-qirt etib chiqasan, bila-man. Bizni bo‘lsa chaqmaydi!
- Chunki butun tanamiz zahar-zaqqum!
- Sho‘ro kanasi ochidan o‘lsayam bizni chaqmaydi!
- Bizni chaqib, zaharlanib o‘lishni xohlamaydi!
- Sho‘ro kanasi ko‘p aqlii kana, ko‘p dono kana!
- Sho‘ro kanasi hamisha tozalikka rioya etadi!
- Sho‘ro kanasi kommunistik ruhda tarbiyalangan, kommunistik ruhda!
- Seni esa chaqadi. Chunki sening tanang – kommunistik tana!

- Qo‘ying-e, «Sadist»boy, qo‘ying-e. Umrим o‘tdи, lekin shu noma’qul nimani yemadim – endi yemayin.
- Unda, bizga opkeltirib ber!
- Mayli, uydan darak bo‘la bersin, qani.

16

– Men uchun Osiyo demak – taryok demak, churban! – dedi «Sokol». – Osiyo desa, ko‘z oldimda taryok namoyon bo‘ladi. Shu boisdan men Osiyoni hurmat qilaman! Taryok yesam – g‘amdan forig‘ bo‘laman! O’sha afg‘on kunlarim esimdan chiqadi! Pochamir xayol bo‘laman, pochamir! Dunyo ko‘zimga ayol bo‘lib ko‘rinadi, ayol! Taryok – muhabbat, churban, taryok – muhabbat! Mana, Sho‘ro Ittifoqi uchun «dushman»larni chumchuqday qirdim, chumchuqday! Evaziga nima ko‘rdim? Mana oqibati, churban, mana! Endi... endi odam o‘ldirsam deyman, churban, odam o‘ldirsam deyman! Qonsirayman, churban, qonsirayman! Odam o‘ldirishdan zavq olaman, churban, odam o‘ldirishdan zavq olaman! Ayollar bilan yotishdan ko‘ra – odam o‘ldirishdan rohat olaman, churban, odam o‘ldirishdan rohat olaman! Odam o‘ldirishni sog‘inaman, churban, odam o‘ldirishni sog‘inaman! Odam suyukli ayolini qanday sog‘inadi – men odam o‘ldirishni ana shunday sog‘inaman! To‘sakdagи qip-yalang‘och ayolini ko‘rib qanday rohatlansam – o‘z qurbanimni ko‘rib ana shunday rohatlanaman, churban!..

«Sokol» bilan «Sadist» ust-boshlarini sug‘urib-sug‘urib otdi.

«Sokol» bilan «Sadist»ni taryok xumori tutdi! Men bir seskanib oldim. Ko‘zlarimni bot-bot yumib ochdim.

«Sadist» yelkalarida igna bilan bitilmish kapitan unvonli pogon bo‘ldi. Ko‘kraklarida O‘roq va Bolg‘a bitigi bo‘ldi.

«Sokol» ko‘kraklarida barmoqday-barmoqday harfli «KPSS» bitigi bo‘ldi.

– Ko‘rayapsanmi, churban? – dedi «Sokol». – Biz mana shu to‘rt harfdan iborat «KPSS» uchun ko‘kragimizni qalqon etib edik. Ko‘kraklarimiz ana shu «KPSS» qurboni bo‘ldi!..

17

Oylab yo‘qlamadilar-yo‘qlamadilar – tag‘in haydab bordilar.

– Serquyosh Baranistondan salomlar bo‘lsin! – dedi Ivan Ivanovich. – Qarshiga borib keldim. Senlarni tergovchilaring ham baran-e! Mahalliy baranlarni ishimizga aralashtirmaylik-arashtirmaylik, dedim. Yo‘q, milliy urf-odatlarni biladi, dedilar, o‘zbekchilikni biladi, dedilar. Xullasi kalom, oramizga Baxtiyor Abdurahimov degan bir baran tergovchini tiqdilar. Qashqadaryo viloyati birinchi kotibi G‘oipovni qo‘lga olmoqchi bo‘ldim. Qo‘lga oladi-qo‘yadi-da! Abdurahimov bo‘lsa – nuqul qo‘lini ko‘ksiga qo‘yadi, nuqul tevarakboshga salom beradi! Mayli, o‘zbekchilik... baranchilik bo‘lsa – baranchilik-da, dedim. Indamay ergashib bora berdim. Ichkari kirsam – G‘oipov to‘rda nahor nonushtasi yeb-ichib o‘tiribdi. Dasturxonini nonushta dasturxoniym deb bo‘lmaydi. Mundayroq to‘y dasturxoni desa bo‘ladi. G‘oipov bizniyam choyga chaqirdi. Mayli, baranchilik bo‘lsa – baranchilik-da, dedim-da, bir piyola choy ich-

dim. Keyin, G‘oipovni prokuraturaga marhamat etdim. «Bir-ikkita savollarim bor», dedim. «Shu yerda so‘rasa bo‘lmaydimi?», dedi G‘oipov. «Yo‘q, idora yaxshi», dedim. G‘oipov «xo‘p-xo‘p», deya ichkariladi. Ayoli-ga kiyimlarini olib kelishni buyurdi. Ayoli G‘oipovning Sotsialistik Mehnat Qahramoni yulduzlik kamzulini olib kirdi. Shunda, ichkaridan yig‘i eshitildi. Hadahalab bordim. Qarasam – G‘oipovning tomog‘idan sharillab-sharillab qon otilayapti! Oppoq ko‘ylaklari qip-qizil qon! G‘oipov qo‘lini qorniga uzatadi – yetmaydi, tag‘in uzatadi – yetmaydi! Nimaga uzatayapti desam – G‘oipov shu kunlarda ko‘richagini oldiribdi ekan. G‘oipov ana shu tikig‘li ko‘richagiga qo‘lini tiqib – yirtib tashlamoqchi bo‘libdi! G‘oipov bizga qarab shunday baqirdi-shunday baqirdi! Og‘riq zo‘ridan baqirmadi – nafrat bilan baqirdi, nafrat bilan! «Mustamlakachilar! Senlardan qachon xalos bo‘lamiz!» – dedi. Abdurahimovga-ku, quturib baqirdi. «Yo‘qol, o‘zbekning xoini, yo‘qol!» dedi. Shu bilan... o‘lib qoldi! Kimdan pul oldi, kimdan oltin oldi – bilib bo‘lmadi! Baribir bilib olaman! G‘oipovning sakkizta bola-baqrasi bilan urug‘-aymog‘ini olib ke-lib qamadim! Ana shu sakkiztadan biri bo‘lmasa, biri aytib beradi! Ana, o‘zbekchilikka riosa etish oqibati! O‘zbekchilik – baranchilik! Bo‘ldi – endi Stalin, Vishinskiylar yo‘li bilan ushlayman! Seni ushlab keldilar-u – ana shunday ushlayman!

– Ushlang, armonda qolmang, ushlang, – dedim. – Ammo-lekin bola-baqrada nima ayb? Sakkizta begunoh jon-a, sakkizta jon-a?

Ivan Ivanovich tutaqdi.

– Nima-nima? – dedi. – Sakkizta begunoh jon? Sakkiztayam gapmi – bari o‘zbek muttaham, bari o‘zbek!

Sen o‘zbeklar Sho‘ro hukumatining to‘rt yarim milliard so‘m pulini yeb ketgansanlar! To‘rt yarim milliard so‘m! Yo‘q paxtani bor deb – to‘rt yarim milliard so‘mni manavi harom tomoqlaringdan o‘tkazib yuborgansanlar! Yeb-yeb – endi bo‘rilar galasiga o‘xshab qutulib ketaman, deyapsanlarmi? Kechirib qo‘yananlar, kechirib! Men – Ivanovich Ivanov, to‘rt yarim milliardni jig‘ildonlaringdan sug‘urib olaman! Tiyinmatiyin sug‘urib olaman!

– O‘ynab qo‘yay, ishlasa – xalq ishlabdi, yesa – xalq yebdi-da.

– Xalq ishlabdi? Sen o‘zbeklar o‘roqda yo‘q, mashoqda yo‘q – xirmonda hozir xalqsan! Sen o‘zbeklar boqimanda baransan! Sen o‘zbeklar Maskov hisobiga kun ko‘rasan! Maskovdan kattalar borsa – zar chophon kiygizasan, cho‘ntagiga pora tiqasan. Ana, general Churbanov Baranistonda bir bo‘lishida to‘qqiz yuz so‘mlik zar chophon kiyib keldi, o‘ttiz ming so‘m pul olib keldi!

– O‘ynab qo‘yay, Churbanov cho‘z, debdiki – o‘zbak cho‘zibdi.

– Maskovdan katta borsa bo‘ldi – oldiga olma-anor qo‘yanan, qo‘y so‘yib qo‘yanan.

– O‘zbak mehmondo‘st el, katta.

– Laganbardor el! Evaziga Sho‘ro hukumati ko‘zini bo‘yaydi! Sen baranlar Baranistonni o‘zida qanoatlanib qolmaysanlar. Ko‘chaga chiqsang bilasan – do‘konlarda minglab olado‘ppi baranlar izg‘ib yuribdi. Olado‘ppi baranlar do‘konda ko‘ziga nima ko‘rinsa bo‘ldi – ola solib xaltasiga tiqadi-da, Baranistonga orqalab ketadi.

Shu vaqt telefon jiring-jiring etdi.

Ivanovich telefonda olis gapirishib oldi.

– Ana, baran, – dedi. – Raisingni ishini talab etisha-yapti. Bo‘l-bo‘l, deyishayapti. Sen bo‘lsa – o‘jar eshak bo‘lib o‘tiribsan!

Men nomamdan umidvor bo‘ldim. O‘zimni orqaga tashladim:

– O‘layapman – dedim. – Aytaman, o‘zim aytaman.

– Bo‘pti, tag‘in bir o‘yla.

18

– ...Qaytarib aytaman, baran: bu yerda Xudo ham men, payg‘ambar ham men!

– Gektaridan ellik sentnerdan paxta bergen yillarimda bo‘ldi...

– Eshakni xizmati halol – o‘zi harom!

– Meni-da arz-dodimni eshitar odam bordir...

– *Zax* zindonda dodingni kim eshitadi, kim?

– Noma bitib edim. Halizamat yo‘qlaydi...

– Noma? Qachon-qachon?

– Uch-to‘rt oy bo‘lib qoldi.

– Uch-to‘rt oy, uch-to‘rt oy...

Ivan Ivanovich o‘zicha shunday deya-deya, po‘latsandiq ochdi.

Sandiqdan bir dasta xatjild oldi. Oldimlatib tashladi.

– Ana! – dedi, – shular ichidan o‘z nomangni top, qani!

Men bitta-bittalab xatjild qaradim.

Nihoyat – o‘z nomamni topib oldim.

Yuragim shuv etdi!

Nomam termulib-termulib qoldim...

– Topdingmi? Qani, ber qani, ochib o‘qiylilik qani, – dedi Ivan Ivanovich. – Xo‘-o‘sh... «*Maskovga. Kremlga.*

*Lenin mavzoleyiga! O'rtoq Lenin! Siz bizning yakka-yu yagona panohimizsiz, xaloskorimizsiz, o'rtoq Lenin!
Otamiz-da siz, enamiz-da siz, emchakdoshimiz-da siz»...*

Ivan Ivanovich ket chalqayib-ket chalqayib kului.

Ivan Ivanovich qorin ushlab-qorin ushlab kului.

Ivan Ivanovich ko'z yoshlab-ko'z yoshlab kului.

– Chexov bo'l-e, Chexov! – deya ko'z artdi. – Chexov qahramonlari bobom qishlog'iga, deb noma bitadi-yu? Sen ham «Lenin bobom mavzoleyiga», deb bitibsan-da? «Osiyo ustida bo'ron» degan bir kinolaring bor edi, esingdami? O'shanda senday bir baran Leninga noma bitadi. O'sha, baran oti nima edi...

– Shukur Burhonov.

– Yo'-o'q, sen o'sha baranni o'ynagan ijrochini aytayapsan. Oti... oti Yusuf Yalangto'sh! Yusuf Yalangto'sh erta-yu kech Lenindan javobnoma qaraydi... qaraydi! Lenin bo'lsa, Kremlda o'tirib... Turkistonni zabit etish yo'llarini o'ylaydi! Yusuf Yalangto'shday bosmachi baranlarni qirib tashlash yo'llarini o'ylaydi! O'shanda yigirmanchi yillar edi. Qara, shuncha yil o'tibdi – sen o'zbeklar haliyam barandan odamga aylanmabsanlar!

– Sabr tagi oltin, deydilar. Meni-da boshimga oftob tegib qolar.

– Oftob? Qanday oftob? E, ha, oftob bo'lsa oftob-da!

Ivan Ivanovich nomamni boshim uzra oshirib otdi.

– Ana, boshingga oftob tegdi, ana! – dedi. – Ura-a-a, baranlar boshiga oftob tegdi, ura-a-a!

Ivan Ivanovich papiros ezb'iladi. Lablariga papiros qistirdi. Chirsillatib gugurt chaqdi.

Ivan Ivanovich burqsitib-burqsitib papiros tortdi.

– Quloq sol, baran, – dedi. – Sen Leninga noma bitib ahmoq bo'lma. Yaxshilab eshitib ol. Chin, bu joylar

Sho‘ro zindoni, deb ataladi. Aslida esa unday emas. Bu joylarni «Qizil zona» deydilar. «Qizil zona»ning o‘z qonun-qoidalari bo‘ladi. Zindon ana shu «Qizil zona» qonun-qoidalari bo‘ysunadi. «Qizil zona»da Lenin yo‘q! «Qizil zona»da Sho‘ro hukumati yo‘q! «Qizil zona»daadolat yo‘q! «Qizil zona»da inson or-nomusi, inson shon-shuhrti, inson qadr-qimmati... yo‘q, yo‘q! Tag‘in yo‘q! «Qizil zona» o‘z nomi o‘zi bilan – qizil, qizil! Qizil rang – qon rang! Qon rang bilan o‘ynashma, baran, qon rang bilan o‘ynashma! Aks holda – qizil qoningga bo‘yalasan! Aks holda – qizil qurbanlik bo‘lasan, qizil qurbanlik!..

19

– Mayli, aytma. Sen aytmasang ham o‘zim topib olaman – dedi Ivan Ivanovich. – Topib olayapman, bundan keyin ham topib olaman. Ana shunda o‘sha oltinlar bilan peshonangga bir uraman-da, manavi oltin bo‘lmay... deyman!

– Shunday qiling, katta, shunday qiling!
– Qilaman, qilaman! Men seni manavinday irib-chirib yotmagin, deyman-da.

Ivan Ivanovich qalam uchi bilan qo‘lim yuzi yaramni bosdi. Bosib-bosib turdi!

Yaramdan bilq-bilq yiring toshdi!

Yaram lo‘q-lo‘q og‘ridi! Yaram zirq-zirq og‘ridi!

Men apil-tapil yaramni tortib oldim.

– Ana, baran, ana! – dedi Ivan Ivanovich. – Ana shunday irib-chirib o‘lib keta berasanmi? Mayli, oltinlarni aytma. Kel, yaxshisi – men senga bor-yo‘g‘i bir savol berayin – sen ikki og‘iz gap bilan javob ber-da, qutul. Kelishdikmi?

- Oldin ayting, qani? Eshitaylik, qani?
- Xo‘-o‘sh, raisingga qancha pora bergansan?
- Pora? Qandaychikin pora?
- Qachon bergansan, nimaga o‘rab bergansan, necha so‘mlik edi?
 - Umrимda birovga-da pora bermadim, birovdan-da pora olmadim.
 - Bilaman, senga pora beradigan ahmoq yo‘q, bila-man. Lekin sen pora bergansan!
 - Birovga-da pora bermaganman, deyapman-ku.
 - Bergansan!
 - Ulla o‘layin agar-a, pora bergen bo‘lsam-a!
 - Bergansan! Sen – raisingga uzatasan, raising – tu-maningga uzatadi, tumaning – viloyatingga uzatadi, vil-o-yating – Markazkomga uzatadi!
 - Ulla o‘layin, birovga pora bergen bo‘lsam-a!
 - Kattalarga bir nima uzatmasang... qanday qilib brigadir bo‘lding?
 - Men mehnat qila berdim-mehnat qila berdim – raisimiz ko‘tara berdi-ko‘tara berdi.
 - Kechirib qo‘ysan, baran, kechirib qo‘ysan! O‘zbekiston kattalari oldin bir nima oladi – ana undan keyin bardor-bardor etadi!
 - Ulla o‘layin, agar-a...
 - Unda, qanday qilib paxta topshirishni uzlusiz baja-rib kelding? Uzlusiz-a, uzlusiz!
 - Men yerga ter to‘ka berdim-ter to‘ka berdim – yer menga hosil bera berdi-hosil bera berdi.
 - Kechirib qo‘ysan, baran, kechirib qo‘ysan! Sen o‘zbeklar yerga ter to‘kmaysan! Yo‘q-yo‘q, sen o‘zbeklar yerga ter to‘kmaysan! Sen o‘zbeklar... yergayam pora berasan! Ha, sen o‘zbeklar yergayam pora berasan! Pax-

talaringni deyarli yarim foizi qo'shib yozilgan! Ha-ha, qo'shib yozilgan! Qo'shib yozish uchun esa – taxi buzilmagan «Lenin»dan uzatish lozim bo'ladi! Endi ayt, rai-singga nechta «Lenin» uzatding?

– O'ynab qo'yay, «Lenin»dan, o'ynab qo'yay! Yo'q «Lenin»ni qayerdan olaman?

Ivan Ivanovich ho'ppaklab-ho'ppaklab qulinq-chakkam soldi.

Men o'tirg'ichdan jalpillab-jalpillab uchib tushdim.

O'ng qulinq-chakkam qizib-qizib og'ridi. O'ng qulinq-chakkam shang'-shang' og'ridi.

Shu kundan e'tiboran o'ng qulog'im chippa-chippa bitdi-qoldi.

20

– Usmonxo'jayevni bilasan-a? – dedi Ivan Ivanovich.

– Esa-chi. U kishi poshshomiz bo'ladilar! – dedim.

– Ana shu poshshong O'zbekiston bulbuli bo'lib sayradi! Navoiy, Bobur... degich baran shoirlar g'azallarida bulbullar xonish etadi-yu? Poshshong ana shunday bulbul bo'lib xonish etdi!

– Eb-e, u kishi-da zindonbandmi, eb-e?

– Ha-da, zindonband-da! Lekin Usmonxo'jayevning ayoli Elnurini gapga kiritib bo'lmadi. Elnuri oy lab bandi bo'lib yotdi. «Ering Usmonxo'jayev tamom bo'ldi – endi eringdan kech», dedim. Qani kechsa! Boshiga it kunini soldim! Oxiri masalani ko'ndalang qo'ydim: «Yo eringdan kechasan, yo joningdan kechasan», dedim. «Mayli, jonimdan kechaman, lekin erimdan kechmayman», dedi Elnuri. Ana ayol – mana ayol! Aytganda ham – yuzimga tupurib-yuzimga tupurib aytdi! Yuzimga tupursa ham

mayli – baribir Elnuriga qoyil bo‘ldim! Ana shundan keyin butun o‘zbek ayollariga qoyil bo‘ldim!

Ivan Ivanovich po‘lat sandiqdan semizdan-semiz bir jildtaxlam olib kelib ochdi.

– Xo‘-o‘sh, poshsho hazratingni Bosh prokurorimiz o‘rnibosari o‘rtoq Vasilyev so‘roq qildilar. Mana, so‘roq varaqasi. Quloq sol, ana shu so‘roqdan picha o‘qib bera-man:

VASILYEV: Siz bir necha bor SSSR Bosh prokurori nomiga arznomalar bilan murojaat etibsiz. Siz bu arznomalarda qanday yo‘llar bilan pora olib-pora berganligingizni bayon etibsiz.

USMONXO‘JAYEV: Meni ushbu yil o‘n to‘qqizinchchi oktabrida zindonband etdilar. Men ilk kundanoq halol yo‘ldan bordim. Oqni oq dedim, qorani qora dedim! Barcha javobgarlikni bo‘ynimga olib ayt-dim. Tag‘in aytaman: ha, pora olib-pora berish – O‘zbekistondan Maskovgacha kundalik voqeа edi!

VASILYEV: Kimlarga pora berib edingiz?

USMONXO‘JAYEV: Men birovga tuhmat qilmasdan aytib beraman! Men nima bo‘ldi – ana shuni aytib bera-man!..

Men KPSS Markaziy Qo‘mitasi tashkiliy-firqaviy ishlар mudiri **SMIRNOV**ga ellik ming so‘m berdim. Boisi – Smirnov ochiq-oydin pul talab qildi-da! «Yordam ber-chi, yordam ber!» – dedi-da!

Men KPSS Markaziy Qo‘mitasi kotibi **ROMANOV**-ga bir diplomat olib kelib berdim. Diplomatda turli-tuman milliy sovg‘a-salomlar hamda yigirma besh ming so‘m pul bor edi.

Men KPSS Markaziy Qo‘mitasi kotibi **KAPITONOV**-ga ikki marotaba ellik ming-ellik mingdan yuz

ming so‘m pul berdim. Berganda-da – o‘rtoq Kapitonovni firqaviy ishxonasida berdim!

Men KPSS Markaziy Qo‘mitasi huzuridagi firqa nazorati qo‘mitasi raisi **SOLOMENSEV**ga yuz ming so‘m pul berdim. Solomensevga ham o‘z firqaviy ishxonasida berdim!

Men SSSR Bosh prokurori **REKUNKOV**ga Yurmalá shahrida ellik ming so‘m pul berdim. Bosh prokuror qo‘limdan pulni oldi-oldi-da, minnatdorchilik bildirdi. «Qo‘llab-quvvatlayman», deb va‘dalar berdi.

Toshkentda **REKUNKOV**ga tag‘in ellik ming so‘m pul berdim. SSSR Bosh prokurori tag‘in minnatdorchilik bildira-bildira – qo‘limdan pulni oldi.

Men SSSR Oliy sudi raisi **TEREBILOV**ga qirq ming so‘m pul berdim. Ikki ming sakkiz yuz so‘mlik gilam berdim. Gilamni O‘zbekiston Markaziy Qo‘mitasi ishlar boshqarmasi xodimlari tayyoraga arang-arang yukladilar.

Men KPSS Markaziy Qo‘mitasi kotibi o‘rtoq **LIGACHYEV**ga oltmisht ming so‘m pul berdim!..»

Ivan Ivanovich jildtaxlamni yopdi. Iplarini boyladı.

– Ana, eshitdingmi? – dedi. – Poshshoyi a‘zaming-a, poshshoyi a‘zaming!

21

Men... iloyim, qulog‘im karligi chin bo‘lsin, dedim.

Men... iloyim, bari aybni karligimdan ko‘rayin, dedim.

Men... iloyim, umrbod kar bo‘lsam bo‘layin – ammolokin... ana shu gaplarni eshitmagan bo‘layin, dedim.

Shu bois deraza boqib o‘tira berdim.

- Ha, namuncha bezrayib qolding? Shunda-da Ivan Ivanovich qayrilib boqmadim.
- Ana siz, ana Maskov... – deya ming‘illadim.
- U nima deganing?
- Ana, poshshomiz oppa-oydin aytib berayaptilar-ku? Maskovga o‘z-o‘zidan choychaqa uzatib... O‘zbekistonni kallasi shamolda qoptimi? Maskov qo‘l cho‘zadiki – O‘zbekiston sadaqa beradi!
- Maskovga til tekkizma, baran, Maskovga til tekkizma!
- Maskov bo‘lmasa – maskovchi kattalar! Ana, poshshomiz maskovchi kattalarni oppa-oydin aytayaptilar! Yana-tag‘in... nomma-nom aytayaptilar, nomma-nom! Ana, maskovchi kattalarni bandi etib gapirisha beringda!
- Yo‘q, baran, yo‘q! Mening maskovchi kattalar bilan ishim yo‘q! Maskovchi kattalar – o‘zimiznikilar! O‘zimiznikilar – Ulug‘ O‘ris! Ulug‘ O‘ris bilan ishim yo‘q! Ulug‘ O‘ris nima qiliq qiladi – bari yarashadi! Men – sen baranlar bilan ishim bor!
- Yo pirim-e, yo pirim-e, bizda nima ayb?
- Maskovga pora bergansan!
- «Holvani hokim yeydi – kaltakni yetim yeydi», deydilar...
- Ivan Ivanovich boshimlab keldi.
- Ivan Ivanovich halqumimdan g‘ippa bo‘g‘ib ko‘tardi.
- Kinolarda Afrika ola-bula eshagini ko‘rganmisani? – dedi. – Manavi yuzlaringday ola-pes eshak? Sen ana shu Afrika ola eshagini kelbat berasan! Manavi ola-chipor yuzlaring ham aytib turibdi. Afrika ola eshagi Afrikada nima o‘jarlik etsa etadi. Boisi,

Afrika – o‘z oti o‘zi bilan Afrika. Bu yer esa – Maskov!
Sening Afrika ola eshagiday o‘jarliging Maskovda ketmaydi!

Ivan Ivanovich meni silkilab-silkilab tashladi.

Men gup etib tushdim.

Ivan Ivanovich oldimga qog‘oz-qalam qo‘ydi.

– Ma, yoz! «Raisimizga o‘n ming so‘m bergenman», deb yoz! – dedi. – Tag‘in Afrika ola eshagiday qaysarlik eta bersang – manavi miyangga to‘qqiz misqol qo‘rg‘oshin quyib qo‘yaman! Qani, yoz!

– Men hali umrimda qo‘limga o‘n ming so‘m pul ushlagan emasman, katta.

– Bilaman, Afrika ola eshagi! Bilaman, Afrika *qaysar eshagi!* Sen raisimizga o‘n ming so‘m berdim, deb yoz – bo‘ldi!

Men qog‘oz muztar bo‘lib-qog‘oz muztar bo‘lib o‘tira berdim. Qalamni qo‘limga-da olmadim!

– Soat to‘rt bo‘layapi, hademay tong otadi! Bo‘l, baran, bo‘l!

Men ko‘zim ketib-ko‘zim ketib o‘tira berdim.

Ivan Ivanovich betimga shama sepib tashladi.

Men seskana-seskana ko‘z ochdim.

– Raisimizga o‘n ming so‘m berdim deb, qog‘oz qoralab ber – bo‘ldi!

Men yo‘q deya-yo‘q deya, bosh chayqadim.

– Uh, Afrika ola eshagi! Uh, Afrika qaysar eshagi!

Ivan Ivanovich o‘ng biqinim oralatib-oralatib tepdi.

Ivan Ivanovich chap biqinim oralatib-oralatib tepdi.

Ivan Ivanovich chatanoqlarim oralatib-oralatib tepdi.

Ivan Ivanovich nazorat etib turdi.
 Do‘xtir ayol madda-madda yaralarimni moy doriladi.
 Do‘xtir ayol qon-qon yaralarimni ko‘k doriladi.
 Do‘xtir ayol momataloq-momataloq yaralarimni yod doriladi.

Do‘xtir ayol... badanlarimni qaradi-qaradi... piq-piq yig‘ladi...

– Nega yig‘layapsiz? – dedi Ivan Ivanovich. – Nima bo‘ldi, Nina Sergeyevna?

Do‘xtir ayol og‘iz bekitib-og‘iz bekitib yig‘ladi.

– Men... men O‘zbekistonda besh-olti yil ishlab edim, – deya yig‘ladi. – Bechora xalq-a, bechoragina xalq-a...

– Shu baranlarni nimasiga kuyasiz? Bari haromtomoq, bari boqimanda!

– O‘zbekiston unday emas... O‘zbeklar unday emas...

– Dalilingiz bordir-da: raisimizni qulf-kalit etib o‘tiribsiz?

– Bo‘ladi, dalil bo‘ladi!

– Unda, meni beyoziqdan-beyoziq bandi etmang-da?
 Men bola-baqram oldiga borayin-da?

– Yo‘q! Men Ivan Ivanovichman! O‘zlariningni o‘z qo‘llaring bilan yo‘q qilaman! Birovingni ko‘zingni birovingga o‘ydiraman! Birovingni kallangni birovingga yediraman! Birovingni joningni birovingga oldiraman! O‘zim esa – pok-pokiza bo‘lib qolaman! Bu yo‘l – Ivan Ivanovich Ivanovlar yo‘li!

– Xudo xayringizni bersin, beyoziqdan-beyoziq...
– «Eshak semirsa oxurini bulg‘aydi», deydilar!
Sen baranlar mazaxo‘rak bo‘lib qolding, mazaxo‘rak!
Sen baranlar qorning to‘yib qoldi! Shunday keta bersalaring – qanjiq itday bolalab bora berasanlar! Ana, ko‘z ochib yunguncha yigirma million bo‘ldilaring! Yigirma million xalq-a! Sen boqimandalarga nonni qayerdan topamiz! Yo‘q, biz yigirma million boqimandani boqmaymiz! Baliq boshidan sasiydi, boshidan! Yigirma millionni bosh-boshliqlaringdan boshlab kamaytiramiz! Bosh-boshlaringdan boshlab kamaytiramiz!

*O‘z-o‘zidan ko‘nglim ozdi. Yuragim behol bo‘ldi.
Ko‘zlarim tindi.*

Suv, deyin dedim – holim kelmadı.

Oldimda turmish piyola uzaldim. Choyqoldiqni og‘zim oldim.

Ivan Ivanovich qo‘limdan piyolani yulqilab-yulqilab oldi.

– *Buyoqqa ol!* – dedi. – Senga kim qo‘yibdi choy ichishni!

Og‘zimdagı og‘zimda qoldi, bo‘g‘zimdagı bo‘g‘zimda qoldi. Men mo‘lt-mo‘lt qoldim.

Ivan Ivanovich boshmaldog‘ini lunjlarimga nuqib-nuqib oldi.

Og‘zimda turmish choy pirq-pirq otildi.

Tomog‘imda turmish choy tiqilib-tiqilib qoldi.

Men qir-qir yo‘taldim.

Men ko‘zlarim yoshlanib-yoshlanib yo‘taldim.

Men Ivan Ivanovichga mo‘lt-mo‘lt boqib yo‘taldim.

– O‘l, shu kuningga! – dedi Ivan Ivanovich. – Ivan Ivanovich Ivanovlar piyolasidan choy ichishni sen baranlarga kim qo‘yibdi?! Ana shunday yo‘talib-

yo‘talib – Bobomurod Omonovday o‘lasan-qolasan! Namuncha angrayasan? Ha, Bobomurod Omonov o‘ldi! Termiz ketgan tergovchilarim telefonda aytib berdi. Omonov o‘z ajali bilan o‘ldi, deb o‘ylaysanmi? Ana shu- da, baransan-da, baran! Omonov ham senday oyoq tirab turib olib edi. Nimani so‘rasa – «Usmonxo‘jayevga javob beraman, Usmonxo‘jayevga javob beraman», deb turib olib edi. Oxiri... olgichini oldi! O‘limichi etib urdi- lar! Tepib-tepib – muzxonaga olib kirib tashladilar! Yet- mish yashar chol muzxonaga bardosh berarmidi? Ana, o‘ldi-ketdi! Bobomurod Omonov – Sotsialistik Mehnat Qahramoni edi, **Ulug‘ Vatan urushi ishtirokchisi** edi, xalq deputati edi! Sen kimsan?! Itday o‘lasan-ketasan! Yo‘qol, yigirma million baran, yo‘qol!

24

Yuztuban bo‘lib yota berdim.

Shunda, yelkamdan tepki yedim.

Men boshimni ko‘tarib qaradim.

Boshimda «Sadist» bilan «Sokol» turdi.

– Ha, churban? – dedi «Sadist», – o‘lib-po‘lib qolma- dingmi?

– O‘lma, qo‘y, o‘lma, – dedi «Sokol». – Sen hali biz- ga keraksan.

– Nimaga miq etmaysan, gapir.

Men darmonim yo‘q, deya bosh chayqadim. Hovu- chimni og‘zim olib bordim – suv, ishorasini berdim.

– Masala ravshan, – dedi «Sadist». – Bechora churban och.

– Yarim kechada qayerdan to‘q bo‘ladi, – dedi «So- kol».

- Endi birato‘la tamaddi etadi-da.
 - Oldin hojat olib borib kelaylik.
 - Qani, qo‘ltig‘idan ol.
- «Sadist» bilan «Sokol» hidoyat qo‘llarini uzatdi.
 Meni ohista-ohista tuvak olib bordi.
 Ko‘nglim «Sadist» bilan «Sokol» hidoyatidan taskin oldi.
- «Ursalar-da mayli. Shular bo‘lmasa, holim ne kechar edi?» – deya xayollandim.
- Burchakda turmish tuvak oldida tik bo‘ldim.
- Teskari qarab turinglar, – dedim.
 - Uyalasanmi? Yo‘g‘-e?
 - Uyaladi-da! – dedi «Sadist». – O‘zbeklar birov oldida yozilish uyoqda tursin... O‘zbeklar tikka turib choptirmaydi!
 - Or-nomusli o‘zbek xalqining sadag‘asi ket-sang-da! – dedi «Sokol».
- «Sadist» bilan «Sokol» shunday deya-deya, teskari bo‘lib turdi.

25

- ...Men cholvorimni tortib-tortib tugmaladim.
 Men tuvakdan bir qadam oldin bosib turdim.
- Bo‘ldi! Ana endi qaray beringlar! – dedim.
- «Sadist» bilan «Sokol» tag‘in qo‘ltiqlarimdan kirdi.
 Tizzalarimdan olib tosh o‘tirg‘izdi.
- Ajabdan bir «Sadist» qaradim, bir «Sokol» qaradim.
- Nima qilayapsizlar? Men o‘tirib bo‘ldim! – dedim.
 - Endi... tamaddi etamiz!
 - Qani, palov yegich qo‘lingni ber, qani.

«Sadist» o‘ng qo‘limni oldi. Tuvak olib bordi. Kaf-timni... tezagim bosdi.

- Ay, nima qilayapsizlar, ay!..
- Seni tamaddi ettiramiz.
- Bechoragina, holdan toyib qolding.
- Bari tomoqdan-da, tomoqdan.
- Qani, oshamlab-oshamlab ol, qani.
- Ay, u tezak, u tezak!.. – deya, tipir-tipir etdim.

– Nima farqi bor? – dedi «Sadist». – Atala oldin qozonda edi. Qozondan kosaga o‘tdi. Kosadan qor-ningga o‘tdi. Qorningdan tuvakka o‘tdi. Mana endi... tag‘in qorningga o‘tadi! O‘sha- o‘sha atala!

– Chin, u teshikdan kiradi – bu teshikdan chiqadi! – dedi «Sokol».

– Ha-da, farqi yo‘q! Farqi – bir teshik yuqorida, bir teshik quyida!.. – dedi «Sadist».

- Qani, katta-katta ol, qani!

Men barmoqlarimni yummadim. Men barmoq-larimni tik tutdim.

– O‘ldir! – dedim. – Mayli, o‘ldir!..

– Yo‘q, biz seni o‘ldirmaymiz.

– Biz seni tamaddi ettiramiz, tamaddi.

Joyimdan turayin, deya talpindim. Tuvak oyoq tirab kuchandim.

Men «Sadist» bilan «Sokol»ga kuch bermadim. Shunda, «Sokol» chuydamdan bosdi.

Men shunda-da kuch bermadim!

Endi, «Sadist» bo‘ynimni chatanoqlari orasi olib-olib bo‘g‘di. Kekirdagimga boshmaldoq bosib-bosib bo‘g‘di...

Men og‘zimni kappa-kappa ochdim. Hir-hir etdim.

«Sokol» qo‘lro‘mol bilan tezak oldi. Misoli palov oshatmishdayin-palov oshatmishdayin og‘zim soldi.

Men yutinmadim – tezagimni og‘zimda ushlab turdim.

«Sadist» boshimni chayqab-chayqab oldi. «Sadist» boshimni siltab-siltab oldi.

Men shunda-da yutinmadim!

«Sokol» ichimga sozlab-sozlab ko‘rmusht urdi!

Ichim shilq etdi!

Ichim tortdi – tezagimni tortib oldi...

– Osh bo‘lsin! – dedi «Sadist».

– Osh bo‘lsin! – dedi «Sokol».

– O‘qchiyapti... tuyilib qoldi-yov!

– Tuyilib qolsa... to‘qson besh choy ichiramiz-da!

«Sadist» tuvakdan bir hovuch siydik oldi. Og‘zimdan siydik quydi...

– Osh bo‘lsin!

26

– Bir yildan oshdi! – dedi Ivan Ivanovich. – Afrika ola eshagiday oyoq tirab yotishingga ham bir yildan oshdi! Yota ber, qaysar eshak bo‘lib yota ber! Ana shunday o‘lasan-ketasan!

– Birovga o‘lim tilamang. Ajali yetgan o‘ladi.

– O‘lasan! Bekordan bekor o‘lasan! Xo‘sish, o‘lsang – sen baranni kim yo‘qlaydi! Yo‘qlaydigan yo‘lboshching qolmadi! Mana, qulqoq sol: raising Botirov zindonda yotibdi. Ijroqo‘m raising Xoliqurov zindonda o‘z tomirini o‘zi kesib o‘ldi! Tumaning firqa qo‘mitasi birinchi kotibi Mirzaboyev zindon ikkinchi qavatidan o‘zini o‘zi tashlab o‘ldi! Viloyating ijroqo‘mi raisi Beknazarov zindonda o‘z joniga o‘zi qasd etib o‘ldi! Viloyating firqa qo‘mitasi birinchi kotibi Karimov zindonda yotibdi.

O'zbekiston Ichki Ishlar vaziri Yahyoyev zindonda yotibdi. O'zbekiston Bosh prokurori Bo'rixo'jayev zindonda yotibdi. O'zbekiston Bosh Vaziri Xudoyerberdiyev zindonda yotibdi. O'zbekiston Jumhuriyati Qo'mitasi birinchi kotibi Usmonxo'jayev zindonda yotibdi! Ana, raisingdan tortib poshshonggacha zindonda yotibdi! Bor boshpanohing zindonda yotibdi! Xo'sh, endi seni kim yo'qlaydi?

«Chin, chin, – deya o'ylab qoldim. – Raisimizdan tortib, poshshomizgachayin zindonda yotibdi-ya!»

– Zindonimda yigirma besh ming bo'ldilaring – yigirma besh ming! Bari zindonbandlarim – Yo'lchi Yulduz zindonbandlar! Zindonimda to'rtta Markazqo'm kotibi yotibdi – Usmonxo'jayev, Aytmurodov, Salimov, Abdullayeva! Zindonimda yigirmata general yotibdi! General Yahyoyev... Dunyoda general zoti to'lib yotibdi, baran. Lekin o'zbek Yahyoyevdayi kamdan kam topiladi. O'zbek Yahyoyevdan Maskov generallari ham saboq olar edi. Maskov generallaridan bitta Shchelokovni o'zbek Yahyoyev bilan yonma-yon qo'ysa bo'lar edi. Boshqa generallar o'zbek Yahyoyev oldidan o'ta bersin edi. Ana shu Yahyoyevday yigirmata generaling zindonimda yotibdi! Zindonimda sakkizta viloyat kotibi yotibdi. Zindonimda o'nta Sotsialistik Mehnat Qahramoni yotibdi! O'nta Sotsialistik Mehnat Qahramoniyam O'zbekiston yulduzları! Jami yigirma besh ming yo'lchi Yulduzing zindonimda yotibdi!

Ivan Ivanovich zo'rma-zo'raki iljaydi.

– Yo'lchi yulduzlarining bola-chaqasi-yu, qarindosh-urug'lariyam zindonimda yotibdi! – deya iljaydi. – Poshshong Usmonxo'jayevni yigirma uchta bola-chaqasi bilan qarindosh-urug'i yotibdi! Bilasanmi poshshong

Usmonxo‘jayevni zindonband etish uchun kim qo‘l qo‘ydi? SSSR Oliy Soveti Prezidiumi raisi o‘rtoq Gromiko qo‘l qo‘ydi, Gromiko! Xo‘-o‘sh... Karimovni yigirma bitta bola-chaqasi yotibdi! Xudoyberganovni o‘n beshta bola-chaqasi yotibdi! Kamolov, Rajabov, Jabborov degichlarni sakkiz-to‘qqiztalab bola-chaqasi zindonimda yotibdi!.. Qahramon Onalaringgacha zindonimda yotibdi – Qahramon Onalaringgacha! Zindonbandim Saidova o‘n ikkita farzand onasi bo‘ladi! Zindonbandim Doliyeva o‘n bitta farzand onasi bo‘ladi! Zindonbandim Matg‘omova o‘n bitta farzand onasi bo‘ladi! Zindonbandim Alimova to‘qqizta farzand onasi bo‘ladi...

Ivan Ivanovich iljaya-iljaya choy ichdi.

– Anavi payg‘ambaringni oti ...nima edi... Xo‘-o‘sh... xotiram o‘lsin-a... Afsus, o‘sha payg‘ambaringni qo‘liga **kishan** solishga ulgurolmadim, **afsus**. Xudo mendan oldin jonini olib qo‘ydi! O‘sha payg‘ambaringni oti nima edi...

– Muhammad payg‘ambar.

– Yo‘q-yo‘q... Xo‘-o‘sh... Sharof Rashidov! Afsus, Sharof Rashidovingni zindonband etishga ulgurolmadim, ming afsus!..

Ivan Ivanovich po‘rillatib-po‘rillatib choy ichdi.

Ivan Ivanovich kiborona-kiborona aytди:

– Endi... O‘zbekiston toj-taxtini o‘zimiz boshqaramiz! O‘zbekiston Markazqo‘mi kotibi Anishchev, O‘zbekiston Xalq Nazorati Qo‘mitasi raisi Yefimov, O‘zbekiston Bosh prokurori Buturlin, Toshkent shahar prokurori Terkin, Toshkent shahar firqa qo‘mitasi birinchi kotibi Satin... Jami o‘ttiztacha azamat! Azamatlarini Maskov yubordi! Nasib bo‘lsa – ana shu azamatlar O‘zbekistonda pichoqqa ilashadigan o‘zbekni omon

qoldirmaydi! Nasib bo'lsa – ana shu azamatlar bosh ko'targan o'zbekni boshini yanchib-yanchib keladi! Nasib bo'lsa – ana shu azamatlar ko'zi ochilgan o'zbekni ko'zini o'yib-o'yib keladi!

Devordan sado bo'ldi – mendan sado bo'lmadi.

Men toshday-toshday bo'lib o'tira berdim.

Ivan Ivanovich horiqulodda aynidi...

Ivan Ivanovich zahar yuz bo'ldi.

Ivan Ivanovich tana ko'z bo'ldi.

Ivan Ivanovich qalt-qalt qo'l bo'ldi.

– Hali zindonbandlarim ellik mingta bo'ladi! Hali zindonbandlarim yuz mingta bo'ladi! – deya lik etib turdi. – Pichoqqa ilashajak o'zbek – omon qolmaydi! O'zbekiston – tutday kallak bo'ladi!

27

«Sadist» bir tarafimlab keldi, «Sokol» bir tarafimlab keldi.

Men apil-tapil turib o'tirdim.

– Tun sovuq keldi, churban, – dedi «Sadist».

– Tiqilishib yotaylik...isib yotamiz, – dedi «Sokol».

«Sadist» bilan «Sokol» o'ng-chapimni olib o'tirdi.

– Churban, – dedi «Sokol». – Bilasan, men Sho'ro hukumatidan nafratlanaman!

– Men esa jirkanaman! – dedi «Sadist».

– Ammo yashab qolish kerak!

– Zindonda bo'lsa-da, odamday yashab qolish kerak!

– Tashqaridan ichkilik olib turamiz.

– Taryok olib turamiz.

– Oldi-berdimizni Sho'ro qonunbozlari biladi.

– Sho'ro Bosh prokurorigacha biladi!

– «Yula»dan boshlab Bosh prokurorgacha bizning dastyorligimizni qiladi!

– Bosh prokuror dastyorimiz bo‘lgach – yemakni qusmog‘i-da bo‘ladi...

«Sadist» bilan «Sokol» bilaklarimdan oldi. Qo‘llarimni ketim qayirdi-ketim qayirdi – yelkam olib bordi.

Qo‘llarim qirs-qirs etdi.

– A-a-a-ay!.. – deya ovoz berdim.

«Sadist» bilaklarimni bir nima bilan o‘rab-o‘rab boy-ladi.

Men tishimni tishimga bosib-bosib turdim.

«Sokol» bo‘ynimdan bosdi.

Men yuztuban enkayib-enkayib turdim.

Men tizzalarimni yig‘ib-yig‘ib turdim.

«Sadist» cholvorimni qo‘shto‘llab tortqiladi.

– Oyoqlarini yoy!

– Tizzalaringni och!

Men jon-jahdim bilan tizzalarimni qapishtirib-qapishtirib turdim.

– «Sokol», sindir oyog‘ini, sindir!

«Sokol» etik uchi bilan tizzalarim ko‘zlab-tizzalarim ko‘zlab tepdi.

Tizzalarim etik tepkilarni ko‘tarolmadi. Tizzalarim o‘z-o‘zidan yoyildi.

Shunda, cholvorim lip etib tushdi...

– Bay-bay-bay! – deya «Sadist» quymuchlarim shapatiladi. – Tarvuz, misoli tarvuz!

– Umr bo‘yi yotib yegach... tarvuzday bo‘ladi-da!

– Bilqillaydi-ya, bilqillaydi! – deya «Sadist» quymuchlarim shapatiladi. Men bor ovozim bilan baqirdim:

– «Yula-a-a-a!..»

– Baqirma, churban, baqirma! Yarim kechada «Yula» qoldimi!

– «Yula-a-a-a!..» – deya yig‘lab-yig‘lab qo‘ya berdim.

– Baqirma deyapman!

– Nima... qizmisan?

– Qizmidingki... dod deysan?

– «Yula-a-a-a!..» – deya, yig‘lab-yig‘lab qo‘ya berdim.

Osmon – tosh bo‘ldi.

Yer – tosh bo‘ldi.

Devor – tosh bo‘ldi...

– Aytaman, «Sadist»boy, aytaman! – deya yig‘lab-yig‘lab yolvordim.

– Ana endi o‘zingga kelayapsan! – dedilar.

– Qo‘ybering, «Sokol»boy, meni qo‘ybering! – deya yolvorib-yolvorib yig‘ladim. – Aytaman, «Sadist»boy, mana-mana aytaman!

– Ana endi esing kirdi! – dedilar.

Mendan qo‘l oldilar.

28

Oppoq qog‘oz tikilib-tikilib shaylandim. Qalam ushlab-ushlab shaylandim.

– Qani, yoz, qani, – dedi Ivan Ivanovich. – SSSR Bosh prokurori o‘rribosari o‘rtoq Sorokoga...

Ivan Ivanovich aytib-aytib turdi.

Men bitta qoldirmayin, bitib-bitib turdim.

– Qani, menga ber, qani, – dedi Ivan Ivanovich. – Ay, kuchingdan, jigit! Ana endi jigitmisan-jigit bo‘lding! Shugina gap uchun Sho‘ro qonun posbonlarini bir yildan ziyod qiyナding-a!

- Endi... ust-boshimni bersangiz deb edim.
 - Ust-bosh? Ust-boshni nima qilasan?
 - Manavi zindoni ust-bosh bilan qishloq borib bo‘ladimi? El-yurt nima deydi? Do‘sit bor, dushman bor...
Ivan Ivanovich og‘iz ushlab-og‘iz ushlab kuldi.
Ivan Ivanovich bet changallab-bet changallab kuldi.
Ivan Ivanovich ko‘z artib-ko‘z artib kuldi.
 - Hay, jigit-ay, jigit-ay!.. – dedi. – Ayt, tag‘in nima qilay?
– Tag‘in... meni kechasi bir mahalda olib kelib edilar.
Men bediramdan bediram kelib edim. Shu bois... ayta berayinmi?
 - Ayt-ayt?
 - Shu bois... bir-ikki so‘m yo‘lkira qarz berib tursangiz... deb edim. Bola-baqram oldiga eson-omon yetib borsam armonim yo‘q... Omonatingizni chaqama-chaqa jo‘nataman...
- Ivan Ivanovich xandon-xandon kuldi.

O'NINCHI BOB

1

Sayyor sud Denov paxta zavodi madaniyat saroyida bo‘ldi.

– Joyingizdan turing, sud kelayapti!

El-yurt to‘la saroy bir qalqib oldi.

–... Aybdor Jamoliddinov Dehqonqul Aqrabovichga so‘ngso‘z beriladi!

Bola-baqlaranim qoshimda bo‘ldi.

Xesh-aqrabolarim qoshimda bo‘ldi.

Ko‘ngil yetarlarim-da qoshimda bo‘ldi. Unda, tag‘in, kimim... tag‘in kimim yo‘q bo‘ldi?

– Shu... shu, dalalarimni bir ko‘rib ketayin, – dedim.

– Kimni-kimni? – dedi qozikalon.

– Dalalarimni bir ko‘rib ketayin...

Qozilar o‘zaro qarashib-qarashib oldi. Qozilar o‘zaro bosh irg‘ashib-bosh irg‘ashib oldi.

– ...Jamoliddinov Dehqonqul Aqrabovich O‘zbekiston Jumhuriyati jinoyat tuzugining 153-moddasiga binoan... sakkiz yil muddat bilan ozodlikdan mahrum etiladi!

El-yurt to‘la saroy bir yig‘lab oldi!

2

Zindonmashina ravon-ravon yurdi. Zindonmashina do‘qib-do‘qib yurdi.

Zindonmashina bir joyda manzil etdi.

Temir eshik lang ochildi.

Qizil askar avtomat bilan «tush», ishorasini berdi.
Men zindonmashinadan tap etib tushdim.
Favqulodda yorug‘dan ko‘z ocholmadim. Ko‘zlarimni
chirt yumib turdim.
Ohista-ohista ko‘z ochdim...
O‘zimni... o‘zimni shiyponimiz oldida ko‘rdim!
Tavarak-boshim dalalarim bo‘ldi.
Dalalarim sokin-sokin bo‘ldi.
Dalalarimda qarg‘alar uchib-qo‘nib turdi.
Dalalarimda qoramollar o‘tblab-o‘tblab yurdi.
G‘o‘zalar shipshiydam g‘o‘zapoya bo‘ldi.
G‘o‘zapoyalar shumshuk-shumshuk bo‘ldi. G‘o‘za-
poyalar sariq-sariq bo‘ldi.
G‘o‘zapoyalar bo‘y-bastidan... ushbu yil hosili mo‘l-
mo‘l bo‘ldi!..

3

Qizil sorbon bir dalalarim qaradi, bir men qaradi.
«Mana, dalalaringga-da olib keldik, – demish
bo‘ldi. – Xo‘s, endi nima deysan?» – demish bo‘ldi.
– Nu? – dedi Qizil.
Qizil! Dalalarimda Ivan Ivanovichlik etmay tur, endi.
Dalalarim bilan omon-esonlashib olayin, endi.
Qizil! Dalalarimda Ivan Ivanovichlik etmay tur, endi.
Ko‘nglim tub-tubida kuyuklarim bor, kuyuklarim...
Kuyuklarimni dalalarimga yorayin, endi. Kuyukni kuyuk
olsin, endi...

4

Ivan Ivanovich! Men senga yuz o‘ttiz yil yurtim
to‘rini berdim, yuz o‘ttiz yil uyim to‘rini berdim – ammo
sen bilan el bo‘lmadim!

Ivan Ivanovich! Men sen bilan yuz o'ttiz yil yelkama-yelka kun kechirdim, yuz o'ttiz yil chizgan chizig'ingdan chiqmadim – ammo sen bilan el bo'l madim!

Yuz o'ttiz yil tur desang turdim, o'tir desang o'tir-dim, yuz o'ttiz yil kul desang kuldum, yig'la desang yig'ladim – ammo sen bilan el bo'l madim!

Ivan Ivanovich! Men yuz o'ttiz yil o'zim kiymadim – senga kiydirdim!

Ivan Ivanovich! Men yuz o'ttiz yil o'zim yemadim – senga yedirdim, yuz o'ttiz yil o'zim ichmadim – senga ichirdim... ammo sen bilan el bo'l madim!

Ivan Ivanovich! Men yuz o'ttiz yil kofir to'q – musul-mon tinch, maqomda kun ko'rdim... ammo sen bilan el bo'l madim!

Dini boshqa minba'd-minba'd el bo'l maydi! Tili boshqa minba'd-minba'd el bo'l maydi!

Ivan Ivanovich! Sen tirigim tirnog'in yeding, sen o'ligim yog'in yeding – ammo to'ymading!

Ivan Ivanovich! Men ochlikdan o'l madim – sen to'qlikdan yorilmading!

Ivan Ivanovich! Men seni yuz o'ttiz yil to'ng'ich akam, dedim. Bo'ldi – men endi seni to'ng'ich akam, demayman.

Men endi seni to'ng'ich aka degich tillarimni kesib itga tashlayman!

5

– Nu? – dedi Qizil.

Ivan Ivanovich! Dalalarimda nu-nulamay tur, endi.

Dalalarim diydoriga to'yib-to'yib olayin, endi.

Ivan Ivanovich! Sen dala nimaligini bilarmiding? Sen sadqayi dala ket!

Sen qo'sh jomadon ko'tarib daydishni bilasan. Sen g'ildirakli jomadon sudrab daydishni bilasan.

Sen qaysi yurt mevazor – shu yurtni makon etasan. Sen qaysi el mehnatkash – shu elni makon etasan.

Ivan Ivanovich! Qaysi yurt mevali-chevali bo'ladi – shu yurt sen uchun vatan bo'ladi!

Qator-qator daydib kelasan-u... osoyishta-osoyishta el-yurtni alg'ov-dalg'ov etasan.

Ota bilan bolani gjij-gij etasan.

Aka bilan ukani kov-kov etasan.

Hamsoya bilan hamsoyani oqkaltak-qorakaltak etasan.

O'rtada maza-maza... Sen maza etasan! Sen o'rtada payg'ambar bo'lib davron surasan. Sen o'rtada qozikalon bo'lib davron surasan.

Ivan Ivanovich! Sen qadam qo'ymish el-yurt aslo tinch-totuv bo'lmaydi. Sen qadam qo'ymish el-yurt aslo tinib-tinchimaydi.

Ivan Ivanovich! Sen ko'zingga tuproq to'lma-guncha – sen el-yurtga to'ymaysan!

6

– Nu? – dedi Qizil.

Ivan Ivanovich! Picha oyoq il, endi.

Dalalarim bilan xayr-xo'shlashib olayin, endi.

Dalalarim bobolarim achchiq-achchiq ko'z yoshlari-dan dala bo'ldi.

Dalalarim otalarim sho'rpeshon terlaridan dala bo'ldi.

Dalalarim ayollarim gulday xazon umridan dala bo'ldi.

Dalalarim – bobolarim sho'r-sho'r peshonasi.
Dalalarim – otalarim yag'ir-yag'ir yelkasi.
Dalalarim – ayollarim xazon-xazon umri.

Men... dalalarimni deya qaytib kelaman!
Tupkani tagidan bo'lsa-da, qaytib kelaman!
Ana shunda sho'rtuproq dalamga a'lo nav paxta eka-
man. Undan a'lo-a'lo tola olaman.

Qumloq dalamga moy bergich paxta ekaman. Undan
xushta'm-xushta'm paxtamoy olaman. To'yimli-to'yimli
paxtamoy olaman.

Oqtuproq dalamga oqlik mo'l paxta ekaman. Undan
yegulik oqlik olaman. Ichgulik oqlik olaman.

Men qaytib kelaman!

Men hali dalalarimda elektr motorli traktorlar minib
ter to'kaman. Kun nuri bilan yurgich traktorlar minib
ter to'kaman. Olti g'ildirakli traktorlar minib ter to'ka-
man.

Mazkur traktorlar qar-qarlamaydi – bilinar-bilinmay
odimlaydi!

Kabinasida barcha sharoitlar muhayyo bo'ladi: mitti
sovutkichi bo'ladi. Mitti muzxonasi bo'ladi. Mitti choy
qaynatkichi bo'ladi. Tayyoralardagiday chanoq-jo'mragi
bo'ladi.

Men qaytib kelaman!

Yetti iqlimdan bo'lsa-da, qaytib kelaman.

Ana shunda paxtamni cho'tkali-cho'tkali mashina bi-
lan yig'ib-terib olaman.

Mashina bilan bir oralaboq terib olaman. Boshqa qay-
tib dala oralamayman.

Yig‘im-terimni bosh-adoq bir mashina bilan bajaraman. Bir vaqt ni o‘zida bajaraman.

Mashina a’lo tola paxtamni alohidaydi, mundayroq tola paxtamni alohidaydi.

Ayni vaqtda paxtamni xas-cho‘pdan pokizalaydi. Chang-g‘ubordan forig‘laydi.

Tolani bir yoqli etadi, chigitni bir yoqli etadi.

Paxtamni o‘zi taxlaydi, o‘zi toplaydi. Toylarni yuk mashina joylaydi.

Yuk mashina paxtamni dalalarimdan fabrika olib jo‘naydi.

Men qaytib kelaman!

Yetti qavat yerni ostidan bo‘lsa-da, qaytib kelaman.

Men dalalarimni deya qaytib kelaman.

Meni dalalarim qaytarib keladi...

1986–1991-yillar.

MEN

Men Surxondaryo viloyati, Denov tumani, Xo'jasoat qishlog'ida dunyoni ko'rdir.

Shu qishloqda katta bo'ldim. Shu qishloqda o'rta maktabni bitirdim.

Maktabda hikoyalar mashq etdim.

Toshkent Davlat dorilfununi jurnalistika fakultetini tamomladim.

Dorilfununda hikoyalar mashq etdim.

Jumhuriyat radiosida to'rt yil muharrir bo'lib ishladim.

Qizil Armiya saflarida harbiy xizmat qildim.

Ikki yil «O'zbekiston fizkulturachisi» gazetasida tarjimon bo'ldim.

«Fan va turmush» jurnalida ikki yil muharrir bo'lib ishladim.

Moskvadagi Jahon adabiyoti institutida o'qib keldim.

Men o'rta maktabni bitirib, shunday niyat etdim: o'ttiz-o'ttiz besh yoshlargacha uylanmayman, oila qurmayman, biror idorada faqat tirikchilik uchun ishlayman.

Men faqat bir maqsadni ko'zladim: o'ttiz-o'ttiz besh yoshlargacha jahon adabiyotini o'qish. Faqat o'qish, o'qish, o'qish, qo'l qotib qolmasin uchun mayda-mayda hikoyalar mashq etib turish.

Men shu niyat yo'lida imorat solmadim, mashina olmadim, mansab egallamadim, shon-shuhrat qizg'anmadim.

Men dunyo talashmadim!

Faqat izlandim, faqat o'qidim.

G'anmlarim meni ishdan haydadilar.

Kurashda bir tabiat qonuni bor: polvon davrada mag'lub bo'lsa, taqdirga tan berib ketmaydi. Yo'q, polvon o'zini boqadi. Polvon o'zini parvarishlaydi. Polvon tinimsiz mashq oladi. Raqibidan mag'lubiyat alamini olish uchun shaylanadi. Raqibidan alamini olmasdan-da qo'ymaydi.

Men go'dakligimdan davoralarda kurashib katta bo'ldim. Polvonlik ajdodimda bor, polvonlik qonimda bor.

Menda ana shu polvonlik qonim qo'zg'aldi.

Men g'animplarimdan alam olish uchun shaylandim.

Men kim ekanimni bir ko'rsatib qo'yish uchun katta asarga qo'l urdim.

Nihoyatda... nihoyatda sanoqli kunlarda «Yulduzlar mangu yonadi» nomli birinchi qissamni yaratdim.

Men bu qissam bilan g'animplarimga: «Mana, men kimman!», degan bo'ldim.

Qissa elga manzur bo'ldi.

O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi hisobot yig'ilishida yilning eng yaxshi qissasi, deya baholandi.

G'animplarim bir kuydi, bir kuydi-ye!

Bu – tasodif, dedilar. Kesakdan olov chiqdi, dedilar. Fisq-fasod tarqatdilar.

Bir chaqasiz kunlarim bo'ldi. Ijara haqini to'lay olmay, ijaranan haydalmish kunlarim bo'ldi. Boshpanasiz kunlarim bo'ldi.

Men qishlog'imga qaytdim.

Onam sandiq kovladi. Lattalar ostidan bir tuguncha oldi. Tugunchani uch-to'rt aylantirib ochdi.

Tugunchadan besh-olti so'm pul chiqdi.

Onam shu pulni menga uzatdi.

Shunda... men bir boshqa bo'lib qoldim. Men tashqari otolib chiqib ketay, dedim.

Bu pul... onamni... o'limlik puli bo'ldi.

Men devorni ushlab qoldim.

– Olmayman... – dedim.

– Ol, sen shoir bo 'lsang bo 'ldi, ol, – dedi onam.

– Yo 'q... – deya bosh chayqadim.

– Ol, sen shoir bo 'lmaquningcha men o 'lmaqayman, – dedi onam. – Men sening shoirligingni ko 'rmagunimcha o 'lmaqayman.

Men tag 'in Toshkent qaytib keldim.

Men endi onamni o 'limlik puli bilan tirikchilik kechirib izlandim.

Bir jurnal muharriri meni ishga olaman, dedi.

Ammo g 'animlarim xabar topib, meni ishga oldirmadilar.

– O 'zi boshqa, asari boshqa, – dedilar.

– O 'zidan asari yaxshi, – dedilar.

– Asari kerak, o 'zi kerak emas, – dedilar.

Ana shunda polvonlik qonim tag 'in qaynadi.

«Uh, qoraqo 'ng 'izlar! – deya, g 'animlarimni ichimda yandim. – Sen qoraqo 'ng 'izlar kim-u, men kim ekanimni ana endi ko 'rasanlar!» – deya qo 'zg 'aldim.

Kech kuzda yurtimizga yo 'l oldim.

Sattor chavandoz degich bilan til topishdim. U menga bir ot topib berdi. Men... otlandim!

Sattor chavandoz bilan qishloqma-qishloq yurdim.

To 'yma-to 'y yurdim. Ko 'pkarima-ko 'pkari yurdim.

Kunduzlari turli yurtlardan kelmish chavandozlar bilan ko 'pkari chopdim.

Necha bor otlardan yiqildim.

Kechalari to 'yxonalarda chavandozlar bilan gurung qildim.

Chavandozlar do 'mbira chalib, ko 'pkarilardan so 'yladi, otlardan so 'yladi, chavandozlardan so 'yladi.

Uzun qish ko 'pkarixona – ish joyim bo 'ldi, chavandozlar – hamxonam bo 'ldi, otlar – birodarim bo 'ldi.

Nihoyat, ko 'klamda «Ot kishnagan oqshom» nomli ikkinchi qissamni jurnalga ko 'tarib keldim.

Qissa adabiyot osmonida bir momaqaldiroq bo 'ldi.

O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi hisobot yig 'ilishida yilni eng yaxshi qissasi, deya baholandi.

Men yelkamdan nafas oldim. Men entikdim. Men xumordan chiqdim!

Yurtimiz tog' etagida So 'fi Olloyor qabri bor. Shu qabr qabatida tog 'chorbog ' bor.

Men bir qishni ana shu yurtim chorbog 'ida qishladim. So 'fi Olloyor bobo bilan qabatma-qabat yotib, «Oydinda yurgan odamlar» nomli qissa bitib keldim.

Qissani chop ettirish uchun uch yil sarson-sargardon bo 'ldim. To 'rinchi yil kuya-pisha chop ettirdim.

Shu qissadan keyin meni olqishlovchilar ko 'paydi. Meni qo 'llab-quvvatlovchilar ko 'paydi.

O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi qissalarimga Oybek mukofotini berdilar.

Ittifoq Yozuvchilar uyushmasi syezdiga delegat etib sayladilar.

Ittifoq Yozuvchilar uyushmasi pravleniyesi a 'zoligiga sayladilar.

G 'animlarim qoraqurtday g 'imirlab qoldilar.

Dunyoda qanaqa mag 'zava bor – meni boshimdan to 'kdilar. Dunyoda qanday fsq-fasod bor – meni nomimga tupuklab yopishtirdilar.

Tog 'ay Murod nomimni qop-qora etdilar.

Men ular haqida «Momo yer qo 'shig 'i» nomli qissa yaratdim.

Savob ish barcha uchun bo 'ladi. Ayol-erkak uchun bo 'ladi. Yosh-qari uchun bo 'ladi. Yetti yashar-u yetmish yashar uchun bo 'ladi.

Men el-yurt uchun ana shunday bir savob ish qilgim keldi.

Seton-Tompsonni «Yovvoyi yo 'rg'a» kitobini o 'zbek-chaga tarjima etdim.

Tabiat, jonivorlar hayotidan so 'ylaguvchi mazkur kitob yetti yashar kitobxon uchun-da, yetmish yashar kitobxon uchun-da birday suyukli, birday ardoqlidir.

Ana shu vaqt qatag 'on avj oldi.

Ishdan hayda-hayda avj oldi. Firqadan o 'chir-o 'chir avj oldi. Sur-sur avj oldi.

Nihoyat... qama-qama avj oldi.

O 'zbek ziyolilari kishanband bo 'ldi. O 'zbek ziyolilari mahbus bo 'ldi.

O 'zbek ziyolilari kechalab-kechalab Moskvaga olib ketildi.

So 'roq Moskvada bo 'ldi. Sud Moskvada bo 'ldi. Hukm Moskvada o 'qildi.

Ana shunda polvonlik qonim qaynadi!

Endi qonim o 'z g 'animlarim uchun qaynamadi. Yo 'q, o 'z g 'animlarim o 'z yo 'lida qoldi.

*Endi qonim... olamjahon g 'animlarim uchun qaynadi.
Endi qonim... qudratli g 'animlarim uchun qaynadi.*

– Men o 'zbek xalqiga haykal qo 'yaman!

Men ana shunday shahd bilan olamjahon g 'animlarim sari shaylandim.

Jahon adabiyoti institutida o 'qish uchun yo 'l oldim.

Barcha hayron bo 'lib qoldi.

Boisi – men endigina uylanib edim.

– Savodni mazasi yo 'q, Moskvada o 'qib kelmasak bo 'lmadi, – dedim.

Dardim o 'qish bo 'lmadi. Dardim prokuraturalar bo 'ldi, dardim sudlar bo 'ldi.

Bir oyog 'im institutda bo 'ldi, bir oyog 'im sudlarda bo 'ldi.

Men tanish-bilish yo 'li bilan tergov matnlarini sotib oldim. Ikki og 'iz axborot olish uchun yarimtalar quydim.

O'shanda O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi qis-salarim uchun Oybek mukofotini berib edi. Ana shu mukofot pulini zindonlardan axborot olish uchun sarfladim.

Men ertadan kechgacha sudlarda o'tirdim. Sud yo'laklarida o'tirdim. Sud zinapoyalarida o'tirdim. Sud darvozalari ortida tik turdim.

Sudga kiritmasa, qo'shni uylar cherdagiga chiqib sudni poylab o'tirdim.

Men uzun kunlar sud idoralari tevaragida aylanib-aylanib yurdim.

Men o'z ko'zim bilan ko'rdim: o'zbek xalqini yulduz ziyyolilarini tepib-tepib zindonmashinaga bosdilar.

O'zbek xalqini gultoj ziyyolilarini urib-urib zindonmashinaga soldilar.

O'zbek xalqini sara ziyyolilarini oyoq-qo'lidan olib, zindonmashinaga otdilar...

Men Moskvada o'qimadim, men Moskvada o'zbek ziyyolilari qayg'usi bilan yashadim.

— Men o'zbek xalqiga haykal qo'yaman!

Men Moskvadan ana shu niyat bilan qaytib keldim.

Men beshinchisinfdan boshlab paxta terdim. Dorilfunun davrida, ish davrida paxta terdim.

Bo'yim paxtada o'sdi. Aqlim paxtada kirdi. Savodim paxtada chiqdi.

Ammo romanni boshlab... paxta nima ekanini bilmassisligimni anglab qoldim. Oppoq qog'oz bilan yuzma-yuz bo'lib... paxta bilan men begona ekanimizni bilib qoldim.

Men uchun paxta qaysi bir... qaysi bir dengiz ostida o'sajak o'tday bo'lib tuyuldi.

Men paxta masalasida bir... go'rso'xta ekanimni bilib qoldim.

Men endi necha o'nlab paxtachilik darsliklarini o'qidim. Necha o'nlab qishloq xo'jalik kitoblarini o'qidim.

Paxtada o'tmish kunlarimni bir-bir esladim. O'zim bilmish paxtakorlarni bir-bir yodladim.

Baribir... baribir bo'lmadi.

Men o'zimni... xalq hayoti bilimdoni deya o'ylar edim, xalq xarakteri bilimdoni deya o'ylar edim, xalq ruhiyati bilimdoni deya o'ylar edim.

Men paxta bilan yuzma-yuz bo'lib... men hali o'zbek dehqonini bilmasligimni angladim. Men paxta bilan yuzma-yuz bo'lib... men hali paxtakor kim ekanini bilmasligimni angladim.

Men qog'oz-qalam g'amladim. Men Surxon dalalarini nishonladim.

Ikki bor jumhuriyat gazetasida: «Men paxta dalalariiga ketaman», deya so'z berdim. El-yurtga ikki bor so'z berdim.

Ilk ko'klamda Oltinsoy tumaniga yo'l oldim. Tuman kattalari bilan yuzlashdim.

— *Men sizni Alikulov brigadasiga olib boraman, — dedi xo'jalik raisi Toshboyev. — Faqat aybga buyurmaysiz, Alikulovni bet-boshi sal oqarib qolgan.*

— *Oqarib qolgan? — deya angraydim.*

— *Chin, chin, — dedi tuman vakili. — Dastlab ko'rishimda men ham shunday deb o'ylab edim.*

— *Beti haligi bir kasalday oqarib qolgan, — dedi Toshboyev. — Bari jaziramada kuyib-pishib ishlashidan.*

Rais aytmish Alikulov dala shiyponini makon etdim.

Men bo'lajak... Dehqonqul bilan yuzma-yuz bo'ldim.

Men bo'lajak... Dehqonqul dalalarini ish joyim etdim.

Dehqonlar qanday kiyimda bo'lsa — men ham shunday kiyinib oldim.

Dehqonlar o'tirsa – o'tirdim, dehqonlar tursa – turdim.

Chigit ekish boshlandi.

Men dehqonlar bilan chigit ekdim.

Men... dehqon bo'lib, chigit ekdim!

*Men g'o'za yaganaladim. G'o'za chopiq qildim.
G'o'za o'toq qildim. G'o'zaga go'ng berdim. G'o'zaga
suv taradim. G'o'za chilpidim.*

Men dehqonlar bilan paxta terdim.

*Men g'o'zalarga suv taray-taray, necha-necha tong-
larni oqladim.*

*Men shiypoplarda uxlab qoldim. O'qariq bo'ylarida
uxlab qoldim. Egatlarda uxlab qoldim.*

*Men Surxon dalalarida olti oy kezdim. Surxon
oftobida olti oy kuydim. Surxon changlarini olti oy yutdim.*

– Men o'zbek xalqiga haykal qo'yaman!

*Men ana shunday orzuda dalalar bilan xayr-
xo'shlashdim.*

Nihoyat, orzularim oxir-oqibati – ushbu roman bo'ldi.

*Men nimaga erishgan bo'lsam – barchasi uchun
g'animlarimdan minnatdor bo'ldim.*

*G'animlarim bo'lmasa – men Tog'ay Murod bo'lol-
mas edim.*

Yashasin, g'animlarim!

TOG'AY MUROD

MUNDARIJA

U. Normatov. BENAZIR ISTE'DOD SOHIBI	3
BIRINCHI BOB	11
IKKINCHI BOB	39
UCHINCHI BOB	63
TO'RTINCHI BOB	102
BESHINCHI BOB	133
OLTINCHI BOB	164
YETTINCHI BOB	205
SAKKIZINCHI BOB	254
TO'QQIZINCHI BOB	293
O'NINCHI BOB	345
MEN	351

Adabiy-badiiy nashr

TOG'AY MUROD

OTAMDAN QOLGAN DALALAR

Roman

Ikkinchchi nashri

Muharrirlar: *Bahrom Akbarov, Mahmuda Yakubdjanova*
Badiiy muharrir Ravshan Malikov
Texnik muharrir Lina Xijova
Musahih Shahnaza Shoabdurahimova
Kichik muharrir Matluba Salimova
Kompyuterda sahifalovchi Akmal Sulaymonov

Nashriyot litsenziyasi AI № 158, 14.08.2009.

Bosishga 2021-yil 14-aprelda ruxsat etildi.

Bichimi $84 \times 108 \frac{1}{32}$, Ofset qog'oz.

«Times New Roman» garniturasida ofset usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i 18,9. Nashr tabog'i 15,42.

Adadi 5000 nusxa. Buyurtma № 20-398.

«O'zbekiston» nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

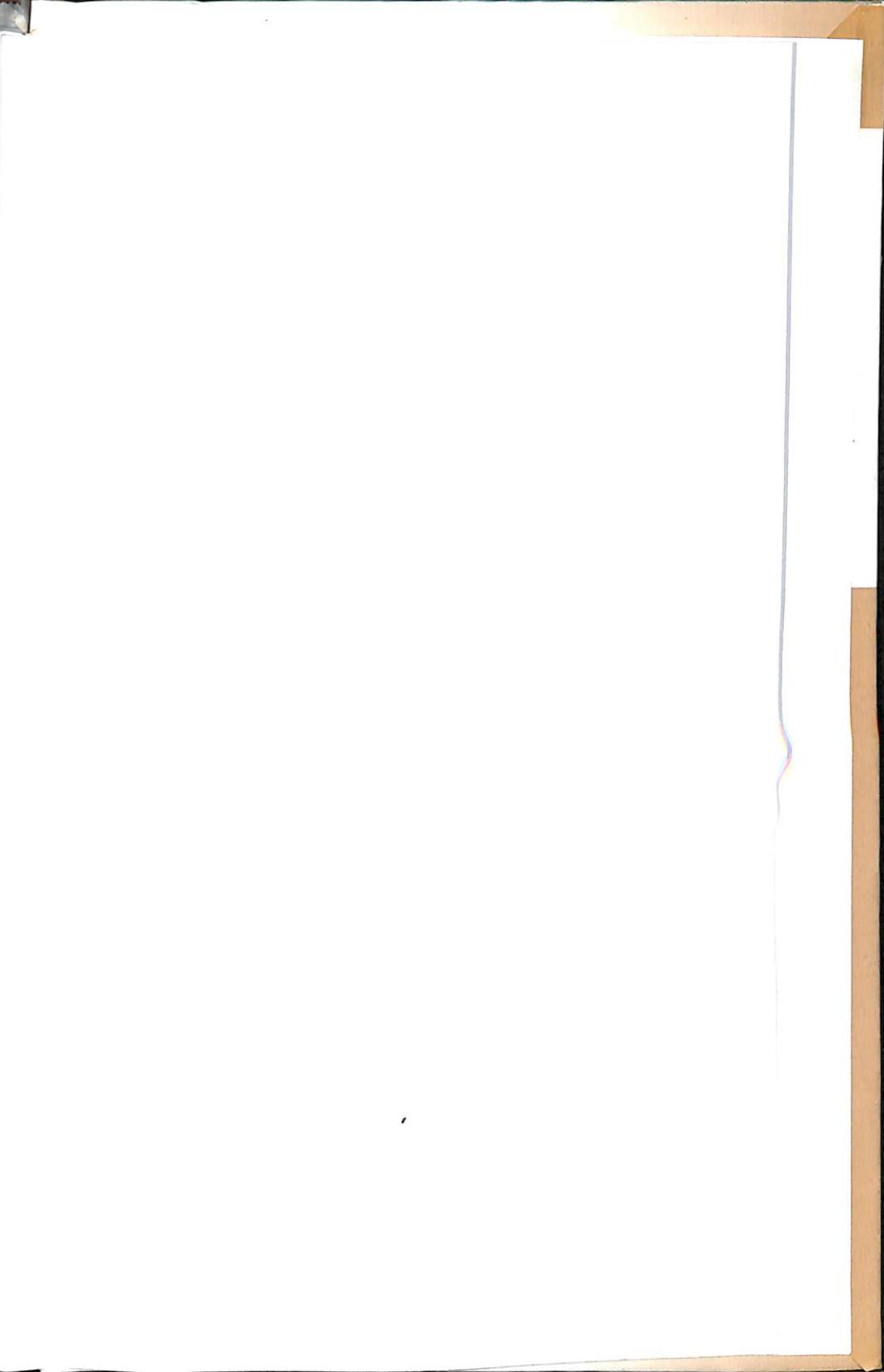
100011, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.

Tel.: (371) 244-87-20, 244-87-55

Fax: (371) 244-37-81, 244-38-10

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

3 330000 045709

128104

42350
128104

Tog'ay Murod
Otamdan
qolgan
DALALAR

«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-25-524-1

9 789943 255241